ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ

Ikivin Sadi De Pehle Do Dahekiyan De Chonven Punjabi Novel: Nariwadi Paripekh

A

Thesis

Submitted in partial fulfillment of the requirements for the award of the degree of

DOCTOR OF PHILOSOPHY

In

(Ph.D Punjabi Part Time)

By

Submitted By
Manpreet Kaur
Reg.41700233

Supervised By
Dr. Harjot Kaur
Uid 23373

Transforming Education Transforming India

LOVELY PROFESSIONAL UNIVERSITY

PUNJAB

2021

ਘੋਸ਼ਣਾ-ਪੱਤਰ

ਮੈਂ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਇਹ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ "ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ" ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਪਰ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੇਰੇ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਮੌਲਿਕ ਕਾਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ/ਅਦਾਰੇ ਵਿੱਚ ਡਿਗਰੀ/ਡਿਪਲੋਮਾ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਖੋਜਾਰਥੀ

ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ

ਰਜਿ. ਨੰਬਰ 41700233

ਪ੍ਰਮਾਣ-ਪੱਤਰ

ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖੋਜਾਰਥੀ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਦੁਆਰਾ "ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ" ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਮੇਰੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਧੀਨ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਖੋਜਾਰਥੀ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਕਾਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ/ਅਦਾਰੇ ਵਿੱਚ ਡਿਗਰੀ/ਡਿਪਲੋਮਾ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਯੋਗ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਹਿੱਤ ਪ੍ਰਸੁਤੁਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦਾ/ਕਰਦੀ ਹਾਂ।

(ਨਿਗਰਾਨ)

ਪ੍ਰਤੀ ਹਸਤਾਖਰ

ਡਾ. ਹਰਜੋਤ ਕੌਰ

ਤਤਕਰਾ **1-6**

ਭੂਮਿਕਾ **7-12**

ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲਾਂ **13-99**

ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ

1.1 ਸਮੱਸਿਆਂ ਕਥਨ

1.2 ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ

1.3 ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਖੇਤਰ

1.4 ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

1.5 ਖੋਜ ਵਿਧੀ

1.6 ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀਆ

1.7 ਖੋਜ ਦੇ ਸੰਦ

1.8 ਖੋਜ ਡਿਜ਼ਾਇਨ

1.9 ਪਰਿਕਲਪਨਾ

1.10 ਪੂਰਵ ਖੋਜ ਕਾਰਜ

1.11 ਨਾਵਲ: ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸਰੂਪ ਤੇ ਵਿਕਾਸ

1.12 ਨਾਰੀਵਾਦ: ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ

ਅਧਿਆਇ ਦੂਜਾ: ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਰਿਪੇਖ **100-173**

2.1 ਧਰਮ ਅਤੇ ਨਾਰੀ

2.2 ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

2.3 ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ

2.4 ਅਸਤਿੱਤਵ ਤੇ ਸਵੈ-ਪਛਾਣ ਦਾ ਸੰਕਟ

2.5 ਲਿੰਗ ਘਾੜਤ ਦੇ ਸਮੀਕਰਨ

ਅਧਿਆਇ ਤੀਜਾ: ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਿਪੇਖ 174-225

3.1 ਖਪਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇਹ ਦਾ ਮੰਡੀਕਰਨ

3.2 ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

3.3 ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਨਾਰੀ: ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ

3.4 ਡੇਰਾਵਾਦ ਕਲਚਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ

3.5 ਸਮਾਜ ਦਾ ਕੁਦੇਸਣਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਰਤਾਰਾ

ਅਧਿਆਇ ਚੌਥਾ: ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪਰਿਪੇਖ 226-276

4.1 ਮਕਾਨਕੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਬਣਾਵਟ

4.2 ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਟਕਰਾਉ ਅਤੇ ਨਾਰੀ

4.3 ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਨਾਰੀ ਨਜ਼ਰੀਆਂ

4.4 ਵਿਸ਼ਵੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨਾਰੀ: ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਤੇ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ

ਅਧਿਆਇ ਪੰਜਵਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਪਰਿਪੇਖ ਦੇ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ: ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ 277-316

5.1 ਨਾਰੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

5.2 ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਿਪੇਖ: ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

5.3 ਨਾਰੀ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪਰਿਪੇਖ: ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

ੳ. ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਅ. ਵਿਦੇਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ

5.4 ਔਰਤ ਬਨਾਮ ਮਰਦ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦ੍ਰਿਸਟੀਕੋਣ

ਸਿੱਟੇ ਅਤੇ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ **317-332**

ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ **333-341**

ਅੰਤਕਾਵਾਂ **342-387**

ਭੂਮਿਕਾ

ਨਾ ਆਸਮਾਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਚੰਦ ਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਰੀਝ ਹੈ। ਇੱਕ ਹੀ ਤਮੰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁੰਮਨਾਮੀ ਦੇ ਹਨੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਗੁਜਾਰਦੀ, ਆਪਣੇ ਹੀ ਅਸਤਿੱਤਵ ਦੀ ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ, ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਝੱਲਦੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੂਰਨ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਮਿਲੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਤਰਾਵਾਂ-ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨੇ ਜਰੂਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਹਿਮ ਭਰੀਆ ਵਾਦੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜਰਦੀ ਹੋਈ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਜਿਸ ਦਰਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਭੋਗਦੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਆਸ਼ਾ ਮਨ ਵਿੱਚ ਜਗਮਗ ਹੈ। ਇਸ ਹਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ (ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ) ਨੂੰ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਰੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਹਿਮ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵਿਲੱਖਣ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਹਾਲਤਾਂ ਬਾਰੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਤਰਕਸੰਗਤ ਨਹੀਂ। ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ, ਨੈਤਿਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ, ਸਮਾਜਿਕ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਨਿਰਭਰਤਾ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿੱਚ, ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਪਸੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨੀ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਹਾਸੋਹੀਣਾ ਮਜਾਕ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੁੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਨਰ ਤੋ ਬਿਲਕੁਲ ਅਲੱਗ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਕੀ ਸਥਾਨ ਹੈ, ਇਹ ਗੱਲ ਉਸ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਸਲੀ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

"ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ" ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ਹੀ ਚੋਣਵੇਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ, ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਹੱਥਲਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਜੋ ਕਿ ਚੋਣਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਨਾਵਲਾਂ ਉੱਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। "*ਤੀਨ ਲੋਕ ਸੇ ਨਿਆਰੀ*" (ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ), "*ਔਰਤ ਮਨਫ਼ੀ ਮਰਦ*" (*ਰਸ਼ਪਿੰਦਰ ਰਸ਼ਿਮ*), "*ਮਾਇਆ*" (ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੀਰ), "*ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ*" (ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੜਕਨਾਮਾ), "*ਤੀਵੀਂਆਂ*" (ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਸਤੌਜ), "*ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ*" (ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ), "*ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ*" (ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ),"*ਕਮਜ਼ਾਤ*" (ਫਖਰ ਜਮਾਨ) ਉੱਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੋਣਵੇਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਸਦੀ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਕਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰ ਉੱਪਰ ਪੈਂਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ, ਸਮਾਜਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ, ਪੁਰਾਤਨ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤਿਆਂ ਦਾ ਵਿਖਰਨਾ, ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦਾ ਤਿੜਕ ਰਿਹਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਆਦਿ ਨਾਲ ਗਹਿਰਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ।

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ "ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ" 'ਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਨਾਰੀ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸਮਾਜ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਹੱਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ "*ਤੀਨ ਲੋਕ ਸੇ ਨਿਆਰੀ* (ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ), *ਔਰਤ ਮਨਫੀ ਮਰਦ* (ਰਸ਼ਪਿੰਦਰ ਰਸ਼ਿਮ), *ਮਾਇਆ* (ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੀਰ), *ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ* (ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੜਕਨਾਮਾ), *ਤੀਵੀਂਆਂ* (ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਸਤੌਜ), *ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ* (ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ), *ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ* (ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ), *ਕਮਜ਼ਾਤ* (ਫਖਰ ਜਮਾਨ) ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਨਾਵਲਾਂ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਦੀ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਰੀ ਸੰਕਟ, ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਕਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰ ਉੱਪਰ ਪੈਂਦੇ ਮਾਰੂ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ, ਪ੍ਰੰਪਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ-ਨਾਤਿਆਂ ਦਾ ਵਿਖਰਨਾ, ਔਰਤ ਮਰਦ ਦਾ ਤਿੜਕ ਰਿਹਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਆਦਿ

ਪਰਿਵਰਤਨਾ ਨਾਲ ਗਹਿਰਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਪੈ ਰਹੇ ਵਿੰਭਿੰਨ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜ ਅਧਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭੂਮਿਕਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਟੇ ਅਤੇ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਇਹਨਾਂ ਪੰਜ ਅਧਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਹੈ:

ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ, ਸਮੱਸਿਆਂ ਕਥਨ, ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ, ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਖੇਤਰ, ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਉਦੇਸ਼, ਖੋਜ ਵਿਧੀ, ਖੋਜ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਖੋਜ ਦੇ ਸੰਦ, ਖੋਜ ਡਿਜ਼ਾਇਨ, ਪਰਿਕਲਪਨਾ, ਪੂਰਵ ਖੋਜ ਕਾਰਜ, ਨਾਵਲ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸਰੂਪ ਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਵਕ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ ਦੂਜਾ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਨਾਰੀ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ, ਅਸਤਿੱਤਵ ਤੇ ਸਵੈ-ਪਛਾਣ ਦਾ ਸੰਕਟ, ਲਿੰਗ ਘਾੜਤ ਦੇ ਸਮੀਕਰਨ, ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ ਤੀਜਾ, ਖਪਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇਹ ਦਾ ਮੰਡੀਕਰਨ, ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ, ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਨਾਰੀ: ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਸਮਾਜ ਦਾ ਕੁਦੇਸਣਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਰਤਾਰਾ, ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ ਚੌਥਾ, ਮਕਾਨਕੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਬਣਾਵਟ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਅਤੇ ਨਾਰੀ, ਡਾਇਸਪੋਰਕ ਸਥਿਤੀ: ਨਾਰੀ ਨਜ਼ਰੀਆ, ਵਿਸ਼ਵੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨਾਰੀ: ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਤੇ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ, ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ ਪੰਜਵਾਂ, ਨਾਰੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ: ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ, ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਿਪੇਖ: ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ, ਨਾਰੀ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪਰਿਪੇਖ:

ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ, ੳ. ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ, ਅ. ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ, ਔਰਤ ਬਨਾਮ ਮਰਦ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦ੍ਰਿਸਟੀਕੋਣ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਵਕ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਨਾਰੀ ਜੀਵਨ ਉੱਪਰ ਪੈਂਦੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਅਤੇ ਸੁਝਾਅ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਸੰਕਟ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੇਖਕਾਂ, ਆਲੋਚਕਾਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਹਸਤੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸਮੇਂ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਕਰਕੇ ਨਿਚੋੜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਿੱਟੇ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੋਰਾਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਸੰਦਰਭ ਕੋਸ਼, ਰਸਾਲਿਆਂ, ਅਖਬਾਰਾਂ, ਸ਼ੋਧ-ਨਿਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ-ਅਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਈ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨ ਡਾ. ਹਰਜੋਤ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਤਹਿ-ਦਿਲੋਂ ਰਿਣੀ ਹਾਂ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਸਦਕਾ ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹ ਸਕੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੀ ਹਾਂ, ਸੰਜੀਵ ਜੀ ਦਾ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਅੱਜ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸੁਪਨਾ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧ ਸਕੀ। ਮੈਂ ਰਿਣੀ ਹਾਂ ਲਵਲੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮੈਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਹੋਸਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖੋਜਾਰਥੀ ਸਾਥੀਆਂ, ਸਹਿਪਾਠੀਆਂ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਧੇ-ਅਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਸਮੇਂ ਹਰ ਸੰਭਵ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਅਹਿਸਾਨਮੰਦ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਆਲੋਚਕਾਂ ਅਤੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੌਰਾਨ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਜੋ ਮੇਰੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋਈਆਂ।

ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲਾਂ

ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ

ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲਾਂ

ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ: ਹੱਥਲਾ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ "ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ" ਉੱਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਨਾਵਲ: *ਤੀਨ ਲੋਕ ਸੇ ਨਿਆਰੀ, ਔਰਤ ਮਨਫ਼ੀ ਮਰਦ, ਮਾਇਆ, ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ, ਤੀਵੀਂਆਂ, ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ, ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ* ਅਤੇ *ਕਮਜ਼ਾਤ* ਹਨ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਸਮਕਾਲੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਨਾਰੀ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਜਾ ਰਹੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਅਪਮਾਨ-ਜਨਕ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ-ਜਨਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅੱਜ ਦੇ ਨਾਰੀ ਵਿਰੋਧੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਉੱਪਰ ਚੋਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

1.1 ਸਮੱਸਿਆ ਕਥਨ: ਨਾਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਦੁਨੀਆਂ ਆਬਾਦ ਹੈ, ਨਾਰੀ ਹਰ ਉਸ ਥਾਂ ਉੱਪਰ ਵਸਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਨਾਰੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂਆਂ-ਪੀਰਾਂ ਨੇ ਜਨਣੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ, ਅੱਜ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਜਨਣੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤਰਸਯੋਗ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ, ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਕੁਝ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬੇਸ਼ਕ ਠੀਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਨਾਰੀਆਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਹੈ।

ਸਮਕਾਲੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਵੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰੀ, ਬੇਵੱਸ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਪਰਦੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਹਿਣ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਨਾਰੀ

ਨੂੰ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾਰੀ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਹਰ ਥਾਂ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਲਮ ਨਾਲ ਭਰੀ ਪਈ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਇੱਕ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ, ਜਲੀਲਤਾ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਬਹੁਤ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੁਧਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਦੁਖਾਂਤਕ ਪ੍ਰਸਿਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਨ ਦੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨਾਰੀ ਅੱਜ ਮਾਡਰਨ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

1.2 ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪ੍ਰੰਸਗਿਕਤਾ: ਇਹ ਖੋਜ ਕਾਰਜ "ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ" ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਰਾਹੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਕਿ ਇਹ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਨਤੀਜਾ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਖੋਜ ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਇਹ ਦਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਦੇਵੇਗਾ। ਨਾਰੀ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਅੱਧੀ ਵਸੋਂ ਹੈ, ਹਰ ਥਾਂ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਵਸਦੀ ਹੈ। ਹੱਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਮੰਤਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਯੋਗ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਜਾ ਰਹੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤਤਕਾਲੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੰਕਟ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਜਾਣ ਤੋ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।

1.3 ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਖੇਤਰ: ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ "ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਹਾਂਕਿਆਂ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ" ਹੈ। ਹੱਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ "*ਤੀਨ ਲੋਕ ਸੇ ਨਿਆਰੀ*

(ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ), *ਔਰਤ ਮਨਫ਼ੀ ਮਰਦ* (ਰਸ਼ਪਿੰਦਰ ਰਸ਼ਿਮ*), ਮਾਇਆ* (ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੀਰ), *ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ* (ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੜਕਨਾਮਾ), *ਤੀਵੀਂਆਂ* (ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਸਤੌਜ), *ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ* (ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ), *ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ* (ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ), *ਕਮਜ਼ਾਤ* (ਫਖਰ ਜਮਾਨ) ਦੇ ਚੋਣਵੇ ਨਾਵਲਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਹੈ।

1.4 ਖੋਜ ਦੇ ਉਦੇਸ਼: ਹਰ ਮੁਲਕ, ਹਰ ਖਿੱਤੇ ਅਤੇ ਹਰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅੱਜ ਦੀ ਸਭ ਤੋ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ, ਨਾਰੀ ਸਰੋਕਾਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਨਿੱਤ-ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਨਿਘਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਸਰੋਕਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਕਾਰਜ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਸੰਬੰਧੀ (ਨਾਵਲ) ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਨਿਮਨ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:

ਖੋਜ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

1. ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ।
2. ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਸਰੋਕਾਰ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ
3. ਪੰਜਾਬ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ/ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ।
4. ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਯਤਨਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਕੇ ਹੱਲ ਤਲਾਸ਼ਣੇ/ਸੁਝਾਉਣੇ।

1.5 ਖੋਜ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ:

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੌਰਾਨ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਖੋਜ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ:

(ੳ) ਤਰਕਵਾਦੀ ਵਿਧੀ

(ਅ) ਆਗਮਨਾਤਮਕ ਵਿਧੀ (**Inductive Method)**

1.6 ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀਆਂ:

(ੳ) ਇਤਿਹਾਸਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ

(ਅ) ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ

(ੲ) ਸਮਾਜ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ

(ਸ) ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ

(ੳ) ਇਤਿਹਾਸਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ: ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਦੀ ਪਰਖ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨੀ, ਜਿਸਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਤੱਥਾਂ, ਸੰਕੇਤਾਂ, ਜਨਮ-ਤਾਰੀਖ, ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਵਾਦੀ ਵਿਧੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਧੀ ਵਧੇਰੇ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਧੀ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ।

ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ:

(ਅ) ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ: ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ ਖੋਜ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੈਰੀਏਬਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਨਤੀਜੇ ਤੱਕ ਪੁਹੰਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਦਾ ਹੈ।

(ੲ) ਸਮਾਜ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ: ਸਮਾਜ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵਿਧੀ ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਸੂਤਰਾਂ ਉੱਪਰ ਉੱਸਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਤੱਤ, ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਸਾਰੇ ਲੱਛਣ (ਲਕਸ਼) ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵਿਧੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ

ਲਈ ਉੱਤਮ ਵਿਧੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀ, ਪਰਖਦੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

(ਸ) ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ: ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਇੱਕ ਨਵੀਨ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੇ ਵਾਦ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ।

1.7 ਖੋਜ ਦੇ ਸੰਦ: ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੌਰਾਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਖੋਜ ਸੰਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ:

1. ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆ
2. ਕਿਤਾਬਾਂ
3. ਖੋਜ ਨਿਬੰਧ/ਪ੍ਰਬੰਧ
4. ਕਾਨਫਰੰਸ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਤੇ ਪਰਚੇ
5. ਰਸਾਲੇ
6. ਖੋਜ ਪਰਚੇ
7. ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼
8. ਪੁਸਤਕਾਲੇ
9. ਅਖਬਾਰਾਂ

1.8 ਖੋਜ ਡਿਜ਼ਾਇਨ:

ਪੂਰਵ ਖੋਜ ਕਾਰਜ

ਕਾਰਣਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ

ਸਮੱਸਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਇੰਟਰਵਿਊ

1.9 ਪਰਿਕਲਪਨਾ: ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਦੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ

ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਹਨ। ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਦੇ ਖ਼ੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰਨ ਦੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।

1.10 ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆਂ ਖੋਜ ਕਾਰਜ: ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਚੋਣ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੌੜੀ ਉਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਵਾਚਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿੱਥਾਂ ਪਛਾਨਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਨਵੇਂ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮੱਰਥਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾਵਲਾਂ ਅਧੀਨ ਜਾਂ ਨਾਰੀ ਸਰੋਕਾਰ ਅਧੀਨ ਜਿਹੜਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:-

ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ.ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ:

1. **ਗੁਰਬੰਸ ਕੌਰ:- ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦਾ ਸਰੂਪ:- 2002 ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ , ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ**

   ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਔਰਤ, ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਔਰਤ, ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ, ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦਾ ਸਰੂਪ, ਔਰਤ ਦੀ ਦੁਖਾਂਤਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

2. **ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ:- ਔਰਤ, ਔਰਤ ਸੰਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ ਨਾਵਲ ਜਗਤ: 2009, ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ**

   ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਸੰਬੰਧੀ ਮੂਲ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਥਿਤੀ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਜਾਇਜਾ

ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜਾਦੀ ਤੇ ਔਰਤ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਉਪਜੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਬਾਰੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਔਰਤ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਔਰਤ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਤੇ ਵੱਖਰਤਾ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

3. **ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਸੋਬਤੀ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ:- 1995, ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ, ਇੱਕ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ**

ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇ ਲੇਖਿਕਾਵਾਂ ਦੀਆ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੰਪਰਾਗਤ ਆਧੁਨਿਕ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਰਾਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

4. **ਇੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਗਲਪ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ: 1999, ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ**

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਲੇਖਿਕਾ ਦੀਆ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੌਣ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

5. **ਚਰਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਇਸਤਰੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਚੇਤਨਾ: 1991, ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ**

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ, ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ (ਸਮੁੱਚੀ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ) ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

6. ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਅਤੇ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਗਲਪ ਜਗਤ: 1996 (ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ)

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਲੇਖਿਕਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਗਲਪ ਦਾ ਫੈਮਿਨਿਸਟ ਅਧਿਐਨ ਇਸਦਾ ਮੂਲ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਜਗਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆ ਦੋ ਰੂੜ੍ਹੀਆਂ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

7. ਸੁਖਪਾਲ ਕੌਰ, ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਬਿੰਬ: ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2006

ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਲੇਖਿਕਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਔਰਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਪੜਾਅ ਦੀ ਵੇਦਨਾ, ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬੇਵੱਸ ਔਰਤ ਦਾ ਬਿੰਬ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਬੇਵਸੀ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਰੂਪ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਜੋ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

8. ਸਰਬਜੀਤ ਕੌਰ, ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਬਿੰਬ: 2010, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਸਦੇ ਪਾਸਾਰ ਤੱਕ ਅਣਖੀਂ ਦਾ ਜੀਵਨ, ਅਨੁਭਵ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ, ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਖਾਤਰ, ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਸਮਝੋਤੇ ਬਾਰੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

9. ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਪ੍ਰੇਮ ਚੰਦ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ: ਇੱਕ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ: 1988, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਪੰਜ-ਪੰਜ ਨਾਵਲ ਲੈ ਕੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ, ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀਆ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੂਰਵ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਦੀਆ ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

10. **ਹਰਬੰਸ ਕੌਰ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਸਵੰਤ ਕੰਵਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ: ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1992.**

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਲੇਖਿਕਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਬਿੰਬ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੀ ਉਸਦੀ ਹੀਣ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣੀ ਹੈ, ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ, ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

11. **ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ, ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ: ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2002.**

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਲੇਖਿਕਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਮੱਗਰ ਜਟਿਲ ਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

12. **ਜਸਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ, 1990 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੇ ਨਾਰੀ ਬਿੰਬ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ: ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2013.**

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਨਰ-ਨਾਰੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਵਿਤਕਰਿਆ, ਨਾਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਾਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਚੋਣਵੇਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਪੇਂਡੂ ਨਾਰੀ ਦਾ ਬਦਲਦਾ ਬਿੰਬ, ਮਹਾਂਨਗਰੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਵੇਸਵਾ ਰੂਪ, ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵਿਚਰਦੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

13. **ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਸੰਦਰਭ: 2010, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।**

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਤੇ ਸੰਦਰਭਾਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਸਾਰਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਗਲਪ ਤੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਜੀਵਨ ਪਰਵਾਸੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਔਰਤ ਦੇ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

14. **ਕੁਲਦੀਪ ਕੌਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀਆਂ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ, 1994, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ।**

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਲੇਖਿਕਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀਆਂ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਨਾਇਕਾ ਨੂੰ ਧੀ, ਮਾਂ, ਭੈਣ ਤੇ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

15. **ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ, ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ: 1992, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ।**

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਲੇਖਿਕਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕਾਂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਉਮਰ ਦੀ ਔਰਤ ਬੁੱਢੀ, ਜਵਾਨ, ਵਿਧਵਾ, ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੀਆ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀਆ ਭੰਨੀਆਂ, ਉਹ ਔਰਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਹਨੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤੁਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

1.11 ਨਾਵਲ ਦਾ ਅਰਥ ਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ: ‘ਮਨੁੱਖ ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ’ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਆਲੋਚਕ ਅਰਸਤੂ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਅੰਦਾਜਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਮਨੁੱਖ ਮੁੱਢਲੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ, ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਜ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭੋਜਨ, ਕੱਪੜਾ, ਆਰਾਮ, ਮਨੋਰੰਜਨ, ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਾਂ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ

ਤੇ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤੱਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਭਾਸ਼ਾ ਕੰਠ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਦੇ ਢੰਗ, ਤੌਰ-ਤਰੀਕੇ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਮਾਜ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਸਤੁੰਤਰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਸਮਾਜ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਟਰੋਲ ਅਧੀਨ ਰੱਖਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀਆਂ, ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਟੀ.ਆਰ.ਵਿਨੋਦ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ,

> ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੀ ਇਹ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਸਲ ਦੇ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀਆਂ ਜਨਮ-ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਚੇਤਨ ਹੋਣ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਲੰਮੇ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਮੂਲਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਨੇਪਰੇ ਨਹੀ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੰਮੀ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਦੋਰਾਨ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਲੋੜ ਦਾ ਪੂਰਕ ਬਣ ਨਿੱਬੜਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ।

(ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ 26)

ਨਾਵਲ, ਗਲਪ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਲੰਮੀ ਵਿਧਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਲਿਖਤੀ ਕਹਾਣੀ ਤਾਂ ਜਰੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਿੰਨੀ ਲੰਮੀ, ਕਿੰਨੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਨਾਵਲ ਇੱਕ ਗਲਪੀ ਵਿਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਪਰਤਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਾਰਥਕ ਸੇਧ ਦੇਣਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਦਾ ਅਰਥ: ਨਾਵਲ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ ਪੜਾਅ, ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੜਾਵਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਰਹੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤਰ ਵਿਰੋਧਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਧਾਵਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤਰ ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮੱਰਥ ਹੋ ਜਾਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥ ਬਾਰੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

> ਨਾਵਲ ਲੰਬੀ ਕਲਪਿਤ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਰਚੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਸ਼ਬਦ ਅੰਗਰੇਜੀ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ 'ਨਵੀਨ' ਹੈ। ਕਲਪਿਤ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਵੀਨਤਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਕਾਰਨ ਇਸ ਨੂੰ 'ਨਾਵਲ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 1)

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਲੰਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਰਚਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਅੰਗੇਰਜੀ ਸਮਾਨਰਥੀ ਸ਼ਬਦ 'ਨਵੀਨ' ਤੋ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਨਵੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ, ਲੰਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਸ਼ਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਤ੍ਰੀਆ ਚਰਿਤ੍ਰ ਆਦਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦਸ਼ਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਹੁਣ ਨਾਵਲ ਛੰਦ-ਬੱਧ ਰੂਪ ਜੋ ਕਿ ਹੁਣ ਗਲਪ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਗਲਪ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰੂਪਾਕਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਕਲਪਿਤ ਢੰਗ ਰਾਹੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਮ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਯਥਾਰਥਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ: ਨਾਵਲ ਗਲਪ ਦੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਧਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਯੋਗ ਬਣਾਉਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਵਲ ਅਜਿਹਾ ਮਾਨਵੀ ਸਿਰਜਿਤ (ਵਰਤਾਰਾ) ਹੈ ਜੋ ਸਵੈ-ਸੰਪੂਰਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਝਲਕ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰੂਪਵਾਦੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਸੁਹਜ ਸੁਆਦ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦੇ ਹੋਏ ਕੇਵਲ ਜੁਗਤਾਂ (ਬਣਤਰ) ਪੱਖੋਂ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਉੱਤਮ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਨਾਵਲ ਵਿਧਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਨੋਰਥ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੇਤਰ ‘ਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਖਿੱਤੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕੇਵਲ ਨਾਵਲ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦੀ ਸਮਝ ਤੱਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਬਲਕਿ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਆਲੋਚਕ ਵੀ ਆਪਣਾ ਹਿੱਤ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨਾਵਲ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

> ਨਾਵਲ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ ਜਾਂ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਮੋਟੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਜੋੜਾਂ ਤੋੜਾਂ ਦੀ ਸਿਆਈ ਇਕੱਤਰਤਾ ਤੋਂ ਬਣਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਇੱਕੋ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਬਲ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 4)

ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਰੂਪ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੀ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰ ਸਕਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾਵਲ ਹੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਾਹਿਤ ਰੁਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੇ ਉਸਦਾ ਵਿਵਰਣ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

ਨਾਵਲਕਾਰ ਲੰਮੀ ਨਜ਼ਰ ਜਾਂ ਦੀਰਘ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ (Vision) ਵਾਲਾ ਕਲਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰੀ ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਆਦਿ-ਮੱਧ ਜਾਂ ਅੰਤ ਸਿਰਜ ਸਕਣ ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਜਾਂ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਕਿਸੇ ਅਨੁਭਵ ਖੰਡ ਨੂੰ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸਥਾਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਸੱਚ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੋਹਣਾ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਵਾਕ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ (Rhetarical) ਯੋਗਤਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ। ਜਰੂਰਤ ਅਜਿਹੀ ਜੀਵੰਤ ਦੀਰਘ ਦੀ ਜੋ ਸੱਚ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁਹਜੀਲੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੇਖ ਕੇ ਵਿਖਾ ਸਕੇ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਰੂਪ ਰਚਨਾ 39)

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀ ਕਹਾਣੀ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹੋਰ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਜਿਹੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਨਾਵਲ ਕੋਈ ਮਨਘੜ੍ਹਤ ਕਹਾਣੀ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਬਲਕਿ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਵਲ ਹੀ ਗਲਪ ਦੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਧਾ ਹੈ, ਜੋ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚੋਂ ਰੁਮਾਂਸ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਰੱਖ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਰੂਪ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਸਪਨਿਆਂ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਜਿਹੇ ਸੁਪਨਮਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵੀ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਭੇਦ ਭਰੇ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਦੁੱਖਾ ਭਰੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਾਰਥਿਕ ਤੇ ਵਧੀਆ ਸੰਦੇਸ਼ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਰੇਲਫ਼ਫ਼ਾਕਸ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ

ਨਾਵਲ ਕੇਵਲ ਮਾਤਰ ਗਲਪੀ ਗੱਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੱਦ ਹੈ-ਅਜਿਹੀ ਪਹਿਲੀ ਕਲਾ ਜਿਹੜੀ ਸੰਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

(ਨਾਵਲ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ 148)

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਦ ਰਚਨਾ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ, ਸਥਿਤੀਆਂ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਦਭੁਤ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ, ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਜਰੀਏ ਮਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਨਾਵਲ ਇੱਕ ਕਲਪਨਾ ਮਾਤਰ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਸ ਸੱਚ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਜਿਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਮਨੁੱਖਾ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਕਲਪਨਾ ਨਾਲ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਹਰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਕਹਾਣੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਪਾਤਰ ਨਾਵਲ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਧਾ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਰਚਨਾ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥ, ਰੁਮਾਂਸ ਦੇ ਅੰਸ਼, ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਅਸਲੀਅਤ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਹਿਰੂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ

ਨਾਵਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਆਪੇ ਨੂੰ ਜ਼ੁਬਾਨ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਨੇ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਜਟਿਲ, ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਬਹੁਪਾਸਾਰੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਤੇ

ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਪਹਿਲਾ ਨਾਵਲ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ-ਪੂਰਬਲੇ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਹੈ, ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸੂਝ ਦੇ ਪੈਂਤੜੇ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(ਨਾਵਲ ਦੀ ਵਿਧਾ 78)

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤੇ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸੱਚ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਫਿਰ ਵੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਵਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆਧਾਰਿਤ ਆਦਰਸ਼ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥ ਵਿਧੀਆਂ ਰਾਹੀ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯਥਾਰਥ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ ਤਰਕ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਵਲ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਗਲਪੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਲਪੀ ਰਚਨਾ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਸਮੇਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਾਵਲੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਸਤੂ ਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਨਵੀਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਨਾਵਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ, ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਵੀਨ, ਬਹੁ-ਪਾਸਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਹੁ-ਦਿਸ਼ਾਵੀ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕਲਾ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਜਰੂਰੀ ਤੱਤ ਤੇ ਗੁਣ ਮੋਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਧੀ ਅਲੱਗ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਬਾਕੀ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਖਿੱਲਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਮੁੱਖ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਸਮੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕਿ ਉਸੇ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ

ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਗੁਣਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਬਹੁ-ਪਾਸਾਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਦਵੇਸ਼ਵਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ

> ਨਾਵਲ ਦਾ ਅਸਲੀ ਮਨੋਰਥ ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਵਿਧੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਆਨੰਦ ਅਤੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਦੁਖਾਂਤ ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਵਿਵੇਚਨ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਆਨੰਦ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਆਨੰਦ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਖਾਵੇਂ ਹੋਣ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਵਿਧੀ ਕਾਵਿਕ ਹੈ। ਇਉਂ ਪੱਛਮੀ ਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਵਸਤੂ ਸੁੱਖ ਤੋਂ ਦੁੱਖ ਵੱਲ ਨੂੰ ਉੱਸਰਦੀ/ਫੈਲਦੀ ਹੋਈ ਦੁਖਾਂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਚਰਮ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਟੀਚਾ ਮਿਥਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਵਸਤੂ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਸੁੱਖ ਵੱਲ ਫੈਲਦੀ ਹੋਈ ਆਦਰਸ਼ ਨਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
>
> *(ਨਾਵਲ ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ 7)*

ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਤੱਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਵਲ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਖਿੱਤੇ ਬਾਰੇ, ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਰਸਮੋ-ਰਿਵਾਜ਼, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਰੋਜ਼ਮਰਾ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਸੀਂ ਨਾਵਲ ਤੋਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਤੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਨਾਵਲ ਇੱਕ ਕਲਪਿਤ ਘਟਨਾ ਨਾ ਹੋ ਕਿ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਵਾਸਤਵਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਜਗ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਲਪਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾਂ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਨਾਵਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ

ਕਰੇ, ਕੁਝ ਪੱਧਰ ਅਣਗੋਲੇ ਵੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਪੱਧਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੁਦਰਤੀ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੰਘਰਸ਼ ਆਦਿ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਰਾਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜੋ ਭੂਤਕਾਲ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਤਰਕਵਾਦੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਮਨੁੱਖੀ ਯਥਾਰਥ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਅਸਲੀਅਤ ਹੋ ਕਿ ਵੀ ਕਾਲਪਨਿਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਮਹਾਂਕਾਵਿਕ ਪੱਧਰ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤੇ ਆਲੋਚਕ ਇਸ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਦਾ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਨਾਵਲ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਸੂਖਮਤਾ ਨਾਲ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਾਤਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਨਾਵਲਕਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਯਥਾਰਥ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਲਪਿਤ ਬਣਾ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਅੱਗੇ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਸਲੀਅਤ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਕਲਪਿਤ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਚੁੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਮਾੜੇ ਦੋਵੇਂ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਵਲੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਹੋਣੀ ਅਨਿਵਾਰੀ ਹੈ। ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਪੱਖ ਉੱਪਰ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਲਾਰੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਨਾਵਲ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਾ ਹੋਇਆ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਵਲ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਕਲ ਨਾ ਹੋ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਉਦੇ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਪਸਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮੀਖਿਆਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਲਈ ਤਿੰਨ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ,

1. ਕਾਲਕ੍ਰਮਕ ਵਿਧੀ
2. ਪਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਬਦਲਾਅ
3. ਇਤਿਹਾਸਕਤਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੁੱਢਲਾ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਦੇ ਰਾਜ ਅਧੀਨ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਕਰਵਾਈ ਗਈ, ਉਹ ਆਪਣਾ ਵਿਲੱਖਣ ਉਥਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਵਲ '*ਮਸੀਹੀ ਮੁਸਾਫਿਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ*' 1859 ਈ. ਵਿੱਚ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਨਾਵਲ '*The Pilegrims Progress*' ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ '*ਜਯੋਤਿਰੁਦਯ*' ਦੂਜਾ ਨਾਵਲ 1882 ਈ. ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਡਾ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਜਯੋਤਿਰੁਦਯ ਦਾ ਥੀਮ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਭੱਦਰ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਚਿਤਰਣ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਧਾਨ ਲਈ ਈਸਾਈਆਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਨਾਲ ਆਈ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(ਮਸਲੇ ਗਲਪ ਦੇ 36)

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਨਾਵਲਾਂ ਨੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਹੌਂਸਲੇ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ।

'*ਸੁੰਦਰੀ*' (1898) ਪੰਜਾਬੀ ਜਗਤ ਦਾ ਪਲੇਠਾ ਨਾਵਲ ਮੰਨਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ '*ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ*', '*ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ*' ਅਤੇ '*ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ*' ਵਰਗੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿੱਤ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਦੇ ਹਿੱਤ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣ ਗਈ। ਜਿਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਅਤੇ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਵਰਗੇ ਗਲਪਕਾਰ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ। '*ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਘਰਾਣਾ*', '*ਸੁਖਦੇਵ ਕੌਰ*', '*ਸੁੰਗੜ ਨੂੰਹ ਤੇ ਲੜਾਕੀ ਸੱਸ*', '*ਦੰਪਤੀ ਪਿਆਰ*' ਅਤੇ '*ਵਕੀਲ ਦੀ ਕਿਸਮਤ*' ਵਰਗੀਆਂ ਗਾਲਪਨਿਕ ਕਿਰਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਸਮਕਾਲ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪਿੰਸੀਪਲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹਨ।

ਇਸ ਦੌਰ ਅਧੀਨ ਜਿੱਥੇ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਰਚਿਤ ਨਾਵਲਾਂ ਨੇ ਪਾਠਕ ਵਰਗ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਅਧੀਨ ਲਿਖਵਾਏ ਗਏ ਨਾਵਲਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਤੇ ਇੱਕ ਨਵੀਨ ਕਾਰਜ ਹਿੱਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਇਹ ਦੌਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਜੁਗਤਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਕਲਾ ਨਾਲੋਂ ਇਥੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ, ਕੌਮ-ਪਿਆਰ ਤੇ ਧਰਮ ਪਿਆਰ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ। ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਬੜਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੇ ਭਾਸ਼ਣੀ ਲਹਿਜੇ ਵਾਲਾ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਗੁੰਝਲਾਂ ਭਰੀ, ਪਾਤਰ-ਉਸਾਰੀ ਇਕਹਿਰੀ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਉਪਭਾਵਕ ਤੇ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਸਥਾਨਕ ਰੰਗਣ ਵਿੱਚ ਰੋਮਾਂਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਆਦਿ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਛਣ ਹਨ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਧਾਂਤ: ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ 52)

ਉਪਰੋਕਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਜੁਗਤਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:-

- ਗਲਪੀ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਇਕਬਚਨੀ (Monologi) ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਧਾਰਨੀ।
- ਦੂਸਰੀ, ਸਮੁੱਚਾ ਗਲਪੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨਾਇਕ ਮੁਖੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਇਕਤਵ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਜੁਗਤਾਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ।
- ਤੀਜੀ, ਗਲਪੀ ਪਾਠ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਸੰਕਲਪ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨਿਕ ਹੈ। ਨਾਇਕ ਆਪਣੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਕਰਮ-ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਨਾਲ ਸਮੁੱਚੇ ਗਲਪੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ
- ਚੌਥਾ, ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਨੇਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਬਦਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਣਾਉ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
- ਪੰਜਵੀਂ, ਗਲਪੀ ਪਾਠ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਘਟਨਾਤਮਕ ਕ੍ਰਮ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚਲਾ ਤਰਕ, ਘਟਨਾਤਮਕ ਵਿਵੇਕ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਲੇਖਕ ਦੀ ਮਨੋਰਥ ਪਰਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਫਲ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 21)

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਦੌਰ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਥੀਮਕ, ਉਦੇਸ਼ਾਤਮਕ, ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ। ਨਾਵਲੀ ਵਿਧਾ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਰੰਗਣ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਦਮ ਤੋੜਨ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰ ਦਾ ਨਾਵਲ ਵੀ ਬੇਸ਼ਕ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ-ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਲੇਪ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਤੇ ਥੀਮਕ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲ '*ਟੁੱਟੀ ਵੀਣਾ*', '*ਗੰਗਾਜਲੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ*', '*ਜੀਵਨ ਸੰਗ੍ਰਾਮ*', '*ਪਿਆਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ*', '*ਚਿੱਟਾ ਲਹੂ*',

'ਅੱਗ ਦੀ ਖੇਡ' ਅਤੇ *ਮੰਝਧਾਰ* ਜਿਕਰਯੋਗ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਤੇ ਨਵੀਨ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਪੁਲ ਦੀ ਨਿਆਂਈ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਉਹ ਪੱਤਰੇ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀ ਸਮੁੱਚਾ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਨਾਵਲ ਕਲਾ ਵਿਚ ਬਾਵਜੂਦ ਕੁਝ ਊਣਤਾਈਆਂ ਦੇ, ਉਹ ਸਾਡਾ ਅਤਿ ਦਾ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਨੇ ਕਈ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ।
>
> *(ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ 105)*

ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਪਿਰਤ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ ਦੂਜਾ ਗਲਪਕਾਰ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਹੋਰ ਕਰੀਬ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੇਖੋਂ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਥਾਨਕ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਭੋਤਿਕਵਾਦ ਤੇ ਦਵੰਦਵਾਵ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। *'ਲਹੂ ਮਿੱਟੀ'* ਤੇ *'ਬਾਬਾ ਆਸਮਾਨ'* ਕਿਰਤਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਚਰਚਿਤ ਹਨ। ਸੇਖੋਂ ਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰਕਵਾਦੀ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਨ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਵਲ-ਜਗਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਯੁੱਗ ਸਾਬਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ *'ਪਿਉ-ਪੁੱਤਰ'*, *'ਰੰਗ ਮਹੱਲ'*, *'ਲੋਕ ਦੁਸ਼ਮਣ'* ਤੇ *'ਆਪਣੇ ਪਰਾਏ'* ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨਾਵਲੀ ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥਵਾਨ ਤੇ ਅਮੀਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲ਼ਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਦੁਸਰੇ ਪੜਾਅ ਉੱਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਵਾਲੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਵ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਵਾਹਣ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਫ਼ੈਲਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਕਥਾ ਰੂੜੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ ਇਸ

> ਪੜਾਅ ਉੱਤੇ ਸੂਰਤ ਵਧੇਰੇ ਬਦਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੀਰਤ ਘੱਟ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਨੂੰ ਅਜੈ ਪੁਨਰ ਰੁਪਾਂਤਰਣ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਅਤੇ ਨਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਥਾ ਜੁਗਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਪਛਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
>
> *(ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਧਾਂਤ: ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ 52)*

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਕ ਪਰਪੱਕਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਇੱਕ ਸਮਰੱਥ ਗਲਪਕਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਗਾਲਪਨਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਪੇਂਡੂ ਰੰਗਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕੰਵਲ ਪੁਰਾਤਨ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਉੱਪਰ ਹੀ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਫ਼ਿਰ ਵੀ ਉਸਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕਲਾ ਪੱਖੋਂ ਨਵੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੰਵਲ ਆਪਣੀ ਹੀ ਵਿਧੀ ਤੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚਲੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ, ਵਿਸੰਗਤੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਤਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਰੂਪ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਰੂਰ ਯਥਾਰਥਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦੇ ਹਨ। ਮਿੱਥਕ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਕਥਾਨਕ ਰੰਗ ਬੇਸ਼ਕ ਕਥਾ ਦਾ ਨੁਕਸ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਫ਼ਿਰ ਵੀ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਰੂਪਕ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਈ ਨਵੀਨ ਵਿਧੀਆਂ, ਤਜ਼ਵੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। *'ਸੱਚ ਨੂੰ ਫ਼ਾਸੀ', 'ਪਾਲੀ', 'ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ', 'ਰਾਤ ਬਾਕੀ ਹੈ', 'ਹਾਣੀ'* ਅਤੇ *'ਬਰਫ਼ ਦੀ ਅੱਗ'* ਕਿਰਤਾਂ ਗਾਲਪਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਅਨੋਖਾ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਵਾਧਾ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਢੀਂਡਸਾ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਇੱਕੋ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਬੱਝਿਆ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਆਪਣੇ ਮੁੱਢਲੇ ਨਾਵਲ 'ਪਾਲੀ', 'ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ' ਤੇ 'ਸੱਚ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ' ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ

> ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਾਲੀ ਵਿੱਚ ਵੇਦਾਂਤ ਤੇ ਖਲੀਨ ਜਿਬਰਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਸ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੱਚ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਸਮੇਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰੀਤ ਫਲਸਫ਼ੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ।
>
> *(ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਧਾਂਤ: ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਵਿਤੀਆਂ 105)*

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਦੀ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਧਾਰਾ ਦਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਸਥਾਪਿਤ ਹਸਤਾਖ਼ਰ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਵੱਖਰੇ ਜ਼ਾਵੀਏ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਵੀਨਤਮ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਕਰਨਲ ਨਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀਨ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਵਿੱਚੋ ਸਮਕਾਲੀਨ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ, ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਹੱਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਨਾਵਲ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਕਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸਤਾਰ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਸੁਧਾਰਵਾਦ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਜਾਂਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
>
> *(ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 63)*

'ਖੰਨਿਓ ਤਿੱਖੀ', 'ਵਾਲਹੁ ਨਿੱਕੀ', 'ਏਤ ਮਾਰਗ ਜਾਣਾ', 'ਇੱਕ ਸਰਕਾਰ ਬਾਝੋਂ' ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਪਤਨ ਬਾਰੇ ਤੇ '*ਮਲਾਹ*', '*ਸੈਨਾਪਤੀ' ਅਤੇ 'ਉਨਤਾਲੀ ਵਰ੍ਹੇ'* ਵਿਚਕਾਰ ਉਸ ਨੇ ਸਮਕਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਆਈ ਗਿਰਾਵਟ ਅਤੇ ਬਦਲਾਅ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ '*ਸ਼ਕਤੀ'*

ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਵਡੱਪਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਨੂੰ ਨਵੀਨ ਹੁਲਾਰਾ ਤੇ ਰਾਹ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ।

ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੂਸਰੇ ਦੌਰ ਦੇ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋ, ਥੀਮਕ ਪਾਸਾਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨਾਵਲ ਦੀ ਵਿਧਾ ਅੰਦਰ ਬਦਲਾਅ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰ ਦੀਆਂ ਜੋ ਚਾਰ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਚਾਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਗਲਪ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਪਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ,

> ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਵਿਸ਼ੈਗਤ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਸੁਧਾਰਵਾਦ ਦੀ, ਦੂਜੀ ਰੁਮਾਂਚਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਣ ਦੀ, ਤੀਜੀ ਰੋਮਾਂਚਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਦੀ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰਾਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਰਤਕ ਚਾਰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਜਿਵੇਂ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ, ਕਰਨਲ ਨਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਅਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਨਾਵਲ ਨਿਗਾਰੀ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 23)

ਦੂਸਰੇ ਦੌਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਤੋਂ ਯਥਾਰਥ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਸਾਡੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਆਪਣਾ ਵਿਕਾਸ ਭਰਭੂਰ ਪੈਂਡਾ ਸਰ ਕਰਦਾ ਗਿਆ, ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਵੇਂ-ਉਵੇਂ ਆਪਣੇ ਕਥਾਨਕ ਤੇ ਕਲਾ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਜਾਂ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦਾ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਤੀਸਰੇ ਦੌਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਧਾਰਮਿਕ, ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਸੁਧਾਰਵਾਦ ਅਤੇ ਰੋਮਾਂਚਿਕਤਾ ਦੇ ਦੌਰ ਨੂੰ ਲੰਘ ਕੇ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਦੇ

ਮੁੱਖ ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਵਿਸੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਸਤਵਿਕ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਚਿਤਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਮੁਖਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਬਾਹਰਮੁਖਤਾ, ਨਿੱਜ ਦੀ ਥਾਂ ਸਮੂਹ ਅਤੇ ਕਾਲਪਨਿਕਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਹਕੀਕਤ ਪਹਿਲ ਹਾਸਲ ਕਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਭਾਵਨਾਤਮਿਕ ਉਦਗਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਬਹੁਪਸਾਰੀ ਸੰਦਰਭ ਦੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।
>
> *(ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 67)*

ਆਪਣੇ ਆਰਭਿਕ ਦੌਰ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਰੋਮਾਂਚਕਤਾ ਵਿਚੋ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਸ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਵਿਚਕਾਰ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਦਾ ਦੌਰ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਥਾਨਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਗਲਪ ਸ਼ੈਲੀ, ਗਾਲਪਨਿਕ ਵਿਧੀਆਂ, ਗਲਪ ਦੀਆਂ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਜੁਗਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਸਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਨਿਖਾਰ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਹੈ।

ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਦੌਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਗਲਪਕਾਰ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਗਾਲਪਨਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ *'ਤੂਤਾਂ ਵਾਲਾ ਖੂਹ', 'ਈਚੋਗਿਲ ਨਹਿਰ ਤੱਕ', 'ਜੰਗ ਜਾਂ ਅਮਨ'* ਅਤੇ *'ਜੁੱਗ ਬਦਲ ਗਿਆ'*, ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਕਥਾਨਕਤਾ ਵਾਲੇ ਨਾਵਲ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਅੱਗੇ ਵਿਕਾਸ

ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ, ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੋਗ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ, ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਫ਼ੈਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਗਲਪਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਜੋ ਕਿ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਦਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਾਨਵੀ ਦਵੰਦ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਮੋਢੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਉਸਦੀਆਂ ਪਲੇਠੀਆਂ ਦੋ ਨਾਵਲੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ 1960 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਪਸ਼ੂਆਂ, ਪੰਛੀਆਂ ਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਭੁੱਖ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਬੜੀ ਖੂਬੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮਸਲਿਆਂ ਤੇ ਸੰਦਰਭਾਂ ਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਪਰਿਪੇਖਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਕਥਾ-ਸੰਦਰਭ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਨਾ ਹੈ।
>
> *(ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 72)*

ਇੱਕ ਸਰਬਾਂਗੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਵਜੋ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰਾ ਹੋਇਆ ਦੁੱਗਲ ਆਪਣੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨਾਵਲ *‘ਆਂਦਰਾ’, ‘ਨਹੁੰ ਤੇ ਮਾਸ’, ‘ਇੱਕ ਦਿਲ ਵਿਕਾਊ ਹੈ’, ‘ਹਾਲ ਮੁਰੀਦਾਂ ਦਾ’* ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤ੍ਰੈਲੜੀ ਨਾਵਲ ‘*ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ’, ‘ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਸਰਬੱਤ ਭਲਾ’* ਵਰਗੇ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਮੀਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤ੍ਰੈਲੜੀ ਵਰਗੀ ਮਹਾਂਕਾਵਿਕ ਨਾਵਲੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਵੀ ਦੁੱਗਲ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਚੇਤਨਾ, ਸਮਕਾਲੀ ਮਾਨਵ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਖਾਸਾ ਬਣ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੁੱਗਲ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਖਾਸ਼ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਸਮਰੱਥ ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਗਲਪਕਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ, ਆਲੋਚਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਿਖਰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ 'ਪਰਸਾ' ਉੱਪਰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਰਵੋਤਮ ਸਾਹਿਤਕ ਗਿਆਨਪੀਠ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ (ਸਾਰੇ ਨਾਵਲ) *'ਅਣਹੋਏ', 'ਰੇਤੇ ਦੀ ਇੱਕ ਮੁੱਠੀ', 'ਪਹੁ ਫੁਟਾਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ', 'ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ', 'ਅੰਨ੍ਹੇ ਘੋੜੇ ਦਾ ਦਾਨ'* ਅਤੇ *'ਪਰਸਾ'* ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਠਲੀ ਸ੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਪੇਂਡੂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਸਲ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਬਹੁ-ਚਰਚਿਤ ਨਾਵਲ *'ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ'* ਬਾਰੇ ਡਾ. ਟੀ.ਆਰ.ਵਿਨੋਦ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲ ਰੂਪ ਦਾ ਪਤਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ 'ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ' ਲਿਖ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਨਾਵਲ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪਤਨ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ ਸੀ।

(ਆਉ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹੀਏ 120)

ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਠੀ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਬਹੁਤ ਚਰਚਿਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੇਠੀ ਨੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗਵਾਦ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਵਲ *'ਰੇਤ ਦਾ ਪਹਾੜ', 'ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਗੱਲ', 'ਕੰਧੀ ਉੱਤੇ ਰੁੱਖੜਾ', 'ਸੈਲ ਪੱਥਰ', 'ਕੱਲ ਵੀ ਸੂਰਜ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੇਗਾ'* ਆਦਿ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਅਰਪਨ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਇਸੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਵਾਲਾ ਗਲਪਕਾਰ ਸੁਖਬੀਰ ਪੰਜਾਬੀ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਖਬੀਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਤੋਂ ਰੋਮਾਂਟਿਕਤਾ ਵਰਗੇ

ਵਿਸ਼ਿਆ ਨਾਲ ਗੜਗੱਚ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪੇਂਡੂ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਸੁਖਬੀਰ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਵਿਚਲੇ ਵਿਸ਼ਿਆ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਆਇਆ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਸ਼ਵਨਗਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ, ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਮਾਨਵ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰਿਸ਼ਤਿਆ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ, ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇੱਕ ਨਵੀਨਤਾ ਇਹ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਗਾਲਪਨਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ, ਉਸਦੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਸਲ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਉਹ ਜਗ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਦੀ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਨਾਰੀ ਨੇ ਆਪ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਮਿਲਣਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁੱਢਲਾ ਨਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਫ਼ਿਰ ਵੀ ਉਸਦੇ ਬਹੁ-ਚਰਚਿਤ ਨਾਵਲ '*ਜੈ ਸ਼ਿਰੀ', 'ਡਾ. ਦੇਵ', 'ਪਿੰਜਰ', 'ਆਲਣ੍ਹਾ', 'ਇੱਕ ਸੀ ਅਨੀਤਾ', 'ਚੱਕ ਨੰਬਰ 36'*, 'ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ' ਮਸ਼ਹੂਰ ਨਾਵਲ ਹਨ। ਦੂਸਰਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਨ-ਸਨਮਾਨ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। '*ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ', 'ਏਹ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ', 'ਤੀਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ', 'ਲੰਘ ਗਏ ਦਰਿਆ', 'ਕਥਾ ਕਹੋ ਉਰਵਸ਼ੀ'* ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਬਹੁ-ਚਰਚਿਤ ਨਾਵਲ ਹਨ। ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਢੀਂਡਸਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸੰਤੁਲਿਤ ਔਰਤ ਦਾ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ। ਜਿਸਦਾ ਕਾਰਨ ਲੇਖਿਕਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰੀ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਤੇ ਉਸਦਾ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਮੋਹ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀਆਂ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬੇਲੋੜੇ ਤਰਸ ਦਾ

ਪਾਤਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੇਖਿਕਾ ਦੇ 'ਏਹ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ', 'ਲੰਘ ਗਏ ਦਰਿਆ' ਤੇ 'ਦੂਸਰੀ ਸੀਤਾ' ਇਸ ਦੋਸ਼ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹਨ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਧਾਂਤ: ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਵਿਤੀਆਂ 87)

ਇਸੇ ਹੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਕਬੂਲ ਨਾਂ ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਬਹੁ-ਚਰਚਿਤ ਲੇਖਿਕਾ ਹੈ। ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਕਾਮੁਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਬੇਬਾਕ ਹੋ ਪਾਠਕਾਂ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਦੀ ਮਾਰਮਿਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। *'ਪੋਸਟ ਮਾਰਟਮ', 'ਫ਼ਾਲਤੂ ਔਰਤ', 'ਧੁੱਪ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ', 'ਕੱਟੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ'* ਅਤੇ *'ਟੁੱਟੇ ਤਿਕੋਣ'* ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਨਾਵਲਿਟ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੋ ਕਰਨ ਦੀ ਤਜ਼ਵੀਜ਼ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨੀਵੀਂ ਥਾਂ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਤ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਾਮੁਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਭੋਗ ਦੀ ਵਸਤੂ ਹੀ ਸਮਝਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਦੌਰ ਨੂੰ ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਜੁਗਤਾਂ ਸੰਬੋਧਨਾਤਮਕ ਨਾਵਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। 'ਠਰੀ ਰਾਤ' ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਵਲ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਅਤੇ ਮੋਡਰਨ ਸੋਚ ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਸੋਚ ਵਾਲੀ ਹੋਣ ਦੀ ਭਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਨਮਾਨ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਨਾਵਲ *'ਧੁੱਪ ਦੀ ਵਾਟ'* ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦਾ ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੱਕ ਪੀੜਾ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਚਿਤਰਨ ਸਨਮੁੱਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਉਪਭਾਵਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸਮਤੋਲ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਣਾ ਉਸਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣਯੋਗ ਪੱਖ ਹਨ।

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਅਤੇ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਦੀ ਪਾਈ ਪਿਰਤ ਦਾ ਅਗਲੇਰਾ ਗਲਪਕਾਰ ਹੈ। ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ '*ਸੁਲਗਦੀ ਰਾਤ', 'ਕੱਖਾਂ ਕਾਨਿਆਂ ਦੇ ਪੁੱਲ', 'ਜਖਮੀ ਅਤੀਤ', 'ਕੋਠੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ'* ਅਤੇ *'ਪਰਤਾਪੀ'* ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁ-ਚਰਚਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਨਾਵਲ '*ਕੋਠੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ'* ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਸ਼ਵ ਸਹਿਤ ਦੇ ਵੱਡ-ਆਕਾਰੀ ਨਾਵਲਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਪੇਂਡੂ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਛੋਟੀ ਕਿਸਾਨੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਹਨ। ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਢੀਂਡਸਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> 1965 ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਰੁਝਾਨ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਦੌਰ ਅੱਗੋਂ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਦੌਰ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੌਰ ਦਾ ਇਹ ਨਾਵਲ ਵਿਭਿੰਨ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਗਲਪ ਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਾਰਨ ਵੱਖਰਾ ਰੂਪ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੇ ਨਵੇਂ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਨਵੀਆਂ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਵਸਤੂ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਧਾਂਤ: ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਵਿਤੀਆਂ 81)

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਦੇ ਚੌਥੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਆਗਮਨ ਨਾਲ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ, ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਅਤੇ ਨਾਵਲੀ ਤਕਨੀਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੀਨ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ਨਵੀਨ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸਨਮੁੱਖ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਆਦਰਸ਼ਕ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਹ ਉਸਦੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਨੂੰ ਸਨਮੁੱਖ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖਾਮੋਸ਼ ਇਸ ਦੌਰ ਦਾ ਪਲੇਠਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ '*ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਰੰਗ', 'ਚਾਨਣ ਦਾ ਜੰਗਲ', 'ਇੱਕ ਤਾਜ ਮਹੱਲ*

ਹੋਰ' ਅਤੇ *'ਕਾਫ਼ਰ ਮਸੀਹਾ'* ਦੇ ਨਾਂ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹਨ। ਮੋਲਿਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਖਾਮੋਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਅਮੀਰੀ ਬਖਸ਼ਣ ਲਈ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਸੰਖੇਪਤਾ, ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਜੁਗਤਾਂ ਉਸਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਖਾਸ ਖਾਕਾ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਦਾ ਚਮਕਦਾ ਸਿਤਾਰਾ ਮਿੱਤਰ ਸੈਨ ਮੀਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਵਰਗ ਉੱਪਰ ਤੋਂ ਨੀਚੇ ਤੱਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋਈ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਨਮੁੱਖ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਨਾਵਲ *'ਅੱਗ ਦੇ ਬੀਜ', 'ਕਾਫ਼ਲਾ', 'ਤਫ਼ਤੀਸ਼', 'ਕਟਹਿਰਾ'* ਅਤੇ *'ਕੋਰਵ ਸਭਾ'* ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਨ ਯੋਗ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਉੱਪਰ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਿਆਂ ਡਾ. ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਮਿੱਤਰ ਸੈਨ ਮੀਤ ਦੀ ਨਾਵਲੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਅਤਾ 'ਤਫ਼ਤੀਸ਼' ਅਤੇ 'ਕਟਹਿਰਾ' ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਫ਼ੈਲੇ ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਅਸਤ-ਵਿਅਸਤ ਹੋਏ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪੀੜਾ ਅਤੇ ਦੁਖਾਂਤਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।
>
> *(ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 24)*

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚਰਚਿਤ ਨਾਮ ਸ. ਸੋਜ ਹੈ। ਉਸਨੇ *'ਨਾਨਸੈਂਸ', 'ਮਕਾਨ ਖਾਲੀ ਜੇਹਾ', 'ਕੋਲਾਜ', 'ਪਾਤਰ-ਵਿਪਾਤਰ', 'ਊਣੇ ਸੱਖਣੇ'* ਅਤੇ *'ਮਰਸੀਆ'* ਵਰਗੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਸੁਖਬੀਰ, ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਠੀ ਅਤੇ ਨਿਰੰਜਨ ਤਸਨੀਮ ਦੀ ਪਾਈ ਪਿਰਤ ਨੂੰ ਨਵੀਨ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਵੀਨ ਗਲਪ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਧੁਨਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀਆ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮੁੱਖ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਧਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਅਜ਼ਮਾਈ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਇੱਕ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਿਲੀ। *'ਦੂਸਰਾ ਹੀਰੋਸ਼ੀਮਾ', 'ਕੱਲਰੀ ਧਰਤੀ', 'ਸੂਲੀ ਟੰਗੇ ਪਹਿਰ', 'ਕੱਚੀਆਂ ਕੰਧਾਂ', 'ਜੀ.ਟੀ,ਰੋਡ', ਲਾਲ ਬੱਤੀ'* ਅਤੇ *'ਅੰਨਦਾਤਾ'* ਉਸਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਦਾ ਇੱਕ ਨਵੀਨ ਦੌਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਰਚੇ ਗਏ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਐਵਾਰਡ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ *'ਸਤਲੁਜ ਵਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ', 'ਢਾਹਵਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ'* ਤੇ *'ਪੰਜਵਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ'* ਹਨ।

ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਿਲਿੰਗ ਅਜਿਹੇ ਬਹੁ-ਚਰਚਿਤ ਗਲਪਕਾਰ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਮੀਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਉੱਤਰ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਨਾਵਲ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਗਤ ਪਰਵਿਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਜੁਗਤਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਗਏ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਾਵਲ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਵੀ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਉੱਤਰ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਕਾਲ ਦਾ ਨਾਵਲ ਹੀ ਇਸ ਸਿਫ਼ਤ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਚਨਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਰਚਨਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਥਾਂ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਨਾਵਲਕਾਰ ਵਿਕੋਲਿਤਰੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਰਚਨਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਵੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 105)

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਇਸ ਧਰਤ ਦੇ ਗਲਪਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਸਲਾਘਾਯੋਗ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਅਨੁਭਵ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਣਾ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ, ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਅਤੇ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਕਿੰਦਰ ਆਦਿ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਤੱਕ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਨੂੰ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ "ਇੱਕੀਂਵੀ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ" ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਨਾਵਲ ਕਲਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਵਲ ਦੇ ਵਿਧਾਗਤ ਪਰਿਪੇਖ ਅਧੀਨ ਨਾਵਲ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਧੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀ ਜਟਿਲ ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕਿ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਇਸ ਦੌਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਵਿਲੱਖਣ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ।

1.11 ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ

1. **ਨਾਰੀਵਾਦ: ਅਰਥ ਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ**
2. **ਪੱਛਮੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ**
3. **ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ**

1. ਨਾਰੀਵਾਦ: ਅਰਥ ਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ: ਨਾਰੀਵਾਦ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਥਾਨ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਨਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਗਰਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੇ ਨਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਤਰਕ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਭੇਦ-

ਭਾਵ ਸੁਭਾਵਿਕ ਜਾਂ ਰੱਬੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਕੇ, ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਜਿਆਦਤੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਿਆ ਜਾ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨਾਰੀਵਾਦ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਸਲਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਰੀ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਮਰੀਕੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਕੈਰੀ ਚੈਂਪਨ ਕੇਟ ਜੋ 1890 ਈ. ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਈ ਨੈਸ਼ਨਲ ਅਮਰੀਕਨ ਵੋਮੈਨ ਸ਼ਫਰੇਜ਼ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਲਹਿਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨੇਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਕਿ,

> ਨਾਰੀਵਾਦ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਬਨਾਵਟੀ ਰੋਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ ਦਾ ਵਿਦਰੋਹ ਹੈ।
>
> *(o. Neil William The Woman Movement George Allen 13)*

ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣੀ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦਗਾਰ ਹੈ। ਬਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਰਾੜ, ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਕਿ,

> ਫੈਮਨਿਜਮ (Feminism) ਸ਼ਬਦ ਅੰਗਰੇਜੀ ਵਿੱਚ ਫਰੈਂਚ ਰਾਹੀਂ ਆਇਆ। ਫਰੈਂਚ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਾਤੀਨੀ ਸ਼ਬਦ (Feminism+ism) ਤੋ ਮਿਲ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਅਰਥ, "ਲਿੰਗ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਹੈ।
>
> *(ਨਾਰੀਵਾਦ ਸਿਧਾਂਤ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ 14)*

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਰੀਵਾਦ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੂਲ ਅਰਥ ਨੂੰ ਜਾਨਣਾ ਤੇ ਸਮਝਣਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜਰੂਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋ ਹੀ ਇੱਕ ਧਾਰਨਾ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

> ਨਾਰੀਵਾਦ ਅੰਗਰੇਜੀ ਸ਼ਬਦ Feminism ਦਾ ਪਰਿਆਇਵਾਚੀ ਹੈ। Feminism ਸ਼ਬਦ Latin ਦੇ femina (women) ਤੋ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ ਹੈ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਗੁਣ ਰੱਖਣਾ।
>
> *(ਨਾਰੀਵਾਦ 22)*

ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ, ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦ ਔਰਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਘੜੀ ਗਈ ਇੱਕ ਸਾਜਿਸ਼ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਾਦ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

> ਨਾਰੀਵਾਦ ਉਸ ਪਰੰਪਰਕ ਤੇ ਪਿੱਤਰ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਵਜੋਂ ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਤਾਂ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਪੂਰਕ ਮੰਨ ਕੇ ਚਲਦੀ ਹੈ।
>
> *(ਨਾਰੀਵਾਦ 24)*

ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਪੱਛਮੀ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਆਧਾਰ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਮੈਗੀ ਹੱਮ (Maggie Humm) ਅਤੇ ਰੇਬੇਕਾ ਵਾਕਰ (Rebecca Walker) ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

1. ਪਹਿਲੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਅਤੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਆਰੰਭ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

2. ਦੂਜੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ 1960 ਈ. ਤੋਂ 1970 ਈ. ਤੱਕ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

3. ਤੀਜੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ 1990 ਈ. ਤੋਂ ਮੋਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ (ਪੱਛਮੀ)	ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ (ਪੱਛਮੀ	ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ
ਕੇਰੀ ਚੈਪਨ ਕੇਟ	ਡਾ. ਸਟੈਫ਼ਨੀ ਗੈਂਜ	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ
ਵਰਜ਼ੀਨੀਆਂ ਵੂਲਫ	ਸੂਜ਼ਨ ਗੂਬਾਰ	ਡਾ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ
ਸੀਮੋਨ-ਦ ਬੂਅਰ	ਮੈਰੀ ਵਾਲਸਟੋਨ ਕਰਾਫਟ	ਡਾ. ਵਨੀਤਾ
ਸ਼ਾਲਾਮਿਥ ਫਿਰਸਟੋਨ		ਡਾ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ
ਬੈਟੀ ਫਰੀਡਨ		

2. ਪੱਛਮੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ*:* ਹਰ ਲਹਿਰ ਜਾਂ ਵਾਦ ਦਾ ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਰੂਪ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਆਰੰਭ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। 'ਨਾਰੀਵਾਦ' ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ' ਅਤੇ 'ਔਰਤ ਹੱਕ' ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਸਨ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਪਲੇਠੇ ਯਤਨ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਰੰਭ ਹੋਏ। ਜੇਕਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਅੰਦੋਲਨ ਨਾਰੀ ਦੇ ਵੋਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੋਣ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਧੁਰਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਏਜੰਡਾ ਬਣੀ ਰਹੀ। ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਜਨਮ ਨਾਰੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਤੇ

ਸੰਸਥਾਗਤ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਵੋਟ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਵੱਖਰਤਾ ਦੇ ਪਾੜੇ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਾਚਣਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸਮਾਜ ਸੁਧਰਕ ਕਾਰਜਾਂ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੋਢੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹਿਲਗਾਰਡ ਆਫ ਬਿਨਜਿੰਗ (Hildegard of Bingen) (1098) ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਤ ਵਜੋ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਨੇ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ, ਹੇਲਨ ਆਫ਼ ਆਂਜੂ (Helon of Anjou) (1236) ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਸੀ, ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਸਰਬੀਆ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆਂ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਈ ਚਰਚਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਰਜ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਰੀਆਂ ਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ। ਇਜ਼ੂਮੋ ਨੋ ਓਕੂਨੀ(Izumo No Okuni) (1572) ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਚ ਬਹੁਤ ਜਿਆਦਾ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਆ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਕੋਲ ਨਾਚ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਕੋਠੇ ਵਾਲੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਵੀ ਆਉਣੀਆਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਸਾਰਾਹ ਮੂਰ ਗ੍ਰਿਮਕ (Sarah Moore Grimke) (1792) ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਈਬਲ ਪੜਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਅਜਿਹੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਸਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ।

ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੈਰੀ ਚੈਂਪਨ ਕੇਟ (Carrie Chapman Catt) ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਗੇਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਦ ਵੋਮੈਨ ਮੂਵਮੈਂਟ' (The Woman Movement) ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ਾ ਨੂੰ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਮੰਨਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨੈਸ਼ਨਲ ਅਮਰੀਕਨ ਵੋਮੈਨ ਸ਼ਫਰੇਜ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੀ ਨੇਤਾ ਕੈਰੀ ਚੈਪਨ ਕੈਂਟ (Carrie Chapman Catt) ਨੇ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਕਿ,

> ਨਾਰੀਵਾਦ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਬਣਾਵਟੀ ਰੋਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ ਦਾ ਵਿਦਰੋਹ ਹੈ।
>
> *(The Women Movement 13)*

ਕੈਰੀ ਚੈਂਪਨ ਕੇਟ (Carrie Chapman Catt) ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚਕਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ਾ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿ ਨਾਰੀ ਅਜਿਹੀ ਜਕੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚਲੇ ਅਜਿਹੇ ਰਿਵਾਜ਼ਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਜਕੜ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੇ ਹਨ।

ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਵਰਜ਼ੀਨੀਆਂ ਵੂਲਫ਼ (Virginia Woolf) ਦਾ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਿਤਾਬ 'ਏ ਰੂਮ ਔਫ ਵਨਜ਼ ਅਉਨ' (1928) ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਰੀਸਰਚ ਪੇਪਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਜੋ ਔਰਤ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਖੋਂ ਲੇਖਣੀ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਔਰਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਭਰੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੀ ਹੈ, ਕਿ

> ਕਿੰਨੀਆਂ ਡਿੱਗ ਗਈਆਂ ਹਾਂ ਅਸੀਂ ! ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਾਂ, ਮੂਰਖ ਨਿਯਮਾਂ ਨਾਲ, ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆਂ ਤੋਂ ਛਲੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਸੀਂ, ਜਿੰਨੀਆਂ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਵਾਞੇਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਕਾਸ ਤੋਂ, ਅਤੇ ਬੁੱਧੂਪਣ ਲਈ ਜਰੂਰੀ ਬਣਾਈਆਂ ਹਾਂ ਅਸੀਂ, ਅਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਓਡਾਨ ਭਰੇਗੀ ਹੋਰਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ, ਵਧੇਰੇ ਕਲਪਨਾ ਲੈ ਕੇ, ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ, ਐਨਾ ਮਜਬੂਤ ਅਜੇ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਵਿਰੋਧੀ ਗੁੱਟ, ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਆਸ਼ਾਵਾਂ ਕਦੇ ਭਾਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਸ਼ੱਕਾਂ ਤੋਂ।
>
> (ਏ ਰੂਮ ਆਫ ਵਨਜ਼ ਅਉਨ 59)

ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਰਜ਼ੀਨੀਆਂ ਵੂਲਫ (Virginia Woolf) ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਮੰਨਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਨਰ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਨਰ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਨਿਯਮਾਂ ਅਧੀਨ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਨਰ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆਂ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,ਕਿ

> ਅੱਜ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਔਰਤ ਲਈ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਜੜ੍ਹਾਂ ਜਮਾਈ ਬੈਠੇ ਔਰਤ-ਵਿਰੋਧੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਅੱਜ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ।
>
> (ਏ ਰੂਮ ਆਫ਼ ਵਨਜ਼ ਆਉਨ 5)

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫ਼ਰਾਸੀਸੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਸੀਮੋਨ ਦ ਬੁਵਆਰ (Simmone De Beauvior) ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ’ (The Second Sex) ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਅਤੇ ਨਰ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡ ਹੋਈ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਸੀਮੋਨ ਨੇ ਨਾਰੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਦੂਜੈਲੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਹੀਣਤਾ ਬਾਰੇ ਜੈਵਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਦੋਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੂਜੈਲੀ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ,

> ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ-ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ‘ਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਹੀਣਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਿੱਤਰ-ਸੱਤਾ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਮਾਲਕ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜ ਨੂੰ ਵੰਡ ਕੇ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵੰਡ ਕੇ ਔਲਾਦ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ

ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਵਾਮੀ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਦੇਹਵਾਦੀ ਮਿਲਾਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

(ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ 66)

ਸੀਮੋਨ ਦ ਬੂਅਰ (Simmone De Beauvior) ਆਪਣੀ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਿਤਾਬ 'ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ' (The Second Sex) ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਨ ਪਹਿਚਾਣ ਵੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਸਖ਼ਸ਼ੀਅਤ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਲਾਮਿਥ ਫਿਰਸਟੋਨ (Shalamith Firstone) ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਦ ਡਾਇਲੈਕਟਿਕ ਆਫ਼ ਸੈਕਸ' (The Dialectic of Sex) ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਸਨ ਕਿ 'ਬੱਚਾ ਧਾਰਨ ਅਤੇ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੀ ਔਰਤ ਦੇ ਦਬਾਉ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ'। ਫਿਰਸਟੋਨ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਕਿ,

> ਔਰਤ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਉਸਦੇ ਜੈਵਿਕ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਪੈਟਰਨ (ਨਿਰਭਰਤਾ, ਪਿਆਰ, ਪਿਆਰ ਕਰਤੱਵ) ਹਨ ਜੋ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਜੈਵਿਕ ਸੱਚ 'ਚੋ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਲਿੰਗ ਦੇ ਆਧਾਂਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਕੇ ਹੈ।

(ਦ ਡਾਇਲੈਕਟਿਕ ਆਫ਼ ਸੈਕਸ 72)

ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਮਾਰਕਸ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਬਦਲਾਅ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਲਿੰਗ ਯੁੱਧ ਦਾ ਨਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ ਦੀ ਸੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਜੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਆਰੰਭ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆਂ।

ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਬੈਟੀ ਫ਼ਰੀਡਨ(Betty Fridan) ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਫੈਮੀਨਾਈਨ ਮਿਸਟੀਕ' (The Feminine Mystique) ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਿਤਾਬ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬਦਲ ਰਹੀ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਲਿੰਗਕ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆਂ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਦੂਸਰੀ ਕਿਤਾਬ 'ਦ ਸੈਕੰਡ ਸਟੇਜ' ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਦੂਸਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਮਸਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੀ ਹੈ, ਕਿ

> ਕਿ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉੱਭਰੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਔਰਤ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਔਰਤ ਖੁਸ਼ ਉਪ-ਨਗਰੀ ਘਰੇਲੂ ਔਰਤ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

(Woman in America: The Oppressed Magority 126)

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਲਈ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ, ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਦਰਜਾ, ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਵੈ-ਮਰਜ਼ੀ, ਵਿਆਹ, ਤਲਾਕ ਸੰਬੰਧੀ ਖੁਦ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਵਸਰ ਆਦਿ। ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਲਈ ਦਰਪੇਸ਼ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਾਫ਼ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇ ਕਿ ਫ਼ਰੈਂਡਰਿਕ ਏਂਗਲਜ਼ ਦੀ ਪੁਸਤਕ, 'ਟੱਬਰ, ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁੱਢ' ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਪਤਨੀ, ਇੱਕ ਪਤੀ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਤੋਰ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਨਰ ਨੂੰ ਨਾਰੀ ਵਜੂਦ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਹੱਕ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਏਂਗਲਜ਼ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

ਮਾਤਰੀ ਹੱਕ ਦਾ ਤਖ਼ਤਾ ਉਲਟਿਆ ਜਾਣਾ ਮਦੀਨ ਜਿਨਸ ਦੀ ਸੰਸਾਰ-ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਾਰ ਸੀ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਰਦ ਨੇ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਨੀਵਾਂ ਹੋਗਿਆ, ਉਹਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਉਹ ਮਰਦ ਦੀ ਵਾਸਨਾ ਦੀ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਗਈ, ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਸਾਧਨ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਨੀਵੀਂ ਹੋਈ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ, ਜਿਹੜੀ ਸੂਰਮਾ ਜੁਗ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਕਲਾਸੀਕੀ ਜੁਗ ਦੇ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੀ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸ਼ਿੰਗਾਰੀ ਅਤੇ ਦੰਭੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ, ਇਹ ਨਰਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਲੇਫ਼ੀ ਗਈ ਹੈ ਪਰ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਨਿਹਕੇਵਲ ਹਕੂਮਤ ਹੁਣ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸਰ ਟੱਬਰ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿਸਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਿੱਤਰੀ ਟੱਬਰ।

(ਟੱਬਰ, ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁੱਢ)

ਪੱਛਮੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਆਧੁਨਿਕ ਚੇਤਨਾ ਵਾਲੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਦੁਜੈਲੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਤੱਕ ਫ਼ੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਅਤੇ ਵੀਂਹਵੀ ਸਦੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਦੌਰਾਨ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਨਵੀਨ ਅੰਜ਼ਾਮ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ।

ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਆਗਮਨ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਈਆਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਅਨਿਆ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਪੜਾਵਾਂ 'ਤੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਵਿਭਿੰਨ ਮਸਲਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ

ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬਦਲਾਅ ਵੀ ਆਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਜੜ੍ਹ ਫ਼ਰਾਸ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ਰਾਸੀਸੀ ਨਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਲੂਨ ਸ਼ਾਹੀ ਅਦਾਲਤ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਬੌਧਿਕ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਦਰਾਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਦਰਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਿਲਣ ਕਾਰਨ ਸਿਰਫ਼ ਉੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਕਿ ਪੜ੍ਹੀਆਂ-ਲਿਖੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਮਰਦ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁੱਦੇ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਦਰਾਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਮਾਜਿਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਆਦਿ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਮੁੱਦਿਆਂ ਉੱਪਰ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਆਰੰਭਿਆਂ ਗਿਆ।

ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨਮਈ ਅਤੇ ਤਰਕਵਾਦੀ ਦੌਰ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨਾਲ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਅਸਲੀ ਵਿਕਾਸ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਹਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚਾ ਮਾਨਵ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਨੇ, ਇਸ ਲਈ ਮਾਨਵ ਇਸ ਨੂੰ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਉਦੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸੀਮੋਨ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਦ ਸੈਕਿੰਡ ਸੈਕਸ' ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਤੀ ਰੂੜ੍ਹੀਵਾਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ,

> ਕੋਈ ਵੀ ਜੰਮਦੀ ਹੀ ਔਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
>
> *(ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ 267)*

ਇਹ ਲਹਿਰ ਸ਼ਹਿਰੀ, ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ, ਸਮਾਜਿਕ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਇਹ ਲਹਿਰ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਕੈਨੇਡਾ, ਨੀਦਰਲੈਂਡ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪਹਿਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੁੱਦਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਲਈ ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਰਸਮੀ ਤੌਰ ਤੇ 1848 ਈ.

ਵਿੱਚ ਨਿਊਯਾਰਕ ਵਿੱਚ ਸੈਨਿਕਾ ਫ਼ਾਲਸ ਸੰਮੇਲਨ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਜਿੱਥੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀਆਂ ਨੇ ਨਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਰੈਲੀ ਕੱਢੀ। ਸੈਨਿਕਾ ਫ਼ਾਲਸ ਸੰਮੇਲਨ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਹੋਏ 1910 ਈ. ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ਵ ਗੁਲਾਮੀ ਸੰਮੇਲਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। 1840 ਈ. ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਰੋਧੀ ਗੁਲਾਮੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮੋਟ ਅਤੇ ਅਲਿਜਾਬੈਥ ਕੈਂਡੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ।

1848 ਈ. ਵਿੱਚ ਜੇਨ ਹੰਟ ਜੋ ਸੈਨਿਕਾ ਫ਼ਾਲਸ ਸੰਮੇਲਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਤਾ ਸੀ, ਨੇ ਇੱਕ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲੀ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ। ਮੋਟ ਨੇ 1848 ਈ. ਦੇ ਸੈਨਿਕਾ ਫ਼ਾਲਸ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਦੌਰਾਨ ਸਿਧਾਤਾਂ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਐਲਿਜਾਬੈਥ ਕੈਂਡੀ ਸਟਨਟਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਵੂਮੈਨ ਸਫ਼ਰੇਜ਼ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜੋ 'ਨੈਸ਼ਨਲ ਵੂਮੈਨ ਸਫ਼ਰੇਜ਼ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ (NWSA) ਦੀ 1892 ਤੋਂ 1900 ਈ. ਤੱਕ ਅਗਵਾਈ ਕਰਤਾ ਵੀ ਰਹੀ। ਮੋਟ ਅਤੇ ਸਟਨਟਨ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਯਤਨ ਕੀਤੇ।

1913 ਈ. ਤੱਕ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਹਰੇਕ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। 1910-1920 ਈ. ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਲਿੰਗਕਤਾ, ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਸ਼ਾਤੀ ਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਲਈ ਸੰਵਧਾਨਿਕ ਸੋਧ ਹੋਈ। ਸੈਨਿਕਾ ਫ਼ਾਲਸ ਸੰਮੇਲਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਇਹ ਰਹੇ ਕਿ ਇਹ ਸੰਮੇਲਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਐਲਾਨ ਦੀ ਇੱਕ ਧਾਰਨਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਲੰਮੇ ਅਰਸੇ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਿਲਿਆ।

ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ

↓

1915 ਈ. ਡੈਨਮਾਰਕ ਆਇਰਲੈਂਡ

↓

1917 ਈ. ਰੂਸ (ਰੂਸੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ)

↓

1918 ਈ. ਆਸਟਰੀਆ,ਜਰਮਨੀ,ਕੈਨੇਡਾ

↓

1919 ਈ. ਨੀਂਦਰਲੈਂਡ

↓

1920 ਈ. ਅਮਰੀਕਾ

↓

1930 ਈ. ਤੁਰਕੀ,ਦੱਖਣੀ ਅਫ਼ਰੀਕਾ

↓

1945 ਈ. ਫਰਾਂਸ

↓

1947 ਈ. ਸੁਤੰਤਰ ਭਾਰਤ

ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਨ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਖਰੇਵਾਂ ਆਇਆ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਾਰੀ ਨੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਚੱਲਣ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮੱਤ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਘੱਟ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਮਨਮਰਜੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾ ਰੱਖ ਕੇ ਕਾਰਜ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਨਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਕੇ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਤਨਖਾਹ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਲਹਿਰ ਅਧੀਨ ਨਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜਬੂਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲੱਗੀ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਤਾ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹੱਕ ਦਿਵਾਉਣਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਨਰ ਦੀ ਥਾਂ ਨਹੀ, ਬਲਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੱਕ ਦਿਵਾਉਣਾ ਸੀ ਕਿ ਨਾਰੀ ਵੀ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ

ਤਰ੍ਹਾਂ, ਬਰਾਬਰ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਬਰਾਬਰ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਜੋਂ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਸਪੈਸ਼ਲ ਮੱਤ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਮੰਗਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਅਤੇ ਨਵੀਨ ਤਰਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਵੂਮੈਨ ਸਫਰੈਸ ਅਲਾਇੰਸ (International Women Suffrage Alliance) 1904 ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸਦੇ ਮੈਂਬਰ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮੰਗ ਉੱਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜੋਰ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਖਰੀ ਲਹਿਰ ਵੋਟ ਅਧਿਕਾਰ ਲਹਿਰ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਚੋਣਾਂ ਹੀ ਸਿਆਸੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਪੂਰਕ ਸਨ। ਇਹ ਇਸ ਕਾਰਨ ਵੀ ਜਰੂਰੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਵੋਟਾਂ ਰਾਹੀ ਹੀ ਉਹ ਫੈਸਲੇ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਚੇਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਵੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਵੋਟ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਮਗਰ ਕੁਦਰਤੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਆਮ ਕਰਕੇ ਬਾਕੀ ਲਹਿਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਗੁਲਾਮਦਾਰੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ।

ਨਾਰੀਵਾਦ (Feminism) ਸ਼ਬਦ 1910 ਤੱਕ ਇੱਕ ਗੁੰਮਨਾਮ ਸ਼ਬਦ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਰਤੋਂ 1913 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਰਵੱਈਆ ਬਦਲਣਾ ਸੀ। ਹੈਨਰੈਥਾ ਰੋਡਮੈਨ ਜੋ ਕਿ ਨਿਊਯਾਰਕ ਦੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਨਾਰੀ ਹੈ, ਨੇ 1914 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੈਡਨਿਸਟ ਅਲਾਇੰਸ ਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਗਰੁੱਪ ਬਣਾਇਆ ਜੋ ਕਿ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਅਧਿਆਪਕਾ ਦੀ ਨੋਕਰੀ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਤ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਵਿੰਗੇ-ਟੇਢੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਕਿ,

> ਨਾਰੀਵਾਦ ਮਮਤਾ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ, ਖੁੱਲੇ ਪਿਆਰ, ਸੌਖਾ ਤਲਾਕ, ਆਰਥਿਕ ਆਜਾਦੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਤਨ ਮੁਖੀ ਅਤੇ ਢਾਹੂ ਸਿਧਾਂਤਾ ਦਾ ਹੱਕੀ ਹੈ।

(William O .Nell The Women Movement London George Allen 13)

ਨਾਰੀ ਦੇ ਲਈ ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਪਣੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਨੇਤਾਵਾਂ, ਅਲੱਗ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਲਈ ਵੋਟ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਪਰ ਸੰਤੋਖ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੇ ਨਾਰੀ ਵਿੱਚ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਮਗਰੋਂ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੋਇਆ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਵੋਟ ਅਧਿਕਾਰ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਨਾਰੀਆਂ ਆਪਣੀ ਤੁਲਨਾ ਮਜਦੂਰ ਵਰਗ ਨਾਲ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨਾਰੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਪ੍ਰਤੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦਾ ਝੁਕਾਅ ਸਮਾਜਵਾਦ ਵੱਲ੍ਹ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਵੋਟ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਤੀਰੇ ਉੱਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੂਜੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਹੋਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਨਾਰੀ ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਰਾਜਨੀਤੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਸ਼ਕਤੀਸਾਲੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਢਾਂਚਾ ਹੀ ਲਿੰਗਵਾਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਇੱਕ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। 1960 ਈ. ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੀਨ ਕੋਰਸ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਵਿਭਾਗਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵੀ ਹੋ ਗਈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਅਕਾਦਮਿਕ ਬਦਲਾਅ ਆਉਣ ਨਾਲ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਦਲਾਅ ਆਵੇਗਾ। ਅਜਿਹੇ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸਥਿਤੀ, ਉਸਦੇ ਮਿਆਰ ਅਤੇ

ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਅਹਿਮ ਸਵਾਲ ਉਠਾਏ ਗਏ। 1962 ਈ. ਵਿੱਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ 1975 ਈ. ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ ਵਰਗੇ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗਰਭਪਾਤ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਦੂਸਰੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਨਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੁਰੱਖਿਆਂ ਦੀ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਗਰਭਪਾਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਸਾਬਿਤ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ। 1975 ਈ. ਦੇ ਵਰ੍ਹੇ ਨੂੰ 'ਨਾਰੀ ਵਰ੍ਹੇ' ਅਤੇ 1976 ਈ. ਤੋਂ 1985 ਈ. ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵੱਲੋਂ 'ਨਾਰੀਆਂ ਦਾ ਦਹਾਕਾ' ਵਜੋਂ ਐਲਾਨਿਆ ਗਿਆ।

ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਤੀਜੀ ਲਹਿਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅੰਦਰ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ 1980 ਈ. ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਆਂ ਜਿਆਦਾਤਰ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲ ਹੋ ਗਈਆ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਲਿੰਗਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਕਰਕੇ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ।

1990 ਈ. ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਤੀਸਰੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਲਿੰਗਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਤੀਜੀ ਲਹਿਰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਲਹਿਰ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵੱਲ੍ਹ ਧਿਆਨ ਘੱਟ ਸੀ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੇ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਨਾਰੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਪਛਾਣ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਿਰਫ਼ ਉੱਚ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਂਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਤੀਜੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌਰਾਨ ਸਮਾਨਤਾ ਸਹਿਤ ਹਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉੱਪਰ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਤੀਜੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਮੱਰਥਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਕਿ ਨਾਰੀਆਂ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਖੁਦ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨਗੀਆਂ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦ ਕੀ ਹੈ?

ਪੱਛਮੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨਾਰੀਆਂ ਦੀ ਉਸ ਲਹਿਰ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ, ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ, ਕੰਮ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ, ਅਤੇ ਕਾਮ ਅਧਿਕਾਰ ਬਾਰੇ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਸੀ। ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਖਿੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਅਧੀਨ ਆਪਣੀ ਮੰਗ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇੱਕ ਸਾਂਝ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨਾਰੀ ਦੀ ਬਦਲ ਰਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਵੀਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਮੁੜ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਰੀਵਾਦ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਅੰਦੋਲਨ ਸੀ।

ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ: ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'Post-feminism' ਦਾ ਸਮਾਨਅਰਥੀ ਹੈ। ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਸੰਕਲਪ 20ਵੀ. ਸਦੀ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਸ਼ੰਕੇ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਨੇ ਕਈ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੇਤਰ, ਰਾਜਸੀ ਖੇਤਰ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਖੇਤਰ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 1982 ਈ. ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਲੋਗਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ,

"ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ ਨਾਂ ਕਿ ਮਰਦ ਜਾਂ ਔਰਤ ਵਿੱਚ"।

ਇਹ ਵਾਦ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਪਹਿਚਾਣ ਨੂੰ ਨਵੀਨ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਹ ਵਾਦ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਉੱਤਰ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਰਤਾਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਾਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਸਟੈਫ਼ਨੀ ਗੈਂਜ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਕਿ

> ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਜੋਬਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਦਲਾਵ 1960-70 ਈ. ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਇਹ ਵਾਪਰੀ ਕਿ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਸਮਾਨਤਾ ਤੋਂ ਵੱਖਰਤਾ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਟੀਚਾ ਪਹਿਚਾਨ ਬਣਿਆ।

ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਓਦੋਂ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋਈਆਂ ਜਦੋਂ ਨਾਰੀਵਾਦ ਸਮਾਜਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਸੀ।

(Postfeminism Cultural Texts and Theories 11)

ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਨਾਰੀ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਨੋਖੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਜਦੋ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਵਿੱਚ ਭੈਣਵਾਦ ਦੇ ਸੰਕਲ਼ਪ ਨੂੰ ਮਹੱਤਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਬਾਰੇ ਸੂਜ਼ਨ ਗੂਬਾਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੀ ਹੈ, ਕਿ

ਔਰਤ ਦਾ ਚਰਿਤਰਿਕ ਵਖਰੇਵਾਂ ਇਸ ਲਿੰਗਕ ਕਮੀ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮਿਲੇ ਇਸ ਲਿੰਗਕ ਵਖਰੇਵੇਂ ਨੂੰ ਘਾਟ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਰਾਹੀ ਜੈਂਡਰ ਸਮੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਈਆਂ ਹਨ।

(ਬੂਵਆਰ ਦਾ ਨਾਰੀਵਾਦ ਮਸਲੇ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ 34)

ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

ਹਾਲਾਤ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਇੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦ ਜੋ ਇੱਕ ਸਾਹਿਤ ਸਿਧਾਂਤ ਵਜੋਂ 1960 ਈ. ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ-ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। 1980 ਈ. ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਭਾਵ Post-Feminism ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਈ ਪੜਾਅ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਗਈ ਹੈ।

(ਵਾਦ-ਚਿੰਤਨ 120)

ਨਾਰੀਵਾਦ: ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਅੰਤਰ: ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰੂਪ ਹੈ। ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਮਸਲਿਆ ਦਾ ਆਧਾਰ ਉੱਤਰ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਚੋਖਟੇ ਨੂੰ ਵਾਚਦਿਆਂ ਕਈ ਸਥਾਨਾਂ ਉੱਪਰ ਇਹ ਇਕੱਠੇ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ,

ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀਆਂ ਕੱਟੜ/ਮਜ਼ਬੂਤ ਵਿਰੋਧੀ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਕਰਕੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੇ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਭੈਣਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਔਰਤ ਵਿਰੋਧੀ ਮੰਚ ਤੇ ਹਰ ਮਸਲੇ ਦਾ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਮਰਦ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਸੀ ਤੇ ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਇਸ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਦੀ ਤਹਿ ਤੱਕ ਜਾਣ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਭੜਕੀਲਾ ਬਣਨ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਤੇ ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਹਾਲਾਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਰਾਵਾਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪੂਰਵ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸੀ, ਪਰ ਨਾਰੀਵਾਦ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਸਿਰਫ ਨਾਰੀ ਤੱਕ ਸਿਮਟ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ। ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਆਰੰਭ ਨਾਲ ਨਰ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜੋ ਕਿ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਖੜੋਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਰ ਦੀ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਇੱਕ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ, ਸੀਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿਨਾਰੇ ਕਰਨਾ, ਔਰਤ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ, ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਕੱਟੜ ਵਿਰੋਧ ਵਾਲੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਸੰਬਾਦ ਰਚਾ ਕੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਲੱਗ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

3. ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ: ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਉੱਪਰ ਜੇਕਰ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਰਿਸ਼ਤਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਰਿਵਾਰਕ ਬਣਤਰਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹੈ। ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਸੀ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਨਰ ਦੀ ਸਹਾਇਕ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ। ਪੂਰਵ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ ਅਨੁਮਾਨ ਹੀ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਸੱਭਿਆਤਾਵਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭੀਲ, ਏਸ਼ੀਆ, ਮਾਈਨਰ, ਬੇਬੀਲਾਨ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਆਦਿ ਵਿੱਚੋਂ ਮਦਰ ਗੋਡਸ (Mother Goddess) ਦੀ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪੂਜਾ ਹੋਣ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਬੂਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦੀ ਦੇਵੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਸੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਬ੍ਰਿਟੇਨਿਕਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ,

> 1800 ਪੂਰਵ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਬੇਬੀਲਾਨ ਦੀਆ ਔਰਤਾਂ ਉੱਚੇ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ ਮਾਣਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਪਤੀ ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਥਾ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੀ।
>
> *(909)*

ਜੋ ਵੀ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਤਲਾਕ ਲੈ ਕੇ ਅਲੱਗ ਰਹਿਣਾ ਚਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਲਿਆਂਦਾ ਦਾਜ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਰ ਨੂੰ ਬਦਸ਼ਕਲ ਜਾਂ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬਣਾਏ ਸੰਬੰਧਾਂ ਕਰਕੇ ਤਲਾਕ ਦੇ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸੰਤਾਨ ਉੱਪਰ ਮਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ, ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਨ, ਉਹ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਜੱਜ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਉੱਪਰ ਵੀ ਬੈਠ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪੁਰਾਤਨ ਮਿਸਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਯੂਨਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹੀਰੋਡੋਟਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਿਸਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਕਈ ਰਾਣੀਆ ਨੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ।

ਇੱਥੋਂ ਗਿਆਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੀਰੋਡੋਟਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਯੂਨਾਨ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਯੂਨਾਨ ਅਜੀਬ ਲੱਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਰੋਮ ਜੋ ਕਿ ਹੀਰੋਡੋਟਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਇਆ, ਦੇ

ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਠੀਕ ਸੀ। ਸਪਾਰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨਰ ਨਾਲ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਜਦੋ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਾਲੀ ਸੀ।

ਇਸਾਈ ਧਰਮ ਨੇ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਦੁਜੈਲੇ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਹੀ ਰੱਖਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਨਰ ਦੀ ਆਤਮਾ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਪਰ ਆਦਮ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਡੇਗਣ ਵਾਲੀ ਨਾਰੀ ਹੋਣ ਦੀ ਮਿੱਥ, ਉਹ ਆਧਾਰ ਜਟਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੱਥ ਤੋਂ ਭਟਕਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਹੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੂਜੈਲੀ ਹੀ ਰਹੀ। ਯੂਰਪ ਦੇ ਪੁਨਰ-ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੋਮ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਰੂਪ ਨੂੰ ਦੁਆਰਾ ਉਸਾਰੀ ਕਰਨ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪਛਾੜਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦਾ ਆਰੰਭ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ, ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉੱਪਰ ਅਚਨਚੇਤ ਹੀ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ।

ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦਿਵਾਈ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਾਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਕੰਮ ਦਾ ਦੂਹਰਾ ਵਜਨ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਮੱਧ-ਵਰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾਰੀ ਨਰ ਦਾ ਸ਼ਿਗਾਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਆਪਸੀ ਸੰਚਾਰ ਵਧਣ ਨਾਲ, ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ ਨਾਲ, ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਤੇਜੀ ਨਾਲ ਸੁਧਾਰ ਆਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕਾਂ, ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਰੀ ਪੱਖੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

(ੳ) ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ: ਪੂਰਵ-ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ ਅੰਦਾਜਾ ਹੀ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਮਾਣਯੋਗ ਸੀ, ਪੁਰਾਤਨ ਖੁਦਾਈਆਂ ਤੋਂ ਮਿਲੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇਵੀ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਆਸ਼ਾ ਰਾਣੀ ਵੋਹਰਾ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ,

ਭਾਰਤੀ ਆਦਮ ਸਮੁਦਾਇ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਸਥਿਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉੱਚੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਧੀਨ ਆਸਾਮ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖਾਸੀ ਅਤੇ ਗਾਰੋ ਨਾਮੀ ਮਾਤਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਨ-ਜਾਤੀਆ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਤੀ ਨੂੰ ਪਤਨੀ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵੰਸ਼ ਪਤਨੀ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਦੇਵਤਿਆ ਦੀ ਥਾਂ ਦੇਵੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

(ਭਾਰਤੀਯ ਨਾਰੀ-ਦਸ਼ਾ ਦਿਸ਼ਾ 97)

ਨਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਖਾਣਾ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਦਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਾਰੀਆਂ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਸੰਪੰਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਾਲਾਬਾਰ ਦੇ ਨਾਯਰ ਵੀ ਮਾਤਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਹਨ। ਪਰ ਆਸ਼ਾ ਰਾਣੀ ਵੋਹਰਾ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ,

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੀਲੀਭੀਤ ਅਤੇ ਨੈਨੀਤਾਲ ਦੀ ਥਾਈ ਵਿੱਚ ਥਾਰੂ ਨਾਮਕ ਜਾਤੀ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਪਿਤਾ ਵੰਸ਼ੀ ਹੈ, ਪਰ ਉੱਥੇ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਸਥਿਤੀ ਔਰਤ ਦੀ ਮੱਧ ਸਥਿਤੀ ਵੱਲ੍ਹ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਗੋਂਡ, ਸੰਥਾਲ, ਜੁਆਰਾ ਅਤੇ ਮੁੱਕੀ ਆਦਿ ਜਨ-ਜਾਤੀਆ ਵਿੱਚ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸਮਾਨ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਬਾਲ-ਵਿਆਹ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀ ਦੀ ਪਰਸਪਰ ਰਜਾਮੰਦੀ ਨਾਲ ਹੰਦਾ ਹੈ। ਘਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਮਿਲਾ ਕੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

(ਭਾਰਤੀਯ ਨਾਰੀ-ਦਸ਼ਾ ਤੇ ਦਿਸ਼ਾ 99)

ਗੱਡ ਕਬੀਲੇ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਨਿਮਨ ਹਾਲਤ ਵਾਲੀ ਉਦਹਾਰਣ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋਨਾਸਾਰ ਬਾਬਰ

ਦੀ 'ਖਾਸ' ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਨੀਲਗਿਰੀ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਟੋਡਾ ਜਾਤੀ ਦੀ ਉਦਹਾਰਣ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਕਈ ਭਰਾ ਰਲ ਕੇ ਇੱਕ ਪਤਨੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕੋਈ ਬਿਹਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਸ਼ਾ ਰਾਣੀ ਵੋਹਰਾ ਆਦਿ ਸਮਾਜਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ,

> ਅਨੇਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਦਿ ਸਮਾਜਾਂ ਦਾ ਵਣ-ਵਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸੱਭਿਆ ਅਤੇ ਉੱਨਤ ਸਮਾਜਾਂ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ।

(ਭਾਰਤੀਯ ਨਾਰੀ-ਦਸ਼ਾ ਦਿਸ਼ਾ 101)

(ਅ) ਵੈਦਿਕ ਯੁੱਗ: ਆਦਿ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੈਦਿਕ ਯੁੱਗ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਯੁੱਗ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਰੂਪ ਆਰੀਆ ਦਾ ਆਰੰਭਕ ਗ੍ਰੰਥ ਰਿਗਵੈਦ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਬੰਦਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਰਿਗਵੈਦ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਲੋਕ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਦੇਵੀ ਸਰਸਵਤੀ, ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਦੇਵੀ ਲਕਸ਼ਮੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਦੇਵੀ ਦੁਰਗਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਰਿਵਾਰ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਤਨੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵੀ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੀ, ਪਰ ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਬੰਦਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੁਅੰਬਰ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵੀ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਕਿਤੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਵੀ ਸੀ, ਪਰ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨ ਨੀਚਤਾ ਵਾਲਾ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਸਨਮਾਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਅਪਾਲਾ, ਸਵਿੱਤਰੀ ਯਮੀ, ਕਾਮਯਨੀ ਆਦਿ ਨਾਂ ਰਿਗਵੈਦ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ ਨਾਰੀਆਂ ਸਨ।

(ੲ) ਉੱਤਰ-ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ: ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਰਚੈਤਾ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਜਿਸਦੇ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਬਹਿਸ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਮਾਰਗੀ ਦਾ

ਯਗਵਲਕ ਰਿਸ਼ੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੈ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਰ (ਪੁਰਸ਼) ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਉੱਪਰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ, ਨਾਰੀ ਖੇਤੀ ਕਰਨ, ਖੱਡੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਸਾਜ-ਸਮਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਰੂਫ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਇੱਕ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਤਨੀਆਂ ਰੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੇ ਜੋਰ ਫੜਿਆ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਗਿਰਾਵਟ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਹੋ ਤੁਰਦੀ ਹੈ।

ਮਹਾਂਕਾਵਿਕ ਕਾਲ ਤੱਕ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਗਿਰਾਵਟ ਪਤਨ ਵਾਲੇ ਰਾਹੇ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਤਪੱਸਵੀ, ਤਿਆਗ, ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਕੰਤੀ ਸੇਵਾ ਆਦਿ ਗ੍ਰਹਿਣੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਰਮਾਇਣ ਅਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੋਰ ਵੀ ਨੀਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਗਰਭਵਤੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਘਰੋਂ ਕੱਢ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਦ੍ਰੋਪਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪੰਜ ਪਤੀ ਜੂਏ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਗਏ, ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸਪੱਸ਼ਟ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਹੁ-ਪਤਨੀ ਵਿਆਹ, ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਉੱਪਰ ਬੰਦਸ਼, ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ, ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉੱਪਰ ਬੰਦਸ਼ ਲੱਗਣੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੀ ਨੀਚਤਾ ਆਪਣੀ ਉੱਪਰਲੀ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਮਨੂੰ ਨੇ ਸੂਤਰਬੱਧ ਕਰਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣੀ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੂੰ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀ ਬਣਾਇਆ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਤ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨੂੰ ਨੇ ਇੱਕ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਨੀਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਅੱਠਵੀਂ, ਨੌਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ 'ਹੂਨ' 'ਸ਼ੱਕ' ਆਦਿ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਮੱਧਕਾਲ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਖੂਨ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਹੋਰ ਵੀ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਾਲ-ਵਿਆਹ, ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਰੋਕ, ਪਰਦੇ ਦਾ ਆਰੰਭ, ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਣ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਮੱਧ-ਵਰਗ ਅਤੇ ਉੱਚ-ਵਰਗ ਦੀ ਨਾਰੀ ਪੂਰਨ ਰੂਪ

ਵਿੱਚ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਰਿਆਇਤ ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ।

(ਸ) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼: ਅੰਗਰੇਜਾਂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਲੱਗੀਆਂ ਰੋਕਾਂ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਤਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਘਟ ਕੇ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਅਜਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੇ ਨਰ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਦੁਆਰਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਉੱਪਰ ਪੂਰਨ ਰੋਕ ਲੱਗ ਗਈ, ਬਾਲ-ਵਿਆਹ ਉੱਪਰ ਰੋਕ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਆਉਣੇ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਏ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਆਜਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਆਜਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਜਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਚੇਤੰਨ ਹੋਈ। ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦਾ ਨਾਰੀ ਹਾਲਤ ਉੱਪਰ ਧਿਆਨ ਗਿਆ। ਆਜਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਹੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਮਾਜਿਕ ਆਜਾਦੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੜਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

(ਹ) ਕਿਰਤ ਤਕਨੀਕ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ: ਸੰਪੂਰਨ ਸਮਾਜ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਉਸਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋ ਲਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਪਾਤ ਕਰਕੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕਾਰਜ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਸੰਪੰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਮਰਦ ਵੀ ਸੰਪੰਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਮ ਕਰਕੇ ਪੂਰਵ-ਉਦਯੋਗਿਕ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਘਰ ਦੇ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਮਰਦ ਘਰ

ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਕਿੱਤਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਕਮਜੋਰੀ ਦੀ ਦੁਰਬਲਤਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਧੀਨ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜਾਦੀ ਦਾ ਮਸਲਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਯੋਗਦਾਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੋਵੇਗਾ।

ਪਰ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬਾ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜਾਦੀ ਵੀ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਜਦੋਂ ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਮਸ਼ੀਨ ਉੱਪਰ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੀ ਉਪਯੋਗੀ ਰਹੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਨਰ ਦੀ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਆ ਗਈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜਾਦੀ ਦਾ ਆਰੰਭਕ ਰਾਹ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਨੇ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਬਣਤਰ ਉੱਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਰੱਥਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਭਾਗ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਉੱਪਰ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਹੱਲ ਕਈ ਪੱਧਰਾਂ ਉੱਪਰ ਹੈ। ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬੇਲੋੜੀ ਮਾਂ ਬਣਨ ਦੇ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਬਚ ਗਈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਨਰ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ ਪੂਰਨ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਗਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਰੀ ਮਜਬੂਰੀ ਵਿੱਚ ਮਾਂ ਬਣਨ ਲਈ ਬੰਧੂਆ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜਾਦੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪੜਾਅ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ਨਵੀਨ ਤਕਨੀਕ ਉੱਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਨਵੀਨ ਸੋਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਮਾਂ ਬਣਨ ਲਈ ਨਵੀਨ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲਣੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ, ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਮਾਂ ਬਣਨ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਜ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਜ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਭੌਤਿਕ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜਾਦੀ ਜਾਂ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਨਵੀਨ ਯੁੱਗ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਾਰੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਰ ਦਾ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਨਾਰੀ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜ ਭਾਵ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ, ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਦਿਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਚੇਤਨਤਾ ਦੇ ਬੀਜ ਬੀਜਣ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਛੇਤੀ ਹੀ ਨਵੀਨ ਵਿਚਾਰਾ ਦੀ ਫਸਲ ਉਗੇਗੀ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਬੂਟੇ ਉੱਪਰ ਨਵੀਨ ਫਲ ਲੱਗਣਗੇ।

(ਕ) ਨਾਰੀਵਾਦ ਅਤੇ ਨਾਰੀ-ਮੁਕਤੀ ਲਹਿਰ: ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਆਗਮਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜਾਦੀ ਲਈ ਨਾਰੀ ਲਹਿਰ, ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ, ਨਾਰੀ ਦਾ ਵੋਟ ਅਧਿਕਾਰ, ਵਰਗੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਨਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ, ਨਾਰੀ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕਾਰਜ, ਸਿਵਲ ਅਧਿਕਾਰ, ਸਮਾਜਿਕ ਆਜਾਦੀ, ਉੱਚ ਵਿੱਦਿਆ, ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ। ਪੁਰਾਤਨ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਸਾਰੀ ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇਂ ਵਿੱਚ ਸਮੋ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦ ਕੇਵਲ ਆਮ ਮੱਤ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਤੱਕ ਹੀ ਸਿਮਟ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਧਾਰਨਾ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੱਤ ਹਨ-ਪਹਿਲਾਂ ਦੋਵਾਂ ਲਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰਤਾ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇੱਥੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਬਰਾਬਰਤਾ ਨੂੰ ਲਿੰਗ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ-ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੌਖਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਤੱਤ-ਨਾਰੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਘਾੜਤ ਮੰਨਣਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਤੱਤ-ਨਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਲੱਗ ਨਾ ਸਮਝਣਾ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੂਹ ਵਜੋਂ ਮੰਨਣਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਰੀਵਾਦ ਉਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਸੰਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਵੇ।

ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਲੱਛਣ ਸਥਾਨਕਤਾ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਨਾਲ ਗੜਗੱਚ ਸਨ। Feminism ਸ਼ਬਦ ਅੰਗਰੇਜੀ ਵਿੱਚ ਫਰੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਆਇਆ ਅਤੇ ਫਰੈਂਚ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਾਤੀਨੀ ਸ਼ਬਦ Femina (Woman) ਨਾਰੀ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਫਰਾਂਸ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨਜਦੀਕ ਦਾ ਸੀ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਨਾਰੀ ਦੇ ਮਤ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜੋ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਸਮੂਹ ਮਤ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਜਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਹੋਵੇ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਮਤ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹਥਿਆਰ ਵਜੋਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬਦਲਾਅ ਹੈ।

ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਅਤੇ ਖੇਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਪੱਧਰ ਪਾਰ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਉੱਪਰ ਨਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਜੋ ਸਿੱਧੇ ਤੋਰ ਤੇ ਨਰ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਨਰ ਵੱਲੋ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕੁੱਟਣਾ,

ਮਾਰਨਾ, ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਨਾਰੀ ਦੇ ਨਰ ਸਮਾਨ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਕਾਰਜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਮਾਨ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਤੀਜੇ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਭ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੂਜੈਲੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਪੱਧਰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਘੁਲੇ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤਿੰਨ ਲਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਨਲਾਈਟਨਮੈਟ ਤਾਰਕਿਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਰੀ ਅਤੇ ਨਰ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲਹਿਰ ਪ੍ਰੈਟੋਸਟੇਟ (Protestant) ਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਰੂੜ੍ਹੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਜਰ ਵਿੱਚ ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਇੱਕ ਸਾਮਾਨ ਹਨ। ਤੀਜਾ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਸਮਾਜਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸੀ। ਮਾਰਕਸ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਏਂਗਲਜ ਵਰਗਿਆ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ।

ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸਮੇਂ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਕਦੇ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਭਾਰੂ ਹੋਈ, ਕਦੇ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇੱਕ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਜਰੀਏ ਨਾਲ ਲਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ। ਇਹ ਰੋਜਗਾਰ, ਅਧਿਕਾਰ, ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰ, ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨਿੱਜੀ ਵਤੀਰੇ ਤੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਅਧੀਨ ਅਣਵਿਆਹੀਆਂ ਅਤੇ ਛੁੱਟੜਾ, ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਲਈ ਘਰ, ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਵਰਗੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ, ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਪੈਫਲੈਟ ਛਾਪਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਆਪਣੇ ਜਿੰਮੇ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਵੈ-ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹੀਆਂ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸਮਝਦੀ ਹੋਈ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਾਰੀ ਹੋਣ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਦੇ ਕੇ ਸਪੈਸ਼ਲ ਰਿਆਇਤ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੀਆ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੇ ਲੰਮੀ ਛੁੱਟੀ, ਵਾਧੂ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰਿਆਇਤ, ਮਹਾਂਵਾਰੀ ਛੁੱਟੀ, ਬੱਸਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀਟ ਉੱਪਰ ਬੈਠਣ ਲਈ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ ਆਦਿ। ਇਸ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਰੀਵਾਦੀਏ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵਰਗੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਛੋਹਣ ਵਾਲੇ ਨਾਅਰੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕਈ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਰਿਆਇਤਾਂ ਦੀ ਵੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੁੰਝਲ ਨੂੰ ਸਹੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਮਿਨਣ ਦੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਹੀ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਨਾਰੀਵਾਦ ਲਹਿਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਗੁਲਾਮੀ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਇਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਰ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੀਆ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਰੁਚੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪਸੰਦ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਪਸੰਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਰੀਵਾਦ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ, ਜੋ ਨਾਰੀ ਦੀ ਉਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ, ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ, ਕਾਮ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਵਿਭਿੰਨ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਨੇਤਾਗਿਰੀ ਦੇ ਥੱਲੇ, ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮੰਗ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ, ਮੰਗਾਂ ਤੇ ਜੋਰਦਾਰ ਤਰਕ ਅਤੇ ਤਰੀਕੇ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇੱਕ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਸੀ ਕਿ

ਇਹ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਬਦਲਾਅ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਵੀਨਤਾ ਭਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਦੁਆਰਾ ਪਰਿਭਾਸਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਦੌਰ ਜਾਂ ਲਹਿਰ ਸੀ।

(ਖ) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਲਹਿਰ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਲਹਿਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਹਿਰ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੋਈ। ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਲਹਿਰ ਉੱਥੋ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ। ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਦਲਦੀ ਹੋਈ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਲਹਿਰ ਆਪਣੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ। ਮੱਤ-ਅਧਿਕਾਰ, ਕਾਰਜ ਅਧਿਕਾਰ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਪੂਰੇ ਮਰਦਾਨਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਵੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਪ੍ਰੰਤੂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹਾਲਾਤ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਅਲੱਗ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਜਗਾਂ ਅੰਗੇਰਜੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸਿਰਫ ਨਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਅਲੱਗ ਤਰੀਕੇ ਸੁਰੂ ਹੋਈ। ਇੱਥੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਰਜ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਨੇ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਨਰ ਹੀ ਸਨ। ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਿਸਟਮ ਵਾਲੇ ਮਾਹੌਲ ਤੋਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਵਾਜ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ।

ਸੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਜਨਮ ਦਾਤਾ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਹੀ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਮੋਹਨ ਰਾਇ ਨੇ ਲੜਾਈ ਲੜੀ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਪਹਿਲ ਈਸ਼ਵਰ ਚੰਦਰ ਵਿੱਦਿਆ ਸਾਗਰ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਇਜ ਸੰਪੰਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪੁਰਾਤਨ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗਲਤ ਠਹਿਰਾਉਣ

ਦਾ ਕਾਰਜ ਆਧਰਾਂ ਦੇ ਵੀਰਾਮਲਿੰਗਮ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਪੱਤਰਕਾਵਾਂ ਵਿਵੇਕ ਵਰਧਿਨੀ, ਚਿੰਤਾਮਣੀ, ਸਤਯ ਵਾਦਿਨੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮਿਲਾ ਸ ਫਾਰੂਕੀ ਅਤੇ ਰੈਣੂ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ,

> 1881 ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾ ਵਿਧਵਾ-ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਤੇ 1887 ਵਿੱਚ ਮਦਰਾਸ ਅੰਦਰ ਪਹਿਲਾ ਵਿਧਵਾ ਆਸ਼ਰਮ ਬਣਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਡਾਂਡੀ ਕੇ ਕਾਰਵੇ ਨੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਪੜਾਈ ਅਤੇ ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਪਿਰਤਾ ਪਾਈਆਂ।
>
> *(ਕਮਿਊਨਿਜਮ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ 38)*

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮੋ-ਸਮਾਜ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸਮਾਜ, ਥਿਆਸੋਫੀ, ਵਿਵੇਕਾਨੰਦ ਵਰਗੇ ਵਿਅਕਤੀਆ ਨੇ ਧਰਮ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆ ਅਤੇ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਨੋਰਥ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆ ਜਥੇਬੰਦੀਆ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਬੁਰਾਈਆ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਰੰਭਕ ਲਹਿਰ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਨੇ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਜਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਧਰਮ ਸੁਧਾਰਕ ਲਹਿਰਾਂ, ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚਲਦੀਆ ਰਹੀਆਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਜਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਇਹਨਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਜੋ ਲੜਾਈ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ, ਰੈਣੂ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਕਿ,

> ਇਹ ਦੋ ਧਾਰਾਵਾਂ ਸਨ, ਸਮਾਜ-ਸੁਧਾਰਕ ਤਹਿਰੀਕ ਦੀ ਧਾਰਾ ਅਤੇ ਆਜਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਲਈ ਸਿਆਸੀ ਤਹਿਰੀਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਮੂੰਹ ਮੱਥਾ ਘੜਿਆ।
>
> *(ਕਮਿਊਨਿਜਮ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆ 39)*

ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਲੜਾਈ ਨੇ ਕਈ ਪੜਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਖਾਤਰ ਚੇਤੰਨਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜਾਦੀ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨਾਰੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜਾਦੀ ਵਿੱਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਜਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਨਾਲ ਜਾਗਰਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਰਲਾ ਦੇਵੀ ਚੌਧਰਾਣੀ, ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਭੀਕਾ ਜੀ ਰੁਸਤਮ ਕਾਮਾ (ਮੈਡਮ ਕਾਮਾ), ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਜਾਦੋਨਾਰਾ, ਰਾਣੀ ਗਾਇਤਾਲੋ ਪ੍ਰੀਤੀਲਤਾ, ਵਾਕੇਦਾਰ, ਕਲਪਨਾ ਦਤਾ, ਸੁਨੀਲੀ ਘੋਸ਼, ਕਮਲਾ ਲਤਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ।

ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸਹਾਇਕ ਲਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸਖਸ਼ੀਅਤਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੋੜਿਆ। ਨੈਸ਼ਨਲ ਕੌਂਸ਼ਲ ਆਫ ਵੋਮੈਨ ਇੰਡੀਆ- ਜਥੇਬੰਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ, ਜੋ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਕਾਰਜ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 1917 ਵਿੱਚ ਵੋਮੈਨ ਇੰਡੀਅਨ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਐਨੀ ਬੈਸੰਟ ਮਾਰਗਰੇਟ ਕਚਿਨਜ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ 'ਮਹਿਲਾ ਆਤਮ ਰਖਸ਼ਾ ਸਮਿਤੀ' ਦਾ ਗਠਨ

ਹੋਇਆ। ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਫਾਸ਼ਿਸਟਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲ ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੁੰਮਾਇਦਿਆਂ ਨੇ ਵਲੰਟੀਅਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ 'ਆਂਧਰਾ ਮਹਿਲਾ ਸੰਘ' ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਗਠਨ ਹੋਇਆ।

(ਗ) **ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ**: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ 'ਵੋਮੈਨ ਸੈਲਫ ਡੀਫੈਂਸ਼ ਲੀਗ' ਦਾ ਗਠਨ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਮਗਰੋਂ 'ਲੋਕ ਇਸਤਰੀ ਸਭਾ' ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਰ ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਉਲਾਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਜਗਾਂ ਸਿਰਫ ਮਜਦੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 15ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਦੂਜੈਲੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਨ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਜਣਨੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ,

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ, ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨੁ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ 470)

ਨਾਰੀਵਾਦ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਜਾਗਰਤੀ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਲਹਿਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਜਾਗਰਤ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਰਾਹ ਖੋਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਡਾ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ

> ਨਾਰੀਵਾਦ ਇੱਕ ਉਹ ਲਹਿਰ ਹੈ, ਜੋ ਹਰੇਕ ਲਿੰਗ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।
>
> (ਨਾਰੀਵਾਦ 12)

ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਮਤ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਆਰੰਭ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਕ ਡਾ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ 1098 ਈ. ਤੋਂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਔਰਤਾਂ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਉਹ 205 ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਰਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਿਲਡਗਾਰਡ ਆਫ ਬਿਨਜਿੰਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕਿ ਮਲਾਲਾ ਤੱਕ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।
>
> (ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਔਰਤਾਂ ਕੋਸ਼ 14)

ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਇੱਕ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਵਨੀਤਾ ਦੁਆਰਾ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਸੀ 'ਉੱਤਰ-ਸੰਰਚਨਾਵਾਦ ਤੇ ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ' ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਵਨੀਤਾ ਹੈਲਨ ਸੀਖੂ (Helene Cixous) ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲ਼ਿਕਦੇ ਹਨ, ਕਿ

> ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਸਪੇਸ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਦਰਜੇਬੰਦੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਭਾਵ ਉੱਚੇ-ਨੀਵੇਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਸਮਾਜ ਦੀ ਵਿਹਾਰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
>
> (ਉੱਤਰਸੰਰਚਨਾਵਾਦ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਚਿੰਤਨ 134 135)

ਡਾ. ਵਨੀਤਾ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਦੂਜੈਲੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਜਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਉਸ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਣਤਰ ਹੋਵੇਗੀ।

ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ, ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦ ਔਰਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਘੜੀ ਗਈ ਇੱਕ ਸਾਜਿਸ਼ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਾਦ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

> ਨਾਰੀਵਾਦ ਉਸ ਪਰੰਪਰਕ ਤੇ ਪਿੱਤਰ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਵਜੋਂ ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਤਾਂ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਪੂਰਕ ਮੰਨ ਕੇ ਚਲਦੀ ਹੈ।
>
> *(ਨਾਰੀਵਾਦ 24)*

ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਹਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਰੀ ਵਿੰਗ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਦਾਰਿਆਂ ਰਾਹੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਵੱਲ੍ਹ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਜਨਤਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਮਜਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਲੈਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੁਝ ਮੱਧ-ਵਰਗੀ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ, ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲੀ ਨਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕੁੱਝ ਗਰੁੱਪ (ਸਮਸ਼ੀਰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਨਾਰੀ ਮੰਚ ਫਰੀਦਕੋਟ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਗਰੁੱਪ ਦਿੱਲੀ) ਆਦਿ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ

ਦਾ ਹੱਲ੍ਹ ਕਰਨ, ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਉੱਪਰ ਦਬਾਅ, ਜਨਤਾ ਦੀ ਰਾਇ ਲੈ ਕੇ ਮੁਜਾਹਰੇ, ਧਰਨੇ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸੰਸਾਰਕ ਪੜਾਅ ਉੱਪਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਲਹਿਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਧਾਰ, ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਆਜਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨਾਲ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਧਿਕਾਰ ਆਜਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮੇਂ ਦੀਆ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੀ ਨਾਰੀ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਾਨਣ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਨ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਨਾਲ। ਹੁਣ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਮਝਣ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਬਣਾਉਣੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

(ਘ) ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਨਾਰੀ ਚਿੰਤਨ: ਜੇਕਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਨਾਰੀ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਨਾਲੋਂ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਸੱਤਾ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਉੱਥੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਕੁਝ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਨਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕੁ ਨਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸੰਪਦਕ ਜਾਂ ਸ਼ੋਸਲ ਕਾਰਜ ਹੀ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜ਼ੈਬ-ਅਨ-ਨਿੱਸਾ-ਹਾਮਿਦਉਲਾ (1921), ਫਰੀਦਾ ਕੋਕੀਖੇਲ ਅਫ਼ਰੀਦੀ (1987) ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਜੋ ਕਿ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਲਿਖਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀਆਂ। ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

- **# Me too ਲਹਿਰ:** ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 2006 ਵਿੱਚ ਤਰਾਨਾ ਬੁਰਕੇ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਪਰ ਇੱਕ ਸਮਾਜਕ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਅਕਤੂਬਰ 2017

ਦਰਮਿਆਨ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਲਹਿਰ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਇਸ # ਮੀ ਟੂ ਉਪਰ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਮੀਡੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਉੱਪਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਗਿਆਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਾਦ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਦ ਨਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੱਲ੍ਹ ਆਪਣਾ ਰਵੱਈਆ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਉੱਪਰ ਹੋ ਰਹੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜੁੱਟ ਹੋ ਕਿ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਮਬੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਇਹ ਲੜੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਇੱਕ ਵਿਧੀ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮੇਟਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਨਜਰੀਏ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਨ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਵਿਧੀ ਕੇਵਲ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਬਲਕਿ ਨਰ ਸਾਹਿਤ ਉੱਪਰ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਲਾਗੂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ ਅਧੀਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਧਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਜਿਕਰ ਕਰਾਗੇ:-

1.1 ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਆਧਾਰ:

(ੳ) ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਆਧਾਰ

(ਅ) ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਆਧਾਰ

(ੲ) ਇਤਿਹਾਸਕ ਆਧਾਰ

(ੳ) ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਆਧਾਰ: ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸੌਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋਲ ਕੁੱਖ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਧੂਰੀ ਹੈ। ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਇਕੱਠਿਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸੀਮੋਨ-ਡੀ-ਬੈਵਰ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ,

> ਨਰ ਅਤੇ ਮਾਦਾ ਇੱਕੋ ਨਸਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਜਣਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰਜ ਲਈ ਅੱਡੋ-ਅੱਡ ਕਿਸਮ ਦੇ ਦੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।
>
> *(ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ 35)*

ਪਰ ਇਹ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਅਧੂਰੀ ਹੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਜਨਣ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਵਰਤਾਰੇ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਡਾਰਵਿਨ ਨੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਮਾਨਵ, ਜਾਨਵਰ ਜਗਤ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਦੇ ਉੱਚ-ਜਾਗਰਤੀ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਹਿਮ ਵਰਤਾਰਿਆ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਦੇ ਲਈ ਆਮ ਕਰਕੇ ਜਾਨਵਰ ਜਗਤ ਵੱਲ੍ਹ ਝੁਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਅਤੇ ਨਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਚੁਣਿਆ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨਰ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਮਾਨਵੀ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੇਠਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀ ਸਗੋਂ ਜਾਨਵਰ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਾਰੀਆਂ ਮਾਦਾਵਾਂ ਨਰਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਾਨਵਰ ਜਗਤ ਦਾ ਨਜ਼ਦੀਕ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਅਧਿਐਨ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਰ ਅਤੇ ਮਾਦਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਾਰੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਨਰ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਲੰਮਾ ਵਖਤ ਜੀਵਤ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਵਜਨ ਆਦਿ ਜੇ ਕਿਤੇ ਮਾਦਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਨਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਦਲੀਲ ਬਾਜੀ ਸਾਡੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਸੀਮਾ ਖੇਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਅਤੇ ਨਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ

ਵਾਲੀ ਸੰਤਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਰੀ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਰ ਹੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀਰਯ ਅਤੇ ਮਹਾਂਵਾਰੀ ਦੇ ਰਕਤ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਤਾਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਰ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਵਾਹਕ ਸਮਝਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਖੋਜਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨਵੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਗੁਣ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਵੱਲੋਂ ਬਰਾਬਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਮਰਦ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਾਣੂ ਚੁਸਤ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਅੰਡੇ ਨੂੰ ਸੁਸਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਬੱਚੇ ਦੇ ਗੁਣ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅੰਡੇ ਦੀ ਸੁਸਤੀ, ਸ਼ੁਕਰਾਣੂ ਦੀ ਚੁਸਤੀ ਇਹ ਸਭ ਨਰ ਵੱਲੋਂ ਘੜੀਆ ਗੱਲਾਂ ਹਨ, ਬਲਕਿ ਨਿਸ਼ਚਤ ਹੀ ਅੰਡੇ ਵਿੱਚ ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਫਜ਼ੂਲ ਹਨ। ਸ਼ੁਕਰਾਣੂ ਦਾ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਅੰਡੇ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ੇਚਤ ਕਰਨਾ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਅੰਡੇ ਦੇ ਭਰੂਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਆਕਾਰ ਬਣਾਉਣਾ ਇੱਕ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਪੱਖ ਉੱਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਤੱਥ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਲਿੰਗ ਨਿਰਧਾਰਤ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਾਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਲੜਕੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸੱਚਾਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੇ ਦਾ ਲਿੰਗ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਨਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਐਕਸ (x) ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਾਣੂ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਾਣੂਆਂ ਵਿੱਚ ਅੱਧੇ (x) ਅਤੇ ਅੱਧੇ (y) ਗੁਣਸੂਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ (x) ਅਤੇ (y) ਗੁਣ ਸੂਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਸੰਤਾਨ ਦਾ ਲਿੰਗ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਔਰਤ ਦੇ ਐਕਸ (x) ਨਾਲ ਨਰ ਦਾ (y) ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਤਾਨ ਮਾਦਾ, ਅਤੇ ਜੇ (x) ਨਾਲ ਨਰ ਦਾ (x) ਗੁਣਸੂਤਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਤਾਨ

ਨਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਮਿਲਾਪ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤੀ ਸਿਧਾਂਤ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਮਰਜੀ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਇਹ ਕਿ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਲਿੰਗ ਨਿਰਧਾਰਨ ਲਈ ਔਰਤ ਉੱਪਰ ਸਾਰਾ ਇਲਜਾਮ ਮੜ੍ਹ ਦੇਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗਲਤ ਹੈ। ਲਿੰਗ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਗੁਣਸੂਤਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਆਖਰ ਮਰਦ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਉ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਲੜਕੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਜੁਲਮ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਗਲਤ ਅਤੇ ਮਜਾਕ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਗੱਲ ਸਵੈ-ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਅਤੇ ਨਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਆਧਾਰ ਨਾਲ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਸੰਤਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ ਨਰ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਵਾਨ ਹੋਣ ਤੇ ਹਰ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਮਹਾਂਵਾਰੀ ਸਮੇਂ ਜੋ ਤਕਲੀਫ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਤਕਲੀਫ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਰਭ ਵਿੱਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਤਿਆਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਵੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਕਰਨੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਉਣਾ ਆਦਿ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਲਗਾਈਆਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਅਲੱਗ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖੋਂ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਵਾਚਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਅਤੇ ਨਰ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ ਪੱਖੋਂ ਵਿਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਰੀਰਕ ਵਿਕਾਸ ਸੰਤਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਇੱਕ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਨਾਰੀ ਨਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਨਸਲ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਵਿੱਚ ਅਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਅਰਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਨਰ ਨਾਰੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਜੋਂ

ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਰ, ਨਾਰੀ ਦੀ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਅਣਦੇਖਿਆਂ ਕਰਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ੍ਹ ਧੱਕ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(ਅ) ਔਰਤ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਆਧਾਰ: ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਉਸਦੀ ਜਾਗਰਤੀ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜਾਗਰਤੀ ਵੀ ਉਸਦੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਉਸਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਜੋ ਜਾਗਰਤੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਸਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਆਧਾਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰ ‘ਤੇ ਹੀ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚਿੰਤਕ ਸੀਮੋਨ-ਡੀ-ਬੈਵਰ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ,

> ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਨਹੀਂ ਜੋ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਉਹ ਆਪ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਿਆ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਭਾਵਨਾਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ।

(ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ 69)

ਸੋ ਅਸੀਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਗੇ:-

ਪੱਛਮ ਚਿੰਤਕ ਫਰਾਇਡ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਭਾਵਨਾਤਮਿਕ-ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਯਮਾਂ/ਸਿਧਾਂਤਾ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਣ/ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਆਧਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਰਾਗ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਫਰਾਇਡ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਕਿ,

> ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਨੋ-ਬਣਤਰ ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਗੁਜਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲੀ ਨੂੰ ਮੌਖਿਕ, ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਗੁਦਾ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਨੂੰ ਲਿੰਗਕ ਅਵਸਥਾ ਦੱਸਿਆ।

(New Introductory Lectures On Psychoanalysis Middle Sex 335)

ਫਰਾਇਡ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਨਵ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਪੜਾਅ ਮੌਖਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਆਨੰਦ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਮੂੰਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚੰਘਣਾ, ਚੁੰਮਣਾ, ਚੱਟਣਾ, ਖਾਣਾ, ਨਿਗਲਣਾ ਇਸ ਦੀਆਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਹਨ। ਬੱਚੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਹੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਵਿੱਚ ਗੁਦਾ ਅਵਸਥਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਲ ਤਿਆਗ ਕਰਨ, ਥੁੱਕਣਾ, ਪਖਾਨਾ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਲਗਾਉਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਤੀਸਰਾ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਪੜਾਅ ਲਿੰਗ ਪੜਾਅ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਧੁਰਾ ਲਿੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਰਾਇਡ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਪੜਾਅ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਤੱਕ (ਲੜਕਾ) ਬੱਚਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵੱਲ੍ਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਥਾਨ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਦੇ ਚਲਦੇ ਹੀ ਉਸਦੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀ-ਦੁਵੰਦਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਸੇ ਗੰਝਲ ਨੂੰ ਫਰਾਇਡ ਯੂਨਾਨੀ ਮਿੱਥ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ 'ਈਡੀਪਸ ਗੁੰਝਲ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਫਰਾਇਡ ਦੀ ਸੋਚ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ (ਲੜਕਾ) ਬੱਚੇ ਦਾ ਮਨ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦਾ ਲਿੰਗ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਦਾ ਭੈਅ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਗਲੀ ਗੁੰਝਲ ਦਾ ਉਦੇ ਹੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ (ਲੜਕੀ) ਮਾਦਾ ਬੱਚੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁਆਦ ਦਾ ਮੁੱਖ ਧੁਰਾ ਲ਼ਿੰਗ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਦਾ ਬੱਚੇ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਝੁਕਾਅ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵੱਲ੍ਹ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, (ਸ਼ਾਇਦ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਕਰਕੇ) ਪਰ ਮਾਦਾ ਬੱਚੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦੁਵੰਦਤਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵੱਲ੍ਹ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਰਾਇਡ ਨੇ ਇਸ ਗੁੰਝਲ ਨੂੰ 'ਇਲੈਕਟਰਾ ਗੁੰਝਲ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਫਰਾਇਡ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਦਾ ਬੱਚਾ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨਰ ਬੱਚੇ ਦੇ ਲਿੰਗ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਫਰਾਇਡ ਨੇ ਮਨੁੱਖ (ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ) ਦੀ ਮਨੋ-ਦਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮੁੱਖ ਧੁਰਾ ਨਰ-ਲਿੰਗ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਧੁਰਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਫਰਾਇਡ

ਦੀ ਨਰ ਮਨੋ-ਬਣਤਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਇਸ ਆਧਾਰ ਉੱਪਰ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਨਾਰੀ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੱਟੇ ਲਿੰਗ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਹੈ। ਸੀਮੋਨ-ਡੀ-ਬੈਵਰ ਨੇ ਫਰਾਇਡ ਦੀ ਇਸ ਕਮਜੋਰ ਕੜੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ,

> ਜੇਕਰ ਲ਼ਿੰਗ ਦਾ ਹੋਣਾ ਨਰ ਬੱਚੇ ਲਈ ਅਭਿਮਾਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾ ਹੋਣਾ ਮਾਦਾ ਬੱਚੇ ਲਈ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਜਰੂਰੀ ਨਹੀਂ।

(ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ 230)

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਫਰਾਇਡ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਮਾਪਦੰਡ ਉਸਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਹੋਣ, ਪਰ ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਸੰਯੁਕਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤੀਜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਇਹ ਮਾਪਦੰਡ ਲਾਗੂ ਕਰਨੇ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅਸੰਭਵ ਹਨ। ਸਾਝੇਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਘਰ ਦੇ ਮੁਖੀ (ਦਾਦੇ ਜਾਂ ਤਾਏ) ਕੋਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਕੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ (ਦਾਦੀਆ/ਤਾਈਆ) ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮਾਪਦੰਡ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਫਰਾਇਡ ਦੇ ਬਣਾਏ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸੰਭਵ ਹੋਵੇਗਾ। ਫਰਾਇਡ ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਹ ਇਸ ਪਾਸਿਉਂ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਖ਼ਬਰ ਹੈ। ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਹੋ ਕਿ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਸਹੀ ਫੈਸਲਾ ਜਾਂ ਅੰਤਿਮ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦਾ ਫੈਸਲਾ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਾਤ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਹਨ, ਇਹ ਸਭ ਵੀ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਫਰਾਇਡ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡਾ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਨ ਵੀ ਹੋਣਗੇ। ਬੇਸ਼ਕ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਖਰੇਵਾਂ ਹੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਫਰਾਇਡ ਨੇ ਅਲੱਗ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਹਿਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ,

ਸਾਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਨਹੀ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸੁਸਤ ਸਥਿਤੀ ਵੱਲ੍ਹ ਧੱਕ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

(ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ 45)

ਫਰਾਇਡ ਦਾ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਨਰ ਮਨੁੱਖ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬਿਲਕੁਲ ਇੱਕ ਤਰਫਾ ਹਨ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਕਮਜੋਰੀ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਲੁਕੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ। ਫਰਾਇਡ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀ ਨਾਰੀ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਚਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਤੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੜਤਾਲ ਕਰੋ। ਕਵੀਆਂ ਵੱਲ੍ਹ ਪਰਤੋ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰੋ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਾਇੰਸ ਤਹਾਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਹੀ ਅਤੇ ਡੂੰਘੇਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਰਾਇਡ ਦੇ ਮਾਨਵੀ ਮਨੋ-ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆ ਖਾਮੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਖਾਮੀ ਉਸਦਾ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਰ ਲਿੰਗ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸਰਬਸ੍ਰੇਠਤਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਮੰਨਣਾ, ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਤੋਂ ਪੱਛੜ ਕੇ ਸੋਚਣਾ, ਆਦਿ ਪ੍ਰਮੱਖ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਫਰਾਇਡ ਨੇ ਮਾਨਵੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਮਹਾਨ ਦੇਣ ਬਖਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਾਮੁਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਰਗੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣਾ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਾਜੁਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆ ਦੇ ਕਾਮੁਕ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕਤਾ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰਕੇ ਵੇਖਣਾ, ਗਲਤ ਜਾਂ ਸਹੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੀਆਂ, ਉਸਦੀ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਫਰਾਇਡ ਦੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਗਲਤ ਨਜਰੀਏ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਕਈ ਗੈਰ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਰ ਤੋਂ ਪੱਛੜੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕੁੱਝ ਲੇਖਕਾਵਾਂ ਰੂਮੀ ਫਰੀਮੈਨ ਅਤੇ ਹਰਬਰਟ ਸਟੀਰਨ ਲਿਖਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਫਰਾਇਡ ਦਾ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਤੋਹਫਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਝ ਕੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਡਾ ਹੈ।

(ੲ) ਇਤਿਹਾਸਕ ਆਧਾਰ (ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ): ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਦਮ ਰੱਖ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਪੜਾਵਾਂ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਤ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਨਜਰੀਏ ਤੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਵਿਧੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸੇ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਵਿਧੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਕੜੀ ਵਿੱਚ ਜੋੜ ਕੇ ਉਸਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਾਂਗੇ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵੱਲ੍ਹ ਵਿਸ਼ੇਸ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਨਜਰੀਏ ਤੋਂ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪੁਸਤਕ ਫਰੈਡਰਿਕ ਏਂਗਲਜ ਦੀ, "*ਟੱਬਰ, ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁੱਢ*" ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਲੂਈ. ਐਚ. ਮਾਰਗਨ ਦੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਏਂਗਲਜ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:-

1 ਵਹਿਸ਼ੀਪੁਣੇ ਦਾ ਯੁੱਗ

2 ਬਰਾਬਰੀਅਤ ਦਾ ਯੁੱਗ

3 ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਯੁੱਗ

ਵਹਿਸ਼ੀਪੁਣੇ ਦੇ ਯੁੱਗ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:-

ਮੁੱਢਲਾ ਪੜਾਅ: ਇਸ ਪੜਾਅ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ, ਤੱਥਾਂ ਭਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਿਰਫ ਅਨੁਮਾਨ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਾਨਵ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂ ਜਗਤ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਯੁੱਗ ਸੀ। ਵਹਿਸ਼ੀਪੁਣੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸਮੇਂ ਪੱਥਰ ਦੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਘੜੇ ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਅੱਗ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਖੁਰਾਕ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਮਾਨਵ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਹਿਸ਼ੀਪੁਣੇ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪੜਾਅ ਤੀਰ-ਕਮਾਨ ਦੇ

ਆਗਮਨ ਦੀ ਕਾਢ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਬਰਾਬਰੀਅਤ ਦਾ ਯੁੱਗ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਏਂਗਲਜ ਨੇ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:-

1. ਮੁੱਢਲਾ ਸਮਾਂ
2. ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਸਮਾਂ
3. ਅੰਤਿਮ ਸਮਾਂ

ਬਰਾਬਰੀਅਤ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਮਾਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬਰਤਨ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਪੜਾਅ ਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਪੋਦਿਆ ਨੂੰ ਬੀਜਣਾ ਆਰੰਭ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਉੱਪਰ ਹਰ ਇੱਕ ਜਾਤੀ ਵਿਕਾਸ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹੋਇਆ। ਕੁੱਝ ਜਾਤੀਆਂ ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਬਿਜਾਈ ਵਿੱਚ, ਪਰ ਕੁੱਝ ਕੁ ਤੱਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅੰਦਾਜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਬਿਜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਬਰਾਬਰੀਅਤ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕੱਚੇ ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਆਰੰਭ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਏਂਗਲਜ ਦੀ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ,

> ਵਹਿਸ਼ੀਪੁਣੇ ਦਾ ਯੁੱਗ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਭੰਡਾਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਵਧੇਰੇ ਉਹੋ ਵਸਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸੌਖ ਹੋਵੇ, ਬਰਾਬਰੀਅਤ ਦਾ ਯੁੱਗ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣਾ ਤੇ ਖੇਤੀ ਕਰਨਾ ਭਾਵ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਉਪਯੋਗਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਸਿੱਖਿਆ, ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਯੁੱਗ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਨਅਤ ਤੇ ਕਲਾਵਾ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ।

(ਟੱਬਰ, ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁੱਢ 34)

ਏਂਗਲਜ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਬੜਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਟੱਬਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੜ੍ਹਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ।

> ਆਰੰਭਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਪੜਾਅ ਸਹਿਗੋਤਰਤਾ ਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਝੁੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਸਨ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਹ ਵੰਡ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਾਨਿ ਕਿ ਮਾਪਿਆ ਤੇ ਬੱਚਿਆ ਦੇ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਜਿਨਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਬੰਦ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਦੂਜਾ ਕਦਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭੈਣ-ਭਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
>
> *(ਟੱਬਰ, ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁੱਢ 45)*

ਪਰ ਇਹ ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਸੀ ਕਿ ਉਮਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅੰਦਾਜਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਹੀ ਭੈਣ-ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਲਗਭਗ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਇਹ ਰੋਕ ਲਗਾਉਣੀ ਕਠਿਨ ਸੀ ਪਰ ਅੰਦਾਜਾ ਇਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨਵ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਲਈ ਮਾੜੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਢੰਗ ਵਰਤ ਕੇ ਰੋਕ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਵੇ ਕਿ ਏਂਗਲਜ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ,

> ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਉੱਤੇ ਬੰਦਸ਼ ਲਾਣ ਦਾ ਜਜਬਾ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਭਾਵ ਅਨ੍ਹੇਰੈ ਵਿੱਚ ਰਾਹ ਟਟੋਲਦੇ ਹੋਏ ਅਗਾਂਹ ਵਧਦਾ ਹੈ।
>
> *(ਟੱਬਰ, ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁੱਢ 45)*

ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਝੁੰਡ ਦੂਸਰੇ ਝੁੰਡ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਇੱਕ ਝੁੰਡ ਦਾ ਦੂਜੇ ਝੁੰਡ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਝੁੰਡ ਦੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਦੂਜੇ ਝੁੰਡ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆ ਪਤਨੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ

ਪੀੜ੍ਹੀ ਜਾਂ ਜਾਤੀ ਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਚਲਦੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਕਾਰਨ ਮਾਂ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ, ਪਰ ਪਿਤਾ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਹੀ ਸੀ।

ਜੋੜੀ ਬਣਾ ਕੇ ਵਸਣ ਦਾ ਮੁੱਢ ਝੁੰਡ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਜੋੜੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਚਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਬੜੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਖਤਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਬੱਚੇ ਮਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਤੇ ਹੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਅਤੇ ਉਧਾਲਣ ਦੀ ਘਿਨੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਾਤਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗਣ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਜਤਦਾਰ ਸਥਾਨ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੱਚਿਆ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਮਾਂ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਬੱਚੇ ਮਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਰ ਨੂੰ ਹੀ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਹੱਥਲੇ ਸੰਦ ਲੈ ਕੇ ਗਣ ਤੋ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਕਨੀਕ ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬਣਤਰ ਉੱਪਰ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਬਰਾਬਰੀਅਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਕਬੀਲਾ ਦੂਜੇ ਉੱਪਰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਮਕਸਦ ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਕਬਜਾ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਮਾਨਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲਾ ਕਬੀਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬੀਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਮਾਨਵ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਖਾਧ-ਪਦਾਰਥ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਲੋਹੇ ਦੀ ਖੋਜ ਦਾ ਆਵਿਸ਼ਕਾਰ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਫਸਲਾਂ ਬੀਜਣ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਲਾਮਦਾਰੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਵੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਾਤਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੋੜੀ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨਾਲ ਨਿਰਨਾਇਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਹੁਣ ਜੋੜਾ ਵਿਆਹ ਟੁੱਟਣ ਕਾਰਨ ਨਰ ਘਰ ਤੋ ਬਾਹਰ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਵਾਧੂ ਸੰਪੱਤੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੋਚਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ 'ਪਿਉਆਂ' ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ' ਪਿਉ' ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਦੀ ਪੰਰਪਰਾ ਦਾ ਵੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮਾਜ ਨਵੀਨ ਪੈੜਾਂ ਪਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਮਾਂ ਦੀ

ਜਗ੍ਹਾਂ ਪਿਉ ਦੇ ਨਾਲ ਵੰਸ਼ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਸੰਪੱਤੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਤਾਨ ਉੱਪਰ ਵੀ ਮਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪਿਉ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਏਂਗਲਜ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ,

> ਔਰਤਾਂ ਤੋਂ ਨਸਲ ਦੀ ਲੜੀ ਅਤੇ ਮਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰਾਸਤ ਪਾਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਂ ਤੋਂ ਨਸਲ ਦੀ ਲੜੀ ਤੇ ਪਿਉ ਤੋਂ ਵਿਰਾਸਤ ਪਾਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਭਿਆ ਕੌਮਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇਨਕਲਾਬ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਕੁੱਝ ਨਹੀ ਜਾਣਦੇ। ਇਹ ਪੂਰਵ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।
>
> *(ਟੱਬਰ, ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁੱਢ 45)*

ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਸਿਰਫ ਅਸੀਂ ਪੁਰਾਣੇ ਕਬੀਲਿਆ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਅੰਦਾਜਾ ਹੀ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਬਦਲਾਅ ਨੂੰ ਏਂਗਲਜ ਮਾਤਰੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਆਪੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਾਰ ਵਜੋਂ ਬਿਆਨਦਾ ਹੈ। ਜੋੜੀ ਵਿਆਹ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜਲਦੀ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇੱਕ ਪਤੀ ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਹੀ ਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਨਰ ਇੱਕ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਨਰ ਬਾਹਰ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਵੇਸ਼ਵਾਗਮਨੀ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਤੀ ਇੱਕ ਪਤਨੀ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਜੋੜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਧਨਵਾਨ ਆਦਮੀ ਕਈ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਆਦਮੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਹਿਸ਼ਤ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਝੁੰਡ ਵਿਆਹ, ਬਰਾਬਰੀਅਤ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਜੋੜੀ ਵਿਆਹ ਤੇ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਤੀ ਵਿਆਹ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ ਅਤੇ ਵੇਸ਼ਵਾਗਮਨੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਏਂਗਲਜ ਨੇ ਲੂਈ.ਐਚ.ਮਾਰਗਨ ਦੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਸਮਝਦਿਆਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ

ਵਹਿਸ਼ਤ ਦਾ ਯੁੱਗ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਕਬੀਲੇ/ਝੁੰਡ/ਸਮੂਹ ਆਦਿ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੈਂਬਰ ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀਆਂ ਉਮਰ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਸਾਂਝੇ ਸਨ, ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਉੱਪਰ ਰੋਕ ਲੱਗ ਗਈ। ਮਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਚਲਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਲੱਗੀ। ਸੋ ਏਂਗਲਜ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਨਾਰੀ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ।

ਨਾਰੀ ਦੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਏਂਗਲਜ ਦੇ ਸੂਤਰਬੱਧ ਕੀਤੇ ਗਏ ਟੱਬਰ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹ ਤੋਂ ਹੀ ਉਖੇੜ ਦਿੱਤਾ। ਆਧੁਨਿਕ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਏਂਗਲਜ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਵਿਕਾਸ-ਕ੍ਰਮ ਦੀ ਖਾਸੀ ਛਾਪ ਹੈ, ਪਰ ਕੁੱਝ ਨੁਕਤੇ ਜੋ ਏਂਗਲਜ ਨੇ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਏ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ।

ਸਭ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਏਂਗਲਜ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਸੰਪੱਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜਾਦੀ ਵੀ ਉਸਨੇ ਨਿੱਜੀ ਸੰਪੱਤੀ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਨਾਲ ਦਿਖਾਈ ਹੈ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ ਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਰਾਹੀ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕਨੀਕ ਵੀ ਉਨਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਹਰ ਮਾਨਵ ਆਪਣੇ ਖਾਣ ਲਈ ਗੁਜਾਰੇ ਜਿੰਨ੍ਹਾ ਅੰਨ ਆਪ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਭ ਬਰਾਬਰ ਸਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਹ ਸਭ ਯੋਗ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮਾਨਵ ਆਪਣੇ ਗੁਜਾਰੇ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਸਦੇ ਸਮਰੱਥ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਪੱਕੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਮੰਗਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਨਰ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਹਾਵੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਤਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਕਾਰਜ ਕਰਕੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਸਮਰੱਥਾ ਘੱਟ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਦੁਜੇਲੇ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਹੀ ਰਹੀ। ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਉੱਨਤੀ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀਆ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਬਣ ਗਈਆ ਹਨ, ਜਿਨਾਂ ਉੱਪਰ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਘੱਟ ਸ਼ਕਤੀ

ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਸਥਾਨ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸੋ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਸੰਪੱਤੀ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਨਾਰੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੂਤਰਬੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਪੱਧਰਾਂ ਉੱਪਰ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬਾ ਨਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨੀਚਤਾ ਵਾਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਤਕਨੀਕ ਅਤੇ ਨਵੀਨ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪੱਛਮ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅਸਰ ਘੱਟ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਪੁਰਾਤਨ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਹੀ ਹਾਵੀ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ, ਕਿ

- ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਕਾਰਜਾਂ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਭਲਾਈ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਕੂਲ ਤੇ ਚਰਚ ਖੋਲਣ ਦਾ ਵੀ ਕਾਰਜ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ।
- ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਆਰੰਭਕ ਆਧਾਰ ਨਾਰੀ ਲਈ ਵੋਟ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਕੇ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸੀ।
- ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਕੇ ਇੱਕ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰੂਪ ਸੀ ਜੋ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

- ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਆਰੰਭ ਪੱਛਮ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਭਾਰਤ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਰ ਸਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਹੱਕਾਂ ਦੇ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆਂ।
- ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਅਰਾ ਲਾਇਆ ਸੀ।

ਅਧਿਆਇ ਦੂਜਾ

ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਰਿਪੇਖ

ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਰਿਪੇਖ

ਸਾਡੇ ਖੋਜ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਏ ਗਏ ਦੋ ਨਾਵਲ:- '*ਤੀਨ ਲੋਕ ਸੇ ਨਿਆਰੀ*' ਅਤੇ '*ਔਰਤ ਮਨਫ਼ੀ*' ਮਰਦ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਵੇ ਨਾਵਲ ਸਾਡੇ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਧੀਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਫਲਸਫੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਫਰੋਲਦੇ ਹਨ।

2.1 ਧਰਮ ਅਤੇ ਨਾਰੀ: ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸੋਚ ਤੇ ਸਮਝ ਸਿਰਫ ਭੋਜਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਉੱਪਰ ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਜਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਧਾਰਨ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਜਗਾਂ ਕਾਲਪਨਿਕ ਬੁਨਿਆਦ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੱਭਦਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਦੇ ਆਗਮਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਮਾਨਵ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਸੱਭਿਆ ਤੇ ਅਸੱਭਿਅਤਾ ਵਿੱਚ ਅਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਵੀ ਧਰਮ ਸੁਚੇਤ ਜਾਂ ਅਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਅੱਜ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਨਵੀਨ ਰੂਪਾਂ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮਾਨਵ ਅੱਜ ਵੀ ਸੁੱਖਣਾਂ, ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਟਾਲਣ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਉਪਾਅ, ਅਰਦਾਸ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਡਰ ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਚੱਕਰ ਕੱਢਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਦੀ ਚਾਲ ਵੀ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਤੇ ਮੁੱਢਲੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਸਥਾ (ਆਪਾ) ਤਲ ਉੱਪਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੱਭਿਆ ਰੂਪ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਮਾਨਵੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਅੱਜ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ

ਹੈ। ਮਤਲਬ ਅੱਜ ਵੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੱਭਿਆ ਅਨੁਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ। ਧਰਮ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਆਮ ਭਰਮ, ਬਲੀਆਂ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਡਰਾਵਣੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਜਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੀਆਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ, ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਖੋਜ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਇਹ ਪੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੰਜਲਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਬਲ ਪ੍ਰਾਭਤਿਕ ਭੇਤ ਭਰੇ, ਤੇ ਆਚਾਰਕ ਸਮੱਗਰੀ ਰਾਹੀ ਗੁਜਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਰਬ-ਸਮਰੱਥ ਧਰਮ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ।

ਧਰਮ ਹਰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਾਸ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਧਰਮ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਸਕਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ੈਅ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਰਨ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਧਰਮ ਜਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਧਰਮ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜਕੜ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਤੋਂ ਹੀ ਅੱਜ ਤੱਕ ਹਰ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਧਰਮ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੇੜ ਨਾਲ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਆਗਾਜ ਵੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੇੜ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਤਨ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਲੱਖਣ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੂਜਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਾਸੀ ਦੇ ਰੂਪ ਤੱਕ ਆਪਣਾ ਸਫ਼ਰ ਆਰੰਭ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਨਾਰੀ ਅੱਜ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਤੇ ਸਵੈ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਰਾਹ ਉੱਪਰ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਸਤਿੱਤਵ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਸਮਾਜ ਨੇ ਮੋਕਾ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਨਾਰੀ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨਸੀਲ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ

ਅਸਮਾਨੀ ਤੀਰ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਜੇ ਸਤੁੰਤਰਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਨਾਰੀ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮਸਲੇ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਬਰਾੜ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਔਰਤ ਗੁਲਾਮਦਾਰੀ ਅਤੇ ਸਾਮੰਤੀ ਜੁੱਗ ਤੋਂ ਲੈ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਕਸਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਤੱਕ ਉਤਪੀੜਨ, ਲੁੱਟ, ਸ਼ੋਸ਼ਣ, ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਅਨਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਉਸਨੂੰ ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਔਰਤ ਲਈ ਅੱਜ ਵੀ ਬਦਤਰ ਹਨ ਕਿਉਕਿ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹਕੀਕੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ ਜਿਸਦੀ ਸਾਡਿਆਂ ਇਹਨਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪਰਿਪੇਖ 16)

ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਵੀ ਗਿਰਾਵਟ ਤੇ ਦੂਜੈਲੇ ਪੱਧਰ ਵਾਲੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਗੁਲਾਮੀ ਭਰਿਆ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕਬੀਲਾ ਯੁੱਗ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਯੁੱਗ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਕੜ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਨ। ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮੋਕਾ ਮਿਲਿਆ ਵੀ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਖਰੇਵਾਂ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ ਸਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ, ਪਰਦਾ-ਪ੍ਰਥਾ, ਬਾਲ-ਵਿਆਹ ਅਜੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਵਧੇਰੇ ਕਰਵਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਭੈੜੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਸਨ, ਪਰ ਫ਼ਿਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਗੁਲਾਮ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਖੇਤਰ ਜਾਂ ਖਿੱਤਿਆ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇੱਕ-ਸਾਮਾਨ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਿੱਤਰ-ਸੱਤਾਤਮਕ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਮੁੱਲ-ਵਿਧਾਨ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਖਰੇਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਜੋ ਕਿ ਬੁਹੁਤ ਹੀ ਐਸ਼ੋ-ਆਰਾਮ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇੱਕ ਛਲਾਵਾ ਹੀ ਹੈ, ਅਸਲ ਸਥਿਤੀ ਤਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਤਰਸ ਤੇ ਮਰਦ ਦੀ ਦਾਸੀ ਵਾਲੀ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਿੰਦਰ ਗਰੇਵਾਲ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਔਰਤ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਤਿੰਨ ਗਜ਼ ਦੇ ਘੁੰਡ, ਤੇਰਾ ਗਜ਼ ਦੇ ਘੱਗਰੇ ਤੇ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿੱਕਲ ਆਈ ਹੈ, ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਹੱਕ ਵੀ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ, ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਸਤੁੰਤਰਤਾ ਵੱਲ ਪੈਰ ਵਧਾਏ ਹਨ, ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਉਹ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੁਹਤਾਜ ਹੈ। ਬਾਪ, ਭਰਾ, ਪਤੀ, ਪੁੱਤਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। 'ਕਰਾਂ ਕੀ ਕਰਾਂ' ਦੀ ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਨਹੀਂ, ਮਰਦ ਵੱਲ ਹੀ ਝਾਕਦੀ ਹੈ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇਸਤਰੀ ਨਾਵਲਕਾਰ 78)

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤਬਦੀਲੀ ਵਾਲੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਹਾਲਾਤ ਬਦਲਦੇ ਗਏ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਵਾਚਣ ਤੇ ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਦੱਬੀ-ਕੁਚਲੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤੀ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤੀ ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਵੇਦਾਂ, ਉਨਿਸ਼ਦਾ, ਰਮਾਇਣ, ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਿੰਧੂ ਘਾਟੀ ਦੇ ਪਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਵੈਦਿਕ ਜਾਂ ਆਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਵੈਦਿਕ ਯੁੱਗ ਦੇ ਆਧਾਰ ਇਸ ਕਾਲ ਨੂੰ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਾਂ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਸਮਾਜ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਕਾਲ ਦੇ ਲੋਕ ਮਾਨਸ ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦਾਰ ਵੀ ਸਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋ. ਇੰਦਰਾ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> In the Rigvedic time, we find the home well-established, with father as patriarch processing complete control over the house hold, where the centre was primarily the women-the very embodiment of that great moral and spiritual force that ultimately worked itself out in the creation and development of modern civilized society.
>
> *(The Status of women in Ancient India 22)*

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਤਿਆਗ ਦੀ ਦੇਵੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸਕਲਾਂ ਵਿੱਚੋ ਵੀ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕਾਲ-ਖੰਡ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਪਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵਾਚਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਿਨ ਕਾਰਜ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਹੀ ਅਸੀਂ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਸਹੀ ਨਿਆਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਆਰੀਆਂ ਕਾਲ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜੋ ਵੀ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਖੁਦਾਈ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲਿੱਪੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪੜ੍ਹਿਆ ਨਹੀ ਜਾ ਸਕਿਆ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਜੋ ਸਮੱਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਪਰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਗਹਿਣੇ, ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਵਸਤੂਆਂ, ਧਾਤਾਂ ਦੇ ਬਰਤਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਹ ਨਾਰੀ ਦੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਹਨ।

ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਵਾਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਗਿਰਾਵਟ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ । ਇਸ ਲਈ ਸਮੁੱਚੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਦਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ।

(ੳ) ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ: ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ: ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਦਾ ਆਰੰਭ ਆਦਿ ਕਾਲ ਪਤਨ ਉਪਰੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਰਿਗਵੇਦ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਸਾਡੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਬਰਾਬਰ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ। ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਧਰਮ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਜ਼ਤ-ਭਰਭੂਰ ਸੀ। ਲੜਕੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਸਕਾਰ ਲੜਕੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਵਸੁਧਾ ਜੋਸ਼ੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅਦਿਤਿ, ਊਸ਼ਾ, ਇੰਦਰਾਣੀ, ਲਕਸ਼ਮੀ, ਸਰਸਵਤੀ ਆਦਿ ਦੇਵੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰਨ ਦੇ ਲਈ ਦੇਵੀ ਸਰਸਵਤੀ, ਖੱਤਰੀ ਵਰਨ ਦੇ ਲਈ ਦੇਵੀ ਦੁਰਗਾ ਅਤੇ ਵੈਸ਼ ਲਈ ਦੇਵੀ ਲਕਸ਼ਮੀ। ਇਹ ਦੇਵੀਆਂ ਅਰਾਧਨਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਬਣ ਗਈਆਂ।

(ਹਿੰਦੀ ਮਰਾਠੀ ਨਾਟਕੋਂ ਮੇਂ ਨਾਰੀ 18)

ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਤੇ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਰਣਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਿਸ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵੈਦਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਸੁਧਾ ਜੋਸ਼ੀ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਥਰਵਵੇਦ ਵਿੱਚੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ,

> ਇਸਤਰੀਆਂ ਕੇਵਲ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹੀ ਭਾਗ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

(*ਹਿੰਦੀ ਮਰਾਠੀ ਨਾਟਕੋਂ ਮੇਂ ਨਾਰੀ 11)*

ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਰ ਚੁਣਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਲ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਬਾਲ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਵੇਂਦਾ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਆਹਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਆਹ, ਦੈਵ ਵਿਆਹ, ਗੰਧਰਵ ਵਿਆਹ ਤੇ ਸੁਅੰਬਰ

ਵਿਆਹ। ਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਦੈਵ ਵਿਆਹ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਗੰਧਰਵ ਤੇ ਸੁਅੰਬਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਆਪਣਾ ਵਰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਚੁਣ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਰਿਗਵੈਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਸੁਧਾ ਜੋਸ਼ੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਤੀ ਆਪ ਚੁਣਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਗੰਧਰਵ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਸੂਰਜ, ਅਗਨੀ ਆਦਿ ਦੇਵਤਾ ਨੂੰ ਸਾਖਿਆਤ ਰੂਪ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣਾ ਵਿਆਹ ਆਪੇ ਹੀ ਰਚਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।
>
> (*ਹਿੰਦੀ ਮਰਾਠੀ ਨਾਟਕੋਂ ਮੇਂ ਨਾਰੀ 119)*

ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਸਤੁੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਨਾਰੀ ਸਮਾਜਿਕ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਮਾਲਕਣ ਆਪ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਨਾਰੀ ਨੇ ਨਰ ਦੀ ਹਰ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਰਿਗਵੇਦ ਵਿੱਚੋ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਸ਼ੰਕਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਜਦੋਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਅਤੇ ਜੰਜਾਲਾ ਵਿੱਚ ਨਰ ਅਟਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਕਸ਼ਟ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਉੱਥੋ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਜੰਜਾਲ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੋ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਨਸ-ਨਸ ਵਿੱਚ ਤਾਜ਼ਗੀ ਭਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਵਾਹਨ ਦੇ ਦੋ ਪਹੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਲਈ ਜਰੂਰੀ ਹਨ।
>
> *(ਸਮਾਜਿਕ ਉਪਨਿਆਸ ਔਰ ਨਾਰੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ 22)*

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਰਜਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਇੱਜ਼ਤ ਭਰਭੂਰ ਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਰਾਜ ਤਾਂ ਨਰ ਹੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਫ਼ਿਰ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਇਸ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਮਾਜਿਕ ਸਤੁੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਦਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ਅ) ਰਮਾਇਣ ਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ: ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ: ਸਮਾਜ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਖੜੋਤ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਚਲਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਤੇ ਕਈ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਇੱਜ਼ਤਦਾਰ ਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਸੀ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰੂਪ ਤਬਦੀਲ ਹੋਣਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੱਧਣਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀ ਆਨੰਦ ਦੀ ਥਾਂ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਵੀਨ ਧਾਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਟੀਚਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰੁਕਾਵਟ ਸਮਝਿਆਂ ਜਾਣ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਕੰਨਿਆ ਨੂੰ ਲੱਛਮੀ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਰੂਪ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੀ। ਰਮਾਇਣ ਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਨਮਾਨ ਵਾਲੀ ਤਾਂ ਸੀ, ਪਰ ਸੰਤੋਸ਼ਜਨਕ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਗਿਰਾਵਟ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵੱਲ ਸਰਕਦੀ ਹੋਈ ਨਾਰੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਾ ਤਾਂ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਕੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਰ ਦੀ ਸੱਤਾ ਉੱਪਰ ਕਾਬਜ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਜਾ ਦਸ਼ਰਥ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰਾਣੀਆ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ੀ ਕਸ਼ਪ ਦੇ ਅੱਠ ਪਤਨੀਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਦਰੋਪਤੀ' ਪੰਜ ਪਾਂਡਵਾ ਦੀ ਇੱਕ ਪਤਨੀ ਸੀ। ਫ਼ਿਰ ਵੀ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਜੂਏ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰਮਾਇਣ ਵਿੱਚ ਸੀਤਾ ਨੂੰ 'ਮਾਤਾ' ਦਾ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਧੋਬੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਗਰਭਵਤੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਘਰੋ ਕੱਢ ਕੇ ਬਨਵਾਸ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਤੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੀ ਪਤਨੀ ਲਈ ਉਸਦਾ ਧਰਮ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਦਹਾਰਣ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੀ ਪਾਤਰ ਗੰਧਾਰੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਤੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਹੀ 'ਗੰਧਾਰੀ' ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਰਾਜਾ 'ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ' ਜੋ ਕਿ ਅੰਨਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਲਈ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਉਸਦੇ ਬਰਾਬਰ ਪੱਟੀ ਬੰਨ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਾਲ ਦੀ ਨਾਰੀ ਤਿਆਗ, ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ,

ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਅਤੇ ਪਤੀ ਵਰਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਕਬਾਲ ਕੌਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਓਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਉੱਤਰ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਰਮਾਇਣ ਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਕਈ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚੇ ਗਏ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀਆ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਰੀਆਂ ਸਤਿਆਵਤੀ, ਕੁੰਤੀ, ਗੰਧਾਰੀ, ਦਰੋਪਤੀ, ਸੀਤਾ ਆਦਿ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਰੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਲਈ ਪਰਿਕਲਪਿਤ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈਆਂ, ਜੋ ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ, ਤਿਆਗ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਪਤੀਵਰਤਾ ਆਦਿਕ ਨਾਰੀ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਭੂਰ ਹਨ।

(Gender and Literature 77)

(ੲ) ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ: ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ: ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੇੜ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਰਮਾਇਣ ਅਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਵੱਲ ਸਰਕਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਆਪਣੇ ਵਿਘਟਨ ਵੱਲ ਹੋਰ ਕਦਮ ਪੱਟਦੀ ਹੈ। ਜੈਨ ਧਰਮ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਤੇ ਸੰਨਿਆਸ ਦਾ ਅਨੁਯਾਈ ਮੰਨਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਲਈ 'ਨਿੰਦਨੀ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਮਾਇਆ, ਬੰਧਨ ਅਤੇ ਨਾਗਣਿ ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੋਧਤ ਕੀਤਾ। ਹਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਔਰਤ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਹ ਪੁਰਸ਼ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਹੀ ਮੋਖ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ 59)

ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਕਬੂਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਤੇ ਘਿਰਣਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੋਕਸ਼ ਦੀ ਖੋਜ ਲਈ ਭਿਖਸ਼ੂਣੀਆਂ ਬਣਨਾ ਪਿਆ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇੱਜ਼ਤ ਵਾਲਾ

ਨਾ ਹੋ ਕਿ ਲਘਾਤਰ ਗਿਰਾਵਟ ਵੱਲ ਹੀ ਸਰਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਾਰੀ ਲਈ ਭਿਖਸ਼ੂਣੀ ਬਣਨ ਲਈ ਨਿਯਮ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠੋਰ ਤੇ ਸਖਤ ਸਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਰਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਦਿਨਕਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਜੈਨ ਧਰਮ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਮੋਕਸ਼/ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਸੰਨਿਆਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਸਬੇਤਾਂਬਰ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਭਿਖਸ਼ੂਣੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿੰਤੂ, ਦਿਗੰਬਰ ਪੰਥ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੁਕਤੀ/ਮੋਕਸ਼ ਨਾਰੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕੇ ਚਾਰ ਅਧਿਆਇ 147)

ਇਸ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਤਿਆਗ ਦਾ ਅਰਥ ਨਾਰੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਤਿਆਗਣਾ ਸੀ। ਨਾਰੀਆਂ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਭਿਖਸ਼ੂਣੀਆਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਬਾਂਝ ਤੇ ਵਿਧਵਾ ਨਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਰਾਹਤ ਵੀ ਮਿਲੀ ਪਰ ਫ਼ਿਰ ਵੀ ਨਾਰੀ ਭਿਖਸ਼ੂਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨਰ ਭਿਖਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਝੁਕਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਹਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਇਸਤਰੀਆ ਨੂੰ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਆਨੰਦ ਦੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਿਣ ਤੇ ਹੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਹੀ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਤਾਂ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਇੱਥੋ ਤੱਕ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਇਸ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾ ਆਉਂਦੀਆਂ ਤਾਂ ਇਹ ਧਰਮ 1000 ਵਰ੍ਹੇ ਰਹਿੰਦਾ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵੀ ਆ ਗਈਆਂ ਇਸ ਲਈ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਰਹੇਗਾ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ 57)

ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੇ ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਭਰੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਸ) ਇਸਲਾਮ, ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ: ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ: ਜਦੋਂ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਦੂਜੈਲੀ ਸਥਿਤੀ ਹੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਭਾਵਿਤ ਸਾਰੇ ਹੀ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਧਰਮ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਥਿਤੀ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਰੀ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਦਰੋਪਤੀ ਨੂੰ ਜੂਏ ਵਿੱਚ ਹਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਰਮਾਇਣ ਦੀ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਗਰਭਵਤੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਘਰੋ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਵੀ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਮਾਨ-ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ? ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਦਰਜਾ ਮਨੂੰ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਹਾਲਾਕਿ ਉਸਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚੇਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਜੋ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ ਦਾ ਮਹਾਨ ਸੰਸਥਾਪਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ 'ਨਰਕ ਦਾ ਦੁਆਰ' (The Gateway to Hell) ਕਹਿ ਕੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁਸਲਿਮ/ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਨਾਸ਼ ਤੇ ਗਿਰਾਵਟ ਵਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੇ ਮਾਰ ਦੇਣਾ, ਬਾਲ-ਵਿਆਹ, ਸਿੱਖਿਆਂ ਤੇ ਰੋਕ, ਪਰਦੇ ਪ੍ਰਥਾ ਤੇ ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਨਾਰੀ ਲਈ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆ ਸਨ, ਪਰ ਨਰ ਉੱਪਰ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਵੀ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਸੀ।

ਨਰ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਚਾਹੇਂ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਉੱਪਰ ਨਰ ਦੀ ਸੱਤਾ ਕਾਬਜ਼ ਸੀ। ਨਾਰੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਮਰਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਨਰ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੀ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਹੀ ਸਮਝਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾਰੀ ਦਾ ਖਾਵੰਦ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਰ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਨਰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਉੱਪਰ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕ '*ਕੁਰਾਨ ਮਜ਼ੀਦ*' ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ,

> ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਬੀਵੀਆਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਖੇਤੀਆਂ ਹਨ, ਸੋ ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਹੇ ਜਾਓ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅੱਗੋਂ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ।
>
> *(87)*

ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਸ਼ੱਲੀਬਖਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਦੂਜੈਲੀ ਸਥਿਤੀ ਉੱਪਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਬਦਲਾਅ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਰੀ ਸੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਜਣਨੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਿੰਨ੍ਹਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮੋਢੀ ਮੰਨਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਥ ਪੰਥ ਦੁਆਰਾ ਨਾਰੀ ਲਈ ਜੋ ਨਿੰਦਾਪੂਰਨ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਭ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਤ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ,

ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨ॥
ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨੁ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ 470)

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 'ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ' ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ, ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤੀ ਉਹ ਨਾਰੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਤੜਫ਼ਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਉਹ ਜੋ ਉਸਦੀ ਚਿਤਾ ਵਿੱਚ ਜਲ ਕੇ ਮਰਦੀ ਹੈ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

ਸਤੀਆਂ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਨਿ ਜੋ ਸੜਿਆ ਲਗਿ ਜਲੀਨਿ॥

ਨਾਨਕ ਸਤੀਆ ਜਾਣੀਅਨਿ ਜਿ ਬਿਰਹੇ ਚੋਟ ਮਰੰਨਿ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ 787)

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਜਣਨੀ' ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾ 'ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਨਵੀਨ ਸੇਧ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੱਧਯੁੱਗੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ।

2.2 ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਲਾਅ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਸਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰ ਸਕਦੀ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪੜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਨਾਰੀ ਅੱਜ ਦੀ ਮੋਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੂਜੈਲੀ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਆਰੰਭਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੀ ਹੋਈ ਅੱਜ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਧਾਰਨ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਮਾਜ

ਵਿੱਚ ਮਾਂ, ਪਤਨੀ, ਧੀ ਤੇ ਭੈਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜਿਆਦਾ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਜ ਸਮਕਾਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹੋਏ ਇਸਦੇ ਹੋਰ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ, ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ, ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਾਰੀ, ਜੋ ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਫੁਲਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ 15ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਜਨਮ ਦਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਧਰਮ ਦਾ ਆਗਾਜ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹਰ ਪੱਖ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫੋਕੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਤੇ ਆਡੰਬਰਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈ ਕੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਚਾਰ ਵਰਣਾ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸੂਦਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜੀ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਾਚ ਕੇ ਹੀ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਚੇਂ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰਤਾ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਦੱਸਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਸੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਨੌਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ, ਲਗਨ ਅਤੇ ਤੀਖਣ ਸੋਚਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਦਰਦਨਾਕ ਅਤੇ ਭੈੜੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ ਬੁਲੰਦ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਰ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਉਸਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਰੱਖ ਕੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜੋਤ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਜਨਣੀ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਹਾਨ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਕਿ:-

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ,

ਜਤਿ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨੁ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ 470)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਚਣੌਤੀ ਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਇਹ ਸੀ, ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਸੀ, ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਝੂਠੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਤੇ ਗਲਤ ਬਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਵੱਲ੍ਹ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਵਿਚਕਾਰ ਵੱਖਰਤਾ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦਿਆਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਾਥੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਨਾਰੀ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ, ਨਾਰੀ ਦੇਹ ਕੋਈ ਸਰਾਪ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਰਦ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਪਰਮ-ਸੱਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਖਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸੂਤਕ ਜਾਂ ਅਪਵਿੱਤਰ ਦਾ ਸਥਾਨ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਨਮ ਪਰਮ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸੁਹਾਗਣ ਹੋਣ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਨੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੀ

ਜਰੂਰਤ ਸੀ ਜੋ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਸਿਧਾਤਾਂ ਰਾਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਵੰਡਣਾ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਸਾਜੀ ਗਈ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਵਿੱਚ ਨਿਖੇੜਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇੱਕ ਮਾਨਵ ਦੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਵੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਨਿਸਚਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਮਾਨਵੀ ਚੇਤੰਨਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਹੂਲਤ ਦੇ ਲਈ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਅਸਮਾਨਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਧੱਕ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਹੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਨਿਘਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਆਜਾਦੀ, ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹੋਣੀ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸੋਚ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਲਾਹਨਤ ਪਾਈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾਰੀ ਅਤੇ ਨਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਵੀ ਵਖਰੇਵਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਾਚਿਆ ਗਿਆ, ਤੇ ਲਿੰਗ, ਨਸਲ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਦਰਜ ਹੈ:-

ਏਕਾ ਮਾਈ ਏਕਾ ਜੋਤਿ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ 188)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਨਰ ਨਾਲੋ ਨੀਚ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਬਲਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਜਣਨੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

ਏ ਸਰੀਰਾ ਮੇਰਿਆ ਹਰਿ ਤੁਮ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਰਖੀ ਤਾ ਤੂੰ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ 921)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਅੰਗ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਤੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ, ਸਿਰਜਣ ਵਰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸਲਾਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ, ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਖੋਖਲੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੇ ਢੋਂਗ ਰਚੇ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਸ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਪਵਿੱਤਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ। ਨਰ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਅਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਨਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਅਕਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਖਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਂਦਾ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਹੀ ਨਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਹੀ ਸਥਾਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਣ ਵੱਲ੍ਹ ਵਧਣ ਲੱਗੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਲਈ ਆਦਰਸ਼ ਰੂਪ ਦੱਸਿਆ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੁਆਰਾ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਰ ਦੀ ਸੰਗਣੀ ਤੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਦੱਸਿਆ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚਲਾ ਸੰਬੰਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪੁਰਾਤਨ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਜਿਹੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਦਾ

ਹੀ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਧਾਂਤ ਉਹ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਧਰਮ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਹੀ ਬਲਕਿ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਇਕਸਾਰਤਾ (ਬਰਾਬਰਤਾ) ਦੀਆਂ ਅਨੋਖੀਆਂ ਉਦਹਾਰਣਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

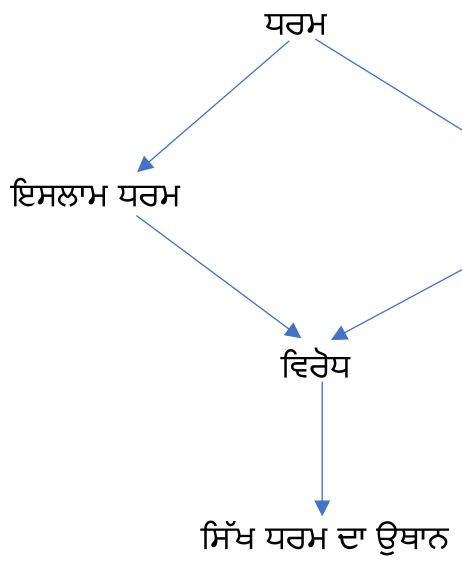

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤੇ ਅਸੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਪੰਗਤ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਕਾਰਜ ਕਰ ਸਕੇ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਲੰਗਰ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਅਹਿਮ ਕਾਰਜ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਸਿਰਫ ਲੰਗਰ ਪ੍ਰਥਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀ ਬਲਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

> ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮੰਜੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੋ ਬੀਬੀਆਂ ਸਚਨ ਸਚ ਤੇ ਮਥੋ ਮੁਗਰੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।
>
> *(ਤੂੰ ਸਤਵੰਤੀ ਤੂੰ ਪਰਧਾਨਿ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਾਰੀ ਮੰਡਲ 9)*

ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਨਾਰੀ ਆਪਣਾ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਅ ਰਹੀ ਸੀ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਖੂਬੀ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਮਜਬੂਤ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਟਕਰਾਅ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਬਲਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵੱਲ੍ਹ ਵਧਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ (ਇਮਾਨ) ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ। ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਕਿ:-

> ਇਸਤ੍ਰੀ ਈਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਮਨੁੱਖੀ ਆਚਰਨ ਦੀ ਰਖਿਅਕ ਅਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਹੈ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਉੱਚੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਉਤਮ ਪਦਵੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਮਾਤਾ ਦਾ ਹੈ, ਭੈਣ ਦਾ ਹੈ, ਲੜਕੀ ਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪਤਨੀ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ।
>
> *(ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਬਾਰੇ 67)*

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਹਾਵਤ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੈ, "ਮਾਈਆ ਰੱਬ ਰਜਾਈਆ" ਇਹ ਤੁਕ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰੀ ਸੀ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਕਿ:-

> ਜਦੋਂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ, ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮਾਲਕ ਲਈ ਦਰ ਭੀੜ ਮਲ ਲਏ, ਚੂਨੇ ਦੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਮੋੜ ਲਈ ਤੇ ਅਸਲੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਵਸਾ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਮਾਈਆਂ ਨੇ ਇਸ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਭਾਂਪ ਲਿਆ। ਉਹ ਸਤੁੰਤਰ ਹੋਈਆਂ ਰੂਹਾਂ ਦੋ ਜਹਾਨ ਵਾਲੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਰਬੀ ਸਿਫਤ-ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹੂੰ ਨੂੰ ਰੀਝਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂਸ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਇਸ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤੁੰਤਰ ਹੋਈਆਂ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਇਸ ਨਿਮਾਣੀ ਧਰਤ ਲਈ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਵਾਇਆ।

(ਜਿਨ ਕੇ ਚੋਲੇ ਰੱਤੜੇ 1)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹਰ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਬਰਾਬਰਤਾ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ, ਕਦੇ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਨਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸਮੇਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਹਿਯੋਗੀ ਬਣਾ ਕੇ ਯੁੱਗਾਂ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਬੇਕਦਰੀ, ਉਸ ਦੀ ਭੈੜੀ ਹਾਲਤ, ਉਸਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬਾ, ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਹੀਣਤਾ ਭਰਿਆ ਰੋਲ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪਲਟ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਅੱਜ ਤੱਕ ਸਾਨ੍ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੋ ਖੰਡੇ ਦਾ ਪਾਹੁਲ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ) ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪਤਾਸੇ ਪਵਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮ ਇੱਕ ਨਾਰੀ (ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ) ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਭਾਈ ਗਈ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਘਟਨਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਦੁਆਰਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਟੇ ਦੁਆਰਾ, ਧੀਰਜ, ਨਿਮਰਤਾ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਵਰਗੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਣ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦਾ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਹੱਕ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਨਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨਾਲ 'ਸਿੰਘ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ, ਉੱਥੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ 'ਕੌਰ' (ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕੰਵਰ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ) ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਜੀ 'ਕੌਰ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਬਾਰੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

ਉਸ ਸਿੰਘਣੀ ਦੀ ਉਪਾਧਿ ਜਿਸ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਹੈ, ਜੇਸੈ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਉ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੈਸੇ ਸਿੰਘਣੀ ਦੇ ਨਾਉਂ ਨਾਲ ਕੌਰ ਸ਼ਬਦ ਲਾਈਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕੁੰਵਰਿ (ਕੌਰਿ) ਹੈ।

(ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਾਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ 1)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਮਾਹੌਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਾਰੀ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਆਪਣਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਕਿਧਰੇ ਗੁਆਚ ਗਈ, ਤੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆ ਨਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਜਿਕਰ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਲਾ ਕੇ ਤੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਹਿਜਤਾ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਲੋਹਾ ਮੰਨਵਾਇਆ। ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਨਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਾਂਗੇ।

2.3 ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ: ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਉੱਪਰ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਪਤ-ਸਿੰਧੂ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਪੂਰਵ ਆਰੀਆ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਕਾਲ ਦੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸ੍ਰੋਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਆਦਰਯੋਗ ਸੀ। ਨਾਰੀ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਸਤੁੰਤਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਗੁਜਾਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਏਂਗਲਜ਼ ਲਿਖਦਾ ਹੈ,

ਵਿਆਹ ਦਾ ਆਰੰਭ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ 'ਮਾਂ' ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੱਚੇ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ

ਅਤੇ ਉਸ ਰਾਹੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇੰਨੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ ਕਿ ਪੁਰਸ਼ ਔਰਤ ਦੇ ਝਰੋਖੇ ਰਾਹੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਸੀ।

(The Origin of the Family, Private, Property and the State 49)

ਪੁਰਸ਼ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਕੇਂਦਰੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਇੱਜ਼ਤ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਵੀ ਨਰ ਨੂੰ ਘਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ। ਪੁਰਾਤਨ ਖੋਜ ਤੋਂ ਜੋ ਅਵਸ਼ੇਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਤੁੰਤਰ ਤੇ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਬਤੀਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੁਹਜ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਏ. ਆਰ. ਗੁਪਤਾ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> In the early cultures of Mohanjo-Daro and Harrpa, The Goddness was worshiped as Mother, has been confirmed by the archeological excavation. Thus the women must have enjoyed a high position in the Pre-Aryan Indian Society. Worshiped prevalent among the Indian-Tribal as well as rural society.

(Women in Hindu Society 220)

ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੂਰਵ ਆਰੀਆ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਇੱਜ਼ਤਦਾਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵੈਦਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ੇਸ ਰਸੂਖ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ। ਰਿਗਵੈਦ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਬਾਕੀ ਵੇਦਾਂ, ਪੁਰਾਣਾ

ਤੇ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਹੋਇਆ। ਰਿਗਵੈਦ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਬੀ. ਕੇ. ਘੋਸ਼ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਰਿਗਵੈਦ ਨਾ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਬੀਰ ਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਰਾਹੀ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮੰਡਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ।

(ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 29)

ਰਿਗਵੈਦ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨਾਲ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਮੁਖੀ ਸੀ। ਵੈਦਿਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਕੋਲ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਸਨ। ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਮੁਖੀ ਘਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁਰਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਿਰ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਾਰੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ, ਅਪਾਲਾ, ਵਿਸ਼ਵਰਾ, ਘੋਸ਼ਾ, ਲੋਪਾਮੁਦਰਾ, ਨਿਵਾਵਰੀ ਆਦਿ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> Women Studied the Vedic Literature Like man and some of them, like Lopamudra, Ghosa and Sikata Nivavari, Figure among the authors of the Vadic hymns.

(Cultural Heritage of India 222)

ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਤੁੰਤਰਤਾ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ, ਤੇ ਬਾਲ ਵਿਆਹ ਜਾਂ ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵਰਗੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸੁਰਾਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਠ ਮੰਤਰ ਆਦਿ ਵੀ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਸ੍ਰੋਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਏ. ਸੀ. ਅਰੋੜਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਹੋਣਾ ਵੀ ਜਰੂਰੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰਿਗਵੈਦ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮੰਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਪੁੱਤਰੀ ਦੀ ਥਾਂ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ।
>
> *(ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 29)*

ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉੱਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜੇਕਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਮਨੂੰ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਅੱਤ ਦਰਜੇ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਭ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹੇੜ ਤੇ ਕਮ-ਅਕਲ ਤੱਕ ਕਹਿ ਕੇ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਝੂਠ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਸ਼ੂਦਰ, ਕਾਂ ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਬੇਅੰਤ ਕੌਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬੇ-ਅਕਲ ਤਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਇਸਤਰੀ, ਸ਼ੂਦਰ, ਕੁੱਤੇ ਤੇ ਕਾਂ ਸਭ ਝੂਠ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹਨ। ਨਾਰੀਆਂ ਚੰਚਲ ਅਤੇ ਬੇਕਾਬੂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਨਾਰੀਆਂ ਧਰਤੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੀਚ ਵਸਤੂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹਨ।
>
> *(ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ, ਪਰਿਪੇਖ ਤੇ ਵਿਹਾਰ 66)*

ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਰਕਾਰਿਆ ਤਾਂ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਰਿਸ਼ੀਆਂ-ਮੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਭਟਕਾਉਣ ਵਾਲੀ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੁੰਦੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਹ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ, ਉਹ ਨਾਰੀ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੂਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਰਾਮਦਾਸ ਨਿਰਾਕਾਰੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਮਨੂੰ ਅਨੁਸਾਰ ਪਤੀ ਹੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੋਸ਼ ਅਧੀਨ ਤਲਾਕ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਰੋਸ ਪਰਗਟ ਕਰੇ। ਇੱਕ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ

ਤਿਆਗਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਤਲਾਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਉਹ ਬਾਂਝ ਹੈ ਜਾਂ ਕੇਵਲ ਪੁੱਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਪਤੀ-ਭਗਤੀ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ।

(ਭਾਰਤੀ ਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰ 56)

ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਲਗਾਤਾਰ ਗਿਰਾਵਟ ਵੱਲ੍ਹ ਸਰਕਦੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਦੂਜੈਲਾ ਹੁੰਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਣਤਾ ਤੇ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ।

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ਵੇਦਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੋਰ ਗੌਣ ਤੇ ਸੱਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਪੁਰਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਧਣ ਨਾਲ ਪੁੱਤਰੀ (ਨਾਰੀ) ਆਪਣੀ ਮਹੱਤਤਾ ਗੁਆਉਣ ਲੱਗੀ। ਬ੍ਰਹਾਮਣ ਵਰਗ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਵਰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੋਰ ਵੀ ਨਿਘਰਨੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ।

ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ/ਮੱਧਕਾਲੀ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕੁਰਾਹੇ ਵੱਲ੍ਹ ਚੱਲ ਪਈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਨੀਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ ਲਈ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆਂ ਗਿਆ, ਇੱਥੇ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਵੀ ਸੋਚਣ ਨੂੰ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆਂ ਗਿਆ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਛਤਰ-ਛਾਇਆ ਅਧੀਨ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਤੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਿਰਫ਼ ਘਰ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੋ ਗਈ, ਘਰ ਦੇ ਕਾਰਜ, ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪਤੀ ਨਾਲ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਕੇ ਚੱਲਣਾ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਦਵਾਨ (Dobois) ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਹੱਕਾਂ ਤੋਂ ਵਾਝਾਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

(Hindu Manners and Customs 231)

ਮੁਗਲਕਾਲ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਨਾਲ ਲੀਨ ਹੈ। ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਪਤਨੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਹੁ-ਪਤਨੀ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਜੋ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਸੀ ਉਹ ਸਾਰੀ ਹੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਵਿਖਾਉਣ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਗਿਰਾਵਟ ਵੱਲ੍ਹ ਧੱਕਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਸਨ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਜੰਮਦਿਆਂ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਇਹ ਇੱਕ ਘਟੀਆ ਕਾਰਜ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉੱਪਰਲੀਆਂ ਸ੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਰੀਤ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਤੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਪੂਰਨ ਭਾਰਤ ਇਸ ਬੁਰਾਈ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਸੀ।

ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜੰਮਦਿਆਂ ਮਾਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਲ ਵਿਆਹ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ। ਵਿਆਹ ਦੀ ਕੋਈ ਉਮਰ ਸੀਮਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਖਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚਲੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਲਗਾਤਾਰ ਨਾਰੀ ਦੇ ਗ੍ਰਾਫ਼ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਧੱਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਲਬਰੂਨੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ,

> ਹਿੰਦੂ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵਿਆਹੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਾਪਿਆਂ ਸਿਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦਾਜ-ਦਹੇਜ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪੁਰਸ਼ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜੋ ਉਹ ਯੋਗ ਸਮਝੇ, ਤੇ ਕੁਝ ਇਸਤਰੀ ਧਨ (ਵਿਆਹ ਦਾਨ) ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਲੈਣ ਦਾ ਉਸਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਪਤਨੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ

> ਇਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਤਲਾਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਪਤੀ ਅਤੇ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਮ੍ਰਿਤੂ ਹੀ ਅਲੱਗ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ।

(ਅਲਬਰੂਨੀ ਦਾ ਭਾਰਤ-ਭਾਗ ਦੋ 154)

ਅਲਬਰੂਨੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਾਰਤ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਉਪਰੰਤ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ਾ ਬਾਰੇ ਤੇ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਲੱਖਣ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੀ ਹੋਰ ਕੁਰੀਤੀ ਜੋ ਕਿ 'ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ' ਦੇ ਨਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਓਹੁ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਹਿੰਦੂ ਵਿਧਵਾ ਔਰਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿਣ ਦੇ ਕਲੇਸ਼ ਝੱਲਣ ਨਾਲੋਂ ਸਤੀ ਹੋਣ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝਦੀਆਂ ਸਨ। ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾ ਉੱਤੇ ਜਲਾ ਦੇਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ਼ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਖੁਨਾਮੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਚਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਪਤੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਕਲੰਕ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ। ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤਾਨਵਤੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਛੋਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਕਰ ਸਕੇ।

(ਅਲਬਰੂਨੀ ਦਾ ਭਾਰਤ-ਭਾਗ ਦੋ 155)

ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਵੀ ਬਾਕੀ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਹ ਧਰਮ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੀ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਓਪਣੇ ਇੱਕ ਚੇਲੇ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਹੀ ਇਸ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਰਿਹਾ। ਬੁੱਧ ਵਰਗੇ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਸ਼ ਵੀ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ, ਫ਼ਿਰ ਵੀ ਭਿਖਸ਼ੂ ਅਤੇ ਭਿਖਸ਼ੂਣੀਆਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਬੁੱਧ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਗਿਆਨ

ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਔਕੜ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆਂ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਘਰ-ਬਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਏ. ਸੀ. ਅਰੋੜਾ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ, ਔਰਤ, ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮਹਾਨ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰਾਹੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

(ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 53-57)

ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਗਿਰਾਵਟ ਵੱਲ੍ਹ ਧੱਕਣ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜੈਨ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਮ ਵੀ ਤਿਆਗੀਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਿਆਂ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਰੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਜਰੂਰੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਵੀ ਮਾਨਵ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਕਲੇਸ਼ਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਏ. ਸੀ. ਅਰੋੜਾ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਥਿੜਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਔਰਤ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਮਾਣ ਹਾਸਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਮੂਲ ਸਥਿਤੀ ਤਰਸਯੋਗ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

(ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 73)

ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਰਾਹੀ ਅਸੀਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਕਿੰਨੀ ਕਠੋਰ ਤੇ ਜਟਿਲ ਹੋਵੇਂ, ਉਸਦੀ ਤਾਂਘ ਸੁਧਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਅਧੀਨ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਅਨੰਤ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਲੁਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਾਤਕ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸਦੇ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿੰਦਨਯੋਗ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਦੇ ਆਗਮਨ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ

ਆਰਥਿਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਇਹ ਢਾਂਚਾ ਇੱਕ ਪੁਨਰ-ਨਿਰਮਾਣ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬਦਲਾਅ ਦੀ ਮੰਗ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਸ ਸਮਾਜਿਕ ਬਦਲਾਅ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਇਹ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਧੁਨਿਕ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨਾਲ ਅਸਤ-ਵਿਅਸਤ ਸਨ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਸਨ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ ਪਸੰਦ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਦੇ ਭਾਰਤ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਉਹ ਜਮਾਤ ਆਈ ਜੋ ਕਿ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਤੇ ਅਲੱਗ ਸੋਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ, ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬਦਲਾਅ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੀ 1802 ਈ. ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਰਜ ਮਾਨਵ ਬਲੀਦਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ੂ ਹੱਤਿਆ ਵੱਲ ਸੀ। ਵੈਪਟਿਸਟ ਮਿਸ਼ਨਰੀ, ਵਿਲੀਅਮ ਕੈਰੀ ਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ੋਧ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਲਾਰਡ ਵੈਲਜ਼ਲੀ ਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਥਾ ਮਾਨਵ ਬਲੀਦਾਨ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਲ ਹੱਤਿਆ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਦਿ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ, ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਇੱਕ ਐਕਟ ਰਾਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਕੇ ਰੇਡੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> 1795 ਦੇ ਬੰਗਾਲ ਰੈਗੁਲੇਸ਼ਨ ਐਕਟ XXI ਰਾਹੀ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਤਿਆ ਦਾ ਭਾਗੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਐਕਟ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 1870 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਕੇ ਲੜਕੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਉਸਦੀ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਕਰਾਉਣੀ, ਨਿਯਮਿਤ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰਾਉਣਾ ਆਦਿ ਜਰੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। *(ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 115)*

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸੁਧਾਰ ਵੀ ਕੀਤੇ ਜੋ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੰਗ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕਦਮ ਵੀ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼

ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਪਰ ਇਹ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। 1803 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਲਾਰਡ ਵੈਲਜ਼ਲੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਪਰ ਲੋਕ ਰੋਹ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਨਾ ਪਿਆ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਕਾਰਜ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੂਟਨੀਤੀ ਰਾਹੀ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਲੋਕ ਜੋ ਸਥਾਨਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਰਸੂਖ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਾਇਆ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਾਰਡ ਵਿਲੀਅਮ ਬੈਂਟਿੰਕ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਬਣਨ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਲਈ ਕਾਰਜ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਵੀਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> 1829 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਥਾ ਬੰਗਾਲ ਪ੍ਰੈਜੀਡੈਂਸੀ XVII ਰੈਗੂਲੇਸ਼ਨ ਐਕਟ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਘੋਸ਼ਿਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ 1872 ਈ. ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਆਹ ਅਧਿਨਿਯਮ' (Special Marriage Act) ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਅੰਤਰ ਜਾਤੀ ਵਿਆਹ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲੀ ਪਰ ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਤਹਿਤ ਇੱਕ ਸ਼ਰਤ ਸੀ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਇਹ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰਨ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।
>
> *(ਫਕੜਜਾਤੀ ਫੱਕੜ ਨਾਉ 30)*

ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਇਹ ਵੇਖਿਆਂ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਨਾਰੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਗੜਗੱਚ ਸਮਾਜ ਉੱਪਰ ਵੀ ਪਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਭਰ ਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲਾ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ 'ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ' ਸੀ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਨਾਰੀ ਕੀ ਚਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਬਲਕਿ ਅਸਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਵੀ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਤੇ ਨਤੀਜੇ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ

ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹਿੰਸਾ ਤੇ ਉਸਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜੋ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ।

ਆਧੁਨਿਕ ਨਾਰੀ ਜਿੱਥੇ ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋਈ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਸਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਭੂਮਿਕਾ ਵੀ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਸਕ੍ਰਿਯ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਨੇ ਨਾਰੀ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਲਈ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਔਰਤ ਨੇ ਉਸ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੋੜ੍ਹੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਸਵੈ-ਹੋਂਦ ਦਾ ਦੌਰ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਵੀ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ੍ਹ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦੇ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤਿੰਨ ਪੱਧਰਾਂ ਉੱਪਰ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ, 'ਘਰੇਲੂ ਹਿੰਸਾ' ਦੂਜਾ, 'ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ' ਤੇ ਤੀਸਰਾ ਹੈ, 'ਕਾਨੂੰਨ ਆਧਾਰਤ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਰਚਨਾ' ਜਿੱਥੇ ਨਾਰੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਲ਼ਗਾਤਾਰ ਵਧ ਰਹੀ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਧ ਰਹੇ ਵਿਸ਼ਵ ਚਿੰਤਨ ਨੇ ਨਾਰੀ ਮੁਕਤੀ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਅਸਤਿੱਤਵ ਦੇ ਹੋਰ ਨਵੀਨ ਮਸਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਇੱਕ ਨਵੀਨ ਆਗਾਜ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਨਾਰੀ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਉਭਰ ਰਹੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਦੇਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉੱਪਰ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਸੁਯੋਗ ਹੱਲ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨ ਆਰੰਭ ਕੀਤੇ ਗਏ। 1975 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਮਕਾਲ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਘਰੇਲੂ ਪੱਧਰ

↓

ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ

↓

ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ
↓
ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ
↓
ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ
↓
ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ
↓
ਬੀਬੀ ਰੂਪ ਕੌਰ
↓
ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ

ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ: ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਪੈਰੋਕਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਜਿਸ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਨਾਰੀ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਭੈਣ ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ। ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨਾਨਕ ਦਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਨਾਨਕ ਬਾਰੇ ਬੋਲ-ਕਬੋਲ ਬੋਲਣੇ, ਤੇ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੇਈ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ੋਕ ਮਨਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉੱਪਰ ਅਡੋਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਪੋਜਟਿਵ ਸੋਚ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ।

ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ: ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਨਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਤੇ ਅਡੋਲ ਮਾਂ ਹੋਣ ਦਾ ਗੋਰਵ ਹਾਸਲ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਘਰ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦਾ ਘਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਿੱਚ ਨਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਿਵਹਾਰ ਤੇ ਚੰਗੀ ਸੋਚ ਕਾਰਨ ਘਰ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਸੁਖਾਵਾਂ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਘਨ ਨਹੀ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਵੇਖੀਏ

ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਨੂੰ ਸਿੰਗਲ ਮਦਰ (**Single Mother**) ਦਾ ਦਰਜਾ ਵੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸਿਗਲ ਮਦਰ ਦਾ Concept ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਪੰਦਰਵ੍ਹੀ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਰਹੇ, ਪਰ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆ ਨੂੰ ਪਾਲਿਆ ਚੰਗੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੱਸ-ਸਹੁਰਾ ਦੀ ਵੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ।

ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ: ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਪਹਿਲੀ ਨਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸਰਵਜਨਕ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਹਿਰਦ ਤੇ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚਲਾਇਆ। ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੀ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਾਖੂਬੀ ਨਿਭਾਇਆ, ਤੇ ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਲਈ ਇੱਕ ਮਿਸ਼ਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਨਾਰੀ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਲੰਗਰ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਬਿਲਕੁਲ ਆਜ਼ਾਦ ਤੇ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:-

ਬਲਵੰਡ ਖੀਵੀ ਨੇਕ ਜਨ ਜਿਸੁ ਬਹੁਤੀ ਛਾਉ ਪਤ੍ਰਾਲੀ॥
ਲੰਗਰਿ ਦਉਲਤਿ ਵੰਡੀਐ ਰਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖੀਰਿ ਘਿਆਲੀ॥
ਗੁਰਸਿਖਾ ਕੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਮਨਮੁਖ ਥੀਏ ਪਰਾਲੀ॥
ਪਏ ਕਬੂਲੁ ਖਸੰਮ ਨਾਲਿ ਜਾਂ ਘਾਲ ਮਰਦੀ ਘਾਲੀ॥
ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਸਹੁ ਸੋਇ ਜਿਨਿ ਗੋਇ ਉਠਾਲੀ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ 967)

ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ: ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਦਾ ਸਥਾਨ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ, ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸੀ। ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਸਹਿਜਤਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਥਾਪਣਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਦੀ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਅਸਰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਜਰੂਰ ਕਬੂਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ: ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਘੱਟ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਪੁੱਤਰੀ, ਗੁਰੂ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜਣਨੀ ਹੋਣ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰੋਮ-ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਹੁਕਮ ਤੇ ਤੁਰਨਾ, ਰਜਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ, ਨਾਮ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਜਪਣਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿੱਤ ਦਾ ਕਰਮ ਤੇ ਰੋਮ-ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਵਾਸਾ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੂੰ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਮਾਣ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਨਹੀਂ ਫੇਰਿਆ, ਸਗੋਂ ਸਦਾ ਹੀ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਬੀਬੀ ਰੂਪ ਕੌਰ: ਬੀਬੀ ਰੂਪ ਕੌਰ ਗੁਰੂ ਹਰ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੂੜੇ ਦੇ ਢੇਰ ਉੱਪਰ ਡਿੱਗੀ ਪਈ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਆਏ ਸਨ, ਤੇ ਇਸ ਬੱਚੀ ਦਾ ਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੂਪ ਕੌਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਵੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬੀਬੀ ਰੂਪ ਕੌਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਇਹ ਰਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਅਨੋਖਾ ਤੇ ਸੁਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਫੁਰਨਾ ਨਾ ਆਇਆ ਹੋਵੇ। ਬੀਬੀ ਰੂਪ ਕੌਰ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਕਿਹਾ, ਉਸ ਸਭ ਨੂੰ ਬੀਬੀ ਰੂਪ ਕੌਰ ਨੇ ਹ-ਬ-ਹੂ ਲਿਖ ਕੇ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਉਸ ਤੋ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਹਰ ਕਿਸੇ

ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੋਰ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਉਹ ਬੀਬੀ ਰੂਪ ਕੌਰ ਹੀ ਸੀ।

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ: ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਨਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਹੀਦ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਤਨੀ, ਸ਼ਹੀਦ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਾਤਾ, ਸ਼ਹੀਦ ਪੋਤਰਿਆਂ ਦੀ ਦਾਦੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਹੀ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਪਹਿਲੀ ਸਿੱਖ ਨਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਵਾਂ ਪੋਤਰਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਕਾਰਜ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਆਪ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਲਝੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉੱਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹਿੰਮਤ ਵਾਲੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਜੁਲਮ-ਜਬਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੇ ਉਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਨਾਰੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ।

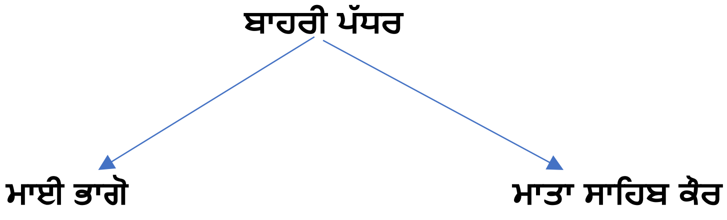

ਮਾਈ ਭਾਗੋ: ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵੀਰ ਇਸਤਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਗੌਰਵ ਹਾਸਲ ਹੈ, ਉਹ ਸੀ ਮਾਈ ਭਾਗੋ। ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਉਹ ਚਮਕਦਾ ਸਿਤਾਰਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਅਜਿਹੀ ਅਮਿੱਟ ਛਾਪ ਛੱਡੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀ। ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਨੂੰ ਪੰਜ ਗੁਰੂ

ਸਾਹਿਬਾਨ, ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਹਰ ਰਾਇ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਦਲੇਰ ਅਤੇ ਹੌਂਸਲੇ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਪਹਿਲੀ ਸਿੱਖ ਨਾਰੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਲੜੀ। ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਕੌਰ ਦੀ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਬਾਰੇ ਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਕਿ:-

ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਨੂੰ 'ਜਾਨ ਆਫ ਆਰਕ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ: ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਪਹਿਲੀ ਸਿੱਖ ਨਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ 'ਕੁਆਰਾ ਡੋਲਾ' ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਾਂ ਹੋਣ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਵਾਲਾ ਤੇ ਉੱਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਉਪਰੰਤ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਆਪ ਬਹੁਤ ਉੱਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅੱਠ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਤੇ ਲਗਾਅ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਹੀ ਉੱਚਾ ਧਰੂ ਤਾਰੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਮਾਹੌਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਾਰੀ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਨਾਵਲ

'ਤੀਨ ਲੋਕ ਸੇ ਨਿਆਰੀ' ਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਵਾਚੀਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵਾਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਸਦਾ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ, ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਅੱਜ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਆਜਾਦੀ ਦਾ ਰੰਗ ਮਾਣ ਰਹੀ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਣੀ ਸਦਾ ਕੌਰ: ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਲੱਖਣ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਮਾਲਕ ਨਾਰੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਖਤ ਉੱਪਰ ਬਿਠਾਉਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ। ਸਦਾ ਕੌਰ ਕਨੱਹੀਆ ਮਿਸਲ ਦੀ ਮਹਾਂਰਾਣੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੱਸ ਸੀ। ਉਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਵੀ ਰਹੀ। ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ, ਉਹ ਫੋਜ ਦੀ ਕਮਾਂਡਰ ਵੀ ਰਹੀ। ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਸੂਝ ਨਾਲ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

ਮਹਾਰਾਣੀ ਰਾਜ ਕੌਰ: ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁੱਕਚੱਕੀਆਂ ਮਿਸਲ ਦਾ ਮੋਢੀ ਸੀ। ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਿਸਲ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੂਝ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਦਿਆ ਮਿਸਲ ਦਾ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਰਾਇ ਨੂੰ ਸੋਪ ਦਿੱਤਾ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਵੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜ਼ੋ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੱਸ ਸਦਾ ਕੌਰ ਵੀ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲੱਗੀ, ਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਬਾਲਗ ਰਿਹਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸਾਰਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਕਾਲ ਨੂੰ ਤਿੱਕੜੀ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਕਾਲ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ: ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਰਾਣੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵੀ ਭੈਅ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਂ ਸੀ। ਆਪ ਦਾ ਨਾਂ

ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਰਸੂਖ ਵਾਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੂੰ 'ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੈਸਾਲੀਨਾ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨਾ-ਬਾਲਗ ਰਹੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਆਪ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਅੰਗੇਰਜ਼ਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਦੁਆਰਾ 1848 ਈ. ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਨਾਰਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਨੂੰ ਚਿਨਾਰ ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੋ ਆਪ ਆਪਣੀ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਭੱਜ ਗਏ, ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਪ ਇੰਗਲੈਂਡ ਚਲੇ ਗਏ, ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਆਪ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਬਖਸ਼ੀਵਾਲਾ: ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਨਾਰੀ ਹੈ, ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਨਿਡਰ ਸੀ। ਗਦਰ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਨਿਡਰ ਨਾਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਗਦਰ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ 179 ਸਵਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਬੀਬੀ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਸੀ। ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਨੇ ਕਪੂਰਥਲਾ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲਾਮਬੰਦ ਕੀਤਾ। ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਨੇ ਗਦਰੀ ਯੋਧਿਆਂ ਲਈ ਲੰਗਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ, ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ ਤੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾ ਨੂੰ ਅਸਲਾ ਤੱਕ ਵੀ ਸਪਲਾਈ ਕੀਤਾ। ਦੇਸ਼ ਧ੍ਰੋਹ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਤੱਕ ਲਾਹੋਰ ਵਿਖੇ ਕੈਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਅਖੀਰ ਤਸ਼ੱਦਦ ਸਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ 1931 ਵਿੱਚ ਆਪ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪੁਰਾਤਨ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਆਗਾਜ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋਣੀ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪਿਤਾਮਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਲੇਠਾ ਨਾਵਲ '*ਸੰਦਰੀ*' (1898) ਵਿੱਚ ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਅਰਪਣ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ

ਆਧਾਰ ਸੰਪੂਰਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੱਧ-ਕਾਲੀ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਜਿਕਰ ਲਗਭਗ ਹਰ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਮੁੜ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵੱਲ੍ਹ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਬਾਰੇ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਕੀ ਹੈ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਬੀਤੇ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀ ਦੇ ਸਕਦੇ, ਮਾਨਵ ਜਾਤ ਦੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਅਤੀਤ ਦੀ ਜਿਸ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਉਥੋਂ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਵਕਫੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਪੂਰਵ-ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਲ ਦੇ ਅਧੀਨ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਇਸਦੇ ਸਾਬਦਿਕ ਅਰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਸਾਬਦਿਕ ਅਰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਕਿ:-

> ਇਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, 'ਇਤਿ-ਹ-ਆਸ' ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਇਹ ਘਟਨਾ (Occurrence) ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਾਕਿਆ ਨੂੰ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਯਥਾਰਥ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ।

(ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੇਖ 49)

ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਈ.ਐਚ.ਕਾਰ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ:-

> ਇਤਿਹਾਸ ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸਥਾਨ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਡੀ ਧਾਰਨਾ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਡੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

(ਇਤਿਹਾਸ ਕੀ ਹੈ? 128)

ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ-ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਐਸ.ਕੇ.ਕੋਛੜ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਕਿ

> ਇਤਿਹਾਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਯੂਨਾਨੀ ਸ਼ਬਦ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, 'ਸੂਚਨਾ' ਜਾਂ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਖੋਜ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਛਾਣਬੀਣ। ਸ਼ਬਦ 'ਸਟੋਰੀ' ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਭੂਤਕਾਲ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਯਤਨਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਜਤਨ ਜਿਹੜੇ ਉਸਦੇ ਨਿਯਮਬੱਧ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ।
>
> *(ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ 1)*

ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਪੂਰਵ-ਘਟਿਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਵਿਵਰਣ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।
>
> *(ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਟਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਚੇਤਨਾ 59)*

ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਸਰਬ-ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਐਲਾਨਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ ਵਾਚਣ ਲਈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕੋਸ਼ ਵਾਚਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਜੋ ਤੱਥ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਹਨ, 'ਬੀਤੇ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ' ਕਿਉਂਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਭੂਤਕਾਲ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨਵ ਸਦਾ ਹੀ ਭੂਤਕਾਲ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਾਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਭੂਤਕਾਲ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਨ

ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਛਿਪੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਭੂਤਕਾਲ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਈ. ਐਚ. ਕਾਰ. ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਕਿ

> ਭੂਤਕਾਲ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬੁੱਧੀ ਗੋਚਰ ਹੈ, ਸਿਰਫ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਸਿਰਫ ਭੂਤਕਾਲ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ।
>
> *(ਇਤਿਹਾਸ ਕੀ ਹੈ? 48)*

ਸੋ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਫ ਉਸ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਹੋਣ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਮੂਲ ਤੱਤ ਅਤੀਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਭਵਿੱਖ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਤਰਫ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੋਵੇ। ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੁੰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵਾਸਤਵਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਮਾਣ ਜੋ ਸਾਡੇ ਇਰਧ-ਗਿਰਧ ਪਏ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਉੱਪਰ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਕਿਸੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹਿਦੂਦ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਮਾਨਵ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਮਕਾਲ ਤੱਕ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਟਿਕਾਣੇ ਨਾਲ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਤਿਹਾਸ ਮਾਨਵ ਦਾ ਮੁਤਲਿਆਂ (ਅਧਿਐਨ) ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਜਦੋ ਕੋਈ ਹਾਦਸਾ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਉਸਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਟਿਕਾਣੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਟਿਕਾਣੇ ਉੱਪਰ ਉਹ ਹਾਦਸਾ ਵਾਪਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੀ ਹੋਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਲਗਾਤਾਰ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੇਸ਼ ਨਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਰੂਪ

ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਤੇ ਮੁਲੰਕਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਹੀ ਵਾਚਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਮਿਸ਼ਾਲ ਵਜੋਂ ਉਨੀਂਵੀ ਸਦੀ ਦੇ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ ਵਿਦਵਾਨ ਫਰੀਮਨ (Freeman) ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ 'ਬਤੀਤ ਰਾਜਨੀਤੀ' (Past Politics) ਕਿਹਾ ਹੈ।

(ਵਿਸ਼ਵ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 3)

ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸਦਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਨਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਿਆ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਬਹੁਤ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਤਿਹਾਸ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਰਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵੀ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

> ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਲਈ ਕੀ ਲਿਖਣਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਉਣਾ ਹੈ।

(ਹੁਣ 117)

ਭਾਵੇਂ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਅਤੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸੱਚੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ ਵਿਦਵਾਨ ਈ.ਐਚ.ਕਾਰ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ,

> ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਅੰਦਾਜ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

(ਇਤਿਹਾਸ ਕੀ ਹੈ? 3)

ਇਤਿਹਾਸਕ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂ-ਨਿਸ਼ਚਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੀ ਕਮੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਦੇ ਚੇਤਨ, ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਚੁੱਕੀਆਂ, ਧਾਰਨਾਵਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਰਲਾਵਟ ਦਾ ਹੋਣਾ ਲਾਜਮੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਤੱਤ ਵੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੱਚਾਈ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਹਰ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਭੂਤਕਾਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਜਰੀਏ ਤੋਂ ਵਾਚ ਕੇ ਉਸਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਉਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸੇ ਦਿਸ਼ਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਇੱਕ ਮਾਰੂ ਹਥਿਆਰ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀ ਕੌਮਾਂ ਆਪਣੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਵਰਤਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੜੀਬੱਧ ਕਰਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਅਤੀਤ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਬੀਤੇ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਭਵਿੱਖ ਵੱਲ੍ਹ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਫ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਨਿਰੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੜਗੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਮਾਨਵੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਉਹ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਤੇ ਬੀਤੇ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਵਰਤਾਰੇ ਵਜੋਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇਤਿਹਾਸ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਾਰਾ ਹੀ ਇੱਕ ਲਹਿਰ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ

ਕੋਈ ਧਰਮ ਸਥਾਪਤ ਨਾ ਕਰਕੇ, ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣ ਦਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਦੇ ਲੇਖਕ ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੁਸਾਂਝ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ,

> ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜੀਵਨ ਵਰਗਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਪਣਾਇਆ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਤੇ ਪਰਖਿਆ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਿੰਦਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਲਾਹਿਆ। ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਨੁਕਤਾ-ਨਿਗਾਹ ਦੇਖਣ ਦੇ ਆਦੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਬਾਨੀ ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ।
>
> *(ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ 5)*

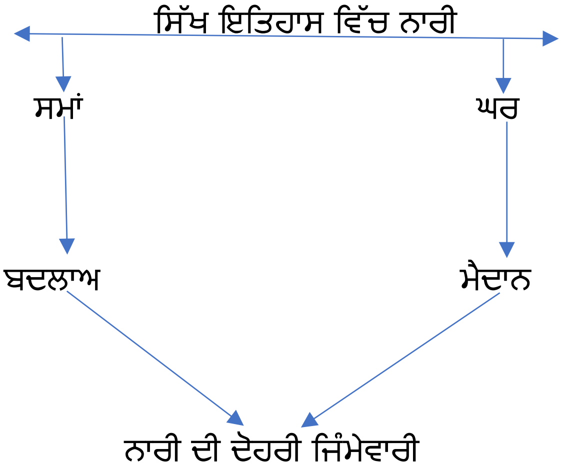

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਾਰਜ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇਪਰੇ ਨਹੀਂ ਚਾੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਕਦਮ ਉੱਪਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਾਥ ਨਿਭਾਇਆ, ਪਤੀ ਦੀ ਗੈਰ-ਕਾਰਜ ਹਾਜਰੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਤਨ-ਦੇਹੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੱਸ-ਸਹੁਰਾ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਦਾ ਕਾਰਜ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਨਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਪਤਨੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਅਡੋਲ ਮਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਘਰ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੀ ਅਤੇ

ਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਘਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਨਰ ਨਾਲੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਹੈ, ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਿਵਹਾਰ ਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰਕਵਾਦੀ ਸੋਚ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਿਹਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਮਾਜ-ਸੁਧਾਰਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਵਖਰੇਵਾਂ ਇਹ ਰਿਹਾ ਕਿ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੀ ਨਹੀ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਵਰਗ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਉੱਪਰ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਤੇ ਛੂਤ-ਅਛੂਤ ਦੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਇਸਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਅੰਗ ਨਾਰੀ ਦਾ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਮਾਨ-ਸਨਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਬਦਲਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਤੇ ਨਵੀਨ ਸਰੂਪ ਸਾਡੇ ਸਨਮੁੱਖ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਤ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਰਾਹ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਵੀ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਹੀ ਵਿਧਾਨ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਲੰਗਰ ਪ੍ਰਥਾ ਚਲਾਈ ਗਈ, ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਗਲੇ ਗੱਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਅੱਜ ਸਮਕਾਲ ਤੱਕ ਵੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਗੱਦੀ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣਾ, ਆਦਿ ਵੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਰੋਧ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧ ਰਹੀ ਗਿਣਤੀ ਕਾਰਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਤੱਤੀ ਤਵੀ ਉੱਪਰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਹੋਣ

ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਪੁੱਤਰੀ, ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਗੁਰੂ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਨਾਤੇਂ, ਗੁਰੂ ਮਾਤਾ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਵੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਿਦਕ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਤੇ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਖਾਤਰ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕਿਆ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜੇਬ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਜੁਲਮ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਆਂ ਦਿਵਾਉਂਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਜਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਆਪਣਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ 'ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ' ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਪ-ਤਪ ਦੀ ਮੂਰਤ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੌ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਨਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਅਣਦੇਖਿਆ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਭੁੱਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਖਾਤਰ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ, ਚਾਰ ਪੋਤਰੇ ਸ਼ਹੀਦ, ਭਰਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾ ਕੇ ਅਮਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਸੀਸ ਆਪਣੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਪਵਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੌਂਸਲੇ ਅਤੇ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪਾਲਣਾ ਕਾਰਨ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ।

ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਰਾਬਰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਣਦਾ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਤੇ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਨਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ

ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਇਹ ਵਚਨ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਸੋ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਉਹ ਇਹੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਗੇ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵਚਨ ਮੰਨ ਕੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਚੇਲੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੂੰ 'ਕੁਆਰੇ ਡੋਲੇ' ਤੋਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ) ਵਿੱਚ ਪਤਾਸੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਤੋਂ ਕਰਵਾਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉਹ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਪਿਤਾ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਥਾਨ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦਾ ਦਰਜਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨਾਲ 'ਸਿੰਘ' ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨਾਲ 'ਕੌਰ' ਸ਼ਬਦ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ 'ਤੀਨ ਲੋਕ ਸੇ ਨਿਆਰੀ' ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹਨ,

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆ ਤਿੰਨੇ ਪਤਨੀਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਅਨੋਖਾ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ ਜੀਤੋ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦਾ ਅਸਲੀ ਹੱਕ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਨਾਵਲ '*ਤੁਮਰੀ ਕਥਾ ਕਹੀ ਨਾ ਜਾਏ*' ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨ ਕੇ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ 'ਕੁਆਰਾ ਡੋਲਾ' ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਵਾਲਾ ਨਾ ਹੋ ਕਿ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਾਂ ਹੋਣ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

> ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, "ਅੱਜ ਤੋਂ ਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬਾ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਹੋਵੇਗੀ।
>
> *(ਤੀਨ ਲੋਕ ਸੇ ਨਿਆਰੀ 60)*

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਜਿਸਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਹੋਈ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਮ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਦੇ ਬੀਜ ਉਗਣੇ ਆਰੰਭ ਹੋਏ। ਇਸਦਾ ਆਰੰਭਕ ਕਾਰਨ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਆਈ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਪੌੜੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਨਜਰ ਮਾਰਦਿਆਂ ਇਸ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਤੇ ਨੀਚ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਹੱਕ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਕਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਨਾਵਲ '*ਤੀਨ ਲੋਕ ਸੇ ਨਿਆਰੀ*' ਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਨੂੰ ਨਾਵਲ

ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਬਾ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਨੂੰ ਨਹੀ ਮੰਨਦੀ, ਉਸਨੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਜਿੱਦ ਫੜ੍ਹ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਿਬਾ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਤੇ ਇਸਦੀ ਗਵਾਹੀ ਇਹ ਨਾਵਲ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੋਵੇਂ ਭਰਦੇ ਹਨ, ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

> ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਜਾ ਦੱਸੀ। ਅਤਿ ਸੋਹਣੀ, ਅਤਿ ਸਿਆਣੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੁੰਦਰੀ ਆਖਣ ਲੱਗੀ, "ਪਤਾ ਨਹੀ ਕਿੰਨੇ ਜਨਮਾਂ ਦੀ ਭਟਕਦੀ ਆਤਮਾ ਤੁਹਾਡੇ ਤੱਕ ਪੰਹੁਚੀ ਐ, ਉਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ ਸਾਹਿਬ।

(ਤੀਨ ਲੋਕ ਸੇ ਨਿਆਰੀ 22)

ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕਾਫੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਜੋ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਨਾਵਲ 'ਤੀਨ ਲੋਕ ਸੇ ਨਿਆਰੀ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

> ਸੱਸ ਉਸ ਦੀ ਨੇ ਬੁੱਕਲ 'ਚ ਲੈ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਤੇਰੀ ਮਰਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੀ ਕਰਨੀ, ਤੂੰ ਨਹੀ ਕਰਨਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨਾ ਕਰੀ। ਤੈਨੂੰ ਦੋ ਰੋਟੀਆਂ ਦਾ ਤੋੜੇ।

(ਤੀਨ ਲੋਕ ਸੇ ਨਿਆਰੀ 27)

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਆਪਣਾ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਤਾਂ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਕਿਧਰੇ ਗੁਆਚ ਗਈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸਦਾ ਹੀ ਉੱਚਾ ਰਹੇਗਾ।

2.4 ਅਸਤਿੱਤਵ ਤੇ ਸਵੈ-ਪਛਾਣ ਦਾ ਸੰਕਟ: ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਉੱਪਰ ਪੈਦਾ ਹੋਈ, ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਤੇ ਸਮਾਜ ਅੱਗੇ ਵਿਕਸਤ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਵਿਕਸਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੀ ਸਿਖਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਮਾਨਵੀ ਜਾਤੀ ਆਪਣੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੀਆਂ, ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆ ਸਿਖਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੀ ਨਜਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਲਗਾਤਾਰ ਚੱਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਹੀਏ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਵੀ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਦੇ ਮਾਨਵ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਇਸ ਲਗਾਤਾਰ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦਾ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਫਿਰ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਾਲਾਤ ਅਜਿਹੇ ਬਣਦੇ ਗਏ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨਰ ਤੋਂ ਪੱਛੜ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ, ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਵਿਗੜਦੀ ਤੇ ਸੁਧਰਦੀ ਰਹੀ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਦਮਿਤ ਤੇ ਦਲਿਤ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣੇ ਨਾਵਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਅੱਜ ਦੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕੀ ਨਾਰੀ ਫਿਰ ਦਮਿਤ ਤੇ ਦਲਿਤ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਹੰਢਾਅ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਉੱਪਰ ਇਸਦੀ ਬਰਾਬਰਤਾ ਸਿਰਫ ਦਿਖਾਵੇ ਮਾਤਰ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜਿਣਸੀ, ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ੋਸਣਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮ੍ਹਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਵੋਟ ਬੈਂਕ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਨਾਰੀ ਘਰ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆਂ ਜਾਂਦਾ।

ਪਰ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਦੀ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਉੱਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਚੰਗੇਰੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਨਜਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ,

ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਹਿਣ ਲਈ ਨਾਰੀ ਕੋਲ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਪੁਰਾਤਨ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਵੀ ਉਸਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਆਪਣੇ ਖੁਦ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਦਿੱਖ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾਡਰਨ ਵਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਅੱਜ ਦੀ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਤੇ ਸਵੈ-ਪਛਾਣ ਦੇ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਫਸੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਪਿਤਰਵਾਦੀ ਸੱਤਾ

ਪਿਤਾ

ਪਤੀ

ਪੁੱਤਰ

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਉੱਪਰ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ, ਜਾਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ ਹੈ, ਹੱਲ ਹੈ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਦਮਨ ਦੀ, ਉਸਦੇ ਬਣਦੇ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਣ ਤੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਤੇ ਸਵੈ-ਪਛਾਣ ਦੀ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਜੇਕਰ ਦੇਖੀ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਜਾਂ ਪਤੀ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਤੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਮਨੂੰ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:-

> ਇਸਤਰੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹੇ। ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹੇ। ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵਿੱਚ ਰਹੇ। ਕਦੀ ਸਤੁੰਤਰ ਨਾ ਰਹੇ।

(ਮਨੂੰ ਸਮ੍ਰਿਤੀ 192)

ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਦੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅੱਜ ਵੀ ਹਾਲਤਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਖਰ ਨਾਰੀ ਦਾ ਅਸਤਿੱਤਵ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਨਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਹੋਵੇ। ਉਸਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਛਾਣ ਹੋਵੇ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨਾਲ।

'ਔਰਤ ਮਨਫੀ ਮਰਦ' ਨਾਵਲ ਰਸ਼ਪਿੰਦਰ ਰਸ਼ਿਮ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਨਾਵਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਕਾਫੀ ਸਵਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਇੱਕ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਜੋ ਕਿ (ਨਾਰੀ) ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਅਗਲੇਰੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਰਤੱਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਨੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵਾਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ ਆਪਣੀ ਅਨੁਵਾਦਤ ਪੁਸਤਕ *'ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ'* ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੀ ਹੈ,

ਔਰਤ ਜੰਮਦੀ ਨਹੀਂ, ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਦੀ ਹੈ।

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਖੁਦ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਔਰਤ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਰਸ਼ਿਮ ਵੀ ਲਿਖਦੀ ਹੈ,

ਤਦੇ ਆਵਾਜ ਨੂੰ ਹੋਲੀ ਬਣਾਉਂਦਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਸਿਰਫ ਉਹੀ ਸੁਣੇ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਾ ਸੁਣ ਸਕੇ। ਬੋਲੇ, 'ਸ਼ਰਮ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਏ, ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਏਨੀ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦਿਆ।

(ਔਰਤ ਮਨਫੀ ਮਰਦ 15)

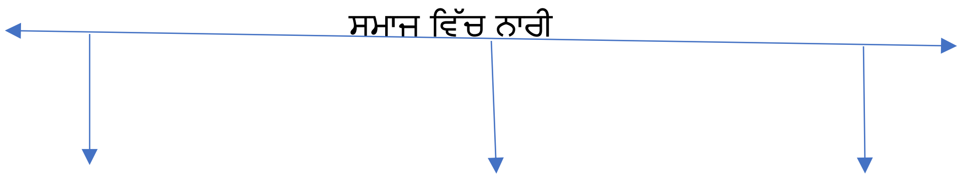

ਸੰਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ	ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹਰ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋ ਵਾਂਝੀ	ਹਾਲਤ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਰਗੀ

ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘਰ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਾ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਠਪੁਤਲੀ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਜਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਹਾਲਤਾਂ ਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਸੋਚਣ ਬਾਰੇ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੁੱਬੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਭਾਵ ਕਿ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਬਾਰੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਤਕਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਦਾ ਉਸ ਕੋਲ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਨਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਅਨਿਆ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਉਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਣਦੇ ਹੱਕਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੁਝ ਜਾਗਰੂਕ ਨਾਰੀਆ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਵਾਜ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਚੰਗਾ ਨਾ ਸਮਝ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਸਮਾਜ ਅਜਿਹੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਨ੍ਹੇ ਦੇ-ਦੇ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ ਸਥਿਤੀ ਅਜਿਹੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਰਸ਼ਿਮ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਕਿ,

> ਚਾਚੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਹਦੇ ਅਤੇ ਚੇਤੀ ਵਿਚਕਾਰ ਕੀ ਫਰਕ ਹੈ। ਚੇਤੀ ਨੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋ ਬੁਹਤਿਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ, ਜਿਹੜੇ ਸਾਰੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਦੋਸਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਵੀ ਕਿਸੇ ਉਸੇ ਹੋਂਦ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋਂਦ ਦੇ ਉਹ ਸਭ ਟੁਕੜੇ ਸਨ।

(ਔਰਤ ਮਨਫ਼ੀ ਮਰਦ 18)

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਬਦਲਿਆ ਜਾਣਾ ਸੰਭਵ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸ਼ਾਇਦ ਅਸੀਂ ਉਸਦੀ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਵੇਖ ਕੇ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਆਮ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਲੜਕੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਮੁੰਡਿਆ ਵਾਲਾ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਰਾਵਾ ਵੀ ਮੁੰਡਿਆ ਵਾਲਾ ਹੀ ਪਹਿਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਵੱਲ੍ਹ ਵਧ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤੇ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਮੰਡੇ ਵਾਲਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਤੇ ਨਾਂ ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸੰਤਾਨ ਲੜਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ। ਲੜਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਚਾਨਕ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਲੜਕੀ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰਕ ਤਬਦੀਲੀਆ ਵੀ ਆਉਣੀਆ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆ ਹਨ।

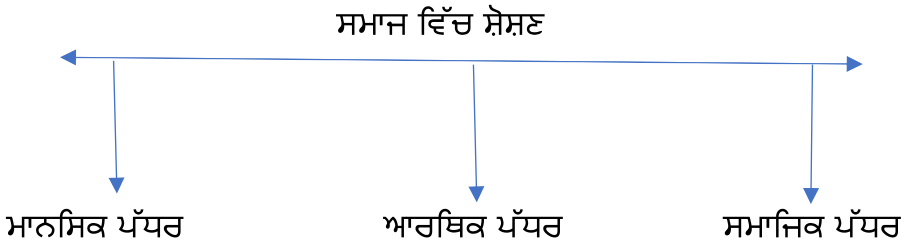

ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਲਈ (ਮੁੰਡਿਆ ਵਾਲਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਤੇ ਨਾਂ) ਢੁੱਕਵਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉਹ ਨਾਂ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸ (ਲੜਕੀ) ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਉਸਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਾ ਤਾਂ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਕੁਝ ਸੋਚਦਾ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਉਹ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਖਿਡੌਣਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ (ਨਾਰੀ) ਲਈ ਉਹ ਨਾਂ ਆਪਣਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਦਲਣ ਬਾਰੇ ਉਹ ਸੋਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਉਹ ਨਾਂ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਹਾਰ ਹੁੰਦੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਅਜੇ ਕਈ

ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਪਿਛੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨਰ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਕੁਦਰਤ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਰਸ਼ਿਮ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਕਿ,

> ਤਦ ਹਮਉਮਰਾਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆਂ ਕਿ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਝੁਠਲਾਉਣ ਦੀ ਲੱਖ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰੇ, ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹਫਤੇ ਹੋਰ ਤੇ ਫਿਰ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਉਹਦੇ ਕੋਲੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਵਾ ਲੈਣਾ ਹੈ।

(ਔਰਤ ਮਨਫੀ ਮਰਦ 31)

ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਨਾਰੀ ਬਣਾਉਣ ਉੱਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਤੀ ਸੋਚ ਕੇ ਜੇਕਰ ਆਵਾਜ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਉਸ ਅੱਗੇ ਦੀਵਾਰ ਬਣ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕੁਝ ਸਮਾਜ ਨੇ ਨਾਰੀ ਲਈ ਰਾਖਵਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਸਭ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਾਰੀ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਨਾਰੀ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, : ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਾਕਤਾਂ ਉਸਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਪਛਾਣੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਲੜਕੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਕੁਲ ਦਾ ਉਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ.ਟੀ.ਆਰ. ਵਿਨੋਦ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਕਿ:-

> ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਉਕਤ ਆਦਰਸ਼ ਸੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇੱਕ ਹੋਰ ਆਦਰਸ਼ ਕੁਲ ਦੀ ਡੰਡੀ ਤੋਰੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰੇਣੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜੇ ਪਤਨੀ ਨਰ-ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੇ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਅਧਿਐਨ 171)

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਹਿਣ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਚਣੌਤੀ ਆਪਣੇ ਲਿੰਗ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਅਸਮਰੱਥ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਧੱਕਣ ਵੱਲ੍ਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਉਸਨੂੰ ਲਿੰਗ ਕਰਕੇ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਕਸਰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਿੰਗ ਕਾਰਨ ਪਿੱਛੇ ਧੱਕਣ ਦੀਆਂ ਮਰਦ ਵੱਲੋਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਬਰਾਬਰਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਹੀ ਨਾ ਪਵੇ, ਇਹ ਸਮਾਜ ਹੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਤੱਕ ਬੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਿਚਰਨ ਤੱਕ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅੱਜ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਠੀਕ ਹੈ ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਬਰ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ, ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਰਸ਼ਿਮ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਕਿ,

> ਪਰ ਸਿਰਫ ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਜਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੀ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਜੋ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

(ਔਰਤ ਮਨਫੀ ਮਰਦ 33)

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰੀਤੀਆਂ ਤੇ ਰਿਵਾਜ਼ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ੍ਹ ਧੱਕਣ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਅਮਰੀਕਨ ਵੋਮੈਨ ਸ਼ਫਰੇਜ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੀ ਨੇਤਾ ਕੈਰੀ ਚੈਪਨ ਕੈਂਟ ਨੇ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਕਿ,

> ਨਾਰੀਵਾਦ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਬਣਾਵਟੀ ਰੋਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ ਦਾ ਵਿਦਰੋਹ ਹੈ।
>
> *(The Women Movement 14)*

ਸਮਾਜ ਦੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਵੀ ਪੁਰਾਤਨ ਹੀ ਹਨ, ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਾਰੀ ਸੈਲ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਮਨੀਸ਼ਾ ਗੁਲਾਟੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ,

> ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਪੁਰਾਤਨ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ ਹੀ ਹਾਵੀ ਹਨ। ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਰੋਕਾਂ ਹਨ। ਜੋ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਅੜਚਣ ਹਨ।
>
> (ਇੰਟਰਵਿਊ)

ਅੱਜ ਨਾਰੀ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਪਛਾਣ ਲਈ ਸਮਾਜ ਨਾਲ, ਸਮਾਜਿਕ ਵਲਗਣਾ ਨਾਲ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਨਾਲ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਵਲਗਣਾ ਵਿੱਚੋ ਕੱਢ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਮਨੋਬਲ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਰੀਤੀਆਂ ਤੇ ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਅਸਤਿੱਤਵ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਾਲਤਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮਨ ਮਾਰ ਕੇ ਸਮਝੌਤੇ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹੇ ਕਦਮ ਵੀ ਚੁੱਕਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਰਾਜੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ।

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਠੋਸ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤਾ ਕਰਕੇ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਤਹਿ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਅੱਜ ਦੇ ਮਾਡਰਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਰਸ਼ਿਮ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

ਤਾਰਾ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਕ ਕੇ ਪਤਾ ਨਹੀ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

(ਔਰਤ ਮਨਫੀ ਮਰਦ 50)

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨ ਹਨ ਜੋ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ੍ਹ ਧੱਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਅੱਜ ਤੱਕ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਲਗਣਾ ਵਿੱਚ ਜਕੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਵਸੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਦ-ਤੋ-ਵੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕਈ ਜਰੂਰੀ ਵਸਤਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਦੀਆਂ। ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਦੁੱਖਦਾਇਕ ਪੱਖ ਹੁੰਦਾ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਾਂ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਦਾਅ ਤੇ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਕਈ ਵਾਰ ਚੰਗੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਵੀ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦੇ ਰਹਿਣਾ ਨਾਰੀ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਸੱਚ ਨਾਲ ਰਸ਼ਿਮ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਚਾਨਣਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ,

ਨਿੰਮੋ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਿਆ ਮਰ ਗਈ ਸੀ।

(ਔਰਤ ਮਨਫੀ ਮਰਦ 50)

ਅੱਜ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹਰ ਕਦਮ ਉੱਪਰ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹੇ ਅਣ-ਕਹੇ ਸ਼ਬਦਾ ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਸਮਝ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਦਬਾ ਕੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਅਜਿਹੇ ਅਣਕਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਫਨ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਵਰਤਾਵੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਛੋਟਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੋਂਦ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਜਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਜਿਸਦੀ ਕਿ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਉੱਪਰ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਵੀ ਜਾ ਨਹੀਂ, ਰਸ਼ਿਮ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੀ ਹੈ,

> ਉਹਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬੌਣੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ-ਇੱਕ ਗਿੱਠ ਤੇ ਇੱਕ ਮੁੱਠੀ। ਬਸ-ਏਨਾ ਕੁ ਹੀ, ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਗਿਠਮੁਠੀਆ ।

(ਔਰਤ ਮਨਫੀ ਮਰਦ 53)

ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਤੇ ਮਰਜੀ ਨਾਲ ਵਰਤਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਸਮਾਜ ਨਾਰੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਕੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਉਧੇੜ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ ਕਮਜੋਰ ਹੋ ਜਾਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਅਹਿਸਾਨ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਸਾਡੇ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਕਾਲ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ ਹੈ ਕਿ ਆਖਰ ਕਦੋਂ ਤੱਕ ਨਾਰੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸਹਿਣ ਕਰਕੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਗਲਤੀ ਦੇ ਸਜਾ ਭੁਗਤਦੀ

ਰਹੇਗੀ, ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਲਈ ਜੋ ਗੁਨਾਹ ਉਸਨੇ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਰਸ਼ਿਮ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੀ ਹੈ,

> ਪਰ ਆਖਿਰ ਅਣਕੀਤੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਸਜਾ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਦੋਂ ਤੱਕ ਤਹਿ-ਦਰ ਘੁੰਡ ਹੇਠਾਂ ਲੁਕਦੀ ਰਹੇਗੀ।
>
> *(ਔਰਤ ਮਨਫੀ ਮਰਦ 53)*

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਦੁਰ-ਵਿਵਹਾਰ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਇਜਾਰੇਦਾਰੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਨਜਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਹਰ ਨਰ ਦਾ ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਹੋਵੇ। ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਦੁਰ-ਵਿਵਹਾਰ ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ, ਇਹ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਨਾ-ਮੁਰਾਦ ਲਾਹਨਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਿ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਅੱਜ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਇਆ। ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾਂ ਦੁਰ-ਵਿਵਹਾਰ ਹੋਣਾ ਜਿਵੇਂ ਵਿਧਾਨ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਜਨਤਕ ਥਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਹਾਦਸੇ ਵਾਪਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਮਹਿਫੂਜ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਗਲਤੀ ਕਰ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਰਸ਼ਿਮ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਲੇਖਿਕਾ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਨੰਗੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਰਾਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਿੱਤ ਆਏ ਦਿਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਨਰ ਦੇ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆ ਨਜਰਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਟਰੇਨ ਦਾ ਅਜੇ ਟਾਇਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਪਰ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਉੱਥੇ ਤਿਨ ਮੁੰਡੇ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸੈਕਸ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤੇ

ਉੱਚੀ ਬੋਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਸੁਣ ਸਕੇ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਕੌੜਾ ਸੱਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਦੇ ਪਾਸਾ ਨਹੀਂ ਵੱਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਰ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ਼ਰੇਆਮ ਘਟੀਆ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਕਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਅੰਦਰ ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੀਰਕ ਵਖਰੇਵੇਂ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਨਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਤੇ ਨਰ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਜੇ ਐਨੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕੇ। ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਨਰ ਦੀ ਸੋਚ ਅੱਜ ਵੀ ਤੰਗ ਹੈ। ਨਰ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਆਜਾਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਤੇ ਨਾਪ-ਤੋਲ ਕੇ ਬੋਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬੋਲਣ ਲਈ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਰਸ਼ਿਮ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਠੀਕ ਹੈ, ਇਹ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਜੋ ਮਰਜੀ ਬੋਲ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇੱਕ ਬੈਂਚ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜੀ ਨਾਲ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਲਫਜ ਉਹਨੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਕਈਆ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਵਾਰੀ ਉਸੇ ਤਲਖੀ, ਉਸੇ ਨਫਰਤ, ਉਸੇ ਬੇਵਸੀ ਨਾਲ। ਪਰ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਲਫਜਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹਿਆ।
>
> *(ਔਰਤ ਮਨਫੀ ਮਰਦ 56)*

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਨਾਰੀ ਲਈ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਕਿਉਂ ਅੱਜ ਵੀ ਹਰ ਥਾਂ ਨਾਰੀ ਲਈ ਅਲੱਗ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਨਰ ਨੇ ਕਦੇ

ਆਪਣੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਨਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਸਮਾਜ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਇਜਾਰੇਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਵੈ-ਪਛਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਵੀ ਜਾਵੇਂ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਪਿਤਾ ਜਾਂ ਪਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਰੂਰ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਰਤਾਅ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਬਲਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਇੱਕ ਇਹ ਹੈ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜੇਕਰ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅੱਜ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਦੀ ਪੱਟੀ ਉੱਤਰ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਹੜੀ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਲਗਾਤਾਰ ਵੱਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਰਸ਼ਿਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਆਖਿਰ ਜਦ ਤੱਕ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਡੱਬਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਬਾਕੀ ਹੈ, ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਉਸੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਸਫਰ ਕਰਨਾ ਪੈਣਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਿਰਫ ਔਰਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਮੁਕਰਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
>
> *(ਔਰਤ ਮਨਫੀ ਮਰਦ 66)*

ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਨਾਰੀ ਅੱਜ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੀ ਕਰਦੀ ਨਜਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ, ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਕੁਝ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਦਿਖਾਵੇ ਲਈ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦਾਅਵੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਦੇ ਵੀ ਇਹ ਅਸਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਨਾ ਹੀ ਕਦੇ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹਾਲਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਕਿ ਨਰ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਰੇਪ ਤੱਕ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀ ਕਿ ਸਮਾਜ ਕੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਨਰ ਵੱਲ੍ਹ ਜਰਾਂ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਵੇਖ ਲਵੇ, ਬਸ ਵੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਨਾਰੀ ਤੇ ਬਦਚਲਣ ਹੋਣ ਦਾ ਸਟਿੱਕਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਅੱਜ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਪਛਾਣ ਤੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਖਾਤਰ ਅੱਜ ਨਾਰੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਤੋਤੇ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜੀ ਹੁੰਦੀ ਨਜਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਬੇਵਸ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਘੁਟਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਰਸ਼ਿਮ ਵੀ ਲਿਖਦੀ ਹੈ,

> ਮੈਂ ਬੇਵਸੀ ਨਾਲ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਸਮਾਨਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਫੜ ਕੇ ਇੱਥੇ 'ਔਰਤਾਂ' ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿਤਾ ਹੋਏ।

(ਔਰਤ ਮਨਫੀ ਮਰਦ 45)

ਅੱਜ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਰੂਰਤ ਹੈ, ਉਸ ਬਦਲਾਅ ਦੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਹੱਕ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਨਾਰੀ ਵੀ ਨਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਆਜਾਦੀ ਨਾਲ ਵਿਚਰ ਸਕੇ, ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕੇ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਡਰ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇੱਜਤ ਮਿਲੇ। ਨਾਰੀ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਵਕਫੇ ਤੋਂ ਇਸ ਸਭ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਸਥਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਨੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਾਫੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਵੀ ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦਾ ਆਪਸੀ ਪਾੜਾ ਘਟਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹੋਏ ਨਾ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਇਕੱਠਿਆਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਦਲਾਅ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਕਹਿਣ ਲਈ ਔਰਤ ਆਜ਼ਾਦ ਹੈ, ਉਸ ਕੋਲ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹਨ,

ਪਰ ਅੱਜ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਘਰ ਦੇ ਹਰ ਫੈਸਲੇ ਉੱਪਰ ਆਖਰੀ ਮੋਹਰ ਨਰ ਹੀ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਉਸਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕੀ, ਕਿ ਘਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਨਰ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਮੋਹਰ ਲਗਾ ਕੇ ਕਰ ਸਕੇ। ਸਮਾਜ

ਲਈ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੰਗਾਰ ਤੇ ਲਾਹਨਤ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਥਾਂ ਖੜ੍ਹੇ ਹਾਂ, ਜਿਥੋਂ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਣਦਾ ਹੱਕ ਮਿਲਣ ਤੇ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਰ ਅਧਿਕਾਰ ਬਿਨ੍ਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਦਬਾਅ ਦੇ ਜੇਕਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਸਵਰਗ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਭ ਨੂੰ ਭਾਲ ਹੈ।

2.5 ਲਿੰਗ ਘਾੜਤ ਦੇ ਸਮੀਕਰਨ: ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕੁਦਰਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਜੀਵ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰੱਖਿਆ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨਰ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਵਜੋਂ ਤਵੱਜੋ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਨਰ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਰੱਖ ਕੇ ਨਹੀ ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅਗਲੇਰੇ ਪੜਾਅ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਵਾਚਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੇ ਗੈਰ-ਹਾਜਰ ਹੋਣ ਉੱਪਰ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨੀ ਆਪਣੀ-ਆਪ ਨਾਲ ਇੱਕ ਕੋਝਾ ਮਜਾਕ ਕਰਨ ਵਰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਮਾਜ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਵਧਦਾ-ਫੁਲਦਾ ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ।

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਉਸਦਾ ਬਣਦਾ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਣ ਨਹੀ ਮਿਲਿਆ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋ ਕੇ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਦਰਜਾ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਨਾਰੀ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਉਸਦਾ ਹੱਕ ਮਿਲਣਾ ਤਾਂ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅੰਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਇਨਸਾਨ ਤੋਂ ਨਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਟਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੀਮੋਨ-ਡੀ-ਬੈਵਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਕਿ,

> ਔਰਤ ਜੰਮਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

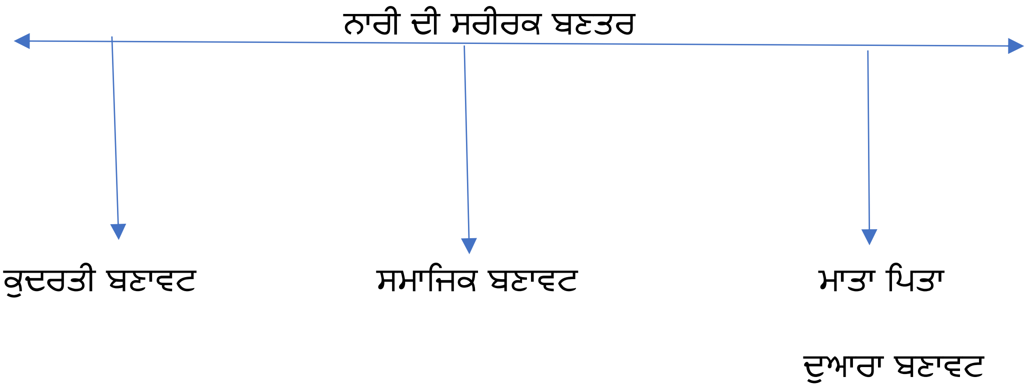

ਸਮਾਜ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇਹ ਟੈਗ ਹੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸਿਰਫ ਨਰ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ, ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਹਾਸਲ ਨਹੀ ਹੋਣਾ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਲਿੰਗ ਵਜੋਂ ਹੀ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਹਨ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕੁਦਰਤੀ ਜੀਵ, ਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਅਧੂਰੇ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਲਿੰਗ ਘਾੜਤ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਲਜੀਤ ਅਮੀ ਦੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਕਿ:-

> ਬੱਚੇ ਪਾਲਣ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਰਾਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਵਿਚਲੇ ਜਿਸਮਾਨੀ ਵਖਰੇਵੇਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਵਖਰੇਵੇਂ ਵਜੋਂ ਪੁਖਤਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਮੁਨਾਸਿਬ ਲਿੰਗਵਾਦੀ ਵਿਹਾਰ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਤੱਕ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਾਜਿਕ ਲਿੰਗ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।
>
> *(ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਆ 61)*

ਅੱਜ ਵੀ ਸਮਾਜ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰਕ ਵਖਰੇਵੇਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਥਾਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਭੱਜਦਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੱਚਾ (ਨਾਰੀ) ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਂ ਉਸਦਾ ਬਚਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਆਰਾ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤੇ ਉਸ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਨਰ, ਨਾਰੀ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਵਲਗਣਾ ਵਿੱਚ ਜਕੜਨ ਲਈ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਉਹ ਜੰਜੀਰਾਂ ਪਾਉਣੀਆਂ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਵਾਨ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਲਾਹ ਕੇ ਸੁੱਟਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਤੇ ਨਾ-ਮੁਮਕਿਨ ਕਾਰਜ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਲਈ ਨਾਰੀ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਬੱਚੇ (ਨਾਰੀ) ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਟੈਗ ਲਗਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਬਚਪਨ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਰਸ਼ਿਮ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੀ ਹੈ,

> ਇਸ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਤੁਸੀ ਪਾਲਿਆ ਤਾਂ ਹੈ ਮੁੰਡਾ ਬਣਾ ਕੇ ਤੇ ਸਮਝ ਕੇ, ਹੁਣ ਇਹ ਨਾ ਹੋਏ ਕਿ ਇਹਦੇ ਅੰਦਰ ਮੰਡਿਆਂ ਵਾਂਗ ਆਜ਼ਾਦ ਰਹਿਣ ਦੀਆ ਆਦਤਾ ਰਹਿ ਜਾਣ। ਹੁਣ ਇਹਨੂੰ ਤੁਸੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਉ, ਜਿਹੜੇ ਸਿਰਫ ਕੁੜੀਆ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
>
> *(ਔਰਤ ਮਨਫ਼ੀ ਮਰਦ 63)*

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਸੈਅ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ (ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ) ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਮਿਲ ਕੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰਨ, ਪਰ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਾਪੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਸੰਤਾਨ ਦਾ ਨਾ ਅਕਸਰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਾਲਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਵੀ ਲੜਕਿਆਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ (ਲੜਕੀ) ਬੱਚਾ ਜਿਸਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸਿਖਾਇਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਉਸਦੀ ਸੋਚਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਉਹ ਮਾਹੌਲ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ (ਲੜਕੀ) ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਉਸਦਾ ਨਾਂ, ਪਹਿਰਾਵਾ ਖੋਹਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ

ਕੀਤੀ ਜਾਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਲੜਕੀ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਸਮਾਜ ਨੇ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੇ ਇਹ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਉੱਪਰ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇਗਾ, ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕੀ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਅੱਜ ਵੀ ਐਨਾ ਭਿਆਨਕ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਬੱਚੇ (ਲੜਕੇ) ਦੀ ਤਮੰਨਾ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ (ਲੜਕੀ) ਉਸ ਬੱਚੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਨਾਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇੱਕਦਮ ਉਸ ਉੱਪਰ ਅਜਿਹੀ ਬਿਜਲੀ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਤੇ ਪਹਿਰਾਵਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਨਵੇਂ ਢਾਚੇਂ ਵਿੱਚ ਢਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਬੱਚੇ (ਲੜਕੀ) ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮਝੇ ਹੀ ਇਹ ਕਦਮ ਚੁੱਕ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰਸ਼ਿਮ ਨੇ ਵੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਲਿਖਦੀ ਹੈ,

> ਉਹਦੇ ਪਿਤਾ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਬੋਲੇ ਸਨ, 'ਹੈ, ਇਹ ਅਜੇ ਤਕ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕੱਪੜੇ ਹੀ ਪਾਉਦੀ ਹੈ? ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਅੱਠ ਮਹੀਨਿਆ ਦੇ ਅਰਸੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਪਾਉਂਦਾ ਤੋਂ ਪਾਉਂਦੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

(ਔਰਤ ਮਨਫ਼ੀ ਮਰਦ 56)

ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਸੀਮੋਨ ਦ ਬੁਵਆਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸਿਸਟਮ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਔਰਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,

> ਔਰਤ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਬਲਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਔਰਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ 267)

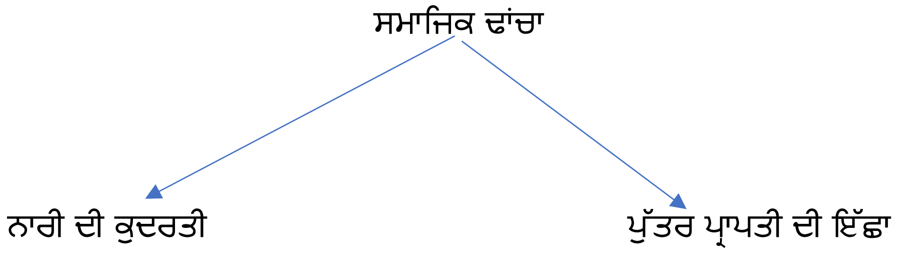

ਬਣਤਰ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ

ਇੱਛਾਵਾਂ ਨਾਲ ਛੇੜਛਾੜ

ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਤ ਇਕੱਲੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਬਲਕਿ ਸਮਾਜ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਆਦੀ ਬਜੁਰਗ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਭਾਈਚਾਰਾ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਨਾਰੀ ਤੇ ਨਰ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਇਜਾਰੇਦਾਰੀ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਹ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਅਲੱਗ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਕੇ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਲਾਹਨਤ ਅਜੇ ਤੱਕ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਵਧਣ ਨਾਲ ਥੋੜ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਰੂਰ ਪਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ, ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਹਾਰ ਇਸ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਆ ਕੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਨਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਉਹ ਚਾਹੇ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਮਰਜੀ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇਂ, ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਲਿੰਗ ਘਾੜਤ ਦੇ ਸਮੀਕਰਨ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਾਜ ਅੱਜ ਵੀ ਇਸੇ ਲਿੰਗ ਘਾੜਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ। ਰਸ਼ਿਮ ਵੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੀ ਹੈ,

ਨਹੀਂ, ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਤਰਾਜ ਸੀ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਮੰਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ।

(ਔਰਤ ਮਨਫੀ ਮਰਦ 57)

ਇਸ ਬਾਰੇ ਦਲਜੀਤ ਅਮੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਕਿ,

ਇਸ ਨਿਖੇੜੇ ਨੂੰ ਪੁਖਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੌਤਾ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤਹਿਤ ਮੁੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਜੀਕਰਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਆ 61)

ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਹਾਰ ਤੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਵਲਗਣਾ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਕੇ ਵੀ ਕੁਝ ਹੈ, ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣਾ-ਆਪਾ ਬਚਾ ਕੇ ਚੱਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਅਜਿਹੀ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ ਤੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿੰਗ ਦਾ ਵਖਰੇਵਾਂ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਨਰ ਨਾਲੋ ਤਾਂ ਵੱਖ ਕਰਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਰੀ ਹੀ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਵਸੀਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦਾ ਹੈ, ਨਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਰੀ ਕੋਲ ਹੀ ਕੁੱਖ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਜਰੀਏ ਹੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸੱਚ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਂ ਮਰਜੀ ਆਪਣੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਨਰ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇਂ ਵਿੱਚ ਰਹੇ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ ਜਦੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਨਾਰੀ ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਸਵੀਕਾਰਨਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵੀ ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰਾ ਮਹਾਂਵਾਰੀ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣੀ ਹੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਰਸ਼ਿਮ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਕਿ,

> ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਚਾਹਵੇ ਵੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਕੁੜੀ ਹੋਣ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਝੁਠਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗੀ। ਅੱਜ ਜਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਛੇਤੀ ਹੀ, ਉਹਦੇ ਮਾਦਾ ਜਾਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਉਹਦੇ ਸਰੀਰ ਦੁਆਰਾ ਕਰਵਾ ਲੈਣਾ ਹੈ।

(ਔਰਤ ਮਨਫੀ ਮਰਦ 57)

ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾਰੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨ ਤਾਂ ਬਰਾਬਰਤਾ ਵਾਲਾ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਆਖਰਕਾਰ ਉਹ ਪੂਰੀ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਅੱਧੀ ਵਸੋਂ ਵੀ ਹੈ, ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੋ ਮਰਦਾਵੀ ਪਰਤਾ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਤੋਂ ਵਿਖਾਵੇ ਅਧੀਨ ਚੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਤਾਰਨਾ ਵੀ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਨਰ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸਰਵ-ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਕਰਵਾ ਕੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਧੱਕਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਸੀਮੋਨ-ਡੀ-ਬੈਵਰ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਕਿ:-

> ਕਿ ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਉਏ ਇਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਦੇ, ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਆਖਿਰ ਮਰਦ ਹਾਂ।
>
> *(ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ 168)*

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰਸ਼ਿਮ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਔਰਤ ਮਨਫੀ ਮਰਦ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਨਰ ਆਪਣੀ ਇਜਾਰੇਦਾਰੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਰਸ਼ਿਮ ਲਿਖਦੀ ਹੈ,

> ਉਹਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਸੰਬੋਧਨ ਵੀ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪਹਿਲੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ।
>
> *(ਔਰਤ ਮਨਫੀ ਮਰਦ 57)*

ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਲਿੰਗ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪਛਾਨਣਾ ਤੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਪੱਕੀ ਮੋਹਰ ਲੱਗ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਲਿੰਗ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਤਰੱਕੀ ਹੋ ਗਈ, ਦੁਨੀਆਂ ਚੰਦ ਤਾਰਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਅੱਜ ਤੱਕ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਾਂ ਰਿਹਾ, ਹਰ ਸਮੇਂ ਨਰ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਲਗਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਪਛਾਣ ਇੱਕ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਬਲਕਿ ਉਸਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਲਿੰਗ ਉੱਪਰ ਹੀ ਆਧਾਰਿਤ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸੁਭੱਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਚੌਹਾਨ ਦੀ ਇਹ ਸਤਰ, ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ, "ਖੂਬ ਲੜੀ ਮਰਦਾਨੀ ਵੋਹ ਤੋਂ ਝਾਂਸੀ ਵਾਲੀ ਰਾਨੀ ਥੀ"। ਇਸ ਸਤਰ ਦੇ ਅਰਥ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਾਚਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਭਾਵੇਂ

ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਮਹਾਨਤਾ ਭਰਿਆ ਕਾਰਜ ਕਰੇ, ਉਸਦੀ ਪਛਾਣ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਧਾਰਿਤ ਹੀ ਰਹੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਬੀਰਤਾ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਨਾਰੀ ਦਾ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਬਲਕਿ ਬਹਾਦਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦਾ ਗੁਣ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਨਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਮਰਜੀ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ, ਚਾਹੇਂ ਬਹਾਦਰੀ ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਾਰੀ ਨਾਲੋਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਘੱਟ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਮਾਜ ਨੇ ਕਦੇ ਆਪ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ ਭਰਨੀ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੋਚ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹੀ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਸਮਾਜ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਚਪਨ ਤੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਭ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਬਿਤਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰੀਤਾਂ-ਰਿਵਾਜ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਹਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਰੂਰਤ ਹੈ ਮਾਨਵੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਾਰੀਆ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਥਾਨ
↓
ਦੂਜੈਲਾ
↓
ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ
↓
ਮਾਨਸਿਕ ਵਲਗਣਾਂ

ਕਈ ਵਾਰ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਵੀ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ ਨਾਰੀ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਲਵੇਗੀ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋਣ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ, ਜੋ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀ ਮਿਲਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਲਗਾਤਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਲਿੰਗ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਨਾਰੀ ਹੋਣ ਦੀ ਐਨੀ ਵੱਡੀ ਸ਼ਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਨਾਹ ਜੋ ਉਸਨੇ ਕੀਤਾ ਹੀ

ਨਹੀਂ, ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਥਾਨ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਖਾਤਰ ਹਰ ਵਾਰ ਲੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਰ ਨੂੰ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ ਹੀ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਟੈਗ ਨਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਰੀ ਦਾ ਲਿੰਗ ਵਖਰੇਵਾਂ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਫੀ ਵਲਗਣਾ ਵਿੱਚ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਰਸ਼ਿਮ ਵੀ ਲਿਖਦੀ ਹੈ,

> ਲਉ, ਕੱਢ ਲਉ ਮੇਰੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ, ਕਰ ਦਿਉ ਮੈਨੂੰ ਅਪਾਹਜ, ਕਰ ਲਉ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਅਤੇ ਕਰ ਦਿਉ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨਫੀ......

(ਔਰਤ ਮਨਫੀ ਮਰਦ 69)

ਸਾਇੰਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਅੱਜ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾਂ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਐਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰੱਕੀ ਤੇ ਸੋਚ ਅੱਜ ਵੀ ਪੁਰਾਤਨ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਲਿੰਗ ਤੋਂ ਅਗਲੇਰੇ ਪੜਾਅ ਤੇ ਵੀ ਵਾਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਸਿਰਫ ਲਿੰਗ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਪਛਾਣ ਬਣੇ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਆਧਾਰਿਤ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਕਿਉਂ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਤਾਂ ਇੱਕ ਹੀ ਜਵਾਬ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕੋਈ ਤਰੱਕੀ ਹੋਈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਤਰੱਕੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਲਿੰਗ ਵਖਰੇਵੇਂ ਤੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ, ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪਛਾਣ ਕਾਇਮ ਹੋਣੀ ਸੀ।

ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੰਚਾਲਕ ਬਣ ਕੇ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਕਦੇ ਉਸੇ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਰ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਆਇਆ ਕਿ ਨਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜ਼ੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਕੜੀ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਉਭਰ ਆਈ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅੱਜ ਵੀ ਨਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਹੈ।

ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਆਮ ਤੋਰ ਤੇ ਦੂਜੈਲੀ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜੇਕਰ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆਂ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਨਾਵਲ ਔਰਤ ਮਨਫ਼ੀ ਮਰਦ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਰੀ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਖ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਨਾਰੀ ਅੱਜ ਵੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨਾਲ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੱਚਾ (ਨਾਰੀ) ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ (ਨਾਰੀ) ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਇਸ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਵੀ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ (ਬੱਚਾ) ਨਾਰੀ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਨਾਲ ਜੂਝਦੀ ਵਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਉਸਦਾ ਸਥਾਨ ਕਿੱਥੇ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਉ ਇੱਕ ਮਰਦ ਵਾਂਗ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਦੀ ਦੇ ਸੋਚਣ ਦੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਪਾਤਰ ਇਸੇ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਵਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਨਪੜ੍ਹ ਨਾਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਸੂਝਵਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖਿਅਤ ਨਾਰੀ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਦਮਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਰ ਪੱਖ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਆਦਿ ਪੱਖ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਮਕਾਲ ਤੱਕ ਦੂਜੈਲੀ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਰੋਤ: ਬਾਲ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤਰ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ,

> ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਰਥਾਤ ਚਿੰਤਨ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਜਿਸ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਜੋ ਸੰਬੰਧ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।
>
> (ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ)

ਨਾਰੀ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਅੰਗ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਬੰਦਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਚਿੰਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਪਰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਆਪਣੇ ਲਈ ਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਲਈ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅੱਜ ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਫਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ, ਨੌਕਰੀ ਲੈਣ ਸਮੇਂ, ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਸਮੇਂ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਧੱਕਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸਾਂ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਹਨ। ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨੀ ਦਰਜਾ ਦੇ ਕੇ ਤਾਂ ਦੇਖੋ, ਫਿਰ ਇਹ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਪੈਣੀ। ਸਮਾਜ, ਵਿਵਹਾਰ ਤੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅੜਚਨਾਂ ਜੋ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਵਾਹ-ਵਾਹੀ ਚਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਧੱਕਣ ਲਈ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ, ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਖਿਰ ਤੱਕ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਰਹੇਗੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਲਿੰਗ ਮੁਕਤੀ ਤੋਂ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਹ ਲਿੰਗ ਵਖਰੇਵੇਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹਰ ਥਾਂ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਣਦਾ ਹੱਕ ਮਿਲਣ ਤੇ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਰ ਅਧਿਕਾਰ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਦਬਾਅ ਦੇ ਜੇਕਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਸਵਰਗ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਭ ਨੂੰ ਭਾਲ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ:

- ਉਪਰੋਕਤ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਤੇ ਉਸਦੇ ਆਧਾਰ ਧਰਮ, ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਆਧਾਰ ਬਣਾਏ ਗਏ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਸਤਿੱਤਵ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਦੂਜੈਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।
- ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਵੈ ਪਛਾਣ ਤੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਪਿਛਲੇ ਕਾਰਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- ਸਮਾਜ ਦੀ ਵੰਡ: ਲਿੰਗ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਪਰ ਨਾਵਲਾਂ ਰਾਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਰਾਹੀ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਨਰ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਵਾਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ, ਤਕਨੀਕ ਵੱਧਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ ਸਿਸਟਮ, ਨਾਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆਂ ਉੱਪਰ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ ਤੀਜਾ

ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਿਪੇਖ

ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਿਪੇਖ

ਸਾਡੇ ਇਸ ਖੋਜ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਮਰਕਜ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀਆਂ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਪਰਤਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਿਪੇਖ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਗਭਗ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਪਾਰ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਹਰ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਮਸਲੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਮਕਾਲ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰੋਕਾਰ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਕੇ ਉਠਾਏ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਤਲਾਸ਼ਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਏ ਗਏ ਤਿੰਨ ਨਾਵਲ (ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ, ਮਾਇਆ ਤੇ ਤੀਵੀਂਆਂ (ਦਲਿਤ ਤੇ ਦਮਿਤ) ਹਨ। ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਨਾਵਲ ਸਾਡੇ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਧੀਨ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਫਲਸਫੇ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਫਰੋਲਦੇ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਕ ਕੋਝਾ ਮਜ਼ਾਕ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੜਾਵਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਆਏ ਬਦਲਾਵ ਦੇ ਚੰਗੇ ਤੇ ਮਾੜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਉੱਪਰ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਹੰਡਾਇਆ ਵੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਣਹੋਣੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੀ ਵਾਪਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀਤਾ ਜਿਕਰ ਸਾਡੇ ਖੋਜ-ਮਜਮੂਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਨਾਰੀ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਉਸ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਨਾਰੀ ਦੇ ਰੂਪ, ਸਥਾਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਆਇਆ, ਨਾਰੀ ਅੱਜ ਤੱਕ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਪਛਾਣ ਦੇ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚੋਂ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰ ਨਹੀਂ ਸਕੀ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਤੇ ਸਵੈ-ਪਛਾਣ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੀਮੋਨ ਦ ਬੋਅਵਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,ਕਿ

ਦੁਨੀਆਂ ਹੁਣ ਵੀ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਰੂਪ ਧਾਰਦੀ ਹੈ।

(ਦ ਸੈਕਡ ਸੈਕਸ 469)

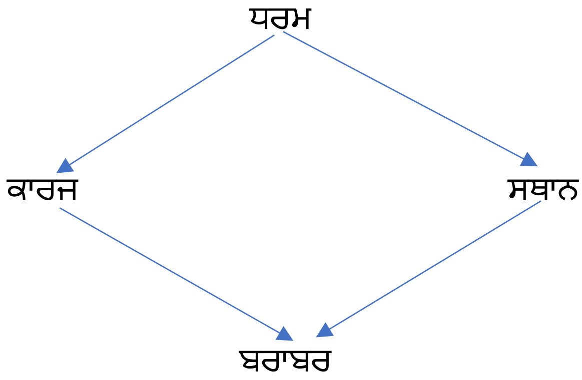

ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਾਅ ਉੱਪਰ ਲਗਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਗੁਜਾਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਡੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਹਨ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੋ ਹਾਲਾਤ ਹਨ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੰਗੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਖਤਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਨਾਰੀ ਦੀ ਅੱਜ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਦੀ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਤ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਲਕਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚਾ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਿਸਟਮ ਇੰਨਾ ਭਿਆਨਕ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੈ।

ਅੱਜ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਰਸਯੋਗ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਪੂਰੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਝਾਤ ਮਾਰੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬੇਸ਼ਕ ਠੀਕ ਹਨ, ਪਰ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਨਾਰੀਆਂ ਅੱਜ ਵੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅੱਧੀ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ

ਆਬਾਦੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਾਸ਼ਦੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ, ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਾਰੀਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਗੇੜ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹੈ, ਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅੱਜ ਨਾਰੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਕੜੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਲਾਮ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੀਮੋਨ ਦ ਬੋਅਵਾਰ ਲਿਖਦੀ ਹੈ,

> ਸਮਾਜ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਾਣ ਅਤੇ ਕੈਰੀਅਰ ਨੂੰ ਗੁਵਾਉਣ ਦਾ ਜੋਖਮ ਚੁੱਕਦੀ ਹੈ।

(ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ 475)

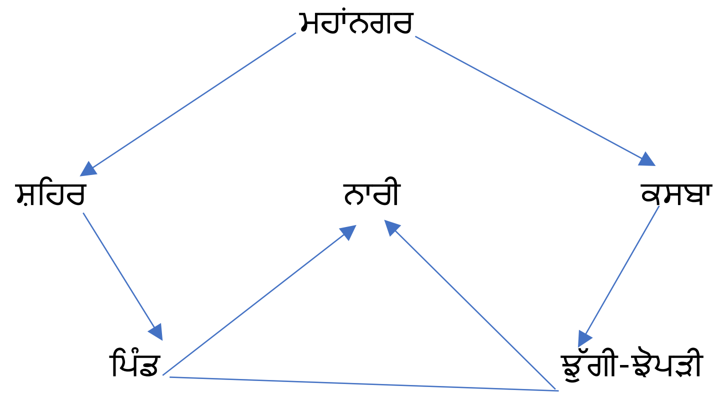

ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਰੀ ਪੂਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਰੂਪ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਅਤੇ ਨਰ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ, ਨੈਤਿਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ, ਸਮਾਜਿਕ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨੀ

ਮਜਾਕ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਰ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਅੱਜ ਵੀ ਨਕਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਤੇ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਰੋਧੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਨਰ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਹੁੰਦੀ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅਲੱਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ੀਸਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਅੱਜ ਦੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ (ਮੁੜ ਘਾੜਨ) ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਆਲਮ ਵਿੱਚ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੱਜ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨਾਰੀ ਅੱਜ ਮਾਡਰਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ ਸਰਕਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

3.1 ਖਪਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇਹ ਦਾ ਮੰਡੀਕਰਨ: ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਜੋ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ ਨਿਰਮਲ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸੀ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਹੀ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਧਰਤੀ ਦੇ ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਪਰ ਸਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮਾਣ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਗਾਤਾਰ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਨਵੀਨਤਮ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੱਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਡਾ ਪੁਰਾਤਨ ਸੱਭਿਅਚਾਰ ਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਸਾਨੂੰ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅੱਜ ਸਭ ਨਵੀਨਤਾ ਦੇ ਉੱਪਰ ਖਤਮ ਤੇ ਦੂਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਪਾਣੀ, ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਜਵਾਨੀ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਸਰਕਦੀ ਤੇ ਗੰਧਲੀ ਹੁੰਦੀ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵਰਤੋਂ ਵਧ ਰਹੀ ਬੇਹਿਤਾਸ਼ਾ ਵਰਤੋਂ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਗੰਭੀਰ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੱਜ ਜੋ ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹਾਲਾਤ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਅਸੀਂ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ, ਤੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਘਾਟ ਆਦਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਲਗਾਤਾਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਘੁਣ ਵਾਂਗ ਖਾ ਕੇ ਧੋਖਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਨਪ ਕੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਜਨਮ ਲੈ ਰਹੀਆ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਜ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿਖਰ ਉੱਪਰ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਅਮਰਵੇਲ ਵਾਗੂੰ ਵਧ ਰਿਹਾ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦਾ ਧੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਇੱਕ ਬਿਜ਼ਨੈਸ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ।

ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇਹ-ਵਪਾਰ ਦੇ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਬਿਜ਼ਨੈਸ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਉਲੀਕ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹਾ ਕਾਰਜ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਦੀ ਬਲਦੀ ਅਗਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪੇਟ ਦੀ ਅਗਨੀ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਲਣ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸ ਧੰਦੇ ਵਿੱਚ ਝੋਕਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਦੀ ਅਗਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਤ ਕਰਨਾ, ਤੇ ਪੇਟ ਦੀ ਅਗਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਉੱਤਰੇ ਚਿਹਰੇ ਵੇਖ ਕੇ ਇਹ ਸਭ ਵਿਅਰਥ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਜਾਂ ਨਰ ਕੀ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਖੋਜ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣੇ ਨਾਵਲ 'ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ' ਜੋ ਕਿ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੜਕਨਾਮਾ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲ ਰਹੇ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦੇ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਕਲਮਬੱਧ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਅਸਲ

ਤਸਵੀਰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਸਮਕਾਲੀ ਨਾਰੀ ਸੰਕਟਾਂ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਤਹਿਤ ਨਾਰੀ ਦਾ ਉਹ ਰੂਪ ਹੈ, ਜੋ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਵਿਕਦੇ ਪਸ਼ੂ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਮੰਡੀ ਦੀ ਖਪਤ ਵਸਤੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਅਧੀਨ ਨਾਰੀ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਾਰਜ ਉਸ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੇਹ-ਵਪਾਰ ਦਾ ਸੰਕਟ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਨਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪੂਰੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਲੱਖਾਂ ਨਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਉਹ ਕਾਲਾ ਸੱਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅੱਜ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉੱਪਰ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ।

(ੳ) ਦਲਿਤ ਅਤੇ ਦਮਿਤ ਨਾਰੀ: ਨਾਰੀ ਸੰਕਟ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਯੂ.ਪੀ, ਬਿਹਾਰ, ਬੰਗਾਲ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਆਦਿ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਖ੍ਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਘੱਟ ਜਮੀਨਾਂ ਵਾਲੇ ਜੱਟ, ਦਿਹਾੜੀਦਾਰ, ਪੱਲੇਦਾਰ ਆਦਿ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਈ ਅਲਾਮਤਾਂ ਕਰਕੇ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਅਜਿਹੇ ਨਰ ਇਹਨਾਂ ਨਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਵਾਂਗ ਭੋਗ ਕੇ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਵੇਚਣ ਤੋਂ ਰੱਤੀ ਭਰ ਵੀ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਨਾਰੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵੱਸ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਗੁਜਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਵਪਾਰ ਦੇ ਲਾਲਚੀ ਕਰਿੰਦੇ ਅਤੇ ਲਾਲਚੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਦਮਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਬੜੀ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਥਾਨ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਨਾਰੀ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ

ਪਰਵਾਸੀ ਉਸ ਦੀ ਸਵੈ-ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਦਮਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕਟ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਵੀਟੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਰੀ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਰਜਨੀ ਜਦ ਤੀਜੇ ਥਾਂ ਵਿਕੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਵਾਲੇ ਨਵੇਂ ਪਤੀ ਕੋਲ ਚਾਰ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਸੀ। 'ਤੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਨਾ, ਬਈ ਬਾਇ ਵਨ, ਗੈਟੱ ਵਨ ਫਰੀ, ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੀ।
>
> *(ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ 98)*

ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਲੱਖਣ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਿਵੇਦਿਤਾ ਮੈਨਨ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,ਕਿ

> ਮੈਂ ਦਲਿਤ ਨਾਰੀਵਾਦ ਵਰਗੇ ਆਪਾ-ਵਿਰੋਧੀ ਇਜ਼ਹਾਰ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਰੱਦ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਦਲਿਤ ਔਰਤਵਾਦ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਜ਼ਰਬੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਬੋਲੀ ਉਸ ਗਲਬੇ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸਾਡੀ ਜੰਗ ਹੈ।
>
> *(ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਆ 170)*

ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਗਰਕ ਹੁੰਦੀ ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਕਾਰਨ ਵਿਆਹਾਂ ਦਾ ਟੁੱਟਣਾ, ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤੋਂ ਕਾਰਨ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਚੁਣੌਤੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਸ਼ਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਭੈੜੀ ਲਾਹਨਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਹੀ ਨਰ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜੁਲਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੱਧ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਨਰ ਨਸ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਉਹ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨਾ ਪਵੇ ਸਭ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਵਾਪਰਨਾ ਕਿ ਇੱਕ ਪਤੀ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਖਾਤਰ

ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿਸੇ ਗੈਰ ਨਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਤਾਰੋ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਮੈਨੂੰ ਏਸ ਕੁੱਤੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ? ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੂੰ ਬੰਦਾ ਕਹਾਊਨੈ। ਫਿੱਟੇ ਮੂੰਹ ਤੇਰੇ ਐਹੋ ਜੇਹੇ ਦੇ। ਭੋਰਾ ਸ਼ਰਮ ਹੈਗੀ ਆ ਤਾਂ ਡੁੱਬ ਮਰ ਕਿਸੇ ਖੂਹ ਖਾਤੇ 'ਚ"।

(ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ 70)

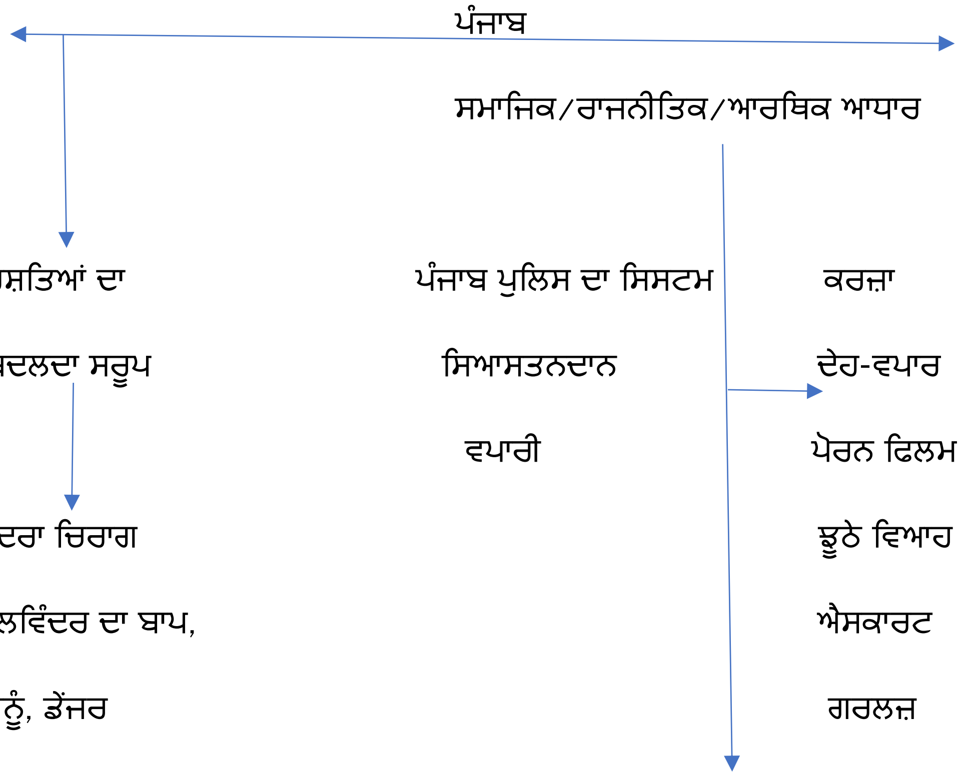

ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਖਤਰਨਾਕ ਤੇ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਉਸਦੀ ਪੱਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਵੇ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਇੱਜਤ ਤੇ ਅਰਮਾਨਾਂ ਦੀ ਕਦੇ ਵੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਘਰ ਵਾਲੇ ਦਾ ਭੋਗ ਪਏ ਨੂੰ 20 ਕੁ ਦਿਨ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੱਕ ਰਾਤ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸਹੁਰਾ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ, ਰੋਲਾ ਪਾ ਕੇ ਸਾਰੀ ਗਲੀ 'ਕੱਠੀ ਕਰ ਲਊ। ਨਾਲੇ ਬੇਬੇ ਨੂੰ ਮਾਰਦੀ ਆਂ 'ਵਾਜ। ਬੰਦੇ ਦਾ ਜਣਿਆ ਤਾਂ ਮੁੜ ਜਾ ਪਿੱਛੇ..."।...ਮੈਨੂੰ ਆਂਹਦਾ ਤੇਰੀ ਬੇਬੇ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਈ ਆਇਆਂ, ਸੱਦਣੀ ਤਾਂ ਸੱਦ ਲਾ,।
>
> *(ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ 45 46)*

ਇੱਕ ਬਾਪ ਬਣ ਕੇ ਚਾਹੇ ਉਹ ਧਰਮ ਦਾ ਪਿਉ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਧੀ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਰੁੱਖਿਆ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੰਭਵ ਹੈ? ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਇਹ ਸਮਾਜ ਐਨਾ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਨਾਰੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰੁੱਖਿਅਤ ਸਮਝਣਾ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਅੱਜ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਸਰੁੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ। ਕਦੋਂ ਨਰ ਦਾ ਮਨ ਬਘਿਆੜ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰ ਲਵੇ, ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ। ਨਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੁਲਾਮ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਸਦਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਨਾਲ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸੌਤੇਲੇ ਬਾਪ ਦੀ ਹਵਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵੱਲ੍ਹ ਵਧਣਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦੇ ਧੰਦੇ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਧੀਆਂ ਵਰਗੀ ਤੇਰੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਜੁਆਕ ਠਹਿਰ ਗਿਆ, ਪਾਪੀਆ। ਕਿੱਥੇ ਭਰੇਂਗਾ ਦਜ਼ਿਖੀਆ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਬਾਪ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਕਲੰਕ ਲਾਅਤਾ। ਤੇਰੇ ਕੀੜੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪੈਣਗੇ।
>
> *(ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ 91)*

ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਕਿਸ ਕਰਵਟ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਿਉਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਮਾਨਸਿਕ

ਪੀੜਾਂ ਤੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਬਾਪ ਤੇ ਸਹੁਰੇ ਦੀ ਨੀਅਤ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਧੀ ਤੇ ਨੂੰਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਮਝੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਜੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

(ਅ) ਨਾਰੀ ਦੇਹ ਦਾ ਮੰਡੀਕਰਨ: ਅੱਜ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਮਕਾਲੀ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਨਸਨੀਖੇਜ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਸਮਾਜ ਮੰਡੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ, ਨਾਰੀ ਦਾ ਮੰਡੀਕਰਨ, ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ, ਨਾਰੀ ਦੀ ਦੇਹ ਦਾ ਮੰਡੀਕਰਨ ਜੋ ਕਿ ਲਗਾਤਾਰ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੇਹ ਦੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਇਸ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵੱਧ ਰਹੀ ਗਿਣਤੀ ਹੈ।

ਅੱਜ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਮੰਡੀਕਰਨ ਵੀ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਵਿਕਦੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅੰਧੇ-ਧੁੰਦ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦੇ ਇਸ ਧੰਦੇ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਦੇਹ ਦਾ ਮੰਡੀਕਰਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਵਰਤਾਰਾ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮੁੰਦਰਾ ਚਿਰਾਗ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਨਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਹਿਲਾਂ ਲੜਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਅਗਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਜੋ ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਕਾਰਜ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਤੇ ਡਿੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਅੱਜ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਵਿਕ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਕ ਭੁੱਖ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਖ੍ਰੀਦਣ ਵਾਸਤੇ ਕਰਿੰਦੇ ਤਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦੇਣ ਲਈ ਕੋਈ ਬਦਲਵਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਾਡਾ ਪੂਰਾ ਸਿਸਟਮ ਕਰੱਪਟ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਨਾਵਲ ਦੀ ਇੱਕ ਪਾਤਰ ਮੁੰਦਰਾਂ ਚਿਰਾਗ ਜੋ ਕਿ ਖੁਦ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਨਾਰੀ ਹੋ ਕਿ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ

ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਦਾ ਦੂਜੀ ਨਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੰਦਭਾਗਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੜਕਨਾਮਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਰਾਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਸੈਕੜੇਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਂ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ 1500, 15000 ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸ਼ਨਸਨੀਖੇਜ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇਂ ਹੋਏ ਹਨ।
>
> *(ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ 9)*

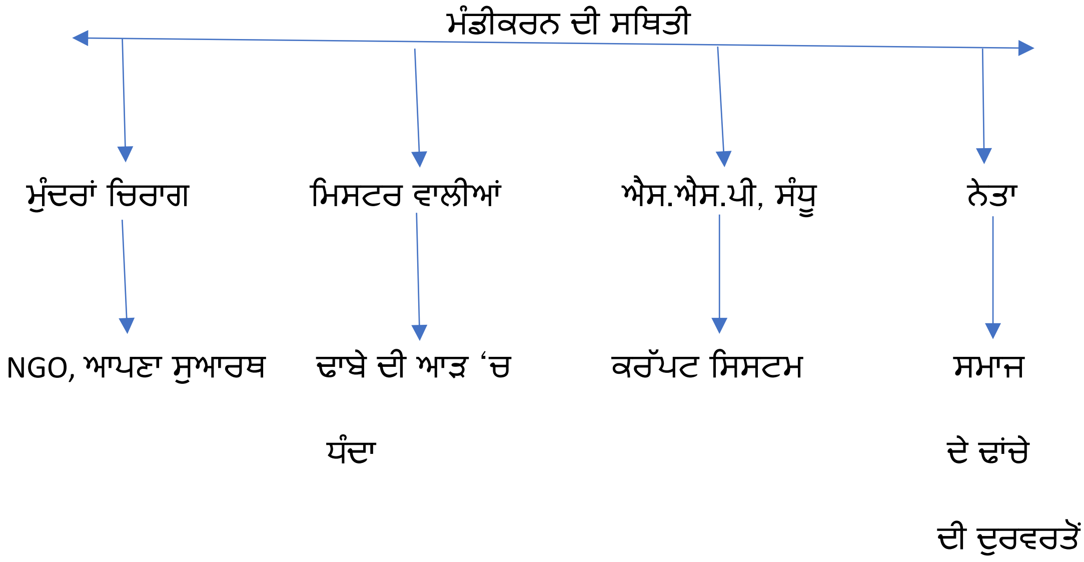

ਅੱਜ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਅੱਜ ਓਹਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਹੋਣਾ, ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਿੱਖੇ ਤੇ ਸਵਾਲੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਡੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਉੱਪਰ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਾਰੀ ਆਪਣਾ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਪੇਟ ਪਾਲਣ ਲਈ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਆਪਣਾ ਮਿਆਰ ਹੇਠਾਂ ਡੇਗ ਰਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਧੰਦਾ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦਾ ਜੋ ਇਹ ਕਾਲਾ ਧੰਦਾ

ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅੱਜ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਨ ਤੇ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਲਾਅ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਨਾਰੀ ਮੰਡੀਕਰਨ ਨੂੰ ਨਵੀਨ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਦੇਹ ਵਪਾਰ → ਨਾਰੀ ਮੰਡੀਕਰਨ → ਐਸਕਾਰਟ ਸੇਵਾ

ਅੱਜ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦੇ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਨਾਰੀ ਮੰਡੀਕਰਨ ਤੇ ਐਸਕਾਰਟ ਸੇਵਾ ਵਰਗੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਨਵੀਨੀਕਰਨ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸਦੇ ਨਾਂ ਬਦਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੌਰ-ਤਰੀਕੇ ਬਦਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਨਵੀਨੀਕਰਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਨਵੀਨ ਨਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪੁਰਾਤਨ ਥਾਵਾਂ ↓ ਪੀ.ਸੀ.ਉ ਬਿਉਟੀ ਪਾਰਲਰ

ਨਵੀਨ ਥਾਵਾਂ ↓ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਢਾਂਬੇ

(ੲ) ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਤੀ ਨਜ਼ਰੀਆ: ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਤੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਵਿਦੇਸੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਮਝਣ ਲੱਗੇ ਹਨ, ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਖਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਸੰਭੋਗ ਬੜੇ ਹੀ ਆਸਾਨ ਤੇ ਸਰਲ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੁਣ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਹੱਲ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣ ਘੱਟ ਬਲਕਿ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਕ ਭੁੱਖ ਮਿਟਾਉਣ ਖਾਤਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਰਤਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਗੋਲਡੀ ਦੁਆਰਾ ਕਹੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਹਿੱਲ-ਸਟੇਸ਼ਨ ‘ਤੇ ਘੁੰਮਣ ਆਇਆ ਹੋਇਆ, ਨਾਲ ਦੋਸਤ ਕੁੜੀ ਵੀ ਏ। ਇੰਡੀਆ ‘ਚ ਹੁਣ ਇਹ ਕੋਈ ਪਰਾਬਲਮ ਨਹੀਂ ਹੈਗੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆ ਬਣਿਆ ਪਿਆ ।

(ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ 40)

ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਦੇ ਜੋ ਹਾਲਾਤ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੋਖੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਹਾਲਾਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਕਿ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਆਮਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਘਰ ਕਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਸ਼ਿਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੜ੍ਹ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਾਮਿਆਯਾਨਾ ਭੁਗਤਾਨ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਆੜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਦਾਅ ਉੱਪਰ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀ ਕਰਦੇ। ਅਜਿਹਾ ਅਕਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਾਰੀ ਦੇਹ ਦੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੇ ਰਹੱਸ ਬਹੁਤ ਕਰੂਰ ਹਨ।

3.2 ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ: ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਰਾਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਨਰ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਨਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਉਂਝ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਰਜ਼ਾ, ਮਕਾਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਰਜ਼ਾ ਆਦਿ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਗਲਤ ਰਸ਼ਤੇ ਉੱਪਰ ਤੁਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਰਾਜੀ ਨਾਲ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਕਹੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਇੱਕ ਵਾਰ ਬੈਂਕ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤ ਦੇ ਪੈਸੇ ਕੁਝ ਘੱਟਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਗੁਆਂਢ ਰਹਿੰਦੀ ਇੱਕ ਸਹੇਲੀ ਕੋਲੋਂ ਉਧਾਰ ਮੰਗਣ ਗਈ। ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੀ ਸੀ,...ਇਵੇਂ ਦੱਸਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਮੈਨੂੰ। ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ, 'ਇਉਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਮੰਗੀ ਜਾਵੇਂਗੀ। ਕਿਸ਼ਤ ਤਾਂ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਆਈ ਰਹਿਣੀ ਐ। ਕੌਣ ਉਧਾਰ ਦੇਉ ਤੈਨੂੰ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚੱਲ ਤੈਨੂੰ ਕੰਮ ਦੁਆਵਾਂ। ਤੇ ਆਂਟੀ ਮੈਂ ਆਹ ਅੱਕ ਚੱਬ ਲਿਆ।

(ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ 45)

ਜੋ ਕਿ ਅਕਸਰ ਉਪਰੋਕਤ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਕਸਰ ਉਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਰ ਕਾਰਜ਼ਾਂ ਲਈ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇਨਸਾਨ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਨਸਾਨ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਫਿਕਰ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ੇ ਵੱਲ੍ਹ ਧੱਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਾਤਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖਲੋਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਚਿੜਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿ ਇਨਸਾਨ ਕੋਲ ਸਿਵਾਏ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਜ਼ਰੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਕਰਜ਼ਾ ਨਾ ਉਤਾਰ ਸਕਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਬੈਂਕ ਵੱਲੋਂ ਕੁਰਕੀ ਕਰਨਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਘਰ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਹੋਰ ਵੀ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਵਧਦੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨਾਰੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਰ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬਹਾਨਾ ਲਗਾ ਕੇ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਜੋ ਉਹ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਤੇ ਸਮਝਣਾ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੱਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਨਾਰੀ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਤਾਂ ਦੀ ਮਾਰੀ ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹੇ ਰਸਤੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਾ ਮੁਮਕਿਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ੳ) ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਤੇ ਨਾਰੀ: ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਅੱਜ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ ਰੋਜੀ-ਰੋਟੀ ਦੀ। ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪੇਟ ਦੀ ਅਗਨੀ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਸੰਕਟ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾਰੀ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇਹ-ਵਪਾਰ ਦੇ ਕਾਲੇ ਧੰਦੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਬਲਕਿ ਹਾਲਾਤ

ਅਜਿਹੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਦਾਅ ਉੱਪਰ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ।

ਸਭ ਤ੍ਰਾਸਦਕ ਹਾਲਾਤ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕੰਮ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਦੇਹੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖ੍ਰੀਦਦਾਰ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਨਾਰੀ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਦੁਖਦਾਈ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਨਾ-ਮਰਦ ਤੇ ਕੋਈ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪੇਟ ਦੀ ਭੁੱਖ ਦਾ ਦਰਦ ਸਹਿਣ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਮਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਅੱਗੇ ਇੱਕ ਮਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੀਣਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਅਕਸਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਤੇ ਨਰ ਸਿਰਫ ਨਾਰੀ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਤੱਕ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸੀਮੋਨ ਦ ਬੋਅਵਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ

> ਔਰਤ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਮਹੱਤਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਦਮੀ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਨ ਵਧਾ ਸਕੇ। ਉਹ ਤੁਰਦੀ-ਫਿਰਦੀ ਜ਼ਾਇਦਾਦ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਆਦਮੀ ਜਿੱਥੇ ਚਾਹੇ, ਹੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ 77 78)

ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁੱਲ ਵਿਧਾਨ, ਅਣਖ, ਗੌਰਵ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਸਭ ਬੇਮਤਲਵ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਅਮੀਰਾਂ ਦੀ ਸੋਸ਼ੇਬਾਜ਼ੀ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਹੋ ਕਿ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਮੁੰਦਰਾਂ ਚਿਰਾਗ, ਨੀਤੂ, ਤਾਰੋ, ਰਾਜ਼ੀ, ਮਿੰਦੋ, ਅਤੇ ਦੀਪਾ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਤਾਰੋ ਜੋ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਨਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਤੀ ਸਿਰੇ ਦਾ ਨਸ਼ੇੜੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਕਾਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤਾਰੋ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਾਰਜ ਵੀ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਸ਼ਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਦੀ

ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਉਸਨੂੰ ਦੇਹ-ਵਪਾਰ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਧਕੇਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਾ-ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਤਾਰੋ ਦੇ ਕਹੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਹੈ ਨੀ ਪੁੱਤ ਕੁਸ਼ ਖਾਣ ਵਾਲਾ। ਕੱਲ ਨੂੰ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇਊਂ ।

(ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ 76)

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਕਾਰਨ ਅਜਿਹੇ ਧੰਦੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾਅ ਉੱਪਰ ਲਗਾ ਕੇ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਕੋਲ ਦੇਹ-ਵਪਾਰ ਦੇ ਧੰਦੇ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ। ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਪੱਖੋਂ ਕਮਜੋਰ ਤੇ ਬੇਵਸ ਨਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਦੀਪਾ ਦੇ ਕਹੇ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਉਹ ਤਾਂ ਐ ਸਮਝਦੈ, ਜਿਵੇ ਮੈਂ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੀ ਹੋਵਾਂ। ਏਥੇ ਹਰ ਰੋਜ ਖੂਹ ਪੁੱਟ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀਣਾ ਪੈਂਦਾ।

(ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ 111)

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨਾ ਸਮਝੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਨਾਰੀ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਤੇ ਨਾਰੀ ਸੰਕਟ ਹੈ। ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ, ਨਸ਼ਾ-ਖੋਰੀ, ਕਰਜ਼ਾ, ਬਦਲਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਨਾ-ਸਮਝੀ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਕਸਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਭੁਗਤਾਨ ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

3.3 ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਨਾਰੀ: ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ: ਅੱਜ ਨਾਰੀ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਾਰੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਨਰ ਹੀ ਹਰ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਕੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉੱਪਰ ਧਕੇਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੀਮੋਨ ਦ ਬੋਅਵਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਇਹ ਆਦਮੀ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜਿੱਤਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਔਰਤ ਵੀ ਆਦਮੀ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਬਸ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਦੀ ਸਿਰਫ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਲੱਖਣ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਔਰਤ ਜਿਸਨੂੰ ਆਦਮੀ ਜਦੋਂ ਵੀ ਚਾਹਵੇ ਤੋੜ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ 476)

ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੀਰ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਨਾਵਲ 'ਮਾਇਆ' ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਵਿਦਰੋਹੀ ਸੁਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕਿ ਨਗਰਾਂ-ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਤੱਕ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਤੇ ਰੋਜਾਨਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਡਰ ਅਤੇ ਇਮਾਨ ਗੋਰਵ ਨੂੰ ਐਨੀ ਨਿੱਡਰਤਾ ਅਤੇ ਸਚਿਆਰਤਾ ਨਾਲ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਤੋਂ ਚਲੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਕੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸੁਪਨੇ ਵੇਖਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਸਮਾਜ ਵੱਲ੍ਹ ਸਿੱਧੀ ਉਂਗਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ (ਬਿੱਲੀ) ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਲੜਕੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਆਹ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਕੇ ਘਰੋਂ ਨੱਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੜਕੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਅ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਭਰਿਆ ਕਾਰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਭੱਜਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ (ਬਿੱਲੀ) ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਹਾਦਸੇ ਵਾਪਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੋਚਣਾ ਵੀ ਨਾ-ਮੁਮਕਿਨ ਸੀ

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਕਸਰ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਵਾਪਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਕੰਟਰੋਲ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆ ਉੱਪਰ ਪੂਰਾ ਹੱਕ ਹੈ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਪੱਕ ਕਰਨਾ ਵੀ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਹੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ, ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਦੇ ਆਪਣੀ ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰ ਸਕਣ, ਤੇ ਘਰ ਤੋਂ ਭੱਜਣ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਕਦੇ ਪੈਦਾ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਉਪਰੰਤ ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਨਾਲ ਅਣਹੋਣੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਲ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ 'ਚ ਉਹ ਸਫਰ ਆਰੰਭ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨਗਰ, ਮਹਾਂਨਗਰ ਤੇ ਕਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ,

ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ (ਬਿੱਲੀ) ਦਾ ਸਫਰ

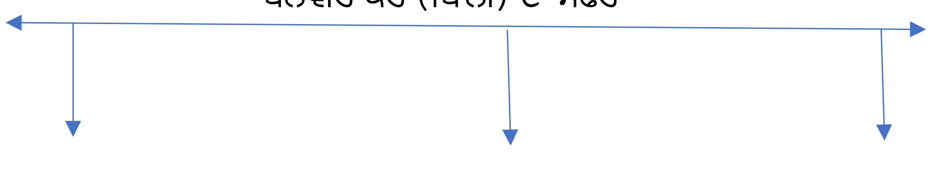

ਭਟਕਣਾ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ | ਘਰ ਦੀ ਭਟਕਣ | ਸਫ਼ਰ

ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ | ਪਰਿਵਾਰ | ਮਹਾਂਨਗਰੀ ਦਿੱਲੀ

(ਘਰੋਂ ਭੱਜ ਕੇ)

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਯੂ. ਐਸ. ਏ

ਲੰਡਨ

ਪੈਰਿਸ

ਜਾਪਾਨ

ਅਫਰੀਕਾ

ਰਾਣੀਖੇਤ

ਮੈਕਲੋਡਗੰਜ

ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਲੀ

ਅਗਿਆਤ

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਅਗਿਆਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਅੱਜ ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਰੀ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਰਜ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਨਪਸੰਦ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜਨਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੋ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਨਾਲ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੇਟਿੰਗ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਭੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਉਸ ਦੀ

ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਦੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰੋਂ ਭੱਜਣ ਦੀ ਨੌਬਤ ਨਾ ਆਉਂਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸੀਮੋਨ ਡੀ ਬੈਵਰ ਵੀ ਲਿਖਦੀ ਹੈ,

> ......ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਬਹੁਤ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਜੇ ਕੁੜੀ ਅਜਿਹੀ ਸਰਵਉੱਚਤਾ ਵੱਲ ਵੱਧ ਸਕੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਵਿੱਖ ਇੱਕ ਆਜ਼ਾਦ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਲਈ ਹੋਵੇ।
>
> *(ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ 507 508)*

ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਜਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਆਪਣੇ ਪੇਟਿੰਗ ਦੇ ਜਨੂੰਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾਅ ਉੱਪਰ ਲਗਾ ਕੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸੋਚੇ ਸਮਝੇ ਮਹਾਂਨਗਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਗਹਿਰਾਈ ਵੱਲ੍ਹ ਦੌੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਘਰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਸਹੇਲੀ ਦੀ ਭੈਣ ਕੋਲ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣਾ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਲੜਕੇ ਨਾਲ ਦੌੜ ਆਈ ਸੀ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਵਾਨ ਹੋਈ ਬਿੱਲੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਗੁੰਮ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਉੱਥੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਗਵਾ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੋ ਹਾਦਸਾ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਉੱਪਰ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਸਹੇਲੀ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦੇ ਮਾਮੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਰਘੂਦੇਵ ਮਹਾਜਨ ਹੈ। ਰਘੂਦੇਵ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਰੀਟਾ ਉਹ ਜੋ ਦਸਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਅੱਧਾ ਸੱਚ ਹੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਰਘੂਦੇਵ ਆਪਣੀ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਰੀਟਾ ਦਾ ਅੱਧਾ ਸੱਚ ਦੱਸ ਕੇ ਆਪ ਸੱਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬਲਵੀਰ ਦੀ ਸਾਦਗੀ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਤਰ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਬਲਵੀਰ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਇਹ ਸਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇੱਕ ਨਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖਿਡੌਣੇ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਨੀਰ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਭਿਆਨਕ ਜੰਗਲ ਦੀਆਂ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਟਕ-ਪਟਕ ਕੇ ਛਿੱਲੀ ਵਲੂੰਧਰੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਖੂੰਖਾਰ ਭੇੜੀਏ ਆਪਣੇ ਨੁਕੀਲੇ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਜਿਸਮ ਦੀਆਂ ਬੋਟੀਆਂ-ਬੋਟੀਆਂ ਨੋਚਦੇ ਤੇ ਉਸਦਾ ਲਹੂ ਚਟਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਸੱਪ ਉਸਦੇ ਜਿਸਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੇ ਜਿਸਮ ਦੇ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਵਲੇਵੇ ਖਾਂਦਾ ਆਪਣਾ ਜ਼ਹਿਰ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਸੁੱਟਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਇਸ ਨਾਗਪਾਸ਼ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਹਰ ਕੋਸ਼ਿਸ ਨਾਕਾਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

(ਮਾਇਆ 55)

ਇੱਕ ਆਮ ਨਾਰੀ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਣਾ ਤੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸੁਪਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵੀ ਉਨੀ ਹੀ ਵੱਡੀ ਅਦਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਮਹਾਂਨਗਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਜਾਨੂੰਨੀ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਿਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਂਨਗਰੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਭਰਿਆ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਹਾਂਨਗਰ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਹਰ ਨਾਰੀ ਦੇ ਵਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਜੰਮੂ ਦੀ ਭੋਲੀ-ਭਾਲੀ ਬਲਵੀਰ ਵੀ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਵਰਗੇ ਮਹਾਂਨਗਰ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਪੂਰੇ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸਜਾਏ ਸੁਪਨੇ ਮਿੱਟੀ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਏ। ਮਹਾਂਨਗਰ ਦੀ ਚਕਾਚੋਂਦ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਖਾਈ ਵਿੱਚ ਧਕੇਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨੀਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

ਨੰਗੇ ਜਿਸਮ ਉੱਤੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਪਏ ਨੀਲੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੈਸੇ ਹੀ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਬੈੱਡ 'ਤੇ ਪਈ ਚਾਦਰ ਉੱਤੇ ਲਾਲ ਲਹੂ ਦੇ ਧੱਬੇ।

(ਮਾਇਆ 57)

ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਪਹੁੰਚੀ ਬਲਵੀਰ ਨੂੰ ਹੀ ਮਹਾਂਨਗਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਪੇਟਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮਹਾਂਨਗਰੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੀ ਰੇਪ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਿਨ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਘਿਰਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਆਖਰ ਕੋਣ ਸੀ ਉਸ ਮਹਾਂਨਗਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਦਰਦ ਵੰਡਾ ਸਕਦਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਮਤ ਮਿਲਦੀ। ਇਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਲਈ ਕੋਈ ਸੁਪਨਾ ਵੇਖਣਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ ਕਦਮ ਕੀ ਐਨਾ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨੀਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

ਕੀ ਇਤਨਾ ਬੜਾ ਗੁਨਾਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਖਵਾਬ ਦੇਖਣਾ? ਜਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਮੰਜਲ ਦਾ ਰਾਹ ਚੁਣਨਾ?।

(ਮਾਇਆ 57)

ਸਮਕਾਲੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਰੀ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੇ ਪਸੰਦ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਜ ਕਰ ਸਕੇ। ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰ ਸਕੇ। ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਜੋ ਕੁਝ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਨਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰੇ ਨਰ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ, ਅੱਜ ਵੀ ਹਾਲਾਤ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹਨ, ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਦਲਾਅ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ, ਅੱਜ ਵੀ ਨਾਰੀ ਗੁਲਾਮ ਹੀ ਹੈ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ, ਅੱਜ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਲਈ ਅਗਾਂਹ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਦਲਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਬਦਲਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਅੱਜ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹਰ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ, ਤੇ

ਭਰਾ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਦਾਗ ਨਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੀ ਰੀਤ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਮਨੂੰ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ,

> ਇਸਤਰੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹੇ। ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹੇ। ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵਿੱਚ ਰਹੇ। ਕਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਨਾ ਰਹੇ।
>
> *(ਮਨੂੰ ਸਮ੍ਰਿਤੀ 192)*

ਮਨੂੰ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਨਾਰੀ ਗੁਲਾਮ ਸੀ, ਤੇ ਅੱਜ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਨਾਰੀ ਗੁਲਾਮ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਦੇ ਕਹੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਰੀ ਅੱਜ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਅ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਆਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਘ੍ਹਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਸਰਕਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਦੇ ਕਹੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਅਜਾ ਤਾਂ ਭਰਾਊ ਨੇ ਕੱਲ, ਆ ਕੇ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਨਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਮੌਤ ਦੇ ਫਰਮਾਨ ਉਤਾ ਉਸਦੇ ਦਸਤਖਤ ਵੀ ਤਾਂ ਜਰੂਰੀ ਨੇ। ਮੌਤ ਦੇ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਪਿਉ ਤੇ ਭਰਾ ਹੀ ਤਾਂ ਜਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।
>
> *(ਮਾਇਆ 16)*

ਨਾਰੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਸੁਪਨੇ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਾਂਨਗਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਹਾਂਨਗਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਇੱਕ ਆਮ ਇਨਸਾਨ ਲਈ ਰਹਿਣਾ ਹੋਰ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਨਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਾਰੀ ਲਈ ਮਹਾਂਨਗਰ ਵਰਗੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਤੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕਠਿਨਾਈ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਲਈ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਅਣਜਾਣ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਰਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ, ਅੱਜ ਦੇ ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਉੱਪਰ ਹਾਲਾਤ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ

ਚਲਦਿਆਂ ਕੋਈ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਲਾ ਆਮ ਇਨਸਾਨ ਕਿਸੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ ਵਾਲੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪਨਾਹ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਅ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬਲਵੀਰ ਦੇ ਕਹੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਰਾਤ ਪੈ ਜਾਏ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕੋਈ ਠਿਕਾਣਾ ਵੀ ਲੱਭ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ"। ਉਸ ਨੇ ਬਾਹਰ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਸਮੀਰ ਹੱਸ ਪਿਆ। "ਸਭ ਕੁਝ ਇਤਨਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਮੈਡਮ। ਕਮਰਾ ਢੂੰਡਣ ਲਈ ਤਹਾਨੂੰ ਹਰ ਘਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉੱਤੇ ਦਸਤਕ ਦੇ ਕੇ ਪੁੱਛਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਉੱਥੇ ਸਮਝੋ ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ।
>
> *(ਮਾਇਆ 89)*

ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹਰ ਅਧਿਕਾਰ ਤੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਹਰ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਲਈ ਜਿਉਣ ਦਾ ਅਰਥ ਸਦਾ ਹੀ ਨਵੀਨ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਦਾ ਹਰ ਧਰਤੀ ਨਗਰ ਜਾਂ ਮਹਾਂਨਗਰ ਹੋਵੇ, ਹਰ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਸਤਿੱਤਵ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਜਗ੍ਹਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਨਵੀਨ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਅਗਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਉਡਾਨ ਭਰੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੈਦ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ

ਸਥਾਪਿਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬਲਵੀਰ ਨੂੰ ਕਹੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਕਦੇ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਮਾਜ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,

> ਤੁਸ ਕਜੇਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਓ ਵਕੀਲ ਸਾਹਬ? ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਬਿਚ ਰਹੀਐ ਬਿਆਹ ਬਿਨਾ ਕੁਸੈ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੋਈ ਸਕਦਾ? ਜਨਾਨੀਆਂ ਭਲਾ ਕਦੀ ਇੰਨੀਆਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਈ ਸਕਣੀਅ 'ਨ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਜ ਕੰਨੈ ਆਪਣੀ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰੀ ਸਕਣ, ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਸ ਅਣਹੋਣੀਆਂ ਜਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀਐ ਦਿਮਾਗ ਹੋਰ ਖਰਾਬ ਕਰਾ ਓ ਕੁੜੀ ਦਾ।
>
> *(ਮਾਇਆ 5)*

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਨਰ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ ਉਚੇਚਾ ਸਾਬਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਮਹਾਂਨਗਰ ਜਿਹੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਵਧ ਜਾਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੰ ਮਹਾਂਨਗਰ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਐਡਜਸਟਮੈਟ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਕੇ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਵੀ ਉਤਨਾ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਮਰ ਵਧਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਮ ਮਿਲਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣ੍ਹਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕੰਮ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਮਹਾਂਨਗਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਰੁਤਵੇ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਰੱਖਣਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਾਂਨਗਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਸੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਚਲਾਕੀ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਰਹੋ ਤਾਂ ਸਹੀ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਮਹਾਂਨਗਰ ਸਾਧਾਰਨ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਨਿਗਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਨਾਰੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੇ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਂਨਗਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ

ਹੀ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਜਾਲ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਨਾਰੀ ਇਸ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਨਾ-ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਵਰਤਾਰਾ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਗਲੈਮਰਸ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਵੱਡੇ ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਰਸਤਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਦਾ ਅਸਲ ਅਸਤਿੱਤਵ ਗੁਆਚ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਰੀਟਾ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਆਰਟਿਸਟ ਹੈ, ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨਾਲ ਵੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਰਿਜੈਕਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਂਨਗਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੁਨਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਹਾਥ ਹਟਾਓ......ਅਸੀਂ ਦੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼....ਇਹ ਸਰੀਰ ਆਕ੍ਰਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀ.....”। ਉਨ੍ਹਾਂ ‘ਚੋ ਇੱਕ ਨੇ ਪਾਨ ਚਬਾਉਂਦੇ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਰੀਟਾ ਦੇ ਹੱਥ ‘ਚ ਲੀਰ ਦਾ ਉਹ ਸਿਰਾ ਵੀ ਛੁਟ ਗਿਆ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਇਸ ਚੰਡਾਲ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਖੜੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦਾ ਚੀਰਹਰਨ ਜਾਂ ਨੰਗੇਜ਼ ਢਕਣ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਟਰ ਦੈਵੀ ਸਾੜੀ ਅਰਸਾ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਭੇਜੀ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੰਗੀ ਸੀ ਤੇ ਚੰਡਾਲ ਸਭਾ ਹਸਦੀ, ਹਿੜ-ਹਿੜ ਕਰਦੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਾਰੇ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, “ਨਹੀਂ....ਕੋਈ ਖਾਸ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ.....ਨਹੀਂ ਚਲੇਗਾ....”ਮੈਡਮ ਤੁਸੀਂ ਜਾ ਕੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਲਉ। ਸੋਰੀ ਇਹ ਰੋਲ ਤਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ”। ਰੀਟਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ‘ਚ ਅੱਥਰੂ ਵਹਿ ਆਏ ਤੇ ਹੱਥ ਜੁੜ ਗਏ।
>
> “ਸਰ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਾਹਮ੍ਹਣੇ ਨੰਗੀ ਵੀ ਹੋ ਗਈ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਰੋਲ ਦੇ ਦਿਉ ।
>
> *(ਮਾਇਆ 613)*

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਂਨਗਰੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਲਿੰਗਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕੰਮ ਦੀ ਵੰਡ ਵੀ ਇਸ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਇਸ ਬਾਰੇ ਫਿਰਸਟੋਨ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਕਿ,

> ਔਰਤ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਉਸਦੇ ਜੈਵਿਕ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਪੈਟਰਨ (ਨਿਰਭਰਤਾ, ਪਿਆਰ, ਪਿਆਰ ਕਰਤੱਵ) ਹਨ ਜੋ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਜੈਵਿਕ ਸੱਚ 'ਚੋ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਲਿੰਗ ਦੇ ਆਧਾਂਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਕੇ ਹੈ।

(ਦ ਡਾਇਲੈਕਟਿਕ ਆਫ਼ ਸੈਕਸ 72)

ਮਹਾਂਨਗਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਰੱਖਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਹਰ ਥਾਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਪਿੰਡ, ਸ਼ਹਿਰ, ਨਗਰ, ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਕਮਾਈ ਕਰੇ ਉਸਦੀ ਸੰਪੱਤੀ ਉੱਪਰ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਹੱਕ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਕਮਾਏ ਧਨ ਵਿੱਚੋਂ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਨਰ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਰਤ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਂ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਉਮਰ ਉੱਪਰ ਆ ਕੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਦਿੱਖ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅਸਰ ਉਸਦੇ ਕੰਮ ਉੱਪਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇੱਕ ਸਟੇਜ ਉੱਪਰ ਆ ਕੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕੰਮ ਮਿਲਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮਹਾਂਨਗਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਕੋਲ ਇੰਨਾ ਵੀ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਪਤਾ ਕਰੇ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਆਮਦਨ ਕਿੰਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਧਨਵੰਤ ਕੌਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

ਚੋਰੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਔਰਤ ਭਾਵੇਂ ਮਰਦ ਲਈ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਅਰਥਵਾਨ, ਸਕੂਨ ਭਰੀ ਰਹੱਸਭਰੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਸਵੈਮਾਣ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਮਰਦ ਨੂੰ ਫਜ਼ੂਲ ਜਾਂ ਬਕਵਾਸ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਫਾਲਤੂ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(ਨਾਰੀ ਰਚਿਤ ਪੰਜਬੀ ਗਲਪ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਧਰਾਤਲ 5)

ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਮ ਜਿਹੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਘਰ ਤੋਂ ਜਾਂ ਕੰਮ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਾਵਲ 'ਮਾਇਆ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਇੱਕ ਪਾਤਰ ਰੀਟਾ ਨਾਲ ਇੰਝ ਹੀ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰੀਟਾ ਇੱਕ ਐਡ ਏਜੰਸੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਦਾ ਹੈ, ਦਿਨ ਰਾਤ ਕੰਮ, ਰੀਟਾ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪੈਸੇ ਉੱਪਰ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਦਾ ਹੀ ਕੰਟਰੋਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਰੀਟਾ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਅਕ ਨਾਰੀ ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਤੇ ਮਾਮਾ ਸਹੁਰਾ ਰੀਟਾ ਦੁਆਰਾ ਕਮਾਇਆ ਸਾਰਾ ਪੈਸਾ ਹਜ਼ਮ ਕਰਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਫਰਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰੀਟਾ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਰੀਟਾ ਲਈ ਇੱਕ ਫੁੱਟੀ ਕੌਡੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਰੀਟਾ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜੋ ਹਾਲਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਓਸ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

ਉਹ ਦਿਨ ਰਾਤ ਮਸ਼ੀਨ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸੋਲੋ ਮਾਡਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਐਡ ਵਾਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈ ਲੈਦੇਂ ਸਨ ਪਰ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਚਿਹਰਿਆ ਦੇ ਆ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਉਹ ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੇ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਸਦਾ ਕਮਾਇਆ ਸਾਰਾ ਪੈਸਾ ਅਜੇ ਦੇ ਹੀ ਕੰਟਰੋਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਅਜੇ ਹੀ ਮਾਲਕ ਸੀ ਉਸਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਤੇ ਉਸੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿੱਚ ਡੋਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

(ਮਾਇਆ...)

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਉਤਨਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਕਾਮਯਾਬ ਹੈ, ਜਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਗਿਰਾਵਟ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਜਾਣੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ

ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਔਰਤ ਦੀ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰਸਤੇ ਉੱਪਰ ਚੱਲਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਹਰ ਸੰਭਵ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਨਾਲ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਕਮਾਇਆ ਸਾਰਾ ਧਨ ਲੈ ਕੇ ਫਰਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰੀਟਾ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਹੁਣ ਨਿਕਲ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨਾ ਨਾ-ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ। ਰੀਟਾ ਇਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੋਸ਼ ਮਰਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਸਮਾਜ ਉੱਪਰ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਕਹੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਪਰ ਚਪੇੜ ਮਾਰਦੇ ਹਨ,

> ਕਮਬਖਤੋ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਅੱਗ ਤਾਂ ਲਗਾ ਦਿਆ ਕਰੋ ਇਸ ਕੂੜੇ ਦੇ ਢੇਰ ਨੂੰ। ਕੂੜਾ ਸੜਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਗੱਲ ਮੁੱਕੇ, ਪਰ ਜੇ ਢੇਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਇੰਝ ਹੀ ਸਿੱਕੜਾ ਦੇ ਲਗਾਈ ਜਾਉਂਗੇ ਤਾਂ ਜਰਾਸੀਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਤਾਂ ਫੈਲੇਗਾ ਹੀ ।

(ਮਾਇਆ 621)

ਮਹਾਂਨਗਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰੱਖਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮਹਾਂਨਗਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਲਈ ਆਪਣਾ ਬਚਾਅ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਨਾਰੀ ਇਕੱਲੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਆ ਜਾਵੇ, ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਹਰ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।

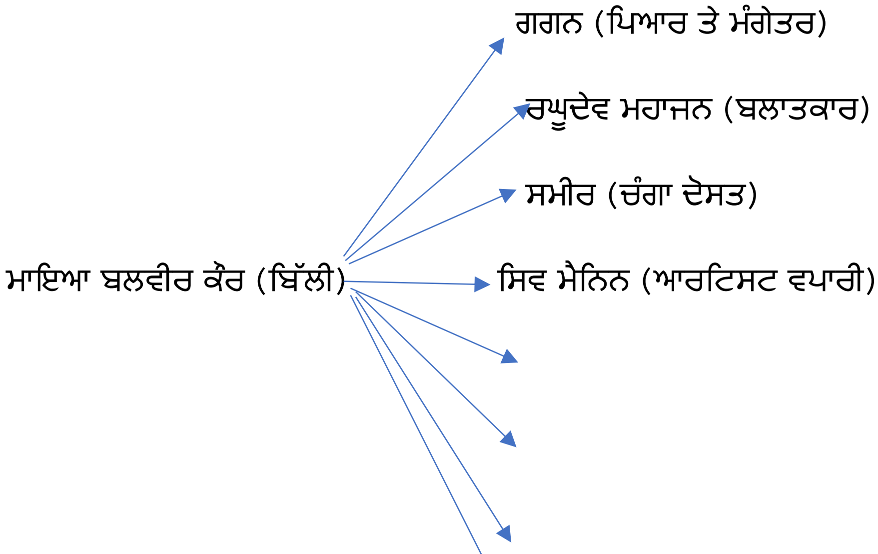

ਡਾ. ਰਤਨ ਕੈਮੂ (ਚੰਗਾ ਦੋਸਤ)

ਗੁਰੂ ਸਿਧਾਰਥ (ਚੰਗਾ ਗੁਰੂ, ਤੇ ਮਿੱਤਰ)

ਸਾਹਿਬਜੀਤ (ਮਿੱਤਰ)

ਸੰਦੀਪ (ਭਰਾ)

ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਬਿੱਲੀ ਜੋ ਕਿ ਆਪਣਾ ਸੁਪਨਾ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦੌੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਜਿਸ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਹਰ ਨਰ ਮਾਨਵ ਉਸ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਤਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਮਹਿਫੂਜ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ। ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਤੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਜੋ ਭਟਕਣਾ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੈ, ਉਹ ਕਦੇ ਸ਼ਾਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਜੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਪੜਾਅ ਉੱਤੇ ਆ ਕੇ ਆਲੋਪ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਭਟਕਣਾ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

3.4 ਡੇਰਾਵਾਦ ਕਲਚਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ: ਅੱਜ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਅੱਜ ਵੀ ਹਰ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਅ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇੱਜ਼ਤਦਾਰ ਤੇ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਸਥਾਨ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਜ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਇਹਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਅੱਜ ਜੋ ਹਾਲਾਤ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਨੰਗੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ

ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹਰ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਨੋਚਣ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਦਰ ਝੋਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖੁੱਲੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਕੁਕਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਜਾਂ ਡੇਰੇ ਦਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਡੇਰਾ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਉੱਪਰ ਕਰਾਰੀ ਚੋਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਤ ਭੰਗ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾਉਣ ਖਾਤਰ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੇ ਰਾਕਸ਼ਸ ਬੈਠੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਰਾਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕਹੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ,

> ਬਾਬੇ ਨੇ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ। ਉਹ ਹੱਥ ਘੱਟ ਵੇਖੇ, ਘੁੱਟੇ ਤੇ ਪਲੋਸੇ ਬਹੁਤਾ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ, "ਮਾਈ ਤੇਰੀ ਕੰਨਿਆ ਉੱਪਰ ਤਾਂ ਬਾਹਲੀ ਤਕੜੀ ਸ਼ੈਅ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰੀ ਬੈਠੀ ਐ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੱਖਣ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਤਾਰਾ ਨਿਕਲਦਾ ਐ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹਦਾ ਸੰਕਟ ਕੱਟਣਾ ਪਊ ।
>
> *(ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ 46)*

3.5 ਸਮਾਜ ਦਾ ਕੁਦੇਸਣਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਰਤਾਰਾ: ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਰਦੇਸਣ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਵਰਤਾਰਾ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਿਪੇਖ ਨੂੰ ਵਾਚਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਰਦੇਸਣ ਔਰਤ (ਕੁਦੇਸ਼ਣ) ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਦੂਸਰੇ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਲਿਆਦੀ ਗਈ ਔਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ (ਸਟੇਟਸ) ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਦੇਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦ ਦੂਸਰੀ ਜਗ੍ਹਾਂ/ਸਥਾਨ/ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਆਈ ਔਰਤ ਲਈ ਵਰਤਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਯੂ.ਪੀ, ਬਿਹਾਰ, ਬੰਗਾਲ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ (ਭਾਰਤੀ ਖਿੱਤੇ) ਵਿੱਚੋਂ ਆਈ ਔਰਤ ਲਈ ਸਟੇਟਸ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਰੰਗ ਦਾ ਕਾਲੇ ਹੋਣਾ ਖਾਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ

ਲਈ ਪਰਦੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਕੁਦੇਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾਂ ਨਫ਼ਰਤ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤਿਆਂ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਗਰ ਇਹ ਔਰਤ ਯੂਰਪੀਨ ਦੇਸ਼ਾ (ਅੰਗਰੇਜ਼ਨ ਔਰਤ) ਦੇ ਲਈ ਪਰਦੇਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਵਰਤਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕੁਦੇਸ਼ਣ:-ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤ ਤੋਂ ਆਈ ਤੀਵੀਂ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। (ਕੁਦੇਸ਼ਣ: ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕੋਸ਼, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪਟਿਆਲਾ)।

ਨਾਵਲ ਤੀਵੀਂਆਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਯੂ.ਪੀ, ਬਿਹਾਰ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਰਗੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਾਲਚ ਨਾਲ ਜਾਂ ਖ੍ਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਸਹੀ ਤੇ ਸੱਚਾ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਜੀਵਨ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਸ ਦੀ ਚਿਣਗ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪਨਪਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਦੇਵਕੀ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਦੇਵਕੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਉਲਝੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗੰਢਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਰ ਜਾਤੀ ਅਸਲ ਚਿਹਰਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਚੇਂ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਫਰੋਲਦਾ ਹੈ,

> ……ਦੇਵਕੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਏਧਰ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਝਾਂਸਾ ਦੇ ਕੇ ਇਧਰ ਲਿਆਏ ਸਨ ਪਰ ਇਧਰ ਮਹੀਨਾ ਆਪਣੇ ਘਰ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੇਵਕੀ ਬਠਿੰਡੇ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਦਿਉਣ, ਫੀਟਰ ਰੇਹੜਾ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਮਲੀ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਦਿਉਣ ਵਾਲੇ ਅਮਲੀ ਤੋਂ ਲੁੱਟਰ ਵਾਲਾ ਮੱਘਰ ਮੁੱਲ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੱਘਰ ਨੇ ਦੇਵਕੀ ਦੀ ਬਾਂਹ ਸਿੰਦੂ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

(ਤੀਵੀਆਂ 102)

ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸ਼ਦਕ ਹਾਲਤ

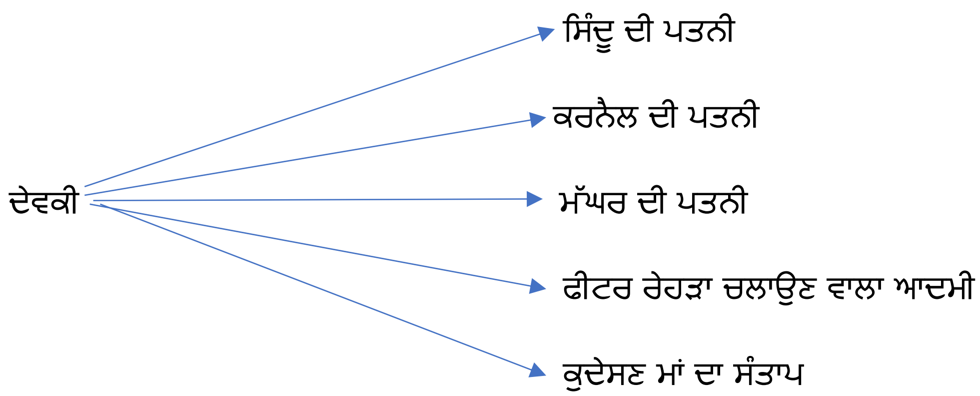

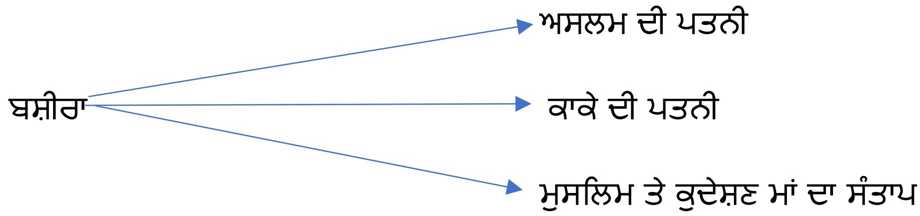

ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਿਸਟਮ ਤੱਕ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਿਸਟਮ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਤ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਦੇਸਣ ਨਾਰੀ ਦੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਕਸਰ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਖ੍ਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀ ਨਾਰੀ ਲਈ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਬਿਲਕੁਲ ਅਲੱਗ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖ੍ਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਦੇਸਣ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਮ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਇੱਕ ਕੁਦੇਸਣ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖ੍ਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਉਹ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਹ ਹੱਕਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵੇਖ ਕੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਕਿ

ਸਮਾਜ ਦਾ ਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਮਿਲਿਆ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖਿਆਲੀ ਤੇ ਕਿਤਾਬੀ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੀ ਦੌੜ 'ਚ ਸਮਾਜ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨਾਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਭਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਖਤਰੇ ਵੱਲ੍ਹ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ ਨੂੰ ਬੜਾਵਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਟਕਰਾਅ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੜਾਵਾ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਦੇਵਕੀ ਤੇ ਬਸ਼ੀਰਾ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਤੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਯਥਾਰਥਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਨਾਰੀ ਦੇ ਕੜਵੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਦੋ ਪੱਧਰਾਂ ਉੱਪਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇੱਕ ਪੱਧਰ ਦੇਵਕੀ ਤੇ ਬਸ਼ੀਰਾ ਵਰਗੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਤ੍ਰਾਸਦਕ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਨਾਰੀ ਦੇ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਹੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਨਾਰੀ ਜਾਤ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪੱਧਰਾਂ ਉੱਪਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ,

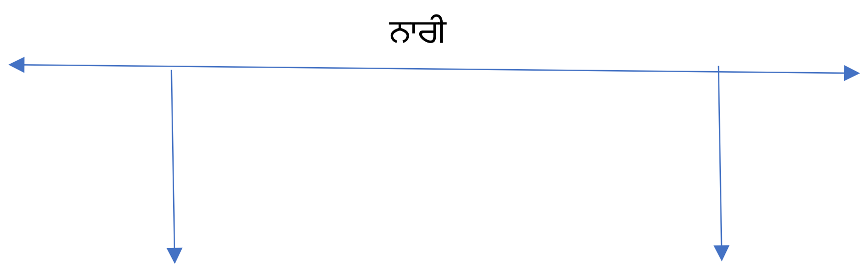

ਨਾਰੀ ਦਾ ਡਿੱਗ ਰਿਹਾ ਕਿਰਦਾਰ	ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ
ਸੁਰਜੀ (ਸੀਮਾ)	ਦੇਵਕੀ, ਬਸ਼ੀਰਾ

ਸਮਾਜਿਕ ਬਦਲਾਅ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਿਸਟਮ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਜੋ ਕਿ ਕੁਦੇਸਣ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਰੀ ਵਰਗੇ ਦਲਾਲ ਤੇ ਸੁਰਜੀ ਵਰਗੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਮਿਲ ਕੇ ਨਾਰੀ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੇਵਕੀ ਵਰਗੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਰੁੱਖੇਪਣ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਲਈ ਘਰ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਤੇ ਕੁਦੇਸਣ ਦਾ ਠੱਪਾ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਲਗਵਾ ਕੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਆਪਣੀ ਜੜ੍ਹ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਲੱਖਾਂ ਨਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜ ਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਕਰਾਰੀ ਚੋਟ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਮਰਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਹੁਤ ਨਾਜ਼ੁਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਚੇਂ ਤੇ ਮਰਦ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ ਸਿੰਦੂ ਆਪਣੀ ਸੋੜੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਹੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਅਲੱਗ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਘਰ ਅਤੇ ਜਮੀਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹਿੱਸਾ ਵੰਡਾ ਲਵੇਗਾ, ਤੇ ਘਰ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਚਲਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਭਰਾ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਓਣ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸਿੰਦੂ ਦੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਹੇ ਸ਼ਬਦ ਇਹ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਫੇਰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਕੀ ਸੀਰ ਨੀ ਘਰ 'ਚ। ਜੇ ਤੇਰੇ ਪਤੰਦਰ ਨੇ ਡੂਢ ਵੰਡਾ ਲਿਆ ਫੇਰ ਉਹਦਾ ਕੀ ਕਰਦੇ ਗੀ ਤੂੰ ।

(ਤੀਵੀਆਂ 92)

ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕੁਦੇਸਣ ਜਾਂ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਕਾਰਨ ਵਾਪਰਨਾ ਹੁਣ ਆਮ ਵਰਤਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਕੁਦੇਸਣ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪਲੇ ਅਰਮਾਨ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਦਫ਼ਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਹ ਆਮ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰ ਜੋ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਸਭ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮ੍ਹਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਅੱਜ ਵੀ ਭੋਗ ਵਿਲਾਸ ਦੀ ਵਸਤੂ ਹੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਦੇਵਕੀ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਇੱਕ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕਈ ਵਾਰ ਵਿਕਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਹਰ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਅਰਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਦਫ਼ਨ ਕਰਦੀ ਰਹੀ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਥਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਅਸਤਿੱਤਵ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦੇਵਕੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜ੍ਹਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਪਲਿਆ ਆਪਣੇ ਘਰ, ਆਪਣੇ ਮਰਦ ਦਾ ਭਰਮ ਸ਼ੀਸੇ ਵਾਂਗ ਤਿੜਕ ਗਿਆ।

(ਤੀਵੀਆਂ 87)

ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕ ਹੀ ਸਿੱਕੇ ਦੇ ਦੋ ਪਾਸੇ ਹਨ, ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਬਲਕਿ ਹਰ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਤੀਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅੱਜ ਵੀ ਸਮਾਜ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਣਾ, ਅੱਜ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਡਾ. ਰਵਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ,

> ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਅਜੇ ਇੰਨਾ ਸ਼ਕਤੀਸਾਲੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਮਰਦਾਵੇਂ ਮੁੱਲਾਂ ਤੇ ਕਾਟੇ ਫੇਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਤੁੰਤਰ ਹਸਤੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਸਤੁੰਤਰ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਸਨੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮਾਜ 'ਚ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਵੇਂ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਧੁਨੀਆਂ ਗੂੰਜਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੇ ਵਿਚਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੈ।
>
> *(ਔਰਤ ਤੇ ਦਲਿਤ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨਵ ਇਤਿਹਾਸਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ 102)*

ਅੱਜ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਹਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਭਿੰਨਤਾ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ-ਨਾਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਲਗਾਤਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਪੂਰੇ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਅਤੇ ਤਰਸਯੋਗ ਬਣਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ, ਸਰੀਰਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੋਹਾਂ ਪੱਧਰਾਂ ਉੱਪਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਰੀ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਅਸਤਿੱਤਵ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ ਨੂੰ ਭਾਪ ਰਹੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮਾਇਆ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਰਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹਰ ਕੋਈ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਮੋਟ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਤਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਾਇਆ ਵੀ ਰੇਪ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਰਦ ਉੱਪਰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਚੁਣਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਰਸਤੇ ਉੱਪਰ ਚੱਲਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ।

ਆਪਣੇ ਲਈ ਇੱਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਉੱਪਰ ਪਰਵਾਸ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਥਾਂ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਗੁਜਾਰਦੀ। ਇੱਕ ਥਾਂ ਉੱਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ

ਰੁਕਣ ਨਾਲ ਉਹ ਘੁਟਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਚਲਾਕੀ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਸੰਭਾਲ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਰਿਸ਼ਤੇ ਮਤਲਬ ਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਮਹਾਂਨਗਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਨਾਰੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ, ਉਥੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਵੀ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਜੇਕਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਮਹਾਂਨਗਰੀ ਵਰਗੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਚਮਕਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਵਿਸਵਾਸ਼ ਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹਰ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤ ਰਚਿਆ ਜਾਣਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਹੇਠ ਨਾਰੀ ਦਾ ਦਮਨ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦਾ ਦਮਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਬਿਖਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੀ ਛਾਪ ਛੱਡਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਅੱਜ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀਆਂ ਵਲਗਣਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਦਰ ਜਕੜ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਬਦਲਵਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪ੍ਰਗਟ ਸਿੰਘ ਸਤੌਜ ਨੇ ਨਾਵਲ 'ਤੀਵੀਂਆਂ' ਰਾਹੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਅਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੀਵੀਂਆਂ' ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਉਲਝਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਘਟਨਾਵਾਂ 1947 ਅਤੇ 1984 ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਦਾ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਘਾਣ ਅਤੇ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਹੋਈ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੜਾਅ ਉੱਪਰ ਵਾਪਰਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਜੋ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਉਹ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅੱਜ ਸਮਕਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਨਾਰੀ ਕਿਸ ਕਦਰ ਤਿਨਕਾ-ਤਿਨਕਾ ਕਰਕੇ ਕਿਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਤੀਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਸਲ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜੋ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਦੌਰਾਨ ਹੋਏ ਤਾਂਡਵ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈਆਂ ਨਾਰੀਆਂ, ਖ੍ਰੀਦੋ-ਫਰੋਖਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈਆਂ, ਯੂ. ਪੀ. ਬਿਹਾਰ ਆਦਿ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਖ੍ਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਦੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਗਾਥਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਘਰ ਦੀ ਰੀਝ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਨਰ ਦੁਆਰਾ ਭੋਗ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਨਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਉਘੜਵਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ।

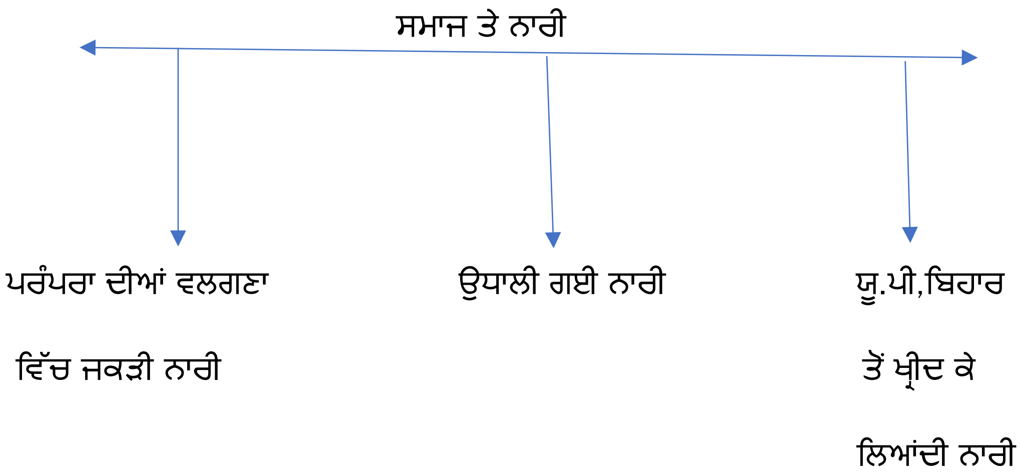

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਮਰਿਆਦਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾੜਨਾ ਸਿਰਫ ਨਾਰੀ ਲਈ ਹੀ ਕਿਉਂ ਹੈ, ਨਰ ਲਈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਮਰਿਆਦਾ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ , ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰੇਗਾ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਨਾਰੀ ਲਈ ਹੀ ਸਾਰੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਆਦਿ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਹਿੱਤ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਕੇਂਦਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲ ਤੱਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਭਾਗੀਦਾਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਘਰ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਪਾਲਣ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਵੱਡੇ ਰੁਤਵੇ ਉੱਪਰ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਵੀ ਘਰ ਦੇ ਆਖਰੀ ਫੈਸਲੇ ਉੱਪਰ ਮੋਹਰ ਨਰ ਦੀ ਹੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਕਸਰ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਵੀ ਵਧ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੀ ਵਾਪਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੇਨੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਲਈ ਇਕੱਲਾ ਨਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਤੇ ਸਾਡਾ ਸਿਰਜਿਆ ਸਮਾਜ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਭਾਗੀਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਨਾਵਲ ਤੀਵੀਂਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਦੁਨੀਆਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਜਲਕੁਰ ਜੋ ਕਿ ਕਾਕੇ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਹੈ। ਕਾਕਾ ਵੰਡ ਦੌਰਾਨ ਹੋਈ ਹਲਚਲ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੀ ਮਾਰੀ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪਨਾਹ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਾਕੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਵਿਚਕਾਰ ਅਣਬਣ ਅਜਿਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਆਪਣੇ ਜੇਠ ਦੇ ਘਰ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਛੜਾ ਹੈ, ਤੇ ਕਾਕਾ ਬਸ਼ੀਰਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਸਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਕੇ ਦਾ ਬਸ਼ੀਰਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਜਲਕੁਰ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਕਾਕੇ ਦਾ ਵੰਸ਼ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਲਕੁਰ ਕਾਕੇ ਦੇ ਘਰੋਂ ਅਜਿਹਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਮੁੜ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਹ ਕਾਕੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਕਾਕੇ ਦੇ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਡਾ. ਤੇਜਵੰਤ ਮਾਨ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਵਿਅਖਿਆ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਰਦੀ ਹੈ,

> ਪਰਗਟ ਸਤੌਜ ਦਾ ਇਹ ਨਾਵਲ 'ਤੀਵੀਆਂ' ਮਾਲਵਾ ਖੇਤਰ ਦੇ ਕਿਰਸਾਨੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਘਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਤਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਭੂ-ਖੰਡੀ ਸਮਾਜਕ ਬਣਤਰ ਦਾ ਏਨਾ ਡੂੰਘਾ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਵਿਸ਼ਲੇਸਣ ਕਰਦੀ ਹੈ।

(ਤੀਵੀਂਆਂ ਨਾਵਲ ਦੇ ਕਵਰ ਪੇਜ ਉੱਪਰ ਟਿੱਪਣੀ.)

ਸਮਾਜ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਨਰ ਦਾ ਵੰਸ਼ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਰੀਤ ਉੱਪਰ ਖਰੀ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੀ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ ਕਾਕਾ ਵੀ ਜਲਕੁਰ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਬਸ਼ੀਰਾ ਨਾਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਆਹ ਤੋਂ

ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਜਲਕੁਰ ਅਜੇ ਕੁੱਖੋਂ ਨਹੀਂ ਫੁੱਟੀ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰਦੀਸ਼ ਬਾਜਵਾ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਕਿ

> ਔਰਤ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨਾ ਵੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੇ ਔਰਤ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ, ਔਰਤ ਦੇ ਮਾਂ (ਜਣਨੀ) ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ, ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸੰਕਲਪ 'ਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰ ਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਸੰਪੂਰਨ ਔਰਤ ਨਹੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ।
>
> *(ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਔਰਤ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਸੰਕਲਪ 554)*

1947 ਦੀ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜੋ ਹਾਲਤ ਹੋਈ, ਉਸਨੂੰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾ ਸਕਿਆ। ਨਾਰੀ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਤੇ ਅੱਜ ਜੋ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪੜਾਅ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਹਾਦਸਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾ ਸਕੀਆਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਹਿਣ ਕੀਤਾ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬਸ਼ੀਰਾ (ਬੰਤ ਕੌਰ) ਵੀ ਆਪਣੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਤੇਜੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਮੰਨ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਸ਼ਿਕਵਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਆਖਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਮੁੱਚੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਹਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਦੋ ਰੋਟੀਆਂ ਬਦਲੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵੱਲ ਝਾਕਦੀ ਹੈ। ਬਿਗਾਨੇ ਮਰਦ ਦੀ ਕੁੱਟ ਵੀ ਖਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸਰੀਰਕ ਭੁੱਖ ਵੀ ਮਿਟਾਉਦੀ ਹੈ।
>
> *(ਤੀਵੀਂਆਂ 54)*

ਸਮਾਜ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰਾਦਰ ਕੀਤੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਰਾਲਾ ਦੀ ਇਹ ਧਾਰਣਾ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕਿ

ਔਰਤ ਬਗੈਰ ਮਰਦ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੁੰਨਾਪਣ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾਮਈ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਅਸੰਤੁਲਨ ਆਦਿ ਨਾਵਲ ਦੇ ਕੈਨਵਸ ਨੂੰ ਵਡੇਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਸਤੌਜ ਨੂੰ ਨਾਵਲੀ ਕਥਾ ਅਤੇ ਕਥਨ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸੂਝ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੁ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਵੀ ਅਨੂਠੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੁਪਮ ਹਨ।

(ਤੀਵੀਂਆਂ ਨਾਵਲ ਦੇ ਕਵਰ ਪੇਜ਼ ਉੱਪਰ ਟਿੱਪਣੀ)

(ੳ) ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ: ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਾਰੀ ਦੀ ਗਬਨ ਹੁੰਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਨੂੰ ਨਾਵਲ 'ਤੀਵੀਆਂ' ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਕੁੱਝ ਮੁੱਲ-ਵਿਧਾਨ ਬਣਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹਲਚਲ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਮੁੱਲ-ਵਿਧਾਨ ਟੁੱਟਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਜੋ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਨਾਵਲ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪਾਤਰ ਬਸ਼ੀਰਾ ਤੇ ਦੇਵਕੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪਾਤਰ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਨਰ ਦੀ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਉੱਪਰ ਤਿੱਖੀ ਚੋਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਸਤਾਈ ਅਤੇ ਪੀੜਤ ਨਾਰੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਬਸ਼ੀਰਾ ਦੇ ਕਹੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਰੱਬਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਤੀਮੀਂ ਦੀ ਜੂਨ ਨਾ ਪਾਈ। ਤੀਮੀਂ ਤਾਂ ਗਿੱਲੀ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਬਣੀ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਜਿਵੇਂ ਬੰਦੇ ਦਾ ਜੀਅ ਕਰਦੈ ਢਾਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ। ਮੇਰਾ ਵੀ ਕਿਹੜਾ ਧਰਮ-ਇਮਾਨ ਰਿਹੈ? ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਅਖਤਰ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅਖਤਰ ਤੋਂ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਖਿਆ ਨੇ ਖੋਹ ਲਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸੁਰਤ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੀ-ਕਿਹੜੀ ਜਾਤ-ਕੁਜਾਤ ਨੇ.....ਮੇਰੀ.....ਦੇਹ ਨੂੰ ਗੁੰਨਿਐ। ਫੇਰ ਕਾਕੇ ਨੇ ਮੇਰ ਮਾਰ ਲਈ। ਹੁਣ ਆਹ ਤੇਜੇ ਨੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦਾ ਠੱਪਾ ਲਾ ਦਿੱਤੇ।

(ਤੀਵੀਂਆਂ 40)

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸਿਸਟਮ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਆਉਣਾ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਰਹੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬਸ਼ੀਰਾ ਜੋ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਮਾੜੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਾਕਾ ਆਪਣੇ ਘਰ ਸ਼ਰਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਤੇਜੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ, ਇੱਕ ਮੱਝ ਦੇ ਬਦਲੇ ਹੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸਿੰਦੂ ਤੇ ਰੋਹੀ ਵੱਲੋਂ ਸੁਰਜੀ, ਦੇਵਕੀ, ਸਰਸਵਤੀ ਆਦਿ ਨਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖ਼੍ਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਉਣਾ ਤੇ ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਵੇਚ ਦੇਣਾ ਆਦਿ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਨਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਤਾਉਣਾ ਤੇ ਅੜ੍ਹਦੇ-ਥੁੜਦੇ ਨਸ਼ੇੜੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਣਾ ਇਹ ਸਭ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਡਿੱਗਦੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕਹੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਰੋਲੇ-ਗੋਲੇ ਜੇ ਨੇ ਇੱਕ ਆਹ ਕੰਮ ਠੀਕ ਕਰਤਾ, ਤੀਮੀਆਂ ਆਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਨਹੀਂ ਅੱਧੇ ਤਾਂ ਛੜੇ ਈ ਮਰ ਜਾਂਦੇ।

(ਤੀਵੀਂਆਂ 27)

ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਅਧੀਨ ਵਿਕਦੀ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਰਗਤੀ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਾਲੇ, ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਪੱਲੇਦਾਰ ਤੇ ਦਿਹਾੜੀਦਾਰ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਸ਼ੇੜੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਵੱਸ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਅਜਿਹੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਵਾਂਗ ਖ਼੍ਰੀਦ ਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਲਲਕ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੇਕਰ ਮਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੰਡੀ ਦੀ ਵਸਤੂ ਵਾਂਗ ਅੱਗੇ ਵੇਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ

ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘਰ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਕਰਿੰਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਲਾਲਚ ਵਸ ਇਹ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੇ।

ਨਾਵਲ ਤੀਵੀਂਆਂ' ਵਿੱਚ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਦੇਵਕੀ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਵਿਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਹਰ ਵਾਰ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉੱਪਰ ਧੱਕ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ;

> ਦੇਵਕੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਏਧਰ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਝਾਂਸਾ ਦੇ ਕੇ ਇੱਧਰ ਲਿਆਏ ਸਨ ਪਰ ਇੱਧਰ ਮਹੀਨਾ ਆਪਣੇ ਘਰ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੇਵਕੀ ਬਠਿੰਡੇ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਦਿਉਣ ਫੀਟਰ ਰੇਹੜਾ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਮਲੀ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਦਿਉਣ ਵਾਲੇ ਅਮਲੀ ਤੋਂ ਲੁੱਟਰ ਵਾਲਾ ਮੱਘਰ ਮੁੱਲ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਮੱਘਰ ਨੇ ਦੇਵਕੀ ਦੀ ਬਾਂਹ ਸਿੰਦੂ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।
>
> *(ਤੀਵੀਂਆਂ 102)*

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਪਾਤਰ ਬਸ਼ੀਰਾ ਵੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕਿ ਵਸਤੂ ਵਾਂਗ ਰੁਲਦੀ ਤੇ ਵਿਕਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਦੀ ਮਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਹ ਕਾਕੇ ਦੁਆਰਾ ਮੱਝ ਬਦਲੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਤੇਜੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਾਜ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਓਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਕੁਦੇਸਣ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਕੇ ਭੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਅ) ਸਮਾਜਿਕ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪਿਸ ਰਹੀ ਕੁਦੇਸਣ ਨਾਰੀ: ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚਕਾਰ ਪਿਸਦੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਤੀਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸਿਸਟਮ ਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕੀ ਅੰਜਾਮ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਾਖੂਬੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬਸ਼ੀਰਾ ਤੇ ਦੇਵਕੀ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਦੋ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪਾਤਰ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀਆਂ ਅਮਾਨਵੀ ਅਤੇ ਕਰੂਰ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਸ਼ੀਰਾ ਤੇ ਦੇਵਕੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਬਦਲ ਰਹੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਵਿਅੰਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਜੋ ਸਮੁੱਚਾ ਬਿੰਬ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਸਤਾਈ ਹੋਈ ਅਤੇ ਪੀੜਤ ਨਾਰੀ ਦਾ ਹੈ।

ਮੰਡੀ ਸਿਸਟਮ ਅਧੀਨ ਸਿਰਜਿਤ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਮਾਨਵੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਵੱਲ੍ਹ ਰੁਚਿਤ ਹਨ। ਭੋਗਵਾਦੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਬੇਚੈਨੀ ਨੂੰ ਬੜ੍ਹਾਵਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਟਕਰਾਅ ਨੂੰ ਅਗਰਭੂਮਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਿੰਦੂ ਦਾ ਸਾਧ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣਾ, ਰੋਹੀ ਦਾ ਪੁਲਿਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ ਜਾਣਾ, ਦੇਵਕੀ ਦਾ ਕਰਨੈਲ ਫੌਜੀ ਦੇ ਘਰ ਵਸ ਜਾਣਾ, ਰਾਜੂ ਦਾ ਭਈਆ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪਿੰਡ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਮਜ਼ਾਕ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਜਾਣਾ, ਸਾਤੇ ਤੇ ਉਹਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸੋਚ, ਰਾਜੂ ਦਾ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ, ਪਛਾਣ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਫ਼ਰਤ ਕਾਰਨ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆ ਕਰਨੀ ਤੇ ਦੇਵਕੀ ਦਾ ਅਸਤਿੱਤਵ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੀ ਉਲਝਣ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਿੰਦੂ, ਰੋਹੀ ↓ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਾਂ ਦਾ ਸੰਤਾਪ

ਰਾਜੂ ↓ ਕੁਦੇਸ਼ਣ ਮਾਂ ਦਾ ਸੰਤਾਪ

ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਨੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਦਲਾਅ ਆਇਆ ਹੈ। ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੇ ਚੱਲਦੇ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਵਿਕ

ਕੇ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗ ਰਹੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਕੁਦੇਸਣ ਨਾਰੀ ਵੀ ਦਲਾਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਖ੍ਰੀਦਣ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

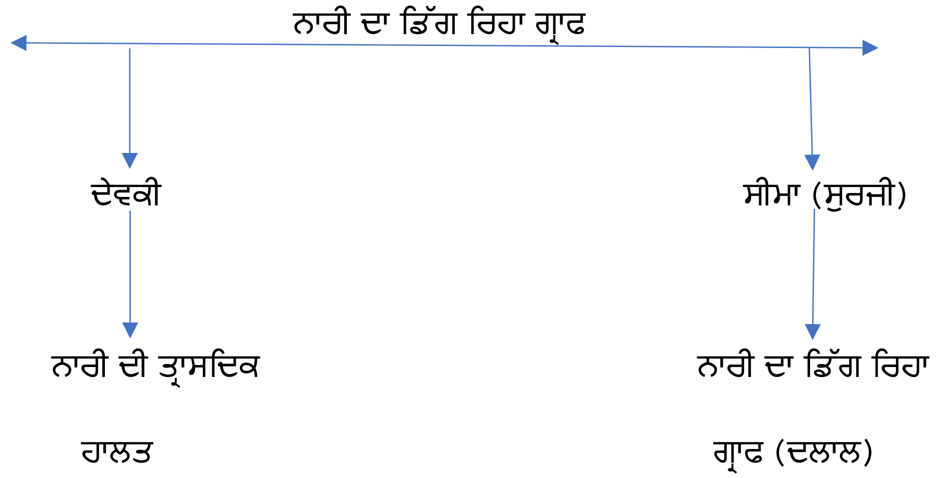

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਨਾਰੀ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀ ਇਸ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਖ੍ਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀ ਕੁਦੇਸਣ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਮਰਦਾਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸਿੰਦੂ ਦੇਵਕੀ ਨੂੰ ਅਠਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਖ੍ਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਜੋ ਕਿ ਛੜਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵਕੀ ਉਸ ਨਾਲ ਵੀ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਵੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਦੋ ਵਾਰ ਜਬਰਦਸ਼ਤੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਦੇਵਕੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਸਿੰਦੂ ਨੂੰ ਇਸ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਬਲਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਡਰ ਹੈ, ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਅਲੱਗ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਘਰ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹਿੱਸਾ ਵੰਡਾ ਲਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਘਰ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਖਾਤਰ ਦੂਸਰੇ ਮਰਦ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਮੰਡੀ ਦੀ ਵਸਤੂ ਦਾ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਸਮਕਾਲੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਦੇਹ

ਵਪਾਰ ਜਾਂ ਨਾਰੀ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਹੋਣਾ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਿਘਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੱਲ੍ਹ ਲਗਾਤਾਰ ਸਰਕਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਭਵਿੱਖ ਉੱਪਰ ਵੀ ਸੰਕਟ ਮੰਡਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲ 'ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਨੀਤੂ ਨਾਲ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਨੀਤੂ ਦਾ ਪਤੀ ਨਸ਼ੇ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਨਸ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ ਉੱਪਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਨਸ਼ਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਜਾਣ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਹਾਲਾਤ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਨਸ਼ੇ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਯਾਰਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਬਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਸ਼ੇ ਬਦਲੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਸ਼ੇੜੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਕਰੁਣਾ ਭਰਿਆ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਹਾਰ ਕੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪਤੀ ਨਸ਼ੇ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਨਾਰੀ ਮੰਡੀ ਦੀ ਵਸਤੂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਉਸ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਖਾਤਰ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਜੁਗਾੜ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਦੇ ਕਹੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ...ਤੇ ਉਸ ਰਾਤ ਨੇਕ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਕੁੱਟਿਆ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਨਾਲ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਤੇਜਾਬ ਨਾਲ ਨਹਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਫੇਰ...ਫੇਰ ਤਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਖਾਤਰ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਖਾਤਰ, ਨੇਕ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਰਗੇ ਅਨੇਕਾਂ ਯਾਰ ਬਣਨ ਲੱਗੇ।

(ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ 57)

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਪਰ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੁਆਰਾ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮੰਡੀਕਰਨ, ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦੇ ਧੰਦੇ ਦੁਆਰਾ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉੱਪਰ ਧੱਕਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਮਨਫੀ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਹਾਲਾਤ ਹੀ ਇਸ

ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਕਿ ਜੋ ਨਾਰੀ ਅੱਜ ਇਹ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਹ ਕਾਰਜ ਛੱਡ ਕੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇ ਵੀ ਤਾਂ ਵੀ ਸਮਾਜ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਉਂਦਾ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਸਮਾਜ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਨਾਰੀ ਇਸ ਧੰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਤੇ ਨਾਰੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਿਸ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਵੇਦ, ਗ੍ਰੰਥ ਰਚੇ ਗਏ, ਅੱਜ ਉਸ ਧਰਤੀ ਹੀ ਨਾਰੀ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਲਗਾਤਾਰ ਵੱਧਦਾ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਧੰਦੇ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਇਕੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਲਾਲ, ਕਰਿੰਦੇ, ਪੁਲਿਸ, ਨੇਤਾ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਤੱਕ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਪ੍ਰਮੋਟ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚੱਲਦੇ ਰਹਿਣ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮੁੰਦਰਾ ਚਿਰਾਗ ਦੇ ਕਹੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ ‘ਤੇ ਵਸਦੇ ਆਂ, ਏਥੇ ਵੇਦ ਰਚੇ ਗਏ, ਏਥੇ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚੇ ਗਏ। ਗੁਰੂਆਂ ਪੀਰਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ, ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ... ਸੁਣਦੀ ਸੁਣਦੀ ਮੈਂ ਖਿੱਝ ਗਈ, ਸੁਆਹ ਦੀ ਧਰਤੀ। ਬੰਦਾ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਲੜਦਾ ਤੁਰ ਜਾਂਦੈ, ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ...? ਡੇਰਿਆਂ-ਸੱਠਾਂ ਵਾਲੇ ਸਾਧਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ? ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ ਦਾ ਅੱਧਾ ਪੰਜਾਬ ਤਾਂ ਚਕਲਾ ਬਣਿਆ ਪਿਐ। ਆਪਣੇ ਏਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਸਬੇ ‘ਚ ਤੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ‘ਚ ਹੀ ਦੇਖ ਲੈ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਏਸ ਧੰਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਪਾਲਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਨੇ।
>
> *(ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ 41)*

ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੜਕਨਾਮਾ ‘ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ’ ਨਾਵਲ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ,

ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ-ਧਿਆਣੀਆਂ, ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਲਈ ਉਹਲਿਆਂ ਤੇ ਪਰਦਿਆਂ ਹੇਠ ਦੇਹ ਦਾ ਧੰਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹਨ। ਵੱਡੀ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ-ਇਹ ਧੰਦਾ ਫੈਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅੰਕੜੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁਝ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਚਾਰ ਤੋਂ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਔਰਤਾਂ ਇਸ ਧੰਦੇ ਵਿੱਚ ਹਨ।

(ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ 8)

ਨਾਰੀ ਦੇਹ ਦੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੇ ਇਹ ਹਾਲਾਤ ਇਕੱਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਰਗੇ ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਸਾਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵੱਡੇ ਦਲਾਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਰਗੇ ਮਹਾਂਨਗਰ ਬਾਰੇ ਵੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ਹੈ,

ਦਿੱਲੀ ਵਰਗੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੈ ਨਾ, ਉੱਥੇ 50 ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਏਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਨੇ, ਜਿੱਥੇ ਆਹੀ ਧੰਦਾ ਚਲਦਾ ਐ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨੱਕ ਹੇਠਾਂ ਚਲਦਾ ਸਾਰਾ ਕੁਝ। ਦਲਾਲ ਵੀ ਸ਼ਾਹ ਬਣੇ ਹੋਏ ਨੇ। ਇੱਕ ਦਲਾਲ ਤਾਂ 10 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਹ ਜਿਹੜੀ ਨਵੀ ਚੱਲੀ ਹੈ...'ਐਸਕਾਰਟ ਸੇਵਾ' ਬੜਾ ਚੱਲਿਆ ਹੈ ਏਹ ਧੰਦਾ। ਬੱਸ ਕੁੜੀਆਂ ਸਪਲਾਈ ਕਰੋ ਤੇ ਦਲਾਲੀ ਖਾਉ।

(ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ 41)

ਨਾਰੀ ਦਾ ਮੰਡੀਕਰਨ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਭ ਨੂੰ ਹੈ, ਆਮ ਇਨਸਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਤੱਕ ਸਭ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਹੈ, ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਸੁਆਰਥ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਨਾਰੀ, ਜੋ ਇਸ ਵਿਚਾਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਿਸ ਰਹੀ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਸਰਕਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦਾ ਮੰਡੀਕਰਨ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਖ਼੍ਰੀਦਿਆ ਤੇ ਵੇਚਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਪੁਖਤਾ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਜ ਦੇ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਉੱਪਰ ਜੋ ਖ਼ਤਰਾ ਲਗਾਤਾਰ ਮੰਡਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰ ਸਕੀਏ। ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ:

- ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਤੇ ਖਪਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵੱਧਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦਾ ਵਸਤੂਕਰਨ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।
- ਅਧਿਐਨ ਅਧੀਨ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਦਮਿਤ ਤੇ ਦਲਿਤ ਸਥਿਤੀ ਵਧੇਰੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ।
- ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪੈ ਰਹੇ ਨਕਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਵੱਧਦਾ ਡੇਰਾਵਾਦ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਜਿਨਸੀ ਸ਼ੋਸਣ ਨੂੰ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵਿਅੰਗਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।
- ਮਹਾਂਨਗਰੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਾਰੋਬਾਰੀ/ਵਪਾਰ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਪਰ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨਾ, ਫਿਲਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗਲੈਮਰ ਲਈ ਨਾਰੀ ਦਾ ਜਿਸਮ ਵੇਚਣਾ, ਜਿਹੇ ਮਸਲੇ ਅਜੋਕੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਰਤਾਰਾ, ਤੰਗ ਸੋਚ ਤੇ ਉਸ ਪਿਛਲੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਸਤੂ ਰਾਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਦਾ ਹੈ।
- ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਇਖਲਾਂਕ ਵਿੱਚ ਪਰਦੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਕੁਦੇਸ਼ਣ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਨੂੰ ਅਧਿਐਨ ਵਸਤੂ ਰਾਹੀ ਕਾਰਨ ਦੇ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

……………………………………………………………………………………………

ਅਧਿਆਇ ਚੌਥਾ

ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪਰਿਪੇਖ

ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪਰਿਪੇਖ

ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਮਾਨਵੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਾਰਨ ਵਜੋਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਮਾਨਵ ਮੌਖਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਜਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਨਾਵਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਧਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ਅਤੇ ਅਸੀਮ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਸੱਚ ਰਾਹੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਕਾਲਪਨਿਕਤਾ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਮਕਾਲ ਤੱਕ ਰਚੇ ਗਏ ਸਮੁੱਚੇ ਕਥਾ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਰਚਨਾਕਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਾਕੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪਰਵਾਸ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਹਿਮ ਵਰਤਾਰਾ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। 'ਪਰਵਾਸ' ਸ਼ਬਦ ਅੰਗਰੇਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'Emigrant' ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਹੈ। 'ਪਰ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਬੇਗਾਨਾ ਜਾਂ ਓਪਰਾ ਅਤੇ 'ਵਾਸ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, 'ਵੱਸਣਾ' ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 'ਪਰਵਾਸ' ਦਾ ਆਮ ਜਿਹਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਓਪਰੇ ਜਾਂ ਦੁਰੇਡੇ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸਣਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਵਾਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਬਹੁਤ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਵਾਚਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਤੇ ਲੰਮੇਰੀ ਲੜੀ ਹੈ।

ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਗ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਜੋ ਕਿ ਲਗਾਤਾਰ ਵੱਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਥੰਮਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲਗਾਤਾਰ ਸਰਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਨੋਜਵਾਨਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਸੰਤੋਸ਼ਜਨਕ ਵਸੀਲੇ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਾਟਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਇੱਕ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਹੈ। ਜਦੋਂ

ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਘੱਟ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਬੌਣੇ ਜਾਪਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਘਾਟਾਂ ਦੀ ਖਾਨਾਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਨਸਾਇਲਕੋਪੀਡੀਆ ਆਫ਼ ਬ੍ਰਿਟੇਨਿਕਾ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ,

> Migrant is the makement of people from one place in order to settle permanently in another.
>
> *(Encyclopaedia of Britannica 421)*

ਪਰਵਾਸ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਰਤਾਰਾ ਬਣ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ਕੋਈ ਵੀ ਹਥਕੰਡਾ ਵਰਤ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਖਾਂ ਵੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਭੱਜਣ ਦੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਲਗਾਤਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਜੋ ਹਾਲਾਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਸ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਹਰ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਿਸਟਮ ਤੋਂ ਦੂਰ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ, ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਧੁੰਦਲਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਰ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਖਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਣ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਜੱਜ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਪਹਿਲਾਂ, ਸਥਾਈ ਪਰਵਾਸ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜਾਵੇ। ਦੂਸਰਾ, ਸਰਨਾਰਥੀ ਜਾਂ ਉਜੜੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਵੀ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਸਥਾਈ ਜਾਂ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਸਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਦਹਾਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਗੜਵੜੀ ਕਾਰਨ ਕਈ ਲੋਕ ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਸਰਨਾਰਥੀ ਬਣ ਕੇ ਗਏ। ਤੀਸਰਾ, ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਰਤ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਹੈ, ਭਾਵ ਕਿ ਲੋਕ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀਆਂ ਤੋਂ

> ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪਰਵਾਸੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਚੌਥਾ, ਕਈ ਲੋਕ ਸੈਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉੱਥੇ ਸੈੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਵਾਂ, ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਜੋ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਦੇ ਕਰਦੇ ਹਨ।
>
> *(ਪਰਵਾਸ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸੰਕਟ 43)*

ਵਰਤਮਾਨ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵੱਲ੍ਹ ਜੇਕਰ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਜੋ ਹਰ ਵਰਗ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੈ, ਉਹ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਗਲਪਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਤਾਪ ਹਢਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਸਹਿਗਲ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਕਿ

> ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਸੰਦਰਭ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜੋ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਂਤਰਿਕ ਤੇ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਅਭਿੱਜ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਾਂਸਿਤਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਭੁਗੋਲਿਕ ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਕੂਲ ਸਿਰਜਤ, ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਤੇ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਵੀਂ ਹੈ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਉਦਯੋਗਮੁਖੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਇਸਤਰੀ ਤੇ ਮਰਦ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਤੇ ਸ਼ਖਤ ਮਿਹਨਤੀ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਸਲਵਾਦੀ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਭਰੇ ਮਾਹੌਲ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਨੂੰ ਕਰੜੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਜਥੇਬੰਦ ਵੀ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਲੀਹਾਂ ਵੱਲ ਵੀ ਤੁਰੇ

ਜਿਸਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਵੇਚਨ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਹੋਰ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਅਧਿਐਨ 87 88)

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਮਰਕਜ਼ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਰਿਪੇਖਾਂ ਤੋਂ ਵਾਚਣਾ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਅਧੀਨ ਰੱਖਣ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਸਨੂੰ ਵਿਦੇਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵਖਰੇਵਾਂ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਖਿੱਤੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਖਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰੀ ਵੰਡ ਕਾਰਨ ਅਜਿਹਾ ਵਖਰੇਵਾਂ ਸੰਭਵ ਹੈ।

4.1 ਮਕਾਨਕੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਬਣਾਵਟ: ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬਹੁਤ ਉਤਾਵਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਚੁਕਾਉਣੀ ਪਵੇ। ਪੰਜਾਬ ਰਹਿੰਦਾ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਦਾਅ ਉੱਪਰ ਲਗਾ ਕੇ ਵੀ ਉਚਿਤ ਤੇ ਅਣਉਚਿਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਜੋਖਮ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ, ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵੇਚ ਕੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਜੁਗਾੜ ਕਰਨ ਦੀ ਹਰ ਸੰਭਵ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਅਕਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਏਜੰਟ ਸਹੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਜਾਂ ਫ਼ਿਰ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਲਾਲਸਾ ਕਈ ਵਾਰ ਏਜੰਟ ਵੀ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਚੁਣਦੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਮਿਲਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਰੋਟੀ ਹੀ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਜ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ, ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਥਕੰਡੇ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇ। ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਗ ਇਸ ਕਦਰ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ

ਹਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਮਾਣ-ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵਿਆਹ ਦਾ ਹੈ, ਅੱਜ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਐਨੀ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਕਿ ਇਨਸਾਨ ਵਿਆਹ ਵਰਗੇ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਵੀ ਮਜ਼ਾਕ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੇ ਵਾਹ ਲਾਲਸਾ ਨੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਉਲਝੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਸੁਖਵਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਸੁੱਖਾ) ਨੂੰ ਨਿਮਨ ਕਿਰਸਾਨੀ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ ਭੂਆ ਮੁਤਬੰਨਾ ਬਣਾ ਕੇ (ਪਰਵਾਸ) ਦੇ ਅਧੀਨ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਖ ਕੇਨੈਡਾ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਡਾਲਰਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਖਾੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜੀਵਨ ਮਹਿਜ ਇੱਕ ਛਲਾਵੇ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਅਸਲ ਸੱਚਾਈ ਤਾਂ ਵਾਹ ਪੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਸਾਧਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਕਸਰ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਧੋਖਾਧੜੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਵਾਪਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਮੁਲਖਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਤੇ ਕੜਵੇ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਇੰਦਰਜੀਤ ਨੇ ਸੁੱਖੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ‘ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਸਪੌਂਸਰ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਨਾਨਕਿਆਂ ਤੋਂ ਮੋਟੀ ਸਾਰੀ ਰਕਮ ਝਾੜ ਲਈ। ਮਾਮੇ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਤਲਾਕ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਚਲੀ ਗਈ। ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦੇ ਦਿਉਰ ਨੂੰ ਫਸਾ ਲਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਆਈ। ਭੈਣ ਦੇ ਦਿਉਰ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਸੀਟੀ ਲਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਇਹਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਟਰਾਟੋਂ ਵੱਲ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਇੰਦਰਜੀਤ ਫਿਰ ਇੰਡੀਆ ਗਈ। ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਲੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਮੰਗਵਾ ਲਿਆ।

(ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ 117)

ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਸ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਵਾਪਰਦਾ ਇਹ ਸਭ ਸ਼ਾਇਦ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੋਖੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਧੋਖੇ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੇ ਆਪਣਾ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਪਰਵਾਸ ਅਧੀਨ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚ ਧਕੇਲ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪੁਖਤਾ ਹੱਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਅੰਦਰ ਕਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬੇਲਗਾਮ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮਾਨਵ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਕਸਿਤ ਜਾਂ ਤਰੱਕੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਲਦੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹੇ ਘ੍ਰਿਣਤ ਕਾਰਜ ਵੀ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਮਿਲਿਆ ਮੌਕਾ ਹੱਥੋਂ ਗਵਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ।

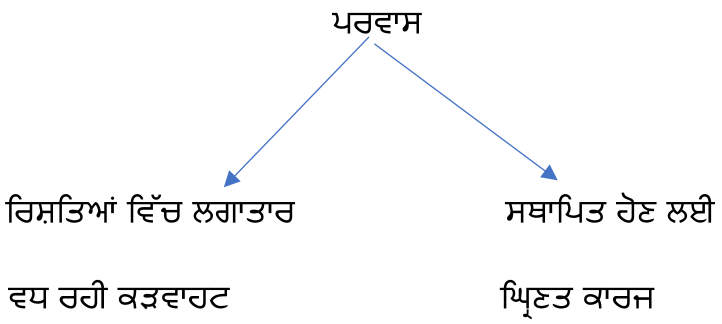

ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਤੇ ਹਾਸ਼ੀਅਗਤ ਸਥਿਤੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਨਰ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ,

> ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਬੋਝ ਔਰਤ ‘ਤੇ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਘਰ, ਪਰਿਵਾਰ ‘ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਫ਼ਰਜ਼ ਵੀ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਔਰਤ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਅਜੇ ਪੂਰਵ ਪ੍ਰੀਚਿਤ ਦਾਇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਹੈ।
>
> *(ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ 51)*

ਨਾਵਲ ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਸੁੱਖੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਝੂਠਾ ਤਲਾਕ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਿਉਰ ਬੇਗੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਨੈਡਾ ਵਿੱਚ ਪੱਕਾ ਕਰਵਾ ਸਕੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਰਿਸਕ ਉਠਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਈ ਗਲਤ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹੱਟਦੀ, ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਪਿਉ ਦਾ ਨਾਂ, ਸੁੱਖੇ ਦੀ ਬਜਾਏ ਬੇਗੇ ਦਾ ਲਿਖਵਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਬੇਗਾ ਹੀ ਉਸਦਾ ਬਾਪ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਸੁੱਖਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਗਾ ਕਾਗਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁੱਖੀ ਦੇ ਇੱਕ ਪੁੱਤ ਦਾ ਪਿਉ ਬਣ ਗਿਆ।
>
> *(ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ 83)*

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ, ਜੋ ਰਿਸ਼ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਰਲ ਤੇ ਹੰਢਣਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਜਟਿਲਤਾ ਤੇ ਅਨਿਸ਼ਚਤਤਾ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਰਿਸ਼ਤੇ-ਨਾਤੇ, ਸਭ ਕੁਝ ਅਸਲੀਅਤ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਛਲਾਵਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਲੋੜ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਸੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਸੁੱਖਾ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੱਕਾ ਕਰਵਾਉਣ ਖਾਤਰ ਆਪਣਾ ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖਵਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਉਲਝਣਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਸੁੱਖੇ

ਦਾ ਭਰਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਪੱਕਾ ਕੇਨੈਡਾ ਵਾਸੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਉਰ ਜੋ ਕਿ ਕਾਗਜ਼ੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਤਲਾਕ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕੇਨੈਡਾ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਬੇਗਾ ਜਦੋਂ ਫ੍ਰੀ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸੁੱਖੀ ਨੇ ਬੇਗੇ 'ਤੇ ਤਲਾਕ ਲੈਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਹੜੀ ਤੁਹਮਤ ਲਾਵਾਂ ਤੇ ਕੀ ਪੱਜ ਪਾਵਾਂ?" "ਇਹ ਹੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਆਂ, ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ" ਉਹ ਰੁਕ ਕੇ ਬੋਲੀ, "ਜਦੋਂ ਇਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਪਰਗਮਨੀ ਦੀ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੁਹਮਤ ਥੱਪਦਾ ਜਾਂ ਮਿਹਣਾ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅੱਗੋਂ ਲੜਦੀ ਜਾਂ ਝਗੜਦੀ ਆਂ ਤੇ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਪੈਂਦੀ ਆਂ"। ਬੇਗੇ ਨੂੰ ਤਲਾਕ ਦੇ ਕੇ ਸੁੱਖੀ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਨਿੰਦਰ ਲਈ ਬਤੌਰ ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ ਭਿਜਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਸੁੱਖੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਗਰੀਬੀ ਸਾਅਵੇ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪ ਸੁੱਖੇ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਕਚਹਿਰੀ ਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ।
>
> *(ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ 84)*

ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਲਗਾਮ ਲਾਲਸਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਕਦਰ ਆਪਣੇ ਚਮਕ-ਦਮਕ ਵਾਲੀ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜਕੜਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਜਹਿਰੀਲੇ ਨਾਗ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣਾ ਬਚਾਅ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਅੱਜ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਾਰੀ ਵੀ ਇਸ ਚੱਕਰਵਿਊ ਵਿੱਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਫਸ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਤੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਨੇ ਮਾਨਵੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਢਾਹ ਲਾਈ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ। ਅੱਜ ਦੌਰ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦਾ ਸੌਖਾ ਰਾਹ, ਤੇ ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਧੰਦਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਗਰੀਬੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ, ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਚਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲਾੜੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਲਾੜਾ ਉਸਦੇ ਬਾਪ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਈ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹੀਆਂ-ਲਿਖੀਆਂ ਤੇ ਸੋਹਣੀਆਂ ਸੁਨੱਖੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਦਬਾਅ ਤੋਂ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ,

ਪੰਜਾਹਾਂ ਦਾ ਗੰਜਾ, ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਸੋਲਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਛੋਹਰ ਕੁੜੀ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲਿਆਇਆ।

(ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ 60)

ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅਣਜੋੜ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਅਨੈਤਿਕਤਾ, ਮਾਨਸਿਕ ਉਲਝਣਾਂ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਕੜਵਾਹਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਜਿਹੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਕਸਰ ਮਾਨਸਿਕ ਭਟਕਣਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਬੇਜੋੜ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਭੁਗਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਅਧੀਨ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ

ਮਾਨਸਿਕ ਭਟਕਣਾ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ

ਰਿਸ਼ਤਿਆ ਵਿੱਚ ਕੜਵਾਹਟ

ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਿਸਕ ਉਠਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਮਕਸਦ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੱਕ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਣ। ਨਾਵਲ ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ ਦੀ ਪਾਤਰ ਨੇਤ੍ਰੀ ਵੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੇਕਿਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲਾੜੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ

ਕਰਵਾ ਕੇ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਰਦ ਨੂੰ ਉਹ ਉਨਾਂ ਸਮਾਂ ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਜਾਹਿਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਂ ਉਸਦਾ ਅਸਲ ਮਕਸਦ, ਭਾਵ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੇਕਿਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲੈਂਦੀ। ਅਜਿਹੇ ਸੱਚ ਬਾਰੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਮਨਿੰਦਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਵਾਦ 'ਚ ਤਲਾਕ ਬਾਰੇ ਨੇਤ੍ਰੀ ਕੌਰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ,

> ਤੂੰ ਕੀ ਸਮਝਦਾ, ਤੇਰੀ ਸਿਰਗਟਾਂ ਦੀ ਬੋਅ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਹਵਾੜ ਤੇ ਤੇਰਾ ਦੋ ਮਣ ਦਾ ਭਾਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਐਨੇ ਸਾਲ ਐਵੇਂ ਸਹਿੰਦੀ ਰਹੀ"। "ਉਦੋਂ ਮੇਰਾ ਮਕਸਦ ਪੂਰਾ ਨਈਂ ਸੀ ਹੋਇਆ?"
>
> "ਕਿਹੜਾ?
>
> "ਆਪਣੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਤੇ ਭੈਣ ਭਰਾ ਮੰਗਵਾਉਣ ਦਾ। ਉਸਨੇ ਘਰ ਵੱਲ ਹੱਥ ਕਰਦੀ ਨੇ ਕਿਹਾ,
>
> "ਨਿਆਣਿਆਂ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਦਾ ਖਰਚ। ਮੇਰਾ ਖਰਚ। ਸਭ ਕੁਝ ।

(ਸਪੌਸਰਸ਼ਿਪ 11)

ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਆਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ, ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਗਵਾਉਣਾ, ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਜਾਂ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਡਾਲਰਾਂ ਦਾ ਲੈਣ ਦੇਣ ਇੱਕ ਆਮ ਕਾਰਜ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੌੜੀ ਬਣਾ ਕੇ ਹਰ ਕੋਈ ਵਿਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਮਾਨਵ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਕੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਡਾਲਰਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਸ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨਾਲ ਛੇੜਖਾਨੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਭੂਆ ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਆਈ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬਹੁਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਲਖ ਦੀਆਂ

ਕਮਜੋਰੀਆਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਇੱਧਰ ਬੱਚੇ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਹ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੱਸ ਕੇ ਜਾਂ ਸਾਕ ਸੰਬੰਧੀ ਦੱਸ ਕੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਮੁਲਖ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਇਹ ਸਭ ਕਿਸੇ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖ ਕੇ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸੋਨੇ ਦੀ ਲੰਕਾਂ ਉਸਾਰ ਸਕੇ, ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਹ ਸੁੱਖੀ ਕੋਲ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸੁੱਖੀ ਦੇ ਬੱਚਾ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਗਨ ਦੇਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ,

> ਉਸਦੇ ਕੰਨ ਕੋਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਬੋਲੀ, "ਆਹ ਸ਼ੋਕਰੇ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਗਨ ਪਾਉਣ ਆਉਂਦੇ ਸੀ ਨਾਂ?" ਸੁੱਖੀ ਨੇ ਹੁੰਗਾਰਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਭੂਆ ਬੋਲੀ, "ਇਹ ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਈ ਮੁੰਡੇ ਬਣਾ ਕੇ ਲੰਘਾਇਉ ਆਂ"।
>
> "ਮੁਫਤ?" ਸੁੱਖੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਐਵੇਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।
>
> "ਨੀ ਕਾਹਨੂੰ, ਦੋ ਦੋ ਢਾਈ ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਪੌਂਡ ਲੈ ਕੇ।

(ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ 47 48)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਾ ਨਜ਼ਾਇਜ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਆਪਣਾ ਫਇਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਮਦਦ ਵੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਭੂਆ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਰਾਜ਼ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨਾਸਾਰ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੈਸਾ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਧੋਖੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪਣਾ ਪੈਸਾ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਆਪਣਾ ਸੁਆਰਥ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਵਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਭੂਆ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਸਾਰੇ ਮਹਾਜਾਲ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ,

ਤੇਰੇ ਫੁੱਫੜ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਭਤੀਜਾ ਵੀ ਟੈਕਸ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਨਿਆਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਾਇਆ ਹੋਇਆ।

(ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ 48)

ਪਰਵਾਸ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜੋ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਜਰ੍ਹਾ ਗੌਰ ਫਰਮਾਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਤਾਪ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਭੋਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁੰਝਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਪਰਾਏ ਮੁਲਖ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਦਰਦ ਸਾਂਝਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਚਲਦੇ ਨਾਰੀ ਅਕਸਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਕਿ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਵੀ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

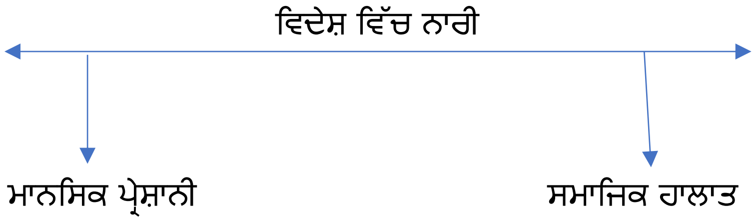

ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਤਾਰੋ ਵੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਤਿੰਨ ਬੇਟੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਪਤੀ ਜਿੱਦ ਤੇ ਹੈ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਰਭਵਤੀ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਚੈਕਅਪ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮੁਅਇਨੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਬੱਚਾ ਵੀ ਲੜਕੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਅਬੋਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਐਬਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਤੇ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਉਸਦੀ ਬੜੀ ਬੇਟੀ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਹੈ, ਨਾਮੋਸ਼ੀ ਦੇ ਮਾਰੇ ਉਹ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

ਆਂਟੀ, ਮੇਰੀ ਮੱਮ ਨੇੱਕ 'ਚ ਚੁੰਨੀ ਪਾਈ ਮਿਡਲ ਡੋਰ 'ਚ ਹੈਂਗ ਕਰਦੀ ਆ"। "ਉਹਦੇ ਤਿੰਨ ਕੁੜੀਆਂ ਸੀ। ਆਦਮੀ ਮੁੰਡਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਤਾਰੋ ਹੋਰ ਨਿਆਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਹੋਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਤਾਂ ਫਾਹਾ ਲੈ ਲਿਆ।

(ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ 61)

ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਗੁਨਾਹ ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਇਨਸਾਨ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਜਿਹੇ ਗਲਤ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਏਸ਼ੀਅਨ ਜਾਂ ਕਾਲੇ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰੇਮ ਉਛਾਲੇ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਗਲਤ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਪਰਵਾਸ ਅਧੀਨ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਨਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਅਧੀਨ ਨਾਰੀ ਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਦਮਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

4.2 ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਟਕਰਾਉ ਅਤੇ ਨਾਰੀ: ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਭਰਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋਣਾ, ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਵ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਿਕਵੇ, ਭੈਅ, ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਵਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

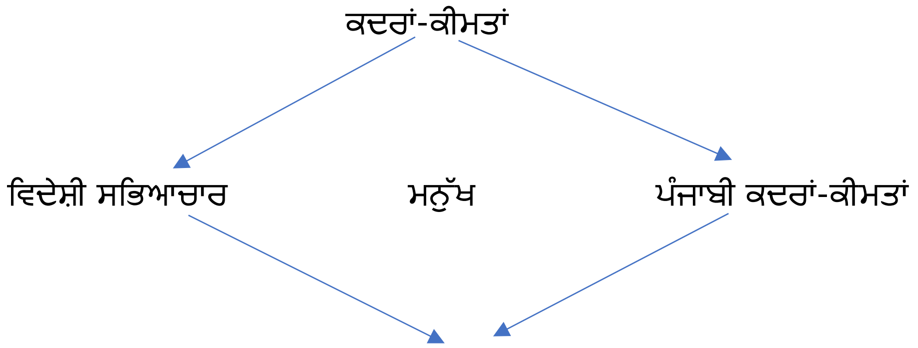

ਆਪਸੀ ਦਵੰਦ

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਟਕਰਾਉ। ਪੰਜਾਬੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜੀਵਨ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਜਿਸ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਥੋਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਨਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵੀਨ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ, ਤੇ ਨਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਉਹ ਆਪਣੇ, ਵਲਾਇਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਟੁੱਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਸਰ ਕਬੂਲਦਾ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਤਮਸਾਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਟੁੱਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਹੋ ਹੀ ਉਹਦੇ ਜੁੜਨ-ਅਜੁੜਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਸੱਚ ਹੈ।

(ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ 108)

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਆਸਮਾਨ ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਵਿਕਸਿਤ ਸੱਭਿਅਤਾ ਤੇ ਅਰਧ-ਵਿਕਸਿਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਜਲਦੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਢਾਲ ਸਕਦੇ।

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਦੂਰ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਮਨ ਦੀ ਭਟਕਣਾ, ਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੂਜੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਦਾਰਥਕ ਸਮਰਿਧੀ ਵਾਲਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਦਾ ਹੀ ਦੂਜੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਤੀਮੂਲਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦਮ ਨਹੀਂ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਦੇ ਮੈਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਸੰਤੂਲਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
>
> *(ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੀ ਨਾਵਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ 37)*

ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮਾਹੌਲ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਉਲਝਣਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੱਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

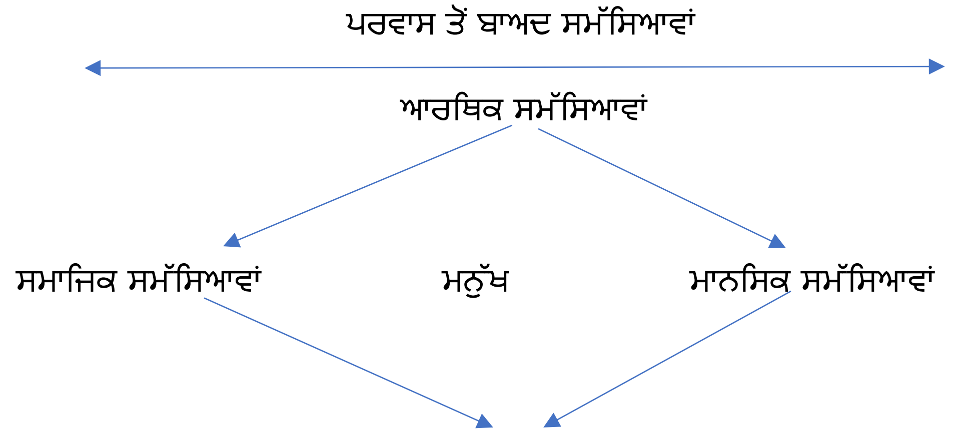

ਧਾਰਮਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ

ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਸੁੱਖੀ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਸਜਾਏ ਵਿਦੇਸ਼ ਕੇਨੈਡਾ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਤੇ ਮਾਹੌਲ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਨੈਡਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਰੂਪਮਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕੇਨੈਡਾ ਆ ਕੇ ਉਹ ਵੇਖਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰਤਾ ਭਰਿਆ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਆਸਮਾਨ ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਸਭ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਕੀ ਇਹੋ ਵਲੈਤ ਹੈ? ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ?" ਉਸ ਨੇ ਉੱਚੀ ਦੇਣੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, "ਕਿਸ ਖਾਤਰ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਨੱਠੇ ਆਉਂਦੇ ਆ ? ਨਾ ਬਾਹਰ ਦੀ ਹਵਾ, ਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਵਾਤਾਵਰਨ, ਬਸ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ, ਅੰਦਰ ਦੀ ਹਵਾੜ। ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਚਾਰ ਜਣੇ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਕੋਠੜੀਆਂ 'ਚ ਬੰਦ। ਤੂੜੇ ਹੋਏ! ਕੁੱਕੜਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਖੁੱਡਿਆਂ 'ਚ ਡੱਕੇ।

(ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ 38)

ਪਰਵਾਸ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਖਾਸ ਕਰ ਪੁਰਾਤਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਅੱਜ ਵੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਉਤਨੀਆਂ ਹੀ ਕੀਮਤੀ ਤੇ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਹਨ, ਪਰ ਅੱਜ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਰੀਤਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲਗਾਅ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸਰ ਤੇ ਵਿਸਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਜ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਆਪਣੀ ਨਵੀਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਸੌਂਪਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਨਵੀਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਤੋਂ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਪੁਰਤਾਨ ਸੋਚ ਆਖਦੇ

ਹੋਏ ਨਕਾਰਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ ਵਿੱਚ ਕੁਲਤਾਰ ਦਾ ਰੂੜ੍ਹੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਕੁੜੀ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਜਿਸ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਕੁੜੀ ਪੜਦੀ ਹੈ ਉਹ ਉੱਥੇ ਵੀ ਪਤਾ ਕਰਨ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਾਵਲ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਦੁੱਧ ਦਾ ਜਲਿਆ ਲੱਸੀ ਨੂੰ ਵੀ ਫੂਕਾਂ ਮਾਰਦਾ" ਵਾਂਗ, ਜੋ ਰਿਸ਼ਤਾ ਆਉਂਦਾ ਉਸਦੀ ਪੂਰੀ ਛਾਣ ਬੀਣ ਕਰਦਾ। ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਲਿਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਕੋਰਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੰਦਾ। "ਕੁਲਤਾਰ ਨੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਸਨੇ ਵੀ ਨੇਤ੍ਰੀ ਦੀ ਸਾਹਦੀ ਭਰੀ ।
>
> *(ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ 135)*

ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤਰ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦੋਚਿੱਤੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦੇ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਅੱਜ ਤੱਕ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸੱਭਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਵੀ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਵਾਤਾਵਾਰਨ ਦਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਅੱਜ ਕਦੇ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਉੱਪਰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇਖਣਾ ਲੋਚਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਤਾਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵੇਖਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

ਪੁੱਤਰ, ਅੱਜ ਸ਼ਗਨਾਂ ਦਾ ਦਿਨ ਆ। ਸ਼ਗਨਾਂ ਦੇ ਦਿਨ ਇੱਦਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਈ ਦਾ। ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਸਾੜ੍ਹੀ ਬੰਨ੍ਹਣੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਲਾਲ ਜਾਂ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦਾ ਸੂਟ ਪਾ ਲੈ। ਸਾਡੇ ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਅੱਜ ਦੇ ਦਿਨ ਲਾਲ ਜਾਂ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਹੀ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਆ। ਕਾਲੇ ਨਈਂ"। "ਪਰ, ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਡੈਡ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋ ਜੀ ਕਰਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਆ। ਜਿੱਦਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਚਾਹਾਂ ਪਾ ਸਕਦੀ ਆਂ। ਜਿੱਦਾਂ ਦੀ ਮੇਕਅੱਪ ਕਰਨੀ ਚਾਹਾਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਆਂ ਤੇ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਵਾਲ ਰੰਗ ਤੇ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਆਂ।

(ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ 131)

ਸਮਾਜ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦਾ ਹੋਵੇਂ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਦਾ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ ਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਹਰ ਥਾਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨੀਚਾ ਵਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਰਜ਼ੀਨੀਆਂ ਵੁਲਫ (Virginia Woolf) ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ

ਅੱਜ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਔਰਤ ਲਈ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਜੜ੍ਹਾਂ ਜਮਾਈ ਬੈਠੇ ਔਰਤ-ਵਿਰੋਧੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਅੱਜ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ।

(ਏ ਰੂਮ ਆਫ਼ ਵਨਜ਼ ਆਉਨ 5)

ਅੱਜ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਲਈ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢਾਲ ਵੀ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਵੀ ਕੁਝ ਰਸਮਾਂ ਲਈ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਦਬਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਤੇ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਹਦਾਇਤਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਹੁੰਦਲ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋਈ ਵੀ ਲੇਖਕ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸੱਤ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਚਲਾ ਜਾਵੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ, ਆਪਣੀ ਮਿੱਟੀ, ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟ ਸਕਦਾ।

(ਚਿਰਾਗ 77)

ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰੂੜ੍ਹੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਪਰ ਥੋਪਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾਵੇਗਾ। ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

ਉਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਆ"। ਫੌਜੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ, "ਪਰ, ਕੁੜੀ ਦੇਖ ਕੇ ਹਾਂ ਕਰਨੀ ਪੈਣੀ ਆ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੁੜੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਣੀ।

(ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ 130)

ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਣਖ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਰਹਿਣ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਜੀਵਨ ਦੇ ਚਲਦੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਇਸ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾੜ੍ਹੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਘਰ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕਿ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਭਾਵੇ ਪਰਵਾਸ ਅਧੀਨ ਸ਼ਖਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਸਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਕੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰਸਤੇ ਉੱਪਰ ਲਿਆ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੰਵਾਰ ਸਕੇ।

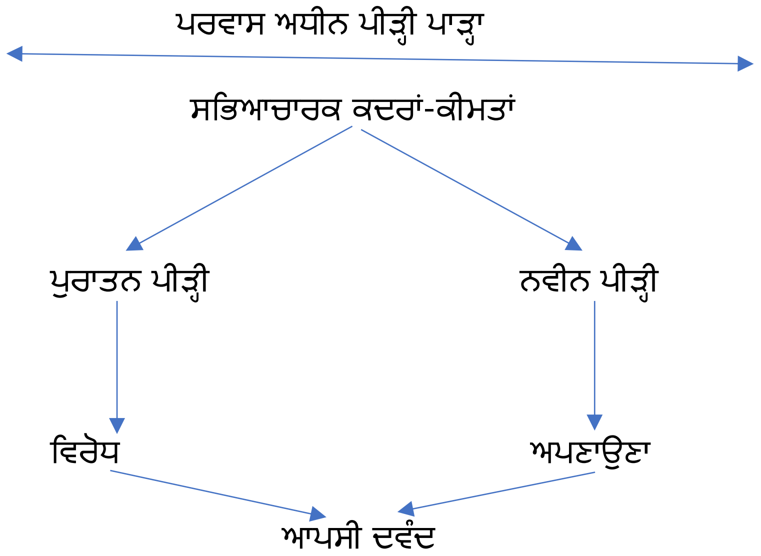

ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਸੁੱਖੀ ਨਾਲ ਇੰਞ ਹੀ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਆ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਵਿਦੇਸ਼ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੋਨੇ ਦੀ ਲੰਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸਾਰਨ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਸਦੇ ਦੋਵੇਂ ਲੜਕੇ ਗਲਤ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਨਸ਼ੇੜੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੁੱਖੀ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਭਿਣਕ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉਸ ਦੀ ਸੋਨੇ ਦੀ ਲੰਕਾਂ ਸੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਗਲਤ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਸੀ, ਕਿ ਮਨੀ ਜਦੋਂ ਦਾ ਮਕਡੌਨਲਡ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਦਾ ਹੀ ਡਰੱਗ ਵੇਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਘਰੋਂ ਜੇਬ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ। ਉਹ ਦੂਜੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਰੀਸੀ ਡਰੱਗ ਵੇਚਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਗੈਂਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੀਨੇ ਤੇ ਵੀਅਤਨਾਮੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੈਂਗਾਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਵੀ ਹੋਇਆ ।
>
> *(ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ 152)*

ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਨਾਰੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਕੀ ਕੁਝ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਦਮ ਕਾਰਜ ਮਿਲਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਅਕਸਰ ਮਾਨਸਿਕ ਉਲਝਣਾਂ ਦੇ ਦਵੰਦ ਵਿਚਕਾਰ ਅਜਿਹਾ ਉਲਝ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਸਮਝ ਨਾ ਪੈਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਉਦਾਸ ਰਹਿਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਸੁੱਖੀ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ,

> ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਜੀ ਨਈ ਲਗਦਾ" । ਆਖ, ਫਿਸ ਪਈ।
>
> "ਐਥੇ, ਕਿ ਘਰ 'ਚ?" ਸੁੱਖੇ ਨੇ ਸੁੱਖੀ ਵੱਲ ਦੇਖਦੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ, ਗਲੂਬੰਦ ਵਿੱਚ ਸੁੱਖੀ ਦਾ ਲਪੇਟਿਆ ਮੂੰਹ ਨਾ ਦਿਸਿਆ। "ਦੋਹੀ ਥਾਈਂ"। ਸੁੱਖੀ ਨੇ ਘੁੱਟਵੇਂ ਜਿਹੇ ਬੋਲ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।
>
> *(ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ 40)*

ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ ਵਿੱਚ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਕੱਲਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਖੁਦ ਮਾਂ ਬਣਨ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਾਂਗ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਂ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਨਾਰੀ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਤੇ ਲਾਚਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯਾਦ ਤੇ ਪਿਆਰ ਪਨਪਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਬਹਤ ਹੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਨੇਹ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਸਦੀ ਹੈ। ਵਤਨ ਦਾ ਮੋਹ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰੋ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀ ਭੂਆ ਤੇ ਸੁੱਖੀ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਇਸ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ,

> ਸੁੱਜੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇਖ ਵਰਜਦੀ ਕਹਿੰਦੀ, "ਕੁੜੀਏ, ਰੋਈ ਦਾ ਨਈਂ, ਰੋਣ ਦਾ ਨਿਆਣੇ ਤੇ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ" । ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਪਰ, ਕਿੱਥੇ। ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਮੋਹ ਰੁਕਣ

> ਨਾ ਦਿੰਦਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਜੰਮੀਏ ਪਲੀਏ, ਬੜੇ ਹੋਵੀਏ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਪਹਾੜ ਦੀ ਖੁੰਦਰ ਜਾਂ ਮਾਰੂ ਥਲ, ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ।

(ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ 41)

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਸੁੱਖੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਕੇਨੈਡਾ ਆ ਕੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਜ ਵੀ ਉਸਦੇ ਪਿੰਡ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਉਸਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਨਸੀਹਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਬੱਚਾ ਹੋਣ ਲਈ ਸੁੱਖਣਾ ਸੁੱਖੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਲਈ ਆਖਦੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਸੁੱਖੀ ਸੁੱਖਣਾ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਅੱਜ ਵੀ ਚਾਹੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ, ਫਿਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਸਾਰਦੇ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਕਿ ਅੱਗੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ। ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਸੁੱਖੀ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਹੇ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਤੇਰਾ ਕੀ ਪਤਾ ਹੁਣ ਤੂੰ ਕਦੋਂ ਆਵੇਂ। ਆਵੇਂ ਵੀ ਕਿ ਨਾ ਆਵੇਂ। ਆਉਂਦੇ ਮਹੀਨੇ, ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦਾ ਪੁਰਬ ਆ। ਤੂੰ ਮਨਤੀਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਮੇਰੀ ਵੱਲੋਂ ਮੱਥਾ ਟਿਕਵਾ ਲਿਆਵੀਂ! ਜੇ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਵੱਲੋਂ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਕਰਵਾ ਦੇਵੀਂ। ਇੱਦਾ ਮੇਰੀ, ਮਨਤੀਸ਼ਵਰ ਲਈ ਸੁੱਖੀ ਸੁੱਖਣਾ ਲੱਥ ਜਾਊਗੀ"।"ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫਿਰ ਵੀ ਸੁੱਖੀ ਮਨਤੀਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਗਈ। ਕਾਫੀ ਲੋਕ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਏ ਹੋਏ ਸੀ।ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੁੱਖੀ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਹ ਵਾਲੇ ਭਾਡੇਂ ਧੋਦੀ ਰਹੀ। ਫਿਰ ਦਾਲ ਸ਼ਬਜੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵੰਡਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ।

(ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ 58)

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਜਿਹੜੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅੰਗ ਮੰਨ ਕੇ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮਾਨਤਾ ਹੈ, ਨਾ ਕੋਈ ਸਭਿਅਚਾਰ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਕੁਝ ਰੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਫਰੋਲਦੀ ਹੈ, ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਸੁੱਖੀ, ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸੁੱਖੀ ਜੋ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਕੇਨੈਡਾ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸੋਚਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਕੀ ਫਰਕ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ , ਸਿਰਫ ਐਨਾ ਕਿ ਜੋ ਕੰਮ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਚੋਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇੱਥੇ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ ਕੋਈ ਰੋਕ-ਟੋਕ। ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਕਹੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਉਸਨੂੰ, ਮੁਕਲਾਵੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੇਗੇ ਨਾਲ ਬਿਤਾਏ ਦਿਨ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੋਚਦੀ, "ਪਿੱਛੇ ਦੇਸ਼, ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਲੁੱਕ ਛਿਪ ਕੇ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਕਿਤੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਾਅਦ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਇੱਕ ਅੱਧੀ ਗੱਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਆ। ਇੱਥੇ ਖੁੱਲ੍ਹਮ ਖੁੱਲੀਆਂ, ਸ਼ਰੇ ਆਮ, ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਰੋਕ ਟੋਕ ਤੋਂ। ਕਿਉਂ? ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਆ? ਦੇਸ਼ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ? ਜਾਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਾ? ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਭ ਕਾਸੇ ਦਾ?।

(ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ 60)

ਪਰਵਾਸ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਵਿੱਚ, ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕੇ ਆਦਿ ਸਭ ਪੱਧਰਾਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਉਲਝਣਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਨਾਵਲ ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਬਾਖੂਬੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕੇਨੈਡਾ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਜੇ ਵੀ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਰੂੜ੍ਹੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ

ਦੀ ਨਵੀਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਪਰ ਪੁਰਾਤਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਜ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਅਟਕੀ ਹੈ, ਜੋ ਸੋਚ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ, ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ, ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਯਥਾਰਥਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

4.3 **ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਨਾਰੀ ਨਜ਼ਰੀਆਂ**: ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਵ 1849 ਈ. ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਕਾਰਨ ਆਪਣਾ ਮੁਲਖ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਮੁਲਖਾਂ ਵਿੱਚ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

> 'ਪਰਵਾਸ' ਸ਼ਬਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ Emigrant ਦਾ ਸਾਮਾਨਅਰਥੀ ਹੈ। 'ਪਰ' ਦਾ ਅਰਥ ਬੇਗਾਨਾ ਜਾਂ ਓਪਰਾ ਹੈ ਅਤੇ (ਵਾਸ) ਵੱਸਣ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣਾ ਮੁਲਖ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਜਾਂ ਕੇ ਵੱਸ ਜਾਣਾ ਜਾਂ ਰਹਿਣ ਲੱਗਣਾ।

ਅੱਜ 'ਡਾਇਸਪੋਰਾ' ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਥਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਬਦਲਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। 'ਡਾਇਸਪੋਰਾ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਯਹੂਦੀ ਤਜ਼ਰਬਿਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ 'ਰਿਫਊਜੀ, ਸਮੂਹਿਕ ਨਿਕਾਲੇ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ' ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਸ਼ਰੀਕ ਹਨ। ਅੱਜ ਵੀ 'ਡਇਸਪੋਰਾ' ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਨਿਕੋਲਸ ਵਾਂ (Nicholas van hear) ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਾਸਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ,

ਪਹਿਲਾ, ਉਹ ਲੋਕ ਜੋ ਆਪਣੀ, ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਖਿਲਰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜਾ, ਉਹ ਜੋ ਦਸੌਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਤੀਜਾ, ਉਹ ਜੋ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਟਿਕੇ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਪਰਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ (transnational communities) ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ1

(New Diaspoaras The Mass Exodus Dispersal and Regrouping of Migrant Communities 6)

ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਣ ਕਰਨਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਨੂੰਨ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਰ ਵਿਅਕਤੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਪਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਚਲਾ ਜਾਵੇ। ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸੁੱਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਮਾਨਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਰਸਤਾ ਅਪਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਖੂਬੀ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਰੰਭ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਦੋ ਚਿੱਤਾਪਨ ਤੇ ਭੂ-ਹੇਰਵਾ ਵਧੇਰੇ ਭਾਰੂ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਦੌਰ ਬਦਲ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਵੀਨ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ਜੋ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਤੋਂ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਵੱਲ ਧੱਕ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸ ਤੋਂ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਕੋਈ ਅਚਨਚੇਤ ਘਟਨ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ ਪੜਾਅ ਦੇ ਪੂਰਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੀਹਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲਾ ਅਜਿਹਾ ਬਦਲਾਅ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਂਦਾ ਤੇ ਉਸ ਬਦਲਾਅ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਹ ਬਦਲਾਅ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਪਰਵਾਸੀ ਮਾਨਵ ਦੀ ਦੋ ਮੁਖੀ ਪਹਿਚਾਣ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਉਲਝਣ ਦੇ ਅਧੀਨ

ਹੀ ਡਾਇਸਪੋਰੇ ਦੇ ਲੱਛਣ ਵਿਦਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਢਲੇ ਦੌਰ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਨ ਕਮਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਪਰਤਣ ਦੀ ਤਮੰਨਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਦੋ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਨਾਵਲੀ ਪੜਾਅ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਚਨਾ ਵਿਚਕਾਰ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਵੀਨ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਸਭਿਅਤਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਤੰਦ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਛੱਡ ਉਸ ਪਰਾਈ ਤੇ ਬਿਗਾਨੇ ਮੁਲਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਆਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਰਾਜਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਵੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਅੱਠਵੇਂ ਅਤੇ ਨੌਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਏ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਪਈ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਭੁੱਖ ਦੇ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਣ ਲਈ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨ ਉਪਲਬਧ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਸਮਾਜਿਕ ਅੰਤਰ-ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਵਧਣ ਦੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿੱਥਾਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹਕੀਕਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ।
>
> *(ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ 4)*

ਨਾਵਲ 'ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ' ਵਿੱਚ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਧਾਰਣਾ ਦੇ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਡਾਇਸਪੋਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਬਦਲਾਅ ਤੇ ਡਾਇਸਪੋਰਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਬਦਲ ਰਹੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ ਨਾਵਲ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਕਾਰਲੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਸ ਨਾਰੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸੁੱਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ, ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰੀਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ

ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਰ-ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚਕਾਰ ਆ ਰਿਹਾ ਬਦਲਾਅ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਹਿਲੂ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਤੇ ਦੁਬਿਦਾ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਵਲ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੱਸ ਚੁੱਕੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਰਲ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ਸੀਲ ਉਪਰਾਲਿਆਂ, ਬਦਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਨੋ-ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

(ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਨਾਵਲ ਸੰਸਾਰ 90)

ਆਧੁਨਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਜੋ ਬਦਲਾਅ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਪਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਉੱਪਰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਮਾਨਵ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਉਸਨੂੰ ਇਕੱਲਤਾ ਵੀ ਪਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ....।

(ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਾਹਿਤ 111)

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਤੇ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੇ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਤੇ ਨਾ-ਪੱਖੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਨੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਦਵੰਦ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਤੇ ਮੰਡੀ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਜੋ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਲਗਾਤਾਰ ਖਤਮ ਹੋਣ ਕਿਨਾਰੇ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾ-ਪੱਖੀ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਇਕਰਾ ਟਿੱਕੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲਾੜਾ (ਜੋ ਕਿ ਇਕਰਾ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਉਮਰ ਦਾ ਹੈ) ਦੀਪੇ ਚਾਹਲ ਨਾਲ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਖਾਤਰ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਤੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਪਰਵਾਸ ਉਸਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਟਿੱਕੇ ਦੀ ਖਾਤਰ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਧਰਮ ਤੇ ਜਾਤ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪਤਨੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇਣ ਭਾਵੇਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਬਿਗਾਨੇ ਮੁਲਖ ਵਿੱਚ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਕਰਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਹਰ ਵਾਰ ਧੋਖੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

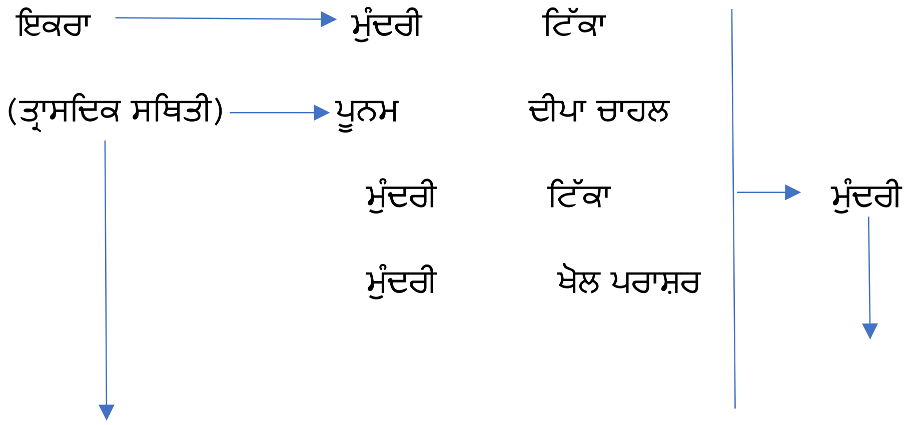

ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ, ਚੇਤੰਨ

ਜੁਬੈਦਾ, ਫਰੀਦਾ

(ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇ)

ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਕਰਕੇ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਹੋਣਾ, ਨਵੀਨੀਕਰਨ ਤੇ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋ ਕਿ ਬਦਲ ਰਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਕਰਾ ਜੋ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿੰਝ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਭੂਤਕਾਲ, ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਭਵਿੱਖਕਾਲ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਵੀਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਕਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਦਿਸਹੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਟਿੱਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਜੰਗੀਰੂ ਸੋਚ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਇਕਰਾ ਇੱਕ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਭਾਂਤੀ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਣ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਉੱਪਰ ਬਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਦੀ ਸੋਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਵਾਲ਼ੀ ਹੋ ਗਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਸਮਾਜਿਕ ਉਤਪਾਦਨ, ਪਦਾਰਥਕ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਗੁਣਾਤਮਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਢੰਗ ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕ੍ਰਮ ਉਲਟ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਾਜਿਕ- ਵਿਵਸਥਾ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਵਟਾਉਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਰੋਧ, ਅੰਤਰ ਵਿਰੋਧ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

(ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਮੁੱਲ ਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ 26 27)

ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਉਪਰੰਤ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਇੱਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਚਲਦੇ ਨਾਰੀ ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਭੋਗ ਦੀ ਵਸਤੂ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਲਗਣਾ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਲਈ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਭੂ-ਹੇਰਵੇ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਪਰਵਾਸ ਸਥਾਈ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਸਕੇ।

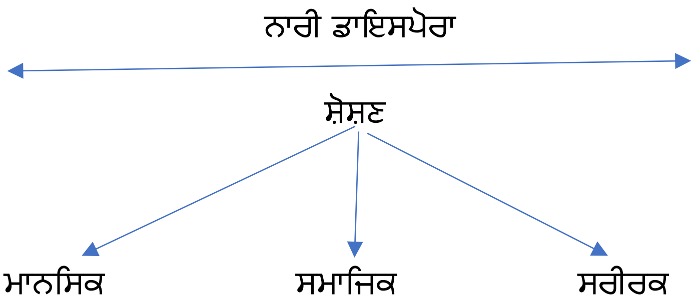

ਨਾਵਲ 'ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਯਥਾਰਥ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਨਸਿਕ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ-ਨਾਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਵੀ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤੀ ਵਸ ਵਿਅਕਤੀ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਦਾ ਦੌਰ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਸਰ ਨੇ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਵੀਨ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧ ਰਹੀ ਵਰਤੋਂ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਫੈਲਾਉ ਹੈ। ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

> ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਸੋਚਣ ਦਾ ਢੰਗ ਹੈ ਜੋ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਸੱਚ, ਤਰਕ, ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਬਾਹਰਮੁਖਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਵਿਕਾਸ, ਮੁਕਤੀ, ਇਕਹਿਰੇ ਸੱਚਾਂ, ਬਿਰਤਾਤਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਵਿਆਖਿਆ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਅਕਸਮਾਤ, ਨਿਰਾਧਾਰ, ਬਹੁਭਾਂਤੀ, ਅਸਥਿਰ, ਅਨਿਸ਼ਚਤ, ਬਿਖਰੇ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੋੜ ਜਾਂ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸੱਚ ਦੀ ਬਾਹਰਮੁਖਤਾ, ਇਤਿਹਾਸ, ਪ੍ਰਤਿਮਾਨਾਂ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਤਤਾ ਅਤੇ ਪਛਾਣਾਂ ਦੀ ਇਕਜੁਟਤਾ ਬਾਰੇ ਸ਼ੰਕੇ ਖੜੇ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(ਖੋਜ ਪਤ੍ਰਿਕਾ 193)

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਹਿਮ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤਾ, ਪਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਹੀ ਵਾਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਲਈ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ , ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਵੀ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਬਦਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਵਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮੁੰਦਰੀ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਦੀ ਹੈ।

ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਲਈ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਤਨ ਸੋਚ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮੁੰਦਰੀ ਦੇ ਖੁਦ ਨੂੰ ਕਹੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਉਸਨੇ ਉਂਗਲੀ ਸਿੱਧੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬੋਲੀ, -ਹੇ ਮੁੰਦਰੀ! ..... ਏ ਹਰਾਮੀ ਟਿੱਕੇ ਮਗਰ ਲੱਗ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਖਰਾਬ ਕਰ ਲਵੇਂਗੀ?.....ਨਹੀਂ, ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਮੁੰਦਰੀ ਏਦਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਉਹਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਟਿੱਕਾ ਉ ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੁੰਦਰੀ ਐ!

(ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ 135)

ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਾਨਵ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਲਈ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮੁੰਦਰੀ ਵੀ ਦੁਬਿਦਾ ਵਸ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਇਨਸਾਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵਸਦੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੇ ਭੈਣ ਲਈ ਉੱਥੋ ਸਾਮਾਨ ਵੀ ਭੇਜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਮੁੰਦਰੀ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਕਈ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਮੰਦਭਾਗੀ ਘਟਨਾ ਇਹ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਦੁਆਰਾ ਟਿੱਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੱਚਾ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਵੰਦਤਾਪੂਰਨ ਉਹ ਦੁਆਰਾ (ਬ੍ਰਾਹਮਣ) ਪਰਾਸ਼ਰ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਘਰ ਵਸਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਮੁੰਦਰੀ ਤੇ ਟਿੱਕਾ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਅਸੂਲਾਂ ਉੱਪਰ ਠੀਕ ਤੇ ਗਲਤ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਟਿੱਕੇ ਤੇ ਮੁੰਦਰੀ ਦੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਇਸ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ,

ਪੂਰੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਆ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਡੁੱਬ ਜਾਏਗਾ? ਨਹੀਂ ਟਿੱਕਾ ਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਬੱਚਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਜੇ ਤਹਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਫੈਮਿਲੀ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਚੁਪੇੜ ਮਾਰੋ।

(ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ 72)

ਪਰਵਾਸ ਉਪਰੰਤ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਅਤਾ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ ਉੱਪਰ ਤਾਂ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ ਟਿੱਕਾ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਵਲਗਣਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਦੁਬਿਦਾ ਵਿਚਕਾਰ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਰੂੜ੍ਹੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮੱਰਥ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮੁੰਦਰੀ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਟਿੱਕਾ ਮੁੰਦਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਪਿਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰੂੜ੍ਹੀਵਾਦੀ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸੋਚ ਕਾਰਨ ਮੁੰਦਰੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਅੱਜ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਲਾਅ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਖੁੱਲ ਨਾਲ ਮਾਨਣ ਦੇ ਲਈ ਹਰ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਮੁੰਦਰੀ ਤੇ ਟਿੱਕਾ ਦੋਵੇ ਹੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਵਸਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਤੇ ਸਭਿਅਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਢਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ-

ਆਪਣੇ ਅਸੂਲਾਂ ਉੱਪਰ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਤਕਰਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਟਿੱਕਾ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਤਨ ਖਿਆਲਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਮੁੰਦਰੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਨ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਨਕਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੁੰਦਰੀ ਵੀ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਅਤਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਟਿੱਕੇ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਟਿੱਕੇ ਅੱਗੇ ਸ਼ਰਤ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬੱਚਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਏ, ਪਰ ਟਿੱਕਾ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਦੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਥਾਪਿਤ ਤੇ ਧਨ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੇ ਹਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਗਾਹ ਵਧਦੇ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨੇ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤੇ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦੇ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲੈ ਆਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਨੇ ਜਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤਕਨੀਕੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਂਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਆਧੁਨਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ-ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਅੱਜ ਸਮਕਾਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਤਰਨਾਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮੁੰਦਰੀ ਦੀ ਭੈਣ ਫਰੀਦਾ ਦੇ ਕਹੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਉਹਨੂੰ ਕਹੋ ਕਿ ਉਹਦੀ ਆਪਣੀ ਬੇੜੀ ਤਾਂ ਕਿਨਾਰੇ ਲਗ ਗਈ ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਵੀ ਕੁਸ਼ ਸੋਚੇ, ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਖੜਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਲੰਘਾ ਲਵੇ।

(ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ 125)

ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੁਲਖ ਨੂੰ ਤਾਂ ਛੱਡ ਆਏ ਹਨ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਮੁਲਖ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਏਗਾ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਅਜਿਹੀ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਜੋ ਪਿੱਛੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਜਕੜ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਹਿਮੀਅਤ ਪੈਸੇ ਤੇ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮੁੰਦਰੀ ਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਇਸ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ,

> ਕਾਕਾ, ਇਕ ਗੱਲੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ, ...ਭੇਜਦੀ ਵੀ ਕੀਆ? .... ਪੁਰਾਣੇ ਹੰਢੇ ਲੀੜੇ, ਕੋਈ ਟੁੱਟਾ ਜਿਹਾ ਫੋਨ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਗੁਲਾਲੀ ਜਿਹੀ!.....ਮੈਂ ਓਹਦੀ ਮਾਂ ਆ, ਪਾਲਿਆ ਪੋਸਿਆ, ਤੁਹਾਡੀ ਮਿੰਨਤ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਓਹਨੇ ਕੀ ਕਦਰ ਪਾਈ? ਕੁਸ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ।
>
> *(ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ 125)*

ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਮਾਨਵੀ ਸੋਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਅੱਜ ਵੀ ਮਾਨਵ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਨੀਚੇ ਸੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਵਸਤੂਵਾਦੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਤੁੰਤਰ ਤੇ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਆਉਣੇ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤੀ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਡਰ ਤੇ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਸਤੁੰਤਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮੁੰਦਰੀ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ,

ਉਂਗਲੀ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਬੋਲਦੀ, 'ਮੈਂ ਮੁੰਦਰੀ! ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ ਦੀ ਬੀਬੀ, ਮੈਂ ਮੋਰੀ ਦੀ ਇੱਟ ਨਹੀਂ, ਮੁੰਦਰੀ ਹਾਂ।

(ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ 121)

ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮੁੰਦਰੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਬੜੀ ਅਨੋਖੀ ਤਰਤੀਬ ਅਨੁਸਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਨਾਵਲ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਟਿੱਕੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਨੂੰ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਬਦਲਾਅ ਅਧੀਨ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਬਹੁਤ ਪਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਮਨ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਕਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਮੁੱਲ ਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ 20)

ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਰੂੜ੍ਹੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਿਆ ਰਹਿ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਹਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਥਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਡਰ ਕਾਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਮਝੌਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ 'ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਕਿ ਮਾਨਵ ਆਪਣੇ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਹਰ ਕਦਮ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਵਾਲੀਆ ਨਿਸ਼ਾਨ ਉੱਪਰ ਲਿਆ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਟਿੱਕੇ ਤੇ ਇਕਰਾ ਉੱਪਰ ਹੀ ਘੁੰਮਦਾ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਪੱਛਮੀ

ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਅਤਾ ਅਧੀਨ ਬਦਲ ਰਹੀਆਂ ਸਮੀਕਰਨਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੇ ਨਾਵਲ ਦਾ ਤਾਣਾ-ਬਾਣਾ ਮੁੰਦਰੀ ਤੇ ਟਿੱਕੇ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਮੁੰਦਰੀ ਦੁਆਰਾ ਕਹੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹਨ,

> ਉਹ ਮੁੰਦਰੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਉਂਗਲ 'ਚ ਪਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ ? ਮੁੰਦਰੀ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਬੇਗਾਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਐ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਮੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਕਿੱਦਾ ਆਪਣੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਐ?
>
> *(ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ 64)*

ਆਧੁਨਿਤਾ ਤੇ ਨਵੀਨੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਲ ਰਹੀਆਂ ਮਾਨਵੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਮਾਨਵ ਦੀ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਤੇ ਨਰ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਨਰ ਦੀ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਬਦਲਦੀ ਨਹੀਂ, ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਨਾਲ ਉਹ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਦੇ ਬਦਲ ਰਹੇ ਤਰੀਕੇ ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਵਿਚਕਾਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬਦਲਾਅ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ ਸਥਾਨ ਹੈ।

. ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤੀ ਖਾਤਰ ਜੋ ਬਦਲਾਅ ਮਾਨਵ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

. ਪਰਵਾਸ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵਸਤੂ ਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

. ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਲਈ ਹਰ ਹੀਲੇ-ਵਸੀਲੇ ਨਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਯਤਨ, ਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

4.4 ਵਿਸ਼ਵੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨਾਰੀ: ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਤੇ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ: ਵਿਸ਼ਵੀ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਜੇਕਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਜੋ ਇੱਕ ਉਹ ਨਾਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਦੂਜੀ ਉਹ ਜੋ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਾਤਾਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਸ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਖਾਵੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉੱਪਰ ਜੇਕਰ ਝਾਂਤ ਮਾਰੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਲਗਭਗ ਇੱਕ-ਸਾਮਾਨ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਮੁਲਖ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਹਿਮ ਭਰੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਲਈ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅੱਜ ਵੀ ਕਬੀਲਾ ਯੁੱਗ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਨਾਰੀ ਪੱਖੀ ਨਾ ਹੋ ਕਿ ਮਰਦ ਪੱਖੀ ਹੀ ਹੋ ਨਿਬੜਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੇ ਮਜ਼ਾਕ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਵਰਤਣ ਵੇਲੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ, ਜਦੋਂ ਜੂਨ 2002 ਵਿੱਚ ਮੁਖਤਾਰਾ ਮਾਈ ਕਾਂਡ ਵਾਪਰਿਆ, ਪਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹੀ ਕਿਉਂ ਹਨ?

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਜਾਤ ਦੇ ਬਣਾਏ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੋਬਿੰਦ ਠੁਕਰਾਲ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

> 1979 ਵਿੱਚ ਜਨਰਲ ਜ਼ਿਆ-ਉਲ-ਹੱਕ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸੱਜੇ ਪੱਖੀ ਮੁੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸਲਾਮੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਸੂਰੀ ਲੜੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਹੰਢਾਉਂਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਏ ਜੁਰਮ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ 4 ਅਜਿਹੇ ਗਵਾਹਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਅੱਖੀ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਨਿਆਂ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਜ਼ਾਕ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਸੀ? ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਦੋਰਾਨ ਇਸੇ ਕਾਨੂੰਨ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬਲਾਤਕਾਰੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਛੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਔਰਤਾਂ ਚਰਿੱਤਰਹੀਣਤਾ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੜ੍ਹਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੌਕੇ ਤੇ ਗਵਾਹਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀਆਂ ਸਨ।
>
> *(ਅਜੀਤ ਅਖਬਾਰ 24 ਨਵੰਬਰ 2006 4)*

ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਸਮਕਾਲ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਹੰਢਾਏ ਜਾਂਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਉਭਾਰ ਕੇ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨਾਰੀ ਨੇ ਜੋ ਸਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਹੰਢਾਈ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ।

ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਾਟਕਕਾਰ, ਸ਼ਾਇਰ ਤੇ ਉੱਘਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੋਵੇਂ ਪੰਜਾਬ, ਪੂਰਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਦੀ ਹੈ। ਸੱਤ ਗਵਾਚੇ ਲੋਕ, ਇੱਕ ਮਰੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ, ਬੰਦੀਵਾਨ, ਬੇਵਤਨਾ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ਾਤ ਆਦਿ ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਾਵਲ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਨਸੋਅ ਵੇਲੇ ਦੀ, ਵੰਗਾਰ (ਸਾਇਰੀ),

ਚਿੜੀਆਂ ਦਾ ਚੰਬਾ, ਵਣ ਦਾ ਬੂਟਾ (ਡਰਾਮੇ), ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ: ਦੀਵਾਰੇ (ਟੀ.ਵੀ.ਡਰਾਮੇ), ਗਰਦਿਸ ਮੇਂ ਪਾਉ (ਸ਼ਫਰਨਾਮਾ), ਰਸਤੇ ਕੀ ਧੂਲ, ਜਹਿਰਾਬ (ਸ਼ਾਇਰੀ), ਕਾਲ-ਆਦਮ-ਤਹਿਰੀਹੇਂ (ਜਬਤ ਸੁਦਾ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਤਰਜਮੇ)। ਅੰਗਰੇਜੀ: Outcast, The low born, Glimpses from the jail life, The prisoner (Translation), The last seven (Translation), The Alien (Translation) Dead man's tale (Translation) ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ।

ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥ, ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ੀਲਤਾ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ, ਬਿਰਤਾਂਤਕ, ਆਧੁਨਿਕਤਾ, ਤਜਰਬੇ, ਚਿੰਨਾਂਤਮਕ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਮਿਲਾਪ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਕਮਜ਼ਾਤ' ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਨਾਵਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਐਂਟੀ-ਨਾਵਲ ਜਾਂ ਅਨਾਵਲ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲ ਦੀ ਨਵੀਨ ਲਹਿਰ ਅਧੀਨ ਕਈ ਨਾਵਲ ਰਚਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਕਮਜ਼ਾਤ' ਚਿੰਨ੍ਹਾਂਤਮਕ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸੰਕੇਤਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਆਮ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ-ਅਕਹਾਣੀ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਤੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਰਾਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਤਾਰਾਂ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਚਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ 'ਇਸ਼ਕ' ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਰਾਹੀ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨ ਦੀ ਕੋਸਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਰਤੋਂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਛੋਹਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਕ

ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਾ ਹੀਆ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਹੱਦਾਂ ਬੰਨ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਇਸ਼ਕ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ਼ਕ ਕੇਵਲ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦਾ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸ਼ਕ, ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ ਨਾਲ ਇਸ਼ਕ, ਮਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਇਸ਼ਕ, ਚਰਖੇ ਦੀ ਘੂਕਰ, ਪੀਂਘ ਝੂਟਦੀ ਮੁਟਿਆਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਮਹਿੰਦੀ, ਪੰਜੇਬਾਂ ਦੀ ਛਣਕਾਰ, ਖੂਹ ਦੀਆਂ ਟਿੰਡਾ, ਚਰਖੇ ਦੀ ਮਾਹਲ, ਸੁੱਕੀ ਜਮੀਨ ਉੱਪਰ ਪੈਂਦੀ ਬਾਰਿਸ਼ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਇਸ਼ਕ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਪਰ ਕਦੀ ਨਾ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਇਸ਼ਕ ਜੋ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅਗਿਆਤ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਜੋ ਦਿਸ਼ਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਾਤ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਤਾਰ-ਤਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਜੋ ਦਸ਼ਾ ਅਸਲ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਅਸਲ ਬਿਆਨ ਬੜੀ ਹੀ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸ਼ਕ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਨੱਚਦਾ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਦੇ ਚੀਖਣ ਦੀ ਆਵਾਜ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਪੁਹੰਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਪਾਸਿਉਂ ਆਵਾਜਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਇਹ ਆਵਾਜ ਪਿੰਡ ਦੀ ਕਿਸੇ ਗੁੰਮਨਾਮ ਗਲ਼ੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਕਾ ਉਸ ਥਾਂ ਪੁਹੰਚਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਆਵਾਜਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉੱਥੇ ਪਹੰਚ ਕੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਥੇ ਕੰਧਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਚੀਆਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅੰਦਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਕੰਧ ਵਿੱਚ

ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਵਿਰਲ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਠੀਕਰੀ ਨਾਲ ਖੁਰਚ ਕੇ ਅੰਦਰ ਦੇਖਣ ਜੋਗੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਕੁਝ ਉਹ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਜਮੀਨ ਖਿਸਕ ਜਾਵੇਗੀ, ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

> ਇੱਕ ਔਰਤ ਮਾਦਰਜਾਤ ਨੰਗੀ ਜਮੀਨ ਤੇ ਪਈ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਵਾਲ ਖਿਲਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਔਰਤ ਦੇ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਚਾਰ ਮਰਦ ਅਲਫ ਨੰਗੇ ਖਲੋਤੇ ਸਨ। ਔਰਤ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਵਾਰੋ-ਵਾਰੀ ਸਭ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੱਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਔਰਤ ਜਾਰੋਜਾਰ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ ।

(ਕਮਜ਼ਾਤ 14)

ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਅਣਹੋਣੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਔਰਤ ਨੂੰ ਜੋ ਦਰਦ ਤਕਲੀਫ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਇਦ ਅੰਦਾਜਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਉਸ ਔਰਤ ਨਾਲ ਇੱਕ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਰਦ ਮਿਲ ਕੇ ਕੁਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਸਨੂੰ ਜਿੰਦਾ ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਹੀ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ, ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

> ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ ਜੇ, ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਉ। ਹੁਣ ਤੇ ਤੁਸਾ ਜੋ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਕਰ ਲਿਆ ਵੇ। ਜਾਲਮੋ ਮੈਂ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹਣੀ ਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਉ"। ਮਰਦ ਬੋਲਿਆ, " ਤੇਰੇ ਰੱਬ ਦੀ ਐਸੀ ਤੈਸੀ। ਅਹੈ ਆਸਾਂ ਤੇਰੀਆ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਮਿੱਝ ਕੱਢਣੀ ਏ, ਅਜੇ ਸਾਡਾ ਰੱਜ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਅਸਾ ਤੇਰੇ ਜੁੱਸੇ ਨੂੰ ਮੱਕੀ ਦੇ ਦਾਣਿਆ ਵਾਂਗ ਚੱਬ ਜਾਣਾ ਏ।

(ਕਮਜ਼ਾਤ 14)

ਸਾਡੇ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਔਰਤ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮਰਦ ਦੁਆਰਾ ਔਰਤ ਨਾਲ ਜੋ ਬੇਰਿਹਮੀ ਨਾਲ ਕੁਕਰਮ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਹਾਲਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਰੁੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਕ ਮਾਂ, ਧੀ, ਭੈਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਅੱਗੇ ਵੱਲ੍ਹ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਔਰਤ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਾਸ ਕਰੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਮਾਂ, ਧੀ, ਭੈਣ ਤੇ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਕੁਕਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਗਰਕ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਰਦ ਜੋ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਔਰਤ ਜਾਤ ਉੱਪਰ ਹੀ ਗੰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖੇ ਉਹ ਮਰਦ ਨਹੀਂ ਮਰਦ ਜਾਤ ਉੱਪਰ ਕਲੰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨਾਲ ਜੋ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ, ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

ਸੂਰਮਿਉ! ਫਤਿਹ ਕਰ ਲਈ ਜੇ, ਮਾਂ, ਭੈਣ ਤੇ ਧੀ। ਮੁਬਾਰਕਾਂ!

(ਕਮਜ਼ਾਤ 16)

ਔਰਤ ਨਾਲ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਵੱਡਾ ਕੁਕਰਮ ਕਰਕੇ ਵੀ ਮਰਦ ਜਾਤ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ਾਤ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਔਰਤ ਨੂੰ ਬੇਰਿਹਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਮਰਦ ਜਾਤ ਨੂੰ ਪਛਤਾਵਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਔਰਤ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਔਰਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਹੀ ਸਮਾਜ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥਪੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

ਚੋਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੰਦੂਕ ਫੜੀ। ਪਹਿਲੇ ਨੇ ਨਲੀ ਮੱਥੇ ਉੱਪਰ ਰੱਖੀ ਤੇ ਘੋੜਾ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਜੇ ਨੇ ਨਲੀ ਉਹਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਰੱਖੀ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਤੀਜੇ ਨੇ ਨਲੀ ਉਹਦੀਆ ਲੱਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਰੱਖੀ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਚੌਥੇ ਨੇ ਨਲੀ ਉਹਦੀ ਪੁਸ਼ਤ ਉੱਪਰ ਰੱਖੀ ਤੇ ਘੋੜਾ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ। ਔਰਤ ਕਈ ਸੋ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਜਮੀਨ ਉੱਪਰ ਖਿੱਲਰ ਗਈ ਤੇ ਕੰਧਾਂ ਲਹੂ ਨਾਲ ਨੁਹਾ ਦਿੱਤੀਆਂ।

(ਕਮਜ਼ਾਤ 16)

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਇਸ਼ਕ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਪਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਸਾਡੇ ਇਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਮਰਦ ਜਾਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਡਰ ਭੈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਇਸ਼ਕ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਦੇਖ ਕੇ ਕੰਬਣੀ ਛਿੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹਾਲਾਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬਣ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦਬਦਬਾ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਮਰਦ ਜਾਤ ਨੂੰ ਐਨਾ ਹੌਂਸਲਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖਿਡੌਣੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਸਮਝਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਇਸ਼ਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਉਸਨੇ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ, ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਦੀ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸਦੇ ਰੌਂਗਟੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ।

ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ ਜਾਤ ਔਰਤ ਉੱਪਰ ਸਿਰਫ ਆਪਣਾ ਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਰਦ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਨ-ਪ੍ਰਚਾਵੇ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਪੁਸ਼ਤੈਨੀ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਔਰਤ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਮਰਦ ਉਸ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਮਰੀ ਹੋਈ ਔਰਤ ਦੀ ਕਬਰ ਪੁੱਟ ਕੇ ਆਦਮੀ ਔਰਤ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਔਰਤ ਉੱਪਰ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

> ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਗੋਲਾਈਆਂ ਦੇ ਰੁਗ ਭਰੇ, ਹੋਠਾਂ ਨਾਲ ਹੋਠ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ। ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਬਰਾਬਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
>
> *(ਕਮਜ਼ਾਤ 19)*

ਅੱਜ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲਾਸ਼ ਨਾਲ ਵੀ ਕੁਕਰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਝਿਜਕਦੇ। ਮਰਦ ਨੇ ਔਰਤ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਤੱਕ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਤੇ ਇੱਕ ਲਾਸ਼ ਨਾਲ ਕੁਕਰਮ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਫ਼ਖਰ ਜਮਾਨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੈ। ਤੂੰ ਜੀਉਦਿਆਂ ਮੇਰੀ ਨਾਂ ਹੋ ਸਕੀ ਤੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਕੌਣ ਦੂਰ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਏ। ਤੇਰੇ ਸਰੀਰ ਉੱਪਰ ਸਿਰਫ ਮੇਰਾ ਹੱਕ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਹੱਕ ਉੱਪਰ ਡਾਕਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਅੱਜ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ ਵੇ।

(ਕਮਜ਼ਾਤ 20)

ਮਰਦ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕੁਕਰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਸਹੀ ਠਹਿਰਾਇਆ। ਮਰਦ ਬਹੁਤ ਜੋਰ ਨਾਲ ਹੱਸਿਆ ਅਤੇ ਰੋਇਆ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਗਿਲਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾ ਸਕਦੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਗਲਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਚੀਕ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਹੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਵੀ ਉਸ ਔਰਤ ਲਈ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਹੀ ਘਟਨਾ ਕਾਲੀਆਂ ਹਨ੍ਹੇਰੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦਫਨ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਇਸ਼ਕ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਪੰਧ ਖਤਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਥੱਕ ਹਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਉਹ ਇਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲੋਕ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਰੂਫ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ, ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜਾ ਬੰਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਉਹ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹੀ ਸਭ ਹੈ ਜੋ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਇੱਕ ਬਸਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲਾਸ਼ ਗਲੀ-ਸੜੀ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਰੁਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਲਾਸ਼ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਪਛਾਣ ਹੈ। ਕੁੱਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਨੋਚ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਮਰਦ, ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੋਈ ਇਸ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਦਫਨਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਆਪ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਦਫਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ, ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹਨ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਵਿਸਵਾਸ਼ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

ਇਸ਼ਕ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਗਿਆ ।

(ਕਮਜ਼ਾਤ 46)

ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਭ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਵੀ ਜੋੜ ਕੇ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀ ਹੀ ਸਹੀ ਪਰ ਸਾਡੇ ਅੱਜ ਦੇ ਅਸਲੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਨਕਾਬ ਉਤਾਰ ਕੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਅਸਲੀ ਚਿਹਰਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਮਰਦ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ। ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੂਜੈਲੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਖ ਸਦਾ ਹੀ ਮਰਦ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਦੂਜੈਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

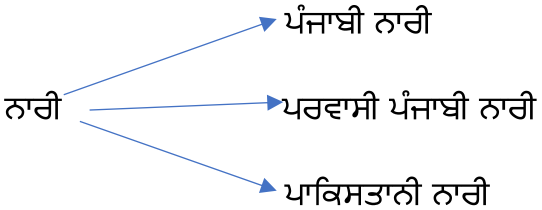

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ: ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਜੋ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਉੱਭਰ ਕੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪਿਤਰ ਸੱਤਾ ਤੋਂ ਹੀ ਚਲਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤਾਂ ਉਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਵ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਖਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ

ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਮਾਨ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ, ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੇ ਜਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅੱਜ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਮਾਣ ਸਕਦੀ। ਅੱਜ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਸ਼ੋਸ਼ਣ (ਰੇਪ, ਐਸਿਡ ਅਟੈਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆਂ) ਵਰਗੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਜਕੜ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਬਹ-ਪਰਤੀ ਸਮੱਸਿਆਂਵਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਚਰਿੱਤਰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ: ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਦਲਿਤ ਤੇ ਦਮਿਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਭੋਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਮਰਦ/ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦੀ ਹੈ। ਏਸ਼ੀਅਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵੇਸ਼ਵਾਗਿਰੀ/ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਜਿੱਥੇ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਦੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਹਰ ਵਰਗ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਪਹੁੰਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਪਰਖ ਕਰਦਿਆ ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਾਡਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ/ਸਮਾਜ/ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ/ਨੈਤਿਕਤਾ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆਂ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਬਾਲਗ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਕਾਨੂੰਨ ਅਧੀਨ ਹੀ ਦਿੱਲੀ, ਕਲਕੱਤਾ, ਮੁੰਬਈ ਆਦਿ ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਹ-ਵਪਾਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਕਸਬਿਆਂ ਤੇ ਪਿੰਡਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਵੀ ਇੱਕ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਜੋਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਇਜ਼ਾਜਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ: ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਲੱਗ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਖੁਦ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆ ਗਈਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਯੂਰਪੀਅਨ ਦੇਸ਼ਾ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਬਰਾਬਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਜੇਕਰ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਵਰਗੇ ਧੰਦੇ ਕਰਦੀ ਵੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉੱਥੋ ਦਾ ਸਮਾਜ/ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਨੀਵੇਂ ਪੱਧਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਥੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਦੋਹਰਾ ਰੂਪ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।ਜਿਵੇਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੈਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਗੈਰ ਇਖਲਾਕੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੇ ਬਦਲਾਵ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈਦਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਨਾਰੀ ਸਿਰਫ਼ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾਅ ਵਿੱਚ ਤਨਾਅ ਪੂਰਨ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਤਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ/ਸਥਿਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਤੋਖਜਨਕ ਹੈ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ: 1947 ਈ. ਦੀ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ 1958 ਈ. ਵਿੱਚ ਜਨਰਲ ਆਯੂਬ ਖਾਨ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਸੱਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਉਜਾਗਰ ਹੋਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਸਨ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਕਈ ਵਿਰੋਧਆਤਮਕ ਖਿੱਤਿਆ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ, ਵੱਖਰੇ ਕਬੀਲੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸ਼ਾਸਨ, ਵੱਡੀ ਜਿੰਮੀਦਾਰ ਸ੍ਰੇਣੀ, ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਆਗੂ ਆਦਿ ਕਾਰਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਫੋਜੀ ਸ਼ਾਸਨ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉੱਥੇ ਅੱਜ ਵੀ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ

ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਔਰਤ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਰਗੇ ਮਸਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਧੇਰੇ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਉੱਥੇ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ ਇਸਲਾਮਿਕ ਨਜ਼ਰੀਆਂ ਤੇ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਵਰਗ ਦੀ ਸੋੜੀ ਸੋਚ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਵੱਡੇ ਜਿੰਮੀਦਾਰ ਘਰਾਣੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਸ ਕੁਰਾਨ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਵੰਡ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਵਿਆਹ, ਤਲਾਕ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਪਰਦਾ ਪ੍ਰਥਾ ਆਦਿ ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫਿਲਮ ਇੰਡਸਟਰੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਆਧੁਨਿਕ ਨਜ਼ਰ ਜਰੂਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀ ਹੈ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਵਰਗ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਭੋਗ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਰਾਹੀ ਸਾਨੂੰ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਸਰੱਖਿਅਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੋਕੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀ ਹੋਈ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ੍ਹ ਜਾ ਤਾਂ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਗਿਰਾਵਟ ਕਾਰਨ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਵੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਨਾਰੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਨਾਰੀ ਭਾਰਤੀ ਪਾਤਰ (ਸਿੱਖ, ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਿਮ) ਵਿਦੇਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਿਖਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਾਤਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ/ਪੰਜਾਬ) ਅਜੇ ਵੀ ਦੂਜੈਲੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ।

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਜੇਕਰ ਔਰਤ ਨਾਲ ਅਣਹੋਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਔਰਤ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਜੇਕਰ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਔਰਤ ਆਪ ਹੀ ਕੋਈ ਕਦਮ

ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਇਸ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ ਬੁਲੰਦ ਕਰੇ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਮਾਪੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਆਬਰੂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਹੀ ਧੀ, ਭੈਣ, ਮਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਮੱਥੇ ਉੱਪਰ ਕਲੰਕ ਲਾ ਕੇ ਜੀਣ ਨਾਲੋਂ ਉਹ ਸਬਰ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਮਰਦ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਅਜਿਹੇ ਕੁਕਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਵੱਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸੋ ਅਸੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਵਲਕਾਰ ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਸ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਸਲੀ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਨਕਾਬ ਉਤਾਰ ਕੇ ਅਸਲੀ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂਤਮਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤੇ ਔਰਤ ਦੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਕਤਲਾਂ ਤੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ:

- ਅਧਿਐਨ ਵਸਤੂ ਵਿੱਚ ਮਕਾਨਕੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਤੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਵੱਧਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਮਾਜਕ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।
- ਦੇਸ਼ ਤੇ ਪਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਟਕਰਾਅ ਜਿੱਥੇ ਨਾਰੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਬਦਲ ਰਹੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਦੂਹਰਾ ਕਿਰਦਾਰ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਨਾਰੀ ਇਖਲਾਕ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਲਈ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੁੰਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਗਲੋਬਲਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਪੈਸਾ, ਸੱਤਾ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਡਿੱਗਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

- ਵਿਸ਼ਵੀ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ:- ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਨਾਰੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ, ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

....

ਅਧਿਆਇ ਪੰਜਵਾਂ

ਨਾਰੀ ਪਰਿਪੇਖ ਦੇ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ: ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

ਅਧਿਐਨ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਉਹ ਵਿਧੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦਾ ਅਧਿਐਨ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀਆਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਕਸਰ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਕਿਸਮ, ਸਮੱਗਰੀ ਤੇ ਵਸਤੂ ਉੱਪਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਉੱਪਰ ਕਿਹੜੀ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਵਿਧੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤੇ ਸੀਮਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਸਮਝਣ ਲਈ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਕਸਰ ਦੋ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦ੍ਰਿਸਟੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਵਿਧੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਹੀ ਵਾਚਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ, ਚਿਹਨ-ਵਿਗਿਆਨ, ਸਮਾਜ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਬਾਕੀ ਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਵੀ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵੇਖੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਦੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਲੱਗ ਕਾਰਜ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਤਰਕਪੂਰਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬੌਧਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਉੱਪਰ ਜੋਰ ਦੇਣ। ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਵਿਧੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਤਰਕਪੂਰਨ ਤੇ ਬੌਧਿਕ ਆਧਾਰ ਉੱਪਰ ਹੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਪੜਚੋਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਹ ਬਾਕੀ ਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ ਤੇ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀ ਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵਿਧੀ ਬਾਕੀ ਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਧਿਐਨ ਭਰਭੂਰ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਦ-ਪੱਖੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰ.) ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ

> ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤ-ਆਲੋਚਨਾ ਨਾਲ ਦੋ-ਪੱਖੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਧੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਪਹੁੰਚ ਹੈ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ,

> ਸਾਹਿਤ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਵਾਂਗ ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਸੰਕਲਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਬਿੰਦੂ ਹਨ ।
>
> *(ਪੰਨਾ 9)*

ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਵੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਧੀ ਹੈ, ਜੋ ਹੋਰ ਵਿਧੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਲੋੜ ਕਾਰਨ ਉਪਜੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣਾ ਵੀ ਉਨਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ

> ਤੁਲਨਾ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਧਾਤੂ ਵਜੋਂ 'ਤੁਲਾ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਤਰਾਜ਼ੂ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਤੋਲਣ ਜਾਂ ਵਜ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਤਰਾਜ਼ੂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਸਿਰੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਅੰਕਣ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾ ਦਾ ਅਰਥ ਬਰਾਬਰੀ ਜਾਂ ਉਪਮਾ ਦੇ ਵੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ।
>
> *(ਗੁਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ 598-599)*

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਤੁੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇੱਕ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰਚਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਆਮ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਤੁਲਨਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਪੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੇਖਕ ਦੀ ਦੂਜੇ ਲੇਖਕ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ, ਇੱਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਦੂਸਰੇ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨੀ, ਇੱਕ ਸਦੀ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਸਦੀ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨੀ, ਇੱਕ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਧਾ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਧਾ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਵਿਧਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਵਿਸ਼ੇਸਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭਿਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਲਈ

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ ਰੂਪ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਿਨਜ਼ਬਰਗ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ

> ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਖੋਜ-ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਨਿਖੇੜੇ ਦੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(Social Survey and Research 58)

ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਹੋਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਨਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੈਬਸਟਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ

> ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੇੜੇ-ਨੇੜੇ ਰੱਖ ਕੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ। ਦੋ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਨਿਰਪੱਖ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਅਰਥਾਤ ਸਿੱਟੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

(ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਨੁਸੰਧਾਨ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਣਸਮੱਸਿਆਏਂ 27-28)

ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਾਂਗ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਵਿਧੀ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਵ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰਚਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਅਸਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ

ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਰੁਚੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪੱਛਮੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ।

ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 1958-59 ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪਰਚੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਬੰਗਲਾ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਐਮ.ਏ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਉੱਪਰ ਲਗਾਤਾਰ ਕਾਰਜ ਹੋਣ ਲੱਗਿਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਉਦੇਸ਼, ਆਧਾਰ, ਸਿਧਾਂਤ, ਪਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਤੀਤ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਚਿੰਤਕਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ-ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚੇਤਨਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਇਹ ਪੱਛਮ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੀ ਅਲੱਗ ਪਛਾਣ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਸਨ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚ ਨਵੀਨ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਅਲੱਗ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ। ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅੱਜ ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਭਾਵ ਕਿ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਨਸਲੀ ਜਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੱਦਬੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹਾਲ ਹੋ ਕੇ ਇੱਕ ਸਤੁੰਤਰ ਅਧਿਐਨ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਬੀਮੈਟਾਲੋਜੀ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਤੇ ਕਠਿਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਪਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਵੀਨ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਹ ਵਿਧੀ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਈ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਮਾਨਵ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮਾਨਵ ਨੇ ਬੋਲਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਆਰੰਭ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਾਫ਼ੀ ਬਾਅਦ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮਾਨਵ ਨੇ ਬੋਲਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਲਿਖਣਾ ਭਾਵ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ ਲਿੱਪੀ ਤੋਂ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮਾਨਵ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਵ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਆਰੰਭ ਮੌਖਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਚਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਫਿਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲਣਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ।

ਬੁਝਾਰਤਾਂ, ਲੋਕ-ਕਹਾਣੀਆਂ, ਲੋਕ-ਗੀਤ ਕਵਿਤਾਵਾਂ, ਵਾਰਾਂ ਆਦਿ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਮੌਖਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਹ ਮੌਖਿਕ ਸਾਹਿਤ ਲਿਖਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰ ਹੋਣ ਲੱਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਿੱਪੀਬੱਧ ਕਰਕੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮਾਨਵ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਹਰ ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਰਾਹੀ ਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਮਾਨਵ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਖਰੇਵਾਂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉਸਦੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਮਾਨਤਾ ਪਾਈ ਜਾਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੁਲਨਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਇਹ ਅੰਤਿਮ ਅਧਿਆਇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਖੋਜ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੇ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ: ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਰਾਹੀ

(ਇਤਿਹਾਸਕ/ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪ੍ਰਵਚਨ, ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਵਚਨ, ਪਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਤੇ ਔਰਤ ਬਨਾਮ ਮਰਦ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ) ਦੇ ਅਧੀਨ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਸਾਡੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚਕਾਰ ਨਾਰੀ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਨਾਰੀ, ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚਕਾਰ ਨਾਰੀ ਤੇ ਔਰਤ ਬਨਾਮ ਮਰਦ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਮਕਾਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸਪੱਸਟ ਕਰ ਦੇਣੀ ਉਚਿਤ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਵੀ ਇਕਾਲਕੀ ਨਾ ਹੋ ਕਿ ਦੁ-ਕਾਲਕੀ ਹੋਵੇਗੀ।

5.1 ਨਾਰੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ:

ਧਰਮ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਚਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਰੰਭ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਇੱਕੋ ਸਿੱਕੇ ਦੇ ਦੋ ਪਾਸੇ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨਾਲ ਮਾਨਵ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸੁਭਾਵਿਕਤਾ ਪੂਰਨ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੁਰਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਧਰਮ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਵੀ ਲੈ ਤੁਰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸਮੇਂ ਤੇ ਥਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਵੀ ਹੋਇਆ। ਹਰ ਧਰਮ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਆਦਿ ਕਾਲ ਜਾਂ ਪੂਰਵ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਲ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਧਰਮ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਮਾਨਵ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਮਿਲ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਦਾ

ਹੋਵੇ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਜਣਨ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਸਥਤਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਦੇਵੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਰਿਗਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਤੱਕ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਸਥਾਨ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ।

ਉਤਰ-ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਦਸ਼ਾ ਉੱਪਰ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮਹਾਂਵਾਰੀ ਜਾਂ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਅਛੂਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੰਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਅਤੇ ਨਰ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ।

ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਕਾਲ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਕਾਵਿ ਗ੍ਰੰਥ-ਰਮਾਇਣ ਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਨਾਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਸਕਦੀ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਾਰੀ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀਤਾ ਤੇ ਦੋਪਦੀ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣਾ ਤਿਆਗ ਇਸਤਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਲਗਾਤਾਰ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਸਾਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਕੁਝ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਇੱਕ ਸਾਰਥਕ ਸੋਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲੰਮੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜਾਅ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਅਨੋਖਾ ਧਰਮ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਥਾਨ ਬਹੁਤ ਸਦੀਆਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਥਾਨ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹਰ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅੰਦੋਲਨ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਰੀਵਾਦ ਅੰਦੋਲਨ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਸ

ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਪਰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਿਰਭਰ ਹੋਈ। ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਅੰਦੋਲਨ ਨੇ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਹਟਾਉਦਿਆਂ ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਸਭ ਤਾਂ ਅੱਜ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਛੇ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਸਭ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ।

ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਜੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨਾਵਲ '*ਤੀਨ ਲੋਕ ਸੇ ਨਿਆਰੀ*' ਇਸ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਨੀਚਾ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ, ਬਲਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਧ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਟਿਵਾਣਾ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ

> ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਜਾ ਦੱਸੀ। ਅਤਿ ਸੋਹਣੀ, ਅਤਿ ਸਿਆਣੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੁੰਦਰੀ ਆਖਣ ਲੱਗੀ, "ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਜਨਮਾਂ ਦੀ ਭਟਕਦੀ ਆਤਮਾ ਤੁਹਾਡੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ ਐ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ ਸਾਹਿਬ"। "ਕੀ ਇਹ ਠੀਕ ਐ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਔਰਤ ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਵੰਡਾਵੇ ?""ਸੁੰਦਰੀ ਹੱਸ ਪਈ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ, "ਮੇਰਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲੈਂਦੇ ਹੋ। ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਉੱਨਾ ਕੁ ਹੀ ਮੇਰਾ ਐ ਜਿੰਨੀ ਮੇਰੀ ਸਮਰੱਥੈ।
>
> *(ਤੀਨ ਲੋਕ ਸੇ ਨਿਆਰੀ 22)*

ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਾਹਿਤ ਸਾਡੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦਾ ਨਾਵਲ '*ਤੀਨ ਲੋਕ ਸੇ ਨਿਆਰੀ*' ਤੇ ਰਸ਼ਪਿੰਦਰ

ਰਸ਼ਿਮ ਦਾ ਨਾਵਲ '*ਔਰਤ ਮਨਫ਼ੀ ਮਰਦ*' ਦੋਵੇਂ ਅਜਿਹੇ ਨਾਵਲ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਨਮੁੱਖ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਚਿਤਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਨਾਵਲ '*ਤੀਨ ਲੋਕ ਸੇ ਨਿਆਰੀ*' ਜੋ ਕਿ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨਾਮ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਟਿਵਾਣਾ ਨੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਜੋ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬੇਹਤਰ ਤੇ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਸੀ, ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹਰ ਖੇਤਰ ਭਾਵ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦਾ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੋ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਅੰਦੋਲਨ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਤੋਂ ਛੇ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਰ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ।

ਨਾਵਲ '*ਔਰਤ ਮਨਫ਼ੀ ਮਰਦ*' ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਹ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਾਫ਼ੀ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ,

ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸੁਪਨਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਬਾਗੀ ਹੋਣ ਦੀ ਇਜ਼ਾਜਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।

ਅੱਜ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਤੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਸਮਾਜਿਕ ਉਲਝਣਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦਾ ਉਸ ਦਾ ਸੁਪਨਾ, ਸੁਪਨਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਸਮਾਜ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਨਪਦਾ ਵੀ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਵੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਸਭ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜੋ ਉਹ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਲਈ ਜਾਂ ਪੂਰੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਕਰਨਾ ਚਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜ਼ਾਜਤ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਤਾਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸਮਾਜ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਰਦ ਦੀ ਹਾਊਮੈਂ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚੇ, ਮਰਦ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਸਪੋਰਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੇ ਮਰਦ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੋਵੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਰੀਝਾਂ, ਸੁਪਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਦਬਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਪੰਜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਨੂੰ ਤੋੜ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਲਾਚਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜੇਕਰ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ

ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜੋ ਹਾਲਤ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ, ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਹੋਵੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਦਰਯੋਗ ਤੇ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਨਾਰੀ ਹਰ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਅਗਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਈ, ਘਰ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਤੱਕ ਨਾਰੀ ਨੇ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਕਿਤੇ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਘੱਟ ਜਾ ਘੱਟਦਾ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਫਿਰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਘਾਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਹਰ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਰੀ ਦਾ ਅਗਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਟਿਵਾਣਾ ਨੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਣੀ ਵੀਰਤਾ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਲੀ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਨਾਰੀ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹਰ ਥਾਂ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਲਈ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਆਖਿਰ ਕਿਉਂ? ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ, ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਜੇਕਰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਨਰੋਏ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਭ ਨੂੰ ਭਾਲ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅਕਸਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਅੱਜ ਨਾਰੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਅਬਲਾ ਨਾਰੀ ਹੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਨਰ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ

ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਕਈ ਵਾਰ ਬਹੁਤ ਮਾਰੂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਣਾ ਇਨਸਾਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਨਾਰੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਤਾਂ ਉਹ ਫਿਰ ਲਿੰਗ ਨਾਲ ਬੱਝ ਜਾਵੇਗੀ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਕੁੜੀ ਲੜਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਿਵੇਂ ਰਹੇਗੀ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਰਸ਼ਿਮ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ

ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਤੇ ਹੋਣਗੀਆਂ" ।

"ਹਾਂ ਹੈ ਨੇ" ।

"ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲੈ ਜਾਏਂਗਾ?"

"ਨਹੀਂ-ਔਰਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਰਸਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਖਤਰਨਾਕ ਏ ।

(ਔਰਤ ਮਨਫ਼ੀ ਮਰਦ 47)

ਦੋਵੇਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਹੀ ਅਸਤਿੱਤਵ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਤੀ ਵਰਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਾਰੀ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾਈ ਗਈ, ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਡੱਟ ਕੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਨੇ ਖੁਦ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਨਾਰੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰਸ਼ਿਮ ਦੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਨਾਰੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਾਵੁਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਵੱਲ੍ਹ ਝੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਨਾਰੀ ਦੀ ਝਲਕ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਦਲੇਰ ਹੈ, ਜੋ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਇਕ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਸਮਾਜ ਭਾਰੀ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦੋਵੇਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਅੰਤ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਅਸਮਾਨਤਾ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਅੰਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਹਿਰਾਂ, ਪਿੰਡਾਂ, ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਰ ਥਾਂ ਉੱਪਰ ਇਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਅਲੱਗ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਬਹੁਤ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਬਦਲਾਅ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਿਹਤਰ ਹੋਈ ਹੋਵੇ।

5.2 ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਿਪੇਖ: ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ: ਨਾਰੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਵੀਨ ਰੂਪ ਉਘੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਨਾਰੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨੀ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੱਜ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਲਾਅ ਆਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਪਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਚਾਹੇਂ ਉਹ ਨਰ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾਰੀ। ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਲਾਅ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਹਰ ਵਸਤੂ ਵਿਕਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੀ ਹਰ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਨਿਗਲਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਦਲਾਅ ਆਉਣੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹਨ, ਸਮਾਂ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਹਰ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗ੍ਰਿਫਤ ਵਿੱਚ ਜਕੜ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ *'ਤੀਵੀਆਂ' 'ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ'* ਤੇ *ਮਾਇਆ* ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਨਮੁੱਖ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਨਾਵਲ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰਸਮੋ-ਰਿਵਾਜ਼, ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਗੜਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਲਈ

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ, ਨਾਰੀ ਆਪਣੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਵੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲ '*ਤੀਵੀਆਂ*' '*ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ*' ਤੇ '*ਮਾਇਆ*' ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:- ਇਹ ਨਾਵਲ ਨਾਰੀ ਦੇ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਉਘਾੜਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਝੁਕਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਰੀ ਜਿਸ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਧੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰੁਚੀਆਂ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੜਕਨਾਮਾ ਦਾ ਨਾਵਲ '*ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ*', ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਸਤੌਜ ਦਾ ਨਾਵਲ '*ਤੀਵੀਆਂ*' ਅਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੀਰ ਦਾ ਨਾਵਲ '*ਮਾਇਆ*' ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਨਾਵਲ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਕੁਝ ਸਮਾਨਤਾ ਵਾਲਾ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ ਵਖਰੇਵੇਂ ਵੀ ਹਨ।

(ੳ) ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝ: ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਇੱਕ ਹੀ ਵਿਧਾ ਗਲਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝ ਹੋਣੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਸੀ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੜਕਨਾਮਾ, ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਸਤੌਜ ਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੀਰ ਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉੱਪਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਨਾਵਲ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਆਮ ਜਨਤਾ ਤੇ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਅਣਹੋਣੀ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੜਕਨਾਮਾ ਦੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦੇ ਧੰਦੇ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਣਾ, ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਨਾਰੀ ਦੇਹ ਦਾ ਮੰਡੀਕਰਨ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਘਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਸਮਾਜ ਉੱਪਰ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਨਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਜਿਕਰ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣਾ ਨਫਾ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਕਸਰ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਚੁਕਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਹ ਵਪਾਰ, ਐਸਕਾਰਟ ਸੇਵਾ, ਪੋਰਨ ਫਿਲਮਾਂ ਆਦਿ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ ਨਾਵਲ ਦੁਆਰਾ ਸੜਕਨਾਮਾ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਸਤੌਜ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ *'ਤੀਵੀਆਂ'* ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਨਾਰੀ ਹੋਈ ਬੇਅਦਬੀ, ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਖਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਯੂ.ਪੀ, ਬਿਹਾਰ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਲਾਲਚ ਵਸ ਭੋਲੀਆਂ-ਭਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦੇ ਧੰਦੇ ਵਿੱਚ ਧੱਕਣ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਚਣ-ਖ੍ਰੀਦਣ ਦੇ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਕੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵੇਚਣਾ ਇਹ ਆਮ ਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੀ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਲਾਲ ਪੰਜਾਬ

ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਚਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਕਾਰਨ, ਜਾਂ ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ, ਪੱਲੇਦਾਰ, ਦਿਹਾੜੀਦਾਰ ਤੇ ਨਸ਼ੇੜੀ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਰਨ ਵਸ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਜੁਗਾੜ ਲਾ ਕੇ ਪੈਸੇ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਕੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਖ੍ਰੀਦ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਸ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਅੱਗੇ ਵੀ ਵੇਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਅਸੀਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਕੀ ਸਥਿਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਅਜਿਹੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲਿਆਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਕਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਸਥਾਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਿ ਨਾਰੀ ਹੱਕਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਵੀ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਤਰਸਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਤੌਜ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ

> ਉਹ ਤਾਂ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਹੁਣ ਬੰਬੇ ਕਲਕੱਤੇ ਨੂੰ, ਹੁਣ ਕੀ ਵਾਪਸ ਆਊ" ।
> "ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਹਦਾ ਹੁੰਦੈ ਭਾਈ ਜਵਾਕਾਂ ਦਾ ਮੋਹ। ਜਦੋਂ ਅਵਦੇ ਸਾਰੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ
> ਛੱਡ ਕੇ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਨੀ, ਜਵਾਕਾਂ ਦੇ
> ਮੋਹ ਨੂੰ ਕੀ ਇਹੇ ਲੱਤ ਮਾਰਦੀਆਂ ਨੇ।

(ਤੀਵੀਆਂ 118)

ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੀਰ ਨੇ ਨਾਵਲ *'ਮਾਇਆ'* ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅੱਜ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੀ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਗੜਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਲਈ ਸਮਾਜ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਨਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉੱਪਰ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਕੁਝ ਕਰ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਚਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਇਜ਼ਾਜਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਬਗਾਵਤ ਕਰੇ

ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਾਜ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੀ ਗਲਤੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਧਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਲੜਕੀ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਲਈ ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੌੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਾਂਝ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਹੈ, ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਜੋਕੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰੀ ਜਾ ਸਕੇ।

(ਅ) ਵਾਸਨਾਵਾਦ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ: ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਾਵਲ ਰਾਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਅਚੇਤ ਮਨ ਦੀ ਉਪਜ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਰੁਚੀਆਂ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

'*ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ'* ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵਾਸਨਾਵਾਦ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦਾ ਧੰਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਵਾਸਨਾਵਾਦ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਤੇ ਨਰ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਵਾਸਨਾ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

'*ਤੀਵੀਆਂ*' ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਸਤੌਜ ਨੇ ਵਾਸਨਾਵਾਦ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸਿੰਦੂ ਦਾ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਮੁੱਲ ਤੀਵੀਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣਾ ਵੀ ਵਾਸਨਾਵਾਦ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

'*ਮਾਇਆ*' ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੀਰ ਨੇ ਵਾਸਨਾਵਾਦ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ (ਬਿੱਲੀ) ਜਦੋਂ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੌੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਪਤੇ ਉੱਪਰ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਉਸ ਦਾ ਰੇਪ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰ ਵੀ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਸਨਾਵਾਦ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਾਸਨਾਵਾਦ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਇੱਕ ਕਾਰੋਬਾਰ ਹੈ, ਤੇ ਤੀਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਘਰ ਵਸਾਉਣ ਦੀ ਲਲਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਹਨ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੀਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਹਿਸ਼ੀਪੁਣੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਸਨਾਵਾਦ ਦੀ ਜੋ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਪੱਧਰ ਦੀ ਹੈ।

(ੲ) ਨਾਰੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਪੱਖੋਂ ਸਾਂਝ: ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗਿਣੇ-ਚੁਣੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੜਕਨਾਮਾ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਨਾਵਲ 'ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ' ਰਾਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਾਰੀ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਪੁਸਟੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜਾਂ ਪਿੱਛੇ ਧੱਕਣ ਵਾਲਾ ਨਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦੇ ਧੰਦੇ ਵਿੱਚ ਧੱਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਸਲ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ।

ਸਤੌਜ ਦੇ ਨਾਵਲ '*ਤੀਵੀਆਂ*' ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਲੈ ਤੁਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾਰੀ ਦਾ ਨਿਕਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੀਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਤੌਜ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਮ ਵਰਤਾਰਾ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਹੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਖਾਵੀਂ ਤੋਂ ਅਣ-ਸੁਖਾਵੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਅੰਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ

ਫਿਰ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਣ-ਸੁਖਾਵੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵੇਚਣਾ ਤੇ ਖ਼੍ਰੀਦਣਾ ਵਰਗੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

'*ਤੀਵੀਆਂ'* ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਹੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬਿਗਾਨੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਸਰੀਰਿਕ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸੇ ਡਰ ਤੋਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੰਡਾ ਲਈ ਤਾਂ ਘਰ ਦਾ ਗੁਜਾਰਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਭੇਂਟ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੀਰ ਨੇ ਵੀ ਨਾਵਲ '*ਮਾਇਆ'* ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਦੁੱਖ ਭਰੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਗਿਰਾਵਟ ਆਉਣ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨ ਹਨ, ਜੋ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵਿਦਰੋਹੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਨੀਰ ਨੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਨੀਰ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਚਿਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ।

'*ਮਾਇਆ'* ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਜੇਕਰ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਾਜ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਕੰਜੇ ਵਿੱਚ ਪਕੜ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇਂ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਏ ਰੇਪ ਅਨਿਆ ਤੇ ਭੁੱਖ ਦੁੱਖ-ਦਰਦ ਨਾਲ ਜੂਝਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ।

ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਅ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਨਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਣ-ਸੁਖਾਵੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ:

(ੳ) ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਭਿੰਨਤਾ: ਭਾਸ਼ਾ ਹਰ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗਲਪਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੜਕਨਾਮਾ ਤੇ ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਸਤੌਜ ਨੇ ਮਲਵਈ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੀਰ ਨੇ ਨਾਵਲ *'ਮਾਇਆ'* ਵਿੱਚ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਉਪਬੋਲੀ ਡੋਗਰੀ ਤੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਰਗੇ ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਵੀ ਉਸ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਸਰ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾ ਹੀ ਗਲਪਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਲਵਈ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਖਿੱਤਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਾਲ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀਮੂਲਕ ਪਰਾਹਨ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

(ਅ) ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ: ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪਾਈ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਖਰੇਵਾਂ ਵੀ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਸੜਕਨਾਮਾ ਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦੇ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਕੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਦਰਦ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇਸਦਾ ਅਸਲ ਮਕਸਦ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਸਲ ਮਾਨਸਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖੋਂ ਮੰਦਹਾਲੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਸਥਾਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਦਾ ਨਾ

ਮਿਲਣਾ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨ ਹਨ, ਜੋ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਨਰਕ ਵੱਲ੍ਹ ਧੱਕਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਾਰੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਨਾਵਲ '*ਤੀਵੀਆਂ*' ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਤੌਜ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। 'ਤੀਵੀਆਂ' ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਸਲ ਸੱਚਾਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਲਗਾਤਾਰ ਤਰਸਯੋਗ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਥਾਨ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਨਾ ਮਿਲਣਾ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਯੂ.ਪੀ, ਬਿਹਾਰ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਲਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੇਚਣਾ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਹਾਰ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਣ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਖ੍ਰੀਦੋ-ਫਰੋਖਤ ਹੋਣ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰਤਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਤੌਜ ਨੇ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਤਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੀਰ ਨੇ ਵੀ ਨਾਵਲ '*ਮਾਇਆ*' ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨੀਰ ਨੇ 'ਮਾਇਆ' ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤ ਕਮਜੋਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਰਜੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪਛਾੜਨ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਸੋਚੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆ ਹਨ।

ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾ ਹੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਉਸ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ

ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈ ਅਧੀਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਦਰਦ ਮਾਨਸਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸੜਕਨਾਮਾ, ਸਤੌਜ ਤੇ ਨੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਰ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਨਾਵਲਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਵਿਸ਼ੇ ਆਦਿ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਵੱਖਰਤਾ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸੜਕਨਾਮਾ, ਸਤੌਜ ਤੇ ਨੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ, ਸਥਾਨ, ਪਰਿਵਰਤਨ, ਬੋਲੀ ਜਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹਨਾਂ ਗਪਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਪਰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

5.3 ਨਾਰੀ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪਰਿਪੇਖ: ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ: ਪਰਵਾਸ ਇੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਬੇਗਾਨੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਜਾ ਕੇ ਵਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਪਰਵਾਸ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪੱਛਮ ਦੇ ਦੇਸਾਂ ਵੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪਰਵਾਸ ਅਧੀਨ ਤਿੰਨ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ (ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ), ਦਾ ਨਾਵਲ '*ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ*', ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਨਾਵਲ '*ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ*' ਤੇ ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਦਾ ਨਾਵਲ '*ਕਮਜ਼ਾਤ*' ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨੋ ਨਾਵਲਕਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਜਿਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਅਧੀਨ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਹ ਇੰਟਰਵਿਊ ਵਿੱਚ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ

> ਲੋਕ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪਰਵਾਸੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਲੋਕ ਸੈਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉੱਥੇ ਸੈੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
>
> (ਇੰਟਰਵਿਊ)

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਵਲ '*ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ*' ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਅਧੀਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਵਲ '*ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ*' ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਅਮਰੀਕਾ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਹਨ, ਤੇ ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਵਲ '*ਕਮਜ਼ਾਤ*' ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਪਕਿਸਤਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਬਿਲਕੁਲ ਅਲੱਗ ਹਨ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਗਲਪ ਦੀ ਵਿਧਾ ਨਾਵਲ ਰਾਹੀਂ ਨਾਰੀ ਦੇ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਚਿਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਅਲੱਗ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਗਲਪੀ ਸਾਂਝਾਂ ਵੀ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਸੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਤਿੰਨਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਗਲਪੀ ਵਿਸ਼ੇਸਤਾ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਵਸਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਵਿਰਸੇ ਦੀਆਂ ਧੰਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਮੋ ਕੇ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨਰ ਹੋਵੇ ਚਾਹੇ ਨਾਰੀ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ

ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਵੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਨਸਾਨ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੇ ਲਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਉਜਵਲ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਅਜਿਹੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਚਲੇ ਵੀ ਜਾਣ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦਾ। ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਭਾਵੇਂ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੋਵੇ ਹੀ ਦਮਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਦੂਜਾ ਨਾਵਲ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਹੈ '*ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ*' ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਜੁਗਾੜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮਨੋਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਨਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਨਾਰੀ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਾਸ ਸਾਂਝ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਹੈ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਅਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਮਾਨਵ ਤੋਂ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਕਰਵਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਵੀ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

(ੳ) ਨਾਰੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ: ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹੋ ਜਾਵੇ ਪਰ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਯਤਨ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਰਾਹੀ ਹੋਣ।

ਨਾਵਲ '*ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ*' ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜੋ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਡਰ ਤੇ ਚਲਾਕ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਨਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਾਵਲ '*ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ*' ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਤਸਵੀਰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਲਡ ਹੋ ਗਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਹ ਸਹੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਗਲਤ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜੋ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਚਲਾਕ ਤੇ ਲਾਲਚੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਸਥਿਤੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

(ਅ) ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ: ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਨਾਵਲ 'ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ' ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼, ਪਹਿਰਾਵੇ, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਫ਼ਰਕ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵੇਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੋੜਨ ਦੀ ਗੱਲ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸ਼ੁਭ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਮਹੱਤਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਪੱਛਮੀ

ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਮਾਨਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ਨਾਵਲ 'ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨਰ ਹੋਵੇ ਚਾਹੇ ਨਾਰੀ ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਖਿੱਚ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਸਾਂਝ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਨਰ ਜਾਂ ਨਾਰੀ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੇ, ਤੇ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ:

ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਵੀ ਹਨ, ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਨਾਵਲ '*ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ*' ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਆਏ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਕਰਨਾ, ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਵੇਚਣਾ ਆਦਿ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪੱਜ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਕੈਨੇਡਾ ਜਾ ਕੇ ਨਾਰੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਲਗਾਤਾਰ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਤੇ ਸੈੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਥੋਂ ਦੀ

ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗਲਤ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਥੋਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਉਥੋਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨਾਲ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਸੁੱਖੀ ਜੋ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨਾਲ ਵੀ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਉਥੋਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਧੋਖੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਮਨਸੂਬੇ ਪੂਰੇ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲ '*ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ*' ਵਿੱਚ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮੁੰਦਰੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੇ ਮਨਸੂਬੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਤਹਿਤ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਤਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਵਿਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਬਲਾਉਂਦੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਨਾਰੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵਿਪਰੀਤ ਹਨ, ਇੱਕ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਕੈਨੇਡਾ ਬੁਲਾ ਕੇ ਸੈਟ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਦੂਜੀ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਬਲਾਉਂਦੀ।

ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਿੰਨਤਾ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਵਿੱਚ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜੀ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਦਾ ਨਾਵਲ '*ਕਮਜ਼ਾਤ*' ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਭਿੰਨ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਪਕਿਸਤਾਨ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਉਥੋਂ ਦੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-

ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਵਸਦੀ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸਤੁੰਤਰ ਤੇ ਭੈਅ ਮੁਕਤ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਬੰਦਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਰ ਹੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਰ ਅਧਿਕਾਰ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਾਤ ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨਨ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਭਾਰਤੀ, ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਮੀਨ ਆਸਮਾਨ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ, ਜੋ ਪਾੜਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਨਾ-ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਮੁਲਕਾਂ ਨੇ ਤਰੱਕੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਪਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅੱਜ ਵੀ ਬਿਮਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਉੱਪਰ ਅੱਜ ਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਅੱਜ ਨਾਰੀ ਆਜ਼ਾਦ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕਾਰਜ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਅਸਲ ਝਲਕ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਹੈ।

- **ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ:** ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਅਧੀਨ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਜੋ ਸਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਮਕਾਲ ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦੇ ਹੋਏ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੀ ਤੇ ਸੁੰਘੜ ਔਰਤ ਦਾ ਬਿੰਬ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬਦਲਦੀ ਕਰਵਟ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਦਾ

ਸਰੂਪ/ਕਿਰਦਾਰ ਵੀ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਹੁਣ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਾਣੀ ਹੋ ਕੇ ਚਲਣ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ।

- **ਵਿਦੇਸ਼ੀ/ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ**: ਵਿਦੇਸ਼ੀ/ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਜੋ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਅਕਸਰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਅੰਰਤ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰ ਬਰਾਬਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਈ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਤੁੰਤਰ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਧਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਜਕੜੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਕਿ ਆਪਣੇ ਲਈ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਲੱਗ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਤੁੰਸ਼ਟੀ ਵਾਲੀ ਹੈ।

5.4 ਔਰਤ ਬਨਾਮ ਮਰਦ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ: ਪੂਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਤੇ ਮਾਨਵੀ ਜੋੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਭਾਜਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਨਸਲ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਜੋੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਮਾਨਵੀ ਜੋੜਾ ਹੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਲਿੰਗ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹੋਂਦ ਤੇ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁਦਰਤ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਨਸਲੀ ਜੀਵਾਂ ਵਾਂਗ ਲਿੰਗਕ ਆਧਾਰ ਉੱਪਰ ਵੰਡਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਨਵ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੋ ਵਿਰੋਧੀ ਲਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਵਖਰੇਵੇਂ ਕਾਰਨ ਮਰਦ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ

ਵਿੱਚ ਦੂਜੈਲਾ ਤੇ ਅਧੀਨਗੀ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜਕੜ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸ ਉੱਪਰ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੇ ਪੱਕੀ ਮੋਹਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅੱਜ ਵੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵਾਲੀ ਹੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚਰਚਾ ਹੋਣੀ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਉੱਪਰ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਭੈੜੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣਾ ਵੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਨਾਰੀ ਤੇ ਨਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਅੰਦੇਸ਼ੇ ਤੇ ਅੰਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੇ ਦੋ ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਫਿਰ ਵੀ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ ਆਸਮਾਨ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਤੇ ਤਰਸਯੋਗ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸੋਚ ਉੱਪਰ ਵੀ ਫ਼ਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਰ ਨੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਤੇ ਨਾਰੀ ਨੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਨ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਲੰਮਾ ਸਫ਼ਰ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਤੇ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਫ਼ਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਰ ਜਿਸ ਨੇ ਸਦਾ ਐਸ਼-ਇਸ਼ਰਤ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਆਈ ਕੀਤੀ, ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਤੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਾਲੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ, ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਦਰਦ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਦਰਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਲੇਖਿਕਾ ਨਾਰੀ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ

ਦੋਵੇਂ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਦੋਵਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਖਰਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਨਰ ਲੇਖਕ ਨਾਰੀ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਨਰ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੜਕਨਾਮਾ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪਰਸਨਲ ਇੰਟਰਵਿਊ ਵਿੱਚ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।

ਸਾਹਿਤ ਉੱਪਰ ਸਾਡੀ ਆਮ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ੀਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਕਾਫ਼ੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਨਾਰੀ ਬਨਾਮ ਨਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ :-

ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ: ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਗਲਪਕਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਆਦਾਤਰ ਨਾਰੀ ਮਨ ਦੀ ਹਿਰਦੇਵਾਹਕ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਡਾ. ਟਿਵਾਣਾ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਕਦੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਚਿੱਤਰੀਆਂ ਨਾਰੀ ਪਾਤਰ ਆਦਰਸ਼ਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਧਿਐਨ ਅਧੀਨ ਆਏ ਨਾਵਲ 'ਤੀਨ ਲੋਕ ਸੇ ਨਿਆਰੀ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਤੇ ਪਤੀਵਰਤਾ ਨਾਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਰਸ਼ਪਿੰਦਰ ਰਸ਼ਿਮ ਵੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਲੇਖਿਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ '*ਔਰਤ ਮਨਫ਼ੀ ਮਰਦ*' ਦੀ ਨਾਰੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਜਵਾਨ ਹੋਣ ਤੱਕ ਵੀ ਉਸ ਅੰਦਰ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਮਾਜ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਭਾਵਨਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਦਰੋਹ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ, ਸਮਾਜ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਜਿਹੇ ਦੋ ਅੰਗ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਕੜਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਤੇ ਪੂਰੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਨਾਰੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਜਿਉਣ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦੇ ਹਨ।

'*ਔਰਤ ਮਨਫ਼ੀ ਮਰਦ*' ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਰਸ਼ਿਮ ਦਾ ਨਾਰੀ ਹੋਣਾ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਰੀ ਕਦੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਦਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਲੇਖਿਕਾ ਭਾਰੂ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੀਰ ਦਾ ਨਾਵਲ '*ਮਾਇਆ*' ਵੀ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਦਬਦਬੇ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਇੱਕ ਪਿਤਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਸ ਕਰਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਹਰ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਆਪ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਸਮਾਜ ਭਰਦਾ ਹੈ, ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਬਲਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਫੈਸਲੇ ਵੀ ਪਿਤਾ ਤੇ ਭਰਾ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਕਰ ਲਏ ਜਾਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਘਰੋਂ ਦੌੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਲੈਨਿੰਗ ਤੇ ਸਾਜ਼ਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਉਸ ਦਾ ਰੇਪ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ

ਨੂੰ ਜਿਉਣਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ। ਨਾਰੀ ਜੇਕਰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਬਲਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਕੋਲ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ, ਇੱਥੇ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਨਾਰੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਨੀਰ ਨੇ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੀਰ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਇੰਟਰਵਿਊ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

> "ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਥਾਨ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰਤਾ ਹੋਣੀ ਜਰੂਰੀ ਹੈ"।

(ਇੰਟਰਵਿਊ)

ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨਾਰੀ ਲੇਖਿਕਾਵਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵੇਦਨਾ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਖੂਬੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ, ਸਮਾਜ ਅੱਜ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਫਿਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਹੱਕ ਅੱਜ ਤੱਕ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜੋ ਨਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਤਾਂ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਸੋਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਉੱਪਰ ਭਾਰੂ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜ਼ਾਜਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਤੁੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ।

ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਨਾਰੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਰੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼, ਉਸ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਤਾਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਓ ਸਕਣ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਰੂਪ ਪਤੀ ਵਰਤਾ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ

ਵਾਲੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਜੇਕਰ ਨੀਰ ਦੀ ਪਾਤਰ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਮਾਜ ਇਕੱਲੀ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਵਰਤਾਅ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਚੌਰਾਹੇ ਤੇ ਲਿਆ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਉਹ ਨਾ ਅੱਗੇ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਪਿੱਛੇ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੜਕਨਾਮਾ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨਾਵਲ '*ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ*' ਜੋ ਕਿ ਨਾਰੀ ਵੇਦਨਾ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਹਿਰਦੇਵਾਹਕ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਹਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸੜਕਨਾਮਾ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਅਣਗੌਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਾ ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੇ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦੇ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਲਿਆ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਕੁੜੀਆਂ ਇਸ ਧੰਦੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੱਕ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ, ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਮਰਦ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਸ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਦੀ ਜੋ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਤੇ ਦਰਦਾਂ ਭਰੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਮਰਦ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਦਾ ਜੋ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਨਾਰੀ ਲੇਖਿਕਾ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕੇ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਸ਼ਰੇਆਮ ਨੰਗਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬੇਸਮਝ ਲੋਕ ਇਹ ਵੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ

ਲਗਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਕੁੜੀ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਇਹੋ ਹੀ ਧੰਦਾ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਉੱਪਰ ਸ਼ੱਕ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੜਕਨਾਮਾ ਜੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇੰਟਰਵਿਊ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ,

> ਨਾਰੀ, ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਵੀ ਸਕਦੀ ਐ, ਸਿਗਰਟ ਵੀ ਪੀ ਸਕਦੀ ਐ, ਜਿੱਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਐ, ਇੱਕ ਮਰਦ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ, ਤੀਸਰੇ ਚੌਥੇ ਮਰਦ ਕੋਲ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋਸਤੀਆਂ ਪਾ ਸਕਦੀ ਐ, ਉਹ ਸਮਝਦੀ ਐ ਵੀ ਇਹ ਨਾਰੀ ਦਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਐ, ਕੀ ਸਾਡਾ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੀ ਐ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਐ, ਵੀ ਕੀ ਜਾਂ ਉੱਚ ਵਰਗ ਦੇ ਵਿੱਚ ਈ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਆਡੰਬਰ ਰਚਿਆ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕੀ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਪੋਸੀਬਲ ਹੈਗਾ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਵੀ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨੀ ਹੈ-ਵੀ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕੋਈ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਹੈਗੀਆਂ ਨੇ, ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਮਾਣ-ਮਰਿਆਦਾ ਹੈਗੀ ਐ, ਵੀ ਕਿ ਐ, ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਵੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਤੁਸੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਚੇਜ਼ ਕਰਦੇ ਉ ਬੜਾ ਕੁਝ ਐ ਵੀ ਕੀ ਇਹ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਐ, ਇਹ ਇੱਕ ਕਿੰਤੂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੇ ਜ਼ਵਾਬ ਕੋਈ ਨੀ ਹੈਗਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਵੀ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦਾ ਐਵੇ ਇੱਕ ਸ਼ੋਸ਼ਾ ਹੀ ਛੱਡਿਆ ਹੋਇਐ।

(ਸੜਕਨਾਮਾ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਇੰਟਰਵਿਊ)

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਊਣਤਾਈਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸੜਕਨਾਮਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੋ ਅਸਲ ਹਾਲਾਤ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨੰਗਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਾਰੀ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਵਰਗਾ ਧੰਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਕਦੇ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅੱਜ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਕਿਹੜੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹੈ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮਿਲੀ ਭੁਗਤ ਹੈ, ਸਰਕਾਰ ਕਿਉਂ ਅਜਿਹੇ ਅੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦ

ਕਰਨ ਲਈ ਠੋਸ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਦੀ ? ਕੀ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਜੋ ਅਜੋਕੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਰਸਯੋਗ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੜਕਨਾਮਾ ਨੇ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ।

ਇੱਕ ਮਰਦ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਹੁੰਦੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਤੇ ਬਦਸਲੂਕੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਨਾਰੀ ਤੇ ਨਰ ਲੇਖਕ ਵਧੀਆ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਸਥਾਨ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤਦਾਰ ਕਾਰਜ ਮਿਲ ਸਕੇ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰੀ ਜਾ ਸਕੇ ਜੋ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਸਰਕਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। **ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਸਤੌਜ** ਦਾ ਨਾਵਲ '*ਤੀਵੀਆਂ*' ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਨਾਰੀ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚਿਤਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਨਰ ਲੇਖਕ ਵੱਲੋਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਅਕਸਰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਸਤੌਜ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਸਤੌਜ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇੰਟਰਵਿਊ ਵਿੱਚ ਓਹ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ,

> "ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕੁਝ ਕੰਮ ਮਰਦ ਐ ਜਿਹੜਾ ਉਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਔਰਤ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਐ, ਤੇ ਕੁਝ ਕੰਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾ ਦੇ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਔਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਮਰਦ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਕੁਝ ਐਸਾ ਕਿ ਅਖੋਤੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਵਿੱਚ ਅਅ..ਮਤਲਬ ਇੱਕ ਤਾਂ ਏਹ ਸੀ ਵੀ ਦੋਨਾ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਮੇਲ-ਫੀਮੇਲ ਆ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਜਾਂ ਉਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ, ਉਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਤੋੜ ਰਹੇ ਨੇ : ਕਿਉਂਕਿ ਮਤਲਬ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾ ਗਾਈਡ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਜਾ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੋ ਦੂਰ ਹੋ ਰਹੇ ਨੇ"।

(ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਸਤੌਜ ਇੰਟਰਵਿਊ)

ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਨਾ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੱਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਤੌਜ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਖਾਸਕਰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਵੇਦਨਾ ਦੀ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਮੰਡੀਕਰਨ, ਭਾਵ ਵੇਚਣ-ਖ੍ਰੀਦਣ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਨਾਰੀ ਦੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ, ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਤੀਜੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਵੇਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਆਮ ਕਹਾਵਤ ਹੈ, 'ਜੋ ਤਨ ਲੱਗੇ ਸੋ ਤਨ ਜਾਨੇ' ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਚਾਹੇ ਨਰ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾਰੀ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਰਦ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸੋ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਜੋ ਕਿ ਖ੍ਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਮਾਜ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਬਲਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਦੇਸਣ ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੋਧਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਤੇ ਉਲਝ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਸਮਾਜ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅੱਜ ਵੀ ਇਹ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਖ੍ਰੀਦਣ ਤੇ ਵੇਚਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੀ ਬਹੁਤ ਤਰਸਯੋਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਸਲ ਵੇਦਨਾ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਸਤੌਜ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮਝੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਮੰਡੀ ਦੀ ਵਸਤੂ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕ ਨਰ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਦੇ ਪੱਖੋ ਸਤੌਜ ਨੇ ਨਾਰੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਯੋਗ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਨਰ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇੱਥੇ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਤੌਜ ਆਪਣਾ ਨਰ ਹੋਣ ਦਾ ਫ਼ਰਜ ਅਦਾ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਰ ਜਾਤ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਨਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰੇ ਤੇ ਨਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਊਣਤਾਈਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਤੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ (ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ) ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਾਰੀ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬਦਸਲੂਕੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ '*ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ*' ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਅਲੱਗ ਹੀ ਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਭੋਲੀ-ਭਾਲੀ ਪੇਂਡੂ ਤੇ ਗਰੀਬ ਘਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਪਾਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਕਿ ਉਹ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਿਸਟਮ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਨਜ਼ਾਇਜ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਉਹ ਟਿੱਚ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਲੇਰ ਕੁੜੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੁਸਤ ਤੇ ਚਲਾਕ ਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਆਪ ਕੈਨੇਡਾ ਸੈਟ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਕੈਨੇਡਾ ਸੈਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨਾਲ ਜੀ. ਮੇਲ ਰਾਹੀ ਕੀਤੀ ਇਟਰਵਿਊ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਾਰੀ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ,

> ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਜੰਮਪਲ। ਇਹ ਇਸਤਰੀ ਵਰਗ ਅਪਣਾ ਸਥਾਨ ਆਪ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਗ ਅਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਪਣੀ ਪਸੰਦ ਨੂੰ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਇੱਥੇ

ਤਕ ਕਿ, ਆਪਣੇ ਪਸੰਦ ਦਾ ਅਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਚੁਣਦਾ ਹੈ। ਮਾਪਿਆਂ ਜਾਂ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਦਖ਼ਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਦੇਸ ਤੋਂ ਆਈ ਨਵੀਂ ਅਵਾਸੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਦੇਸ ਦੇ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸੀ। ਮਰਦ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮ। ਦੋ ਹੱਥ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਨਾ। ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਈ ਨਵੀਂ ਪਨੀਰੀ, ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਜਮਪਲਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਬਾਅਦ ਨਵੇਂ ਦੇਸ ਦੀ ਰਹਿਤਲ ਵਿਚ ਰਲਣ ਦੀ ਕੋਸਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ, ਲਿਮਟਿਡ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ, ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਸੋਚ ਹਾਲੇ ਵੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਲਾਲ ਲਕੀਰ ਨਹੀਂ ਟੱਪੀ।

(ਇੰਟਰਵਿਊ)

ਨਰ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਖੁੰਝ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਉਸਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਵਸਦੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਤਲਬੀ, ਪੈਸੇ ਦੀ ਪੁੱਤਰ, ਤੇ ਚਲਾਕ ਨਾਰੀ ਜੋ ਪੈਸੇ ਖਾਤਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਇੱਕ ਨਰ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਲੇਖਿਕਾ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਜਾਂ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਚਲਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਪਾ ਜਾਂਦੀ। ਪਰ ਨਰ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਸ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਚਲਾਕ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਇੱਥੇ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਉਸ ਨੇ ਨਰ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਰੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ ਵੇਖ ਕੇ ਸਮਾਜ ਉਸ ਨੂੰ ਬਦਚਲਨ ਤੇ ਬੇਸ਼ਰਮ ਤੱਕ ਆਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਅਸਲ ਮਕਸਦ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣਿਆਂ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਲਿਆ ਗਿਆ ਰਿਸਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦਾ, ਬਲਕਿ ਸਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਚਲਾਕ ਨਾਰੀ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਸਲ ਸਥਿਤੀ ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਬਾਰੇ ਵਧੀਆ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਉੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨਾਲ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨਿਪਟਣ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਵਸਦਾ ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ '*ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ*' ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਾਰੀ ਦਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਤਲਬੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੁੜੀ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਹਰ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਰੂਪ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ , ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਾਧਾਰਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੁੜੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਚੰਚਲ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਵੀ ਹੈ।

ਉਹ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਮਤਲਬੀ ਤੇ ਚਲਾਕ ਰੂਪ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਬਲਾਉਂਦੀ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਤਲਬੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਟਾਇਮ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉਸ ਨਾਲ ਵਧੀਆ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਹਰ ਫੈਸਲਾ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਤੇ ਸਮਝ ਤੇ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਦੀ।

ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਵਿਆਹ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋ ਬੱਚਾ ਠਹਿਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਅੰਤ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਪਿਉ ਕੋਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਉਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅਸਲੀ ਪਿਉ ਕੋਲ ਭੇਜ ਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ

ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਡਿੱਗਣ ਦਿੱਤਾ। ਨਰ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜੋ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਵਧੀਆ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਅਧੀਨ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ।

ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਇੱਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜੋ ਸਥਿਤੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਰਸਯੋਗ ਤੇ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਚਾਰੀ ਤੇ ਤਰਸ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਚਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਰਾਹੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਮਰਦ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਤੇ ਬੇਅਦਬੀ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਨਰ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਦਾ ਵੀ ਫਰਜ਼ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਤਹਿਤ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਕਿਤੇ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾਇਆ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਨਰ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਖੜਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਖੁੱਸ ਜਾਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਅੰਤ ਅਸੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਲੇਖਕਾ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਸਲੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਅਸੀਂ ਵੰਚਿਤ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਵੀ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਲੇਖਕਾ ਨੇ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਤੇ ਸਮਝ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦਾ ਅਸਲ ਰੂਪ ਜੋ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ, ਕੈਨੇਡਾ, ਅਮਰੀਕਾ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਥਾਂ ਨਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਅਲੱਗ ਹੈ, ਤੇ ਉੱਥੇ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਰ ਥਾਂ ਦਾ ਅਲੱਗ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਹਰ ਥਾਂ ਵੱਖਰੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਸਮਾਜ

ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਤਾਂ ਕਿ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਸਵਰਗ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਅਸੀਂ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ:

- ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਅਸਲ ਰੂਪ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਹੋ ਰਹੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ, ਰਿਸ਼ਤਿਆ ਦਾ ਤਿੜਕਣਾ, ਪੈਸਾ ਕੇਂਦਰਿਤ ਰੁਚੀਆਂ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜਾਇਜ਼ ਤੇ ਨਜ਼ਾਇਜ ਮਸਲਿਆਂ ਰਾਹੀ ਅਸਲ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।
- ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਸਦੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸੰਕਟਮਈ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
- ਆਰਥਿਕ ਮੰਦੀ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਅਜਿਹੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
- ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜੀਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਦੀ ਨਾਰੀ ਪੁਰਾਤਨ ਰਵਾਇਤਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦੀ ਕਲਾ ਮੀਡੀਏ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।
- ਨਾਰੀ ਅੱਜ ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਜਾਗਰੂਕ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਅੱਜ ਦੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਜਰੂਰਤ ਹੈ।

....

ਸਿੱਟੇ ਅਤੇ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ

ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਜੀਵ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਤੇ ਕਸ਼ਟਾ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਡੂਘੇਰਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੁਦਰਤ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਕਾਬਜ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੋ ਹੀ ਜਾਤਾਂ ਕਾਬਜ਼ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ। ਨਰ ਨੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਵਾਰ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਲਾਮਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹਥਿਆਰ ਬਣ ਕੇ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲੇ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸਰੂਪ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਦੇ ਉਹ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੰਚਾਲਕ ਅਤੇ ਕਦੇ ਨਰ ਦੀ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦੇ ਜੂਝਦੀ ਅਤੇ ਕਦੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸਰੂਪ ਦੀ ਪਛਾਣ ਲਈ ਪੱਛਮੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ, ਉੱਤਰ-ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੇ ਹੋਏ ਉਸਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਅਤੇ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭਕ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋਈ ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਨਾਰੀ, ਨਾਰੀ ਸੰਕਟ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਾਰੀਕੀ ਵਿੱਚ ਵਰਨਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ

ਹੀ ਵਿਅੰਗਮਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੀ ਰਚਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਤੋਂ ਇਸ ਰਹੱਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਿਰਜਣ ਯਾਤਰਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਨਵੀਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰਸ਼ਪਿੰਦਰ ਰਸ਼ਿਮ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਸਲ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆ ਹਨ, ਪਰ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਂ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੀ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਾਰੀ ਹੀ ਨਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਂ ਸਮਾਜ ਤੇ ਨਰ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੀ, ਸਿਰਫ਼ ਮਰਦਾਂ ਵਾਲਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸੋਚ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੀ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਰਸ਼ਿਮ ਨੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੋਕੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸਮੁੱਚਾ ਰਾਜਸੀ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਨਵੀਨ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਵਾਚੇ ਹਨ।

ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਚਾਰ, ਨਾਰੀ ਸੰਕਟ, ਨਾਰੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ, ਨਵੀਨ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦਾ ਆਉਣਾ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਰਤਨ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਵੱਲ੍ਹ ਧੱਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਘਰ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਵੀਨ ਲਹਿਰਾਂ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤਿਆ-ਨਾਤਿਆਂ, ਹਰ ਵਰਤਾਰੇ ਯੋਗਤਾ ਇੱਥੋ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ ਪੈਸਾ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਾਰੀ ਹੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਦੀ ਔਰਤ ਜੋ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਨਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਕਠਪੁਤਲੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ।

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤਹਿਤ ਲਏ ਗਏ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅੱਠ ਨਾਵਲ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਜੋ ਕਿ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਪਰ ਪੈ ਰਹੇ ਘਾਤਕ ਬਦਲਾਵਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਵਲ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦਾ ਨਾਵਲ '*ਤੀਨ ਲੋਕ ਸੇ ਨਿਆਰੀ*' ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚਲੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ ਨਾਵਲ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਰਸ਼ਪਿੰਦਰ ਰਸ਼ਿਮ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਨਾਵਲ *'ਔਰਤ ਮਨਫ਼ੀ ਮਰਦ'* ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਤੇ ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੋਚ ਉੱਪਰ ਚੋਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਬਸਲ ਲਵੇ ਪਰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੋਚ ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੀ। ਤੀਸਰਾ ਨਾਵਲ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੀਰ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨਾਵਲ '*ਮਾਇਆ*' ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਬਗਾਵਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਇਜ਼ਤ ਤਾਂ ਗੁਆ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਸਮਾਜ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਆਪਣਾ ਮੁਕਾਮ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਕਦੇ ਵੀ ਸਮਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਲਗਾਤਾਰ ਪੈ ਰਹੇ ਮਾੜ੍ਹੇ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਚੌਥਾ ਨਾਵਲ ਨਾਵਲਕਾਰ ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਸਤੌਜ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨਾਵਲ '*ਤੀਵੀਆਂ*' ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਾਲਵੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਇਸ ਕਦਰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੰਡੀ ਦੀ ਵਸਤੂ ਹੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੇ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਮ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਖ੍ਰੀਦਣਾ ਤੇ ਵੇਚਣਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਫਿਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਗਿਰਾਵਟ ਵੱਲ੍ਹ ਧੱਕਣ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਵੀ ਆਪਣੀ

ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਅ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਵਿਕ ਕੇ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਜਾਣਾ ਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਥਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਵਿਕਣਾ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਦੀਆ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬਦਹਾਲੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ।

ਪੰਜਵਾਂ ਨਾਵਲ ਨਾਵਲਕਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੜਕਨਾਮਾ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨਾਵਲ *'ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ'* ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜੋ ਅਜੋਕੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਜਾਂ ਗਲਤ ਅਨਸਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਨਾਰੀ ਖ਼ੁਦਕੁਸ਼ੀ ਦਾ ਰਾਹ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਉੱਪਰ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੜਕਨਾਮਾ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਲੁੱਟ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ-ਨਾਤਿਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸਾਹੂਕਾਰਾਂ ਤੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਾਰੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਵਾਪਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਜੋ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਧੱਕ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾਰੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਉੱਪਰ ਪੈਂਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾਵਲੀ ਜੁਗਤਾਂ ਰਾਹੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਮਕਾਲੀ ਦੌਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਕੋੜਾ ਸੱਚ ਯਥਾਰਥ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਘਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਨਾਰੀਆਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ੍ਹ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਟੁੱਟਣਾ, ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ, ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼, ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ, ਰਵਾਇਤਾਂ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਨਾਰੀ ਦੀ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਨਾਰੀਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੁਰ-ਅੰਦਰੋ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਛੇਵਾਂ ਨਾਵਲ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨਾਵਲ '*ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ*' ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜੋ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਚਿਤਰਿਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਨਾਰੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਚਲੀ ਜਾਵੇ ਪਰ ਉੱਥੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰਾ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਸ਼ਿਫਟਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਮਸ਼ੀਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾਰੀ ਦੀ ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਸਭ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਨਾ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ।

ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮੌਲਿਕਤਾ ਤੇ ਸੰਭਾਵਿਕਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰਮਾਰ ਨਰ-ਨਾਰੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਜਕੜੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਤੋੜਦੇ ਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਵੰਡ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਬਲਕਿ ਉਸਦੇ ਪਾਤਰ ਮਿਲੀ-ਜੁਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਪਾਤਰ ਜਿਵੇਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਸੁਖਵਿੰਦਰਪਾਲ, ਬੇਗਾ ਆਦਿ ਆਪਣੀਆਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਵੀ ਹਨ, ਪਰ ਸੁੱਖੀ, ਭੂਆ (ਮਾਲਣ) ਆਦਿ ਗੈਰ-ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਤੇ ਐਸ਼-ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਬਾਖੂਬੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸੱਤਵਾਂ ਨਾਵਲ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਲਿਖਿਆ '*ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ*' ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੇ ਨਾਰੀ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਮਨੋਰੰਜਣ, ਸੋਚ, ਪਹਿਰਾਵਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵੀ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬੜਾ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੈ।

ਮਾਨਵੀ ਸੋਚ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਘਾਣ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ-ਨਾਤਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੀ ਸਾਂਝ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਕਰਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣਾ ਵੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਟਿੱਕੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਦੇਹ ਸੁੱਖ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਵਰਤਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦੇ ਕੇ ਪਰਾਸ਼ਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਹਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਗਰਜ਼ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸੁੱਖ ਤਹਿਤ ਆਪਣੀਆਂ ਜਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਦਰ ਵਧਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਮਾਨਵ ਖੁਦ ਹੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਸਵੈ-ਚੇਤੰਨ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫਿਕਰ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂੰਜੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਯੁੱਗ ਦੀ ਨਾਰੀ ਕੋਲ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵਿਕਸਿਤ ਮਾਡਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਹ ਫਿਰ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀ ਨਾਰੀ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਅਮੀਰ ਬਣਨਾ ਚਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਓਹ ਨੀਚ ਕਰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਡਰਦੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਨਾਰੀ ਅੱਜ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਤੇ ਨਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਹੀ ਵਿਆਹ ਵਰਗੇ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਤੁੰਤਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇਣ ਲੱਗੀ ਹੈ।

ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਦਾ ਅੱਠਵਾਂ ਨਾਵਲ '*ਕਮਜ਼ਾਤ*' ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਨਾਵਲ ਫਿਲੋਸਫ਼ੀਕਲ ਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜੋ ਸਥਿਤੀ ਚਿਤਰਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

ਸੁਧਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਘਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ, ਮਾਨਸਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਕਾਰਨ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਸੇਵਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਐਨ.ਆਰ.ਆਈਸ ਦੁਆਰਾ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਤੇ ਇਕੱਲਤਾ ਆਦਿ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾਰੀ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸੋ ਸਮੁੱਚੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਅਸਲ ਰੂਪ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਹੋ ਰਹੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ-ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਤਿੜਕਣਾ, ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਗਲਤ ਰਸਤਿਆਂ ਉੱਪਰ ਚੱਲਣਾ, ਪੈਸਾ ਕੇਂਦਰਿਤ ਰੁਚੀਆਂ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜਾਇਜ ਤੇ ਨਜ਼ਾਇਜ ਮਸਲਿਆਂ ਰਾਹੀ ਅਸਲ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਯਥਾਰਥ ਪੇਂਡੂ ਨਾਰੀ ਤੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਸਦੀ ਨਾਰੀ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੰਕਟਮਈ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਰਾਹੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਸਦੀ ਨਾਰੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਆਰਥਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਆਦਿ ਪਰਿਪੇਖ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਿਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਜੋ ਹਾਲਤ ਚਿਤਰਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯੋਗ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

• ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਰਾਹੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਤੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਸੋਚ ਵਿਚਕਾਰ ਪਿਸ ਰਹੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਤੰਗੀਆਂ, ਮਾੜੀ ਆਰਥਿਕਤਾ, ਨਿਮਨ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਾਲਾਂ, ਦਿਨ-ਪ੍ਰਤੀ-ਦਿਨ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਭਰਭੂਰ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਰਹੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਸਫ਼ਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਚਿਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

• ਆਰਥਿਕ ਮੰਦੀ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

• ਸਮਕਾਲੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵੀ ਹੈ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਕੋਲ ਜ਼ਮੀਨ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਵੰਡੀ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਕਿਨਾਰੇ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਵੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

• ਨਾਰੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਿਉਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਢੰਗ ਲਈ ਪੁਰਾਤਨ ਰਵਾਇਤ ਛੱਡ ਕੇ ਜਿਉਣ ਦੀ ਕਲਾ ਮੀਡੀਏ ਤੋਂ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ।

• ਨਾਰੀ ਅਜੇ ਵੀ ਇੰਨੀ ਜਾਗਰੂਕ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਜਿੰਨੀ ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

• ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਉੱਪਰ ਪੈਂਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਸ਼ਖਤ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹਨ।

• ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

• ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਰ ਵਸਤੂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਹੈ, ਸੜਕਨਾਮਾ ਨੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਇੱਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਢਾਬੇ ਉੱਪਰ ਹੁੰਦੇ ਦੇਹ-ਵਪਾਰ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ।

• ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅਣਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

• ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਨਾਰੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚਲੇ ਤਨਾਉ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਵੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

• ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹਰ ਜ਼ਾਇਜ-ਨਜ਼ਾਇਜ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਵੱਲ੍ਹ ਰੁਚਿਤ ਹਨ।

• ਇਹ ਨਾਵਲਕਾਰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਨਵੀਨ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹਨ।

• ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਬਦਲ ਰਹੀ ਸੋਚ, ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਰਵਾਇਤੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਂਚ, ਵਿਆਹ ਰਹਿਤ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਦੀ ਤਰਜ਼ਮਾਨੀ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਕਰਦੇ ਹਨ।

• ਸਮਕਾਲੀ ਦੌਰ ਦੀ ਨਾਰੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਪੜ੍ਹ-ਲਿਖ ਕੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਅਸਲ ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਰਹੀ ਹੈ।

• ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਸੰਤਾਪ ਕਾਰਨ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਰਨ ਵੱਲ੍ਹ ਰੁਚਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

• ਬਿੱਲੀ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਅਜਿਹੀ ਭਟਕਣਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਕਦੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਪਰਤਦੀਆਂ।

• ਸੁੱਖੀ ਤੇ ਇਕਰਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਵੀ ਮਾਨਸਿਕ ਭਟਕਣਾ ਤੇ ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆ ਹਨ, ਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ-ਨਾਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸਰ ਜਾਂਦੀਆ ਹਨ।

• ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਰੀਆਂ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਤੱਕ ਵੀ ਪੁਰਾਤਨ ਰਵਾਇਤਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ।

• ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਕਾ-ਮੇਲ ਦੀ ਜੁਗਤ, ਪਿਛਲਝਾਂਤ, ਵਿਡੰਬਣਾ ਮਾਲਵੇ ਖਿੱਤੇ ਨਾਲ, ਦੁਆਬੇ ਖਿੱਤੇ ਨਾਲ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮੁਹਾਵਰੇ, ਅਖਾਣਾ, ਭਾਸ਼ਾ, ਸ਼ੈਲੀ, ਚਿਹਨ, ਪ੍ਰਤੀਕ, ਕਾਵਿਕ ਅੰਸ਼ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਰੌਚਿਕ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਮਾਲਵੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ।

………………………………………………………………………………………

ਸਹਾਇਕ-ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ:

- ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). ***ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਵਾਦ.*** ਪਟਿਆਲਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, 1997.
- ਅਤਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). ***ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ.*** ਲੁਧਿਆਣਾ, ਲਾਹੋਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 1963.
- ਅਜ਼ਾਦ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ. ***ਸਿੱਖ ਮੂਲਵਾਦ ਬਾਰੇ,*** ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪੰਜਾਬ ਬੁੱਕ ਸੈਂਟਰ, ਮਿਤੀਹੀਣ.
- ਅਜ਼ਾਦ. ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.). ***ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ.*** ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, 1983.
- ਅਟਵਾਲ. ਹਰਜੀਤ. ***ਮੁੰਦਰੀ ਡੌਟ ਕੌਮ.*** ਸਮਾਣਾ, ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 2012.
- ਅਰਵਿੰਦਰ ਪਾਲ ਕੌਰ. ***ਨਾਰੀ ਕਾਵਿ ਚਿੰਤਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਸੀਰੀਜ਼.*** ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 1991.
- ਅਰੋੜਾ. ਏ. ਸੀ. (ਸੰਪਾ.). ***ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਲਹਿਰਾਂ*** (1849-1947), ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, 1989.
- ਅਣਖੀ. ਰਾਮ ਸਰੂਪ. ***ਗੇਲੋ.*** ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2011.
- ਇੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ. ***ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦਾ ਗਲਪ.*** ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005.
- ਏਂਗਲਜ਼ ਫ੍ਰੈਡਰਿਕ. ***ਟੱਬਰ, ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ.*** ਮਾਸਕੋ. ਪ੍ਰਗਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1978.
- ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ (ਪ੍ਰੋ.). ***ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਮੁੱਲ ਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ.*** ਸ਼ਮਾਣਾ, ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, 2013.
- ਸਤੌਜ. ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ. ***ਤੀਵੀਆਂ.*** ਪਟਿਆਲਾ, ਕੈਲੀਬਰ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 2012.

- ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). ***ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ*** (1708-1799), ਪਟਿਆਲਾ, ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, 2015.
- ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ. ***ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ***. ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2012.
- ਸਰਬਜੋਤ ਸਿੰਘ. ***ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬਦਲਾਅ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ***. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005.
- ਸੰਧੂ. ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ. ***ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਚਿਹਨ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ***. ਸਰਹੰਦ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1995.
- ---.***ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ.*** ਦਿੱਲੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, (ਐਡੀਸਨ ਦੂਜਾ), 2013.
- ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ. ਸਰਬਜੀਤ ਕੌਰ. ***ਨਾਰੀ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਕਦਮ***. ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, 1996.
- ਸਿਮਰਨ ਕੌਰ. ***ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ***. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, 1991.
- ਸਿੱਧੂ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ. ***ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸਮੀਖਿਆਂ***. ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2013.
- ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ. ***ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ.*** **(1849-1947),** ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, 1991.
- ਸੇਮੂਅਲ ਕੋਇਨਿਗ. ***ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨ*** (ਅਨੁ.). ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, 1984.
- ਸਵਰਨਜੀਤ ਕੌਰ (ਡਾ.). ***ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ.*** ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2016.
- ਸੜਕਨਾਮਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ. ***ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ***. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2017.
- ਹੰਸਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ (ਡਾ.). ***ਪਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ***. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2012.

- ਹੁੰਦਲ. ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਸੰਪਾ.). ***ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ**: ਵਰਤਮਾਨ ਪਰਿਪੇਖ*. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2009.
- ਹਰਮੀਤ ਸਿੰਘ. ***ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ***. ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1973.
- ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ (ਡਾ.). ***ਨਾਰੀਵਾਦ***. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2003.
- ਕੇਸਰ. ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). ***ਵਰਗ-ਸੰਘਰਸ਼ ਤੇ ਗਲਪ ਸਾਹਿਤ***. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਰਘਬੀਰ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ 1992.
- ---***ਸਾਹਿਤ ਖੋਜ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਆਲੋਚਨਾ***. ਪਟਿਆਲਾ, ਮਦਾਨ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, 2008.
- ਕੇਸਰ, ਜਸਵੀਰ (ਡਾ.). (ਅਨੁ. ਸੰਪਾ.). ***ਔਰਤ ਆਜ਼ਾਦ ਹੈ?***. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2004.
- ---***ਖੋਜ ਚਿੰਤਨ***. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, (ਐਡੀਸ਼ਨ ਦੂਜਾ), 2013.
- ਕੰਵਲਜੀਤ ਸਿੰਘ. ***ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨਾਂ ਲਈ ਖੋਜ ਵਿਧੀਆਂ***. ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, 2015.
- ਖਹਿਰਾ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). ***ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਚੇਤਨਾ***. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1988.
- ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.). ***ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੇਂਡੂ ਆਰਥਿਕਤਾ***. ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, 2014.
- ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ. ***ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ***. ਲੁਧਿਆਣਾ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 1986.
- ਗੁਰਦੀਪ ਕੌਰ (ਡਾ.). ***ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ***. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2008.
- ਗਿੱਲ. ਸੁਰਜੀਤ. ***ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ***. ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2008.

- ਗਿੱਲ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ. ***ਧਰਮ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਨਾਰੀ*** (ਅਨੁ: ਤੇ ਸੰਪਾ.). ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਸਪਤਸਿੰਧੂ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 1994.
- ਚਰਨਜੀਤ ਕੌਰ (ਡਾ.). ***ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ***. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1999.
- ---***ਨਾਰੀ ਨੀਝ***. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2010.
- ---***ਔਰਤ: ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ***. ਫਰੀਦਕੋਟ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ਾਖਰਤਾ ਸੰਮਤੀ, 1997.
- ---***ਔਰਤ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ***. (ਅਨੁ). ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1997.
- ਚੰਦੀ. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). ***ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਕਲਪ ਸਰੂਪ ਸਰੋਕਾਰ***. ਪਟਿਆਲਾ, ਰਸ਼ਿਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2006.
- ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ (ਡਾ.). ***ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸੰਦਰਭ: ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲ***. ਦਿੱਲੀ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 2016.
- ***---ਏ ਰੂਮ ਔਫ ਵਨਜ਼ ਅਉਨ***. ਬਰਨਾਲਾ, ਤਰਕਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2016.
- ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). ***ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰੂਪਾਂਤਰ***. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2010.
- ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). ***ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਗਲਪ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸਮੀਖਿਆ***. ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1992.
- ਜੋਸ਼ੀ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ. ***ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਬਦਲਦੇ ਪਰਿਪੇਖ***. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 2006.
- ਜੰਮੂ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.). ***ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ, ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ***. ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, 1999.
- ਟਿਵਾਣਾ. ਦਲੀਪ ਕੌਰ. ***ਤੀਨ ਲੋਕ ਸੇ ਨਿਆਰੀ***. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2012.

- ਢੀਂਡਸਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ. ***ਆਂਚਲਿਕਤਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ.*** ਲੁਧਿਆਣਾ, ਨਿਸ਼ਾਂਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987.
- ਦੀਪ ਦਿਲਬਰ. (ਸੰਪਾ.). ***ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮਹਾਨ ਔਰਤਾਂ.*** ਸ਼ਮਰਾਲਾ, ਦਿਲਦੀਪ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2015.
- ਦੂਬੇ. ਐੱਸ. ਸੀ. (ਅਨੁ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਅਰਸ਼ੀ). ***ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ.*** ਦਿੱਲੀ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਟਰੱਸਟ ਇੰਡੀਆ, 1990.
- ਦਵੇਸ਼ਵਰ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ (ਡਾ.). ***ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਚਿੰਤਨ.*** ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਰਘਬੀਰ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1997.
- ---***ਨਾਵਲ ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ.*** ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2002.
- ***---ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਹਿਤ ਆਲੋਚਨਾ:*** *ਸਿਧਾਂਤ* ***ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ.*** ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005.
- ---***ਸਮਾਜ ਸੱਤਾ ਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਨਾਵਲ.*** ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2006.
- ਦੁਸਾਂਝ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ. ***ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ.*** ਲੁਧਿਆਣਾ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 2005.
- ਧਾਲੀਵਾਲ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ. ***ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ, ਮੁੱਲ ਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ.*** ਪਟਿਆਲਾ, ਮਦਾਨ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 1999.
- ਨਹਿਰੂ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ. ***ਨਾਵਲ ਦੀ ਵਿਧਾ.*** ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2013.
- ਨਾਗਰਾ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). (ਸੰਪਾ). ***ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸੰਦਰਭ ਮੂਲਕ ਚਿੰਤਨ.*** ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁੱਕਸ, 2017.
- ਨਿਵੇਦਿਤਾ ਮੈਨਨ. (ਦਲਜੀਤ ਅਮੀ. ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ). ***ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਆ.*** ਖਰੜ, ਤਬਦੀਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2018.

- ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਤੇ ਵਿਨੋਦ ਮਿੱਤਲ. ***ਨਾਰੀਵਾਦ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆ***. ਸ਼ਮਾਣਾ, ਆਬ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, 2013.
- ਪ੍ਰਬਜੋਤ ਕੌਰ. ***ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲੀ ਯਥਾਰਥ***. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2008.
- ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). ***ਖੋਜ: ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਵਹਾਰ***. ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, 2015.
- ਫਾਕਸ. ਰੈਲਫ (ਅਨੁ.). ***ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਲੋਕ ਜੀਵਨ.*** ਗੁਰਦੀਪ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1986.
- ਫਾਰੂਕੀ. ਬਿਮਲਾ ਤੇ ਹੋਰ. ***ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ***. (ਪੰ: ਅਨੁ:). ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪੰਜਾਬ ਬੁੱਕ ਸੈਂਟਰ, ਮਿਤੀਹੀਣ.
- ਫਰੈਡਰਿਕ ਏਂਗਲਜ. ***ਟੱਬਰ, ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ***. ਮਾਸਕੋ. ਪ੍ਰਗਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1978.
- ਬਰਾੜ. ਸੁਰਜੀਤ. ***ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪਰਿਪੇਖ***. ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005.
- ਬਰਾੜ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ(ਡਾ.). ***ਨਾਰੀਵਾਦ: ਸਿਧਾਂਤ, ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ.*** ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2001.
- ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). ***ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ.*** ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2007.
- ਬੇਅੰਤ ਕੌਰ (ਡਾ.). ***ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ: ਪਰਿਪੇਖ ਤੇ ਵਿਹਾਰ***. ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਨਵਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2001.
- ਬੇਨੀਪਾਲ. ਅਨੁਰਾਧਾ. ***ਆਜ਼ਾਦੀ ਮੇਰਾ ਬਰਾਂਡ***. ਸੰਗਰੂਰ, ਐਟਮ ਆਰਟ, 2019.

- ਬਾਲਾ. ਚੰਚਲ (ਡਾ.). ***ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵ.*** ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2009.
- ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). ***ਦਲਿਤ ਚਿੰਤਨ: ਮਾਰਕਸੀ ਪਰਿਪੇਖ.*** ਜਲੰਧਰ, ਕੁਕਨਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005.
- ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). (ਸੰਪਾ.). ***ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਿਵੇਚਨ.*** ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁੱਕਸ, 2013.
- ਭੱਟੀ. ਸੁਰਜੀਤ. ***ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਚੇਤਨਾ.*** ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2011.
- ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). ***ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ: ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਤਿ ਉੱਤਰ.*** ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 2007.
- ਮਾਦਪੁਰੀ. ਸੁਖਦੇਵ. ***ਮਹਿਕ ਪੰਜਾਬ ਦੀ.*** ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2014.
- ਰਵੀ. ਰਵਿੰਦਰ. ***ਵਿਰਸਾ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ.*** ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1986.
- ਰਾਹੀ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ. ***ਮਸਲੇ ਗਲਪ ਦੇ.*** ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, 2004.
- ਰੁਪਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਡਾ.). (ਸੰਪਾ.). ***ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਰਜਣਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਬਿੰਬ ਦੀ ਘਾੜਤ.*** ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2018.
- ਰਸ਼ਿਮ. ਰਸ਼ਪਿੰਦਰ. ***ਔਰਤ ਮਨਫ਼ੀ ਮਰਦ.*** ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2007.
- ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). ***ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਧਾਰਾ.*** ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, 2002.
- ਵਨੀਤਾ (ਡਾ.). ***ਨਾਰੀਵਾਦ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ.*** ਦਿੱਲੀ, ਅਜੰਤਾ ਬੁੱਕ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ, 2000.
- ਵਿਨੋਦ. ਟੀ.ਆਰ. ***ਪੰਜ ਨਾਵਲ-ਇੱਕ ਮੁਲਾਂਕਣ.*** ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1982.
- ---***ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ.*** ਸਰਹਿੰਦ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1991.
- ---***ਆਓ ਨਾਵਲ ਪੜੀਏ.*** ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1999.

❖ ਵੀ.ਆਈ.ਲੈਲਿਨ. ***ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਬਾਰੇ.*** ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪੰਜਾਬ ਬੁੱਕ ਸਟੋਰ, ਮਿਤੀਹੀਣ.

ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕਾਂ:

❖ ਜੈਨ. ਨਿਰਮਲ (ਸੰਪਾ.). ***ਸਾਹਿਤਯ ਕਾ ਸਮਾਜ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀਯ ਚਿੰਤਨ.*** ਦਿੱਲੀ, ਹਿੰਦੀ ਮਾਧਿਅਮ ਕਾਰਯਾਲ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਲਯ, 1992.

❖ ਤਿਰਪਾਠੀ. ਚੰਦਰਬਲੀ. ***ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਮੇਂ ਨਾਰੀ ਆਰਦਸ਼ੋਂ ਕਾ ਵਿਕਾਸ.*** ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਦਿਆਲਯ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਕਾਸ਼ੀ, 1967.

❖ ਰਾਸ਼ਰ. ਚਿਰੰਜੀ ਲਾਲ. ***ਨਾਰੀ ਔਰ ਸਮਾਜ.*** ਦਿੱਲੀ ਪੁਸਤਕ ਸਦਨ, ਦਿੱਲੀ, 1965.

❖ ਮਾਲਤੀ. ਕੇ. ਐਮ. (ਡਾ.). ***ਇਸਤਰੀ ਵਿਮਰਸ਼: ਭਾਰਤੀਯ ਪਰਿਪੇਖਯ.*** ਦਿੱਲੀ, ਬਾਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2014.

ਅੰਗਰੇਜੀ ਪੁਸ਼ਤਕਾਂ:

❖ Engels. *The Origin Of the Family, Private Property and the State*. New Delhi: People's Publishing House. 2009.

ਸੰਦਰਭ ਗ੍ਰੰਥ:-

❖ ਕੈਰੋਂ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ. ***ਵਾਦ ਕੋਸ਼ ਸਾਹਿਤ ਕਲਾ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ.*** ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਕੇ. ਜੀ. ਗ੍ਰਾਫ਼ਿਕਸ, 2016.

❖ ਜੱਗੀ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ. ***ਸਹਿਤ ਕੋਸ਼ ਪਾਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ.*** ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, 2016.

❖ ਨਾਭਾ. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ. ***ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨਕੋਸ਼.*** ਪਟਿਆਲਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, 1981.

❖ ---***ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼.*** ਦਿੱਲੀ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 2000.

ਮੈਗਜ਼ੀਨ:

- ❖ ***ਅਜੋਕੇ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ***. (ਨਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ). ਜਨਵਰੀ, 1977.
- ❖ ***ਅਜੋਕੇ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ***. ਮਾਰਚ-ਅਪ੍ਰੈਲ, 2016.
- ❖ ***ਸੰਵਾਦ***. ਜਨਵਰੀ-ਜੂਨ, 2016.
- ❖ ***ਸਿਰਜਣਾ***. ਜਨਵਰੀ-ਮਾਰਚ, 2016.

ਅਖਬਾਰ:

- ❖ *ਅਜੀਤ*. ਨਵੰਬਰ, 24.011.2006.

ਮੁਲਾਕਾਤ:

- ❖ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ (ਸਾਹਿਤਕਾਰ)
- ❖ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੜਕਨਾਮਾ (ਸਾਹਿਤਕਾਰ)
- ❖ ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਸਤੌਜ (ਸਾਹਿਤਕਾਰ)
- ❖ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ (ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ) (ਸਾਹਿਤਕਾਰ)
- ❖ ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ (ਚਿੰਤਕ)
- ❖ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ (ਸਹਿਤਕਾਰ ਤੇ ਚਿੰਤਕ)
- ❖ ਮਨੀਸ਼ਾ ਗੋਲਾਟੀ (ਚਿੰਤਕ)

ਇੱਕ ਮੁਲਾਕਾਤ: ਡਾ. ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਜੀ ਸੰਗ

ਪ੍ਰ.1 ਜਦੋਂ ਤੁਸੀ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਪਲਾਟ ਜਾਂ ਉਸ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਪਲਾਨਿੰਗ ਮਨ 'ਚ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਕੀ ਲਿਖਣਾ ਹੈ?

ਮੈਂ ਸੋਚ ਕੇ ਕਦੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਵੀ ਕੁਦਰਤ ਲਿਖਵਾਏਗੀ ਲਿਖ ਲਵਾਂਗੀ, ਮੈਂ ਪਲੈਨ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦੀ।

ਪ੍ਰ.2 ਕੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲਈ ਸਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ, ਤੁਸੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੋਗੇ?

ਮਰਦ ਵੀ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨੇ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ, ਮਾਂ ਬਣ, ਪੁੱਤਰੀ, ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਚਹੁੰਦੀਆ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨ ਵੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜੀ ਗਲਤੀ ਲੱਗ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਆਖਦੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਮਰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, They are equal but not the same. ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਖੁੰਝ ਜਾਂਦੀਆ ਨੇ।

ਪ੍ਰ.3 ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਨਾਵਲ ਜੋ ਦਿਸ਼ਾ ਤੇ ਦਸ਼ਾ ਵੱਲ੍ਹ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ?

ਸਾਡਾ ਨਾਵਲ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਤੋਂ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਹੈ। ਨੋਬਲ ਪ੍ਰਾਈਜ਼ ਜੇਤੂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜਦੇ, ਸਾਡੇ ਨਾਵਲ। ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ ਨਾਵਲ ਰੁਮਾਂਸਵਾਦ ਤੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਲੰਘਦੇ। ਬਹੁਤੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਲਈ। ਯਥਾਰਥ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਵਕਤੀ ਹੁੰਦੇ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਯਤਾਰਥ ਰਾਹੀ ਕਿਸੇ ਸੱਚ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੈਮਿੰਗਵੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਨਾਵਲ "ਓਲਡ ਮੈਨ ਐਂਡ ਦਾ ਸੀ" ਵਿੱਚ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਬੁੱਢੇ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਉਸ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਆਉਣ ਤੱਕ ਛੋਟੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਮਾਸ ਖਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਪਿੰਜਰ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਪੱਲੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਯਥਾਰਥ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਕੁ ਹੈ, ਪਰ ਲੇਖਕ ਇਸ ਯਥਾਰਥ ਰਾਹੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਾਰੀ ਜਿੰਦਗੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੈ ਅੰਤ ਤੇ ਫੇਰ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਉਹ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਫਿਲਾਸੋਫੀਕਲ ਸੋਚ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਫ਼ਿਲਾਸਫੀ ਦੀ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਮੈਂ ਆਂਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, Trasend ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਲਾ

ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਖਣ ਲੱਗੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਲਫਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਿਉਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਟਰਾਸੈਂਡ ਕਰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਪ੍ਰ.4 ਤੁਸੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋ ਕੋਈ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹੋ?

ਮੈਂ ਉਹੀ ਗੱਲ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਆਖਣਾ ਚਾਹਾਗੀ ਜਿਹੜੀ ਬੇਜੀ ਨੇ ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖੀ ਸੀ ਕਿ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਮੌਤ ਤੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ।

ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੜਕਨਾਮਾ ਜੀ ਨਾਲ:- ਇੱਕ ਮੁਲਾਕਾਤ

1. **ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸਫ਼ਰ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ।**

ਜਨਮ ਮੇਰਾ ਹੋਇਆ ਚੰਦ ਨਵਾਂ ਵਿੱਚ 11 ਦਸੰਬਰ 1942 ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਾਤਿਆਂ ਮੁਤਾਬਕ, ਕਿਉਂਕਿ ਦਸਵੀਂ ਦੇ ਸਰਟੀਫ਼ਿਕੇਟਾ ਉੱਪਰ ਵੀ ਇਹੀ ਹੈ।

2. **ਸਾਹਿਤਕ:**

ਮੋਗੇ ਦ.ਮ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਬੀ.ਏ ਕੀਤੀ ਫਿਰ ਤਰਲੇ ਇੱਧਰ-ਉਧਰ ਬਹੁਤ ਮਾਰੇ ਨੌਕਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਕਦੇ ਫੌਜ ਦੀ, ਕਦੇ ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਦੀ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕੋਈ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ ਵੀ ਕਿ ਇੱਥੋ ਤੱਕ ਕਿ ਯੂ.ਕੇ ਖੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ ਉਦੋਂ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬੀ.ਏ 'ਚ ਸੀ ਉਧਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਘਰ ਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਪਣਾ ਟੱਬਰ ਵੀ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਆ, ਵੀ ਤੂੰ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਕਰਨਾ, ਜਾਣੀ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਨੀ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਬਾਅਦ 'ਚ ਪਤਾ ਨੀ ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਬਣਾ ਕਿ

ਲਿਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੀ.ਐਡ ਕੀਤੀ ਇੱਥੇ ਮੋਗੇ। ਬੀ.ਐਡ ਕਰਕੇ ਉਦੋਂ ਹਾਲਾਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੀ ਵੀ ਡਿਗਰੀਆਂ ਕੱਛਾਂ 'ਚ ਲੈ ਕੇ ਡੀ.ਸੀ ਚੋਕਾਂ 'ਚ ਬੈਠਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਰਿਜ਼ਲਟ ਅਜੇ ਮੇਰਾ ਨਿਕਲਣਾ ਸੀ, ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਝੁਰੜ ਜੁਆਇਨ ਕਰ ਲੈ ਤੇ ਰਿਜ਼ਲਟ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਝੁਰੜ ਜਾ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਤਿੰਨ ਕੁ ਸਾਲ ਪੜਾਇਆ ਸਰਕਾਰੀ ਨੋਕਰੀ ਫੇਰ ਇੱਕ ਮੇਰਾ ਮੋਗੇ ਦਾ ਹੀ ਸੀ, ਦੋਸਤ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਆਪਾ ਹਿਮਾਚਲ ਚੱਲੀਏ ਵੀ ਉੱਥੇ ਤਨਖਾਹ ਵੱਧ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਹਿਮਾਚਲ ਚਲੇ ਗਏ, ਉੱਥੋਂ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਜਿਲ੍ਹੇ 'ਚ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜੁਖਾਲਾਂ ਉੱਥੇ ਸਟੱਡੀ ਮਾਸਟਰ ਮੈਂ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਉੱਥੋ ਫਿਰ ਬਦਲੀ ਹੋ ਮੈਂ ਪੰਡੋਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਉੱਥੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਲਾਏ, ਓੱਥੇ ਮਨ 'ਚ ਪਤਾ ਨੀ ਕੀ ਆਇਆ ਵੀ ਕੁਝ ਕਰੀਏ ਤਨਖਾਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਸੀ, 166 ਤੇ ਉਧਰ 300 ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਉੂ ਕਾਰਨ ਇਹ ਬਣਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਛੁੱਟੀਆਂ 'ਚ ਪਿੰਡ ਆਇਆ, ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਜਿਹੜੇ ਸੱਤਵੀ-ਅੱਠਵੀਂ ਵਿੱਚੋਂ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਏ ਸੀ, ਉਹ ਆਏ, ਕਲਕੱਤੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ, ਤੇ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਡਰਾਇਵਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗਗੇ, ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਬਲਦੇਵ ਆਇਆ ਹੋਇਆ, ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਮਾਸਟਰ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਤੇ ਮਿਲਣ ਆਏ, ਸੋਨੇ ਦੇ ਕੜੇ ਛਾਪਾਂ ਤੇ ਇੱਧਰ ਚੈਨ ਜੀ ਪਾਈ ਮੋਟੀ, ਸੈਂਟ-ਸੂੰਟ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ, ਇਹੋ ਜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਬਣ ਕੇ ਡਰਾਇਵਰ ਚੀਰਾ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹੀ ਆਪਣੀ ਜਾਣੀ ਬਹੁਤ ਟੌਰ-ਟੂਰ ਜੀ ਕੱਢ ਕੇ ਮਿਲਣ ਆਇਆ, ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿੰਨੀ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਵੀ 300 ਕੁ ਮਿਲਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਬੱਸ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਹਾਂ, ਕਹਿੰਦਾ ਅੱਛਾ, 300 ਰੁਪੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਢਾਬੇ ਤੇ ਬੈਠੇ ਰੋਟੀ ਖਾ ਜਾਨੇ ਆਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮੈਂ 14-15 ਸਾਲ ਗਾਲਤੇ, ਇਹ 7ਵੀਂ 8ਵੀਂ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਕੇ ਭੱਜਗੇ, ਮੈਂ ਬੀ.ਏ, ਕੀਤੀ ਬੀ.ਐਡ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮਾਸਟਰੀ ਕਰਦੇ ਨੂੰ 5 ਸਾਲ 6 ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਤੈਨੂੰ ਉਥੋਂ 300 ਮਿਲਦਾ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਵੀ ਕੁਝ ਕਰੀਏ ਮੈਂ ਕਲਕੱਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜੌਬ ਛੱਡ ਤੀ ਫਿਰ ਸਰ ?....

ਨਹੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੈਡੀਕਲ ਲੈ ਗਿਆ, ਦੋ ਕੁ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਆ ਗਈ ਪਿੰਡ, ਪਿੰਡੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਭੇਜਤੀ ਕਲਕੱਤੇ, ਵੀ ਜਾਂ ਤਾਂ ਲੀਵ ਐਕਸਟੈਂਡ ਕਰਾਂ ਜਾਂ ਤੂੰ ਦੱਸ ਵੀ ਜੋਆਇਨ ਨੀ ਕਰਨਾ,

ਵੀ ਅਸੀਂ ਵਨ ਤਰਫ਼ਾ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਕੇ, ਥੋਨੂੰ ਫ਼ਾਰਗ ਕਰ ਦੇਈਏ, ਮੈਂ ਭੇਜਤਾ ਵੀ ਜੁਆਇਨ ਕਰੂੰਗਾ, ਮੇਰੀ ਸਿਹਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਵੀ ਅਜੇ ਮੈਨੂੰ ਡਰਾਇਵਰੀ ਸਿੱਖਦਾ (ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ) ਉਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਚਲੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲੋ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਲਾਈਨ 'ਚ ਆ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਡਰਾਇਵਰੀ ਸਿੱਖੀ, ਟੈਕਸੀ ਚਲਾਈ ਫਿਰ ਮੈਂ ਟਰੱਕ ਚਲਾਇਆ ਆਪਣੀ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਬਣਾਈ, ਤੇ ਇਹ ਪੂਰਾ ਸਰਕਲ ਸੀ।

ਸਾਹਿਤ ਵੱਲ੍ਹ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੌਕ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ, ਨਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸੁਪਨਾ ਸੀ ਲੇਖਕ ਬਣਨ ਦਾ, ਨਾ ਘਰ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਪੋਟ ਸੀ, ਵੀ ਘਰ 'ਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪਈਆਂ ਸੀ ਜਾਂ ਰਸਾਲੇ ਪਏ ਸੀ ਵੀ ਮੈਂ ਉਹ ਦੇਖ-ਦੇਖ ਕੇ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਅਨਪੜ੍ਹ ਸੀ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨਾ ਕੋਈ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਾਈਡੈਂਸ ਸੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਕੋਈ ਗਾਈਡੈਸ ਸੀ, ਵੀ ਜਦੋਂ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਗਿਆ ਸਾਡਾ ਇੱਕ ਪੋਫੈਸਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿਰਪਾਲ ਸਾਗਰ, ਸਾਨੂੰ ਸਿਲੇਬਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬੜੀਆਂ ਦੱਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਵੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਰਸ਼ੀਆ ਦੇ ਸਹਿਤ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਕੰਵਲ ਉਹਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਦਿਨ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਉਹਨੇ ਨਾਵਲ ਹਾਣੀ ਲਿਖਿਆ ਉਹਨੇ ਵੀ ਫਿਰ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ। ਇਹ ਆਪ ਉਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਦੇ ਸੀ, ਕਿਰਪਾਲ ਸਾਗਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਸੰਕਲਪ ਮੈਂ ਤੇ ਇੱਕ ਸੀ ਰੇਤਾ ਤੇ ਬਜਰੀ, ਉ ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਾ ਸ਼ੌਕ ਜਰੂਰ ਸੀ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ, ਉਹਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸਦੀਆਂ ਸੀ ਵੀ ਸਿਲੇਬਸ ਸਲੂਬਸ ਕੁਝ ਨੀ ਹੁੰਦਾ, ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਨਿਗ੍ਹਾ ਮਾਰਿਆ ਕਰੋ ਤੁਸੀਂ, ਲੇਕਿਨ ਜਦੋਂ ਮੁੜ ਕਲਕੱਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਉਦੋਂ ਹਾਲਾਤ ਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਏ ਵੀ, ਪੈਰ ਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਾਂਨਗਰ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਕੁਝ ਚਾਹੀਦੈ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਜਿਹੜੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨੀ ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਸਾਈਕਲ ਵੀ ਮਸੀ ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਚਲਾਉਣ ਨੂੰ, ਸਾਈਕਲ ਤੇ ਬੀ.ਐਡ ਕੀਤੀ, ਅੱਜ ਤਾਂ ਮੁੰਡੇ ਇੱਥੋਂ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਜਾਣਾ ਮੋਟਰ-ਸਾਈਕਲ ਚੁੱਕਦੇ ਨੇ, ਤੇ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ 'ਚੋ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ ਮੈਂ, ਤੇ ਪੈਰ ਲੱਗਦੇ-ਲੱਗਦੇ 4-5 ਸਾਲ ਨਿਕਲਗੇ ਉੱਥੇ, ਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਟੈਕਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਦੋ ਬਣਾਈਆਂ, ਤੇ ਫਿਰ ਹੋਲੀ-ਹੋਲੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਟਰੱਕ 'ਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ, ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਟਰੱਕ ਪਾਇਆ, ਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਟਰੱਕ ਲਿਆ

ਉਦੋਂ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਲੋੜ ਸੀ ਇੱਕ ਬੰਦਾ ਜਣੀ ਕਿ ਗੱਡੀਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੁੱਕ ਆਫਟਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਕਦੇ ਚਲਾਣ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਦੇ ਟੈਕਸ ਦੇਣਾ ਕਦੇ ਆਰਸੀ ਬਣਾਉਣੀ ਐ, ਕਦੇ ਕੁਝ ਬਣਾਉਣੈ, ਕਦੇ ਮਾਲ ਕਿੱਥੋਂ ਲੋੜ ਕਰਨਾ, ਉੱਥੇ ਜਾਣਾ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਲੋੜ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਡਰਾਇਵਰ ਰੱਖਣੇ ਪਏ, ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਟਾਇਮ ਬਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਾ ਫਿਰ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਨਾ ਇੱਕ ਚੁਰੱਸਤਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਹਨੂੰ ਭਵਾਨੀਪੁਰ ਚੁਰੱਸਤਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਭਵਾਨੀਪੁਰ ਦਾ ਏਰੀਆ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਆਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਸਾਰੇ, ਮੈਂ ਉਥੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਨਾਲੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਮਾਰੀ ਜਾਣੀਆਂ ਤੇ ਨਾਲੇ ਅਖਬਾਰ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਣਾ ਵੀ ਚਲ, ਮੁੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦੇਣਾ, ਰਸਾਲਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆਉਣਾ ਇੱਕ ਅੱਧਾ ਮੁੱਲ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਪਿਆ ਸੀ ਸਜਰੀ ਪੈੜ, ਸਜਰੀ ਪੈੜ ਜਦੋ ਮੈਂ ਫਰੋਲਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹਦੇ ਤੇ ਐਂਡਰੈਂਸ ਲਿਖਿਆ ਸੀ 23y1 ਚੰਦ @ਦੀ ਸਟਰੀਟ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਆਪਾ ਬੈਠੇ ਹਾਂ, ਜਿੱਥੇ ਆਪਾਂ ਗੱਡੀ ਖੜ੍ਹੀ ਕੀਤੀ ਐਂ, ਹਾਂ ਜੀ, ਜਿਵੇਂ ਐਥੋਂ ਹੋਵੇ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਇਹ ਤਾਂ ਨੇੜੇ ਐਂ ਈ ਐ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਅਖਬਾਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਆਹ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਜੀ ਆਹ ਤਾਂ ਉਥੋ ਛਪਦਾ, ਕਹਿੰਦਾ ਜੀ ਉਥੇ ਡਾਕਟਰ ਐ ਸੁਖਵੰਤ ਮੈਂ ਉੱਥੋ ਕਿ ਨਾਂ (ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਦੱਸੋ) ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਉੱਠ ਕੇ ਉੱਥੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਉੱਥੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਮਰੀਜ਼ ਬੈਠੇ ਸੀ, ਉਹ ਮਿੱਠੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਾਲਾ। ਮੈਂ ਵੀ ਬਹਿ ਗਿਆ ਜਾ ਕੇ ਤੇ ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਮੁੱਕ ਗਏ, ਮੈਂ ਗਿਆ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਵੀ ਦੱਸੋ ਕੀ ਤਕਲੀਫ ਹੈ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਤਕਲੀਫ਼ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨੀ, ਰਸਾਲਾ ਸੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਆਹ, ਕਹਿੰਦਾ ਜੀ ਅਸੀਂ ਕੱਢਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਅੱਛਾ ਮੈਨੂੰ ਵਧੀਆ ਲੱਗਿਆ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਅਸੀਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਆ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹਰ ਮਹੀਨੇ, ਕਹਿੰਦੇ ਤੂੰ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਵੀ ਮੈਂ ਡਰਾਇਵਰ ਹਾਂ ਤੇ ਉਹੀ ਦੱਸਿਆ ਜੋ ਮੈਂ ਹਾਂ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੌਕ ਜਰੂਰ ਹੈ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਿਆ, ਕਹਿੰਦਾ ਉੱਥੇ ਆਇਆ ਕਰ ਸਾਡੀਆ ਮੀਟਿੰਗ ਸਭਾ ‘ਚ ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇ ਹੋਲੀ-ਹੋਲੀ, ਮੈਂ ਗਿਆ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਵੀ ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਲਿਖ ਕੇ ਲਿਆਈ, ਤੇ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਗਿਆ ਵੀ ਕੀ ਲਿਖਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ੌਕ ਮੈਨੂੰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਸੀ ਕਵਿਤਾ ਵੱਲ੍ਹ ਨੀ ਸੀ ਮੇਰਾ ਸ਼ੌਕ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਲੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਆਈ, ਉੱਥੇ

ਪੜ੍ਹੀ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੀ ਜਾਣ ਵੀ ਐ ਪੜ੍ਹੀ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਐ ਜਾਂਚ ਹੁੰਦੀ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹ ਤੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਦਾ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਵੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਸੀ, ਬੰਦਾ, ਪਹਿਲੀ ਝਿਜਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਮੈਂ ਸੋਧ-ਸੁਧ ਲੀ, ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਸੀ ਗੀ, 'ਗਿੱਲੀਆਂ ਛਿਟੀਆਂ ਦੀ ਅੱਗ' ਹੁਣ ਦੇਖੋ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੋਨੂੰ ਮੋਕੇ ਮਿਲਦੇ ਨੇ, ਕਈ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਐਨੀ ਟੈਲੇਂਟ ਮੁੰਡਿਆ 'ਚ ਦੇਖੀ ਐ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੋਕੇ ਨੀ ਮਿਲਦੇ, ਜਦੋ ਮੈਂ ਮੋਗੇ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ ਸਾਡੀ ਭੂਆ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਲਛਮਣ, ਉਹ ਗਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖੋ ਨਾ, ਤੁਸੀ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਜੋ, ਥੋਨੂੰ ਐ ਲੱਗੂ ਜਿਵੇਂ ਮਹੁੰਮਦ ਰਫ਼ੀ ਗਾ ਰਿਹਾ ਬਿਲਕੁਲ, ਕਈ ਵਾਰ ਮਹੁੰਮਦ ਰਫ਼ੀ ਵੀ ਥੱਲੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਉਤੇ ਜਾਗ ਜਿਵੇਂ ਕੋਲ ਹੀ ਮੈਂ ਐਨ ਡੀ ਟੀ ਵੀ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਕੁੜੀ ਐ, ਇੱਕ ਨੀਰੂ ਮੰਡਲ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨਾ ਤੇ ਭੀਖ ਮੰਗਦੀ ਸੀ ਤੇ ਗਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਬੰਦਾ ਕੋਈ ਬੰਬੇ ਲੈ ਗਿਆ ਤੇ ਗਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਗਾਣਾ ਤੇ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਸਟਾਰ ਇੱਕ ਰਾਤ 'ਚ ਬਣਾਤੀ, ਐ ਮੌਕੇ ਮਿਲਦੇ ਐ, ਮੈਂ ਜਿਹੜੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਖਾਤਾ ਸੀ ਪੰਜਾਬ ਐਂਡ ਸਿੰਧ ਬੈਂਕ 'ਚ ਉੱਥੋਂ ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ ਇਧਰੋ ਬਦਲ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਉਥੋ ਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇੰਡੀਆ 'ਚ ਈ ਹੁੰਦੇ ਆ ਬ੍ਰਾਂਚਸ, ਤੇ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਵੀ ਮੈਂ ਵੀ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਆ ਕਹਿੰਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਗੋਰਖੀ ਮੇਰਾ ਯਾਰ ਆ ਅਜੀਤ 'ਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਮੈਂ ਭੇਜ ਦਿੰਨਾ, ਅੱਛਾ ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਫੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਐਨੀ ਨੀ ਸੀ ਸਮਝ ਵੀ ਇਹਦੀ ਕਾਪੀ ਵੀ ਰੱਖਣੀ ਹੁੰਦੀ ਐ ਜਾਂ ਫੋਟੋ ਸਟੇਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੀ ਸੀ ਉਦੋਂ, ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਲਿਖੀ ਸੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਮੈਂ ਅਗਲੇ ਐਤਵਾਰ ਫੇਰ ਜਾ ਕੇ ਚੌਂਕ 'ਚ ਬੈਠ ਗਿਆ ਵੀ ਮੇਰੀ ਅਜੀਤ 'ਚ ਕਹਾਣੀ ਆਉਗੀ, ਅਖਬਾਰ ਚੱਕਿਆ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਅਗਲੇ ਹਫਤੇ ਫੇਰ, ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਮਹੀਨਾ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਹਾਣੀ ਤਾਂ ਯਾਰ ਕਹਾਣੀ ਤਾਂ ਛਾਪੀ ਤਾਂ ਹੈ ਨੀ, ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਹਾਣੀ ਨੀ ਛਾਪੀ, ਕਹਿੰਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਗੋਰਖੀ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਸੀ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪ੍ਰੇਮ ਗੋਰਖੀ, ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਜਲੰਧਰ ਕਾਰਡ ਪੋਸਟ ਕਾਰਡ ਪਾ ਤਾ ਵੀ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਆਈ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਜਗਮੋਹਣ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਵੀ ਭੇਜੀ ਏ ਪ੍ਰੇਮ ਗੋਰਖੀ ਦਾ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਪਿੱਛੋਂ ਕਾਰਡ ਆ ਗਿਆ, ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਆਈ ਨੀ, ਮੈਂ ਫਿਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਵੀ ਕਹਾਣੀ

ਭੇਜੀ ਨੀ, ਕਹਿੰਦਾ ਭੇਜਤੀ ਸੀ, ਦਰਅਸਲ ਉਸਨੇ ਭੇਜੀ ਨੀ ਸੀ, ਜਾਣੀ ਮੈਨੂੰ ਲਾਰੇ ਲਾਈ ਗਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਬਹੁਤ ਇਹ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸੋਡੀ ਪਹਿਲੀ ਚੀਜ ਰਚਨਾ ਸੀ, ਉਹਦੀ ਕਾਪੀ ਵੀ ਕੋਈ ਨੀ ਜਾਣੀ ਕਿ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅੱਠ-ਦਸ ਦਿਨ ਨਿਰਾਸ਼ ਜਾ ਰਿਹਾ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਯਾਰ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਵੀ ਚੰਗੀ ਵੀ ਐ, ਮੈਂ ਸੋਧ ਕੇ ਲਿਖੀ ਸੀ ਫਿਰ ਦੁਆਰਾ ਚੇਤੇ ਕਰਕੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਜਿਵੇਂ ਨਾ ਉਹਨੂੰ ਦੁਆਰਾ ਫੇਰ ਲਿਖਿਆ ਪਰ ਉਹ ਗੱਲ ਨਾ ਬਣੀ, ਮੈਨੂੰ ਏਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਝੋਰਾ ਹੈ ਵੀ ਜਿਹੜੀ ਮੇਰੀ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਨਾਂ ਵੀ ਉਹਦੇ ਵਰਗੀ ਇਹ ਨੀ ਬਣੀ ਦੁਆਰਾ ਮੈਥੋਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਮਰਜ਼ੀ ਮੈਂ ਜੋਰ ਲਾਇਆ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗੀ ਜਾਵੇ ਵੀ ਵਿੱਚੋ ਕੁਝ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਜਿਹੜਾ ਮੈਂ ਉਹਦੇ 'ਚ ਲਿਖਿਆ ਤੀ ਉਹ ਇਹ 'ਚ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਯਾਦ ਨੀ ਆਇਆ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਨਾਗਮਣੀ ਚੁੱਕੀ ਉਹਦਾ ਐਡਰੈਸ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਲਫ਼ਾਫ਼ੇ 'ਚ ਪਾਈ ਟਿਕਟ ਲਾਈ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਭੇਜਤੀ ਅੱਛਾ,...ਇਹ ਦੇਖੋ... ਵੀ ਮੌਕੇ ਦੇਖੋ ਉਸ ਮੇਰੇ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੱਤਾਂ-ਅੱਠਾਂ ਦਿਨਾ ਬਾਅਦ ਕਾਰਡ ਆਇਆ ਵੀ ਪਤਾ ਨੀ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ ਤੇ ਅਗਲੇ ਅੰਕ ਵਿੱਚ ਛਪੇਗੀ, ਤੇ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਫੋਟੋ ਭੇਜ ਤੇਰਾ ਸਕੈਚ ਵੀ ਆਊਗਾ, ਹੁਣ ਦੇਖੋ ਵੀ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਵੀ ਜੇ ਅਜੀਤ ਵਿੱਚ ਛਪ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਰੁਲ-ਗੁਲ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਕਿਤੇ, ਨਾਗਮਣੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਛਪਣਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਸੀ, ਜਣੀ ਲੇਖਕ ਤਰਸਦੇ ਸੀ ਨਾਗਮਣੀ 'ਚ ਛਪਣ ਨੂੰ ਨਾਗਮਣੀ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ, ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ, ਚੰਗੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ, ਚੰਗਾ ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਇਹੋ ਕੁਝ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਾਗਮਣੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਕਾਰਡ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਫਿਰਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਡਰਾਇਵਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਜੂਗਾ, ਜਾਣੀ ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਨਵੀਂ ਖ੍ਰੀਦੀ ਗੱਡੀ ਜਿੰਨਾ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਕਹਾਣੀ ਛਪ ਗਈ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਦਸ ਵਾਰੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਫੋਟੋ ਵੀ ਦੇਖੀ ਜਾਇਆ ਕਰਾ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਲਿਖ, ਉਹ ਵੀ ਮੈਂ ਛਾਪੂਗੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਂ ਇੱਕ ਡਰਾਇਵਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਿਹੜਾ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ, ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮਨ 'ਚ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਵੀ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਜਾਨੇ ਆ ਸਾਨੂੰ ਨਿਰਾਦਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਜਿਹੜੀ ਇੱਕ ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੀ ਰਸਪੈਕਟ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਨੀ,

ਕਮਰਾ ਵੀ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਨੀ ਦਿੰਦੇ ਆ ਸਾਨੂੰ ਪੁੱਛਣਾ, ਟੂ-ਲੈਟ ਲਿਖਿਆ ਹੋਣਾ, ਦਲਾਲ ਫਿਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕਮਰੇ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਉਹਨੇ ਪੁੱਛਣਾ ਵੀ ਕੰਮ ਕੀ ਕਰਦੇ, ਜਦੋਂ ਦੱਸਣਾ ਵੀ ਡਰਾਇਵਰ ਆਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਕਹਿ ਦੇਣਾ, ਵੀ ਏਹ ਕੱਲ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਜੀ ਗੱਲਬਾਤ, ਵੀ ਪਰ ਡਰਾਇਵਰ ਨੂੰ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਵੀ ਇਹ ਬੰਦੇ ਸਾਊ ਨੀ ਹੁੰਦੇ, ਵਧੀਆ ਨੀ ਹੁੰਦੇ, ਨਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲਣਾ ਆਉਂਦਾ, ਨਾ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨੀ ਆਉਂਦੀ ਐ ਨਸ਼ੇੜੀ ਹੁੰਦੇ ਆ ਸਰਾਬਾਂ ਪੀਦੇ ਆ, ਗਾਲਾਂ ਕੱਢਦੇ ਆ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ‘ਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਮੇਜ਼ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਵੀ ਡਰਾਇਵਰਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾੜੀ ਹੁੰਦੀ ਐ, ਕਿੱਤਾ ਸਭ ਤੋਂ ਔਖਾ ਐ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਤੁਰੇ ਆ ਘਰੋਂ, ਵੀ ਮੁੜਨਾ ਵੀ ਘਰ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਕਦੋਂ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਕਿਹੜੇ ਢਾਬੇ ਤੇ ਚਾਹ ਪੀਣੀ ਐ, ਰੋਟੀ ਖਾਣੀ ਹੈ ਵੀ ਕਿ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨੀ, ਵੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਕੰਮ ਐਨਾ ਔਖਾ ਵੀ ਬੰਦੇ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਐ ਵੀ ਇਹ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵੀ ਇਹ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਈ ਐ। ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਮਨ ‘ਚ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਆਰਟੀਕਲ ਲਿਖਿਆ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ, ਤੇ ਨਾਗਮਣੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ, ਉਹ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਈ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੀਆ, ਉਹਦੀ ਫੇਰ ਚਿੱਠੀ ਆ ਗਈ, ਚਿੱਠੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖੀਆਂ ਨੇ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਵੀ ਮੈਂ ਛਾਪੂਗੀ ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਮੈਂ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਲਿਖ ਲਿਆ, ਉਹ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਅਨੁਭਵ ਸੀ, ਬਿਲਕੁਲ ਉਹਦਾ ਖਤ ਆਇਆ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਨੀ ਪਤਾ ਤੂੰ ਕੋਣ ਐਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਹਿਤ ‘ਚ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਵੀ ਜੇ ਕੋਈ ਤੇਰਾ ਏਸ ਭਾਈਚਾਰੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਅਨੁਭਵ ਖਾਸ ਅਨੁਭਵ ਐ ਤੂੰ ਇਸਨੂੰ ਲਿਖ ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਨਾਗਮਣੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਛਾਪੂਗੀ, ਜਾਨੀ ਕਿ ਲੜੀਵਾਰ ਛਪਦਾ ਸੀ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਨਾਮ ਜ਼ਿੰਦਗੀਨਾਮਾ ਤੇ ਖਬਰਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਖਬਰਨਾਮਾ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਸੜਕਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆਂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਨਾ ਰੱਖਤਾ ਸੜਕਨਾਮਾ ਤੁਸੀ ਦੇਖੋ ਵੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ‘ਚ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਨਾਂ ਰੱਖ ਦਿੰਨੇ ਆ ਸੜਕਨਾਮਾ ਮੈਂ ਉੱਪਰ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਸੜਕਨਾਮਾ, ਤੇ ਲੇਖ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ, ਜਾਨੀ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਮੇਰੇ ਆਰਟੀਕਲ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨੋਟ ਆਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਵੀ ਐਤਕੀਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਕਮਾਲ

ਐ, ਉਹ ਐਨਾ ਪਾਪੂਲਰ ਹੋਇਆ ਸੜਕਨਾਮਾ ਜਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਐਧਰ ਵੀ ਤੇ ਉਧਰ ਵੀ ਅਜੇ ਘੱਟ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ ਵੀ ਉਹ ਆਰਟੀਕਲ ਪੜਿਆ ਕਿਹੜਾ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਸੜਕਨਾਮਾ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਜਦੋਂ ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ 1970-78 ਦੇ ਨੇੜੇ ਛਪਣ ਲੱਗਿਆ ਸੀ, 1968 'ਚ ਮੈਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਾਣੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ 5-6 ਵਰ੍ਹੇਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਜਮਾਉਣ ਨੂੰ ਲਾਗੇ ਸੀ ਗੇ, 1999 'ਚ ਨਾਗਮਣੀ ਬੰਦ ਹੋਇਐ 99 'ਚ ਵੀ ਆਖਰੀ ਅੰਕ ਉਹ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਲਗਭਗ 20 ਵਰ੍ਹੇ ਲਗਾਤਾਰ ਨਾਗਮਣੀ 'ਚ ਛਪਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਾਪੂਲਰ ਉਹ ਐਨਾ ਹੋ ਗਿਆ ਵੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਦੇਖਣਾ ਵੀ ਨਾਗਮਣੀ ਆ ਗਈ ਨਵੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੋਗੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਹਿੰਦੇ ਯਾਰ ਤੇਰਾ ਸੜਕਨਾਮਾ ਚੰਗਾ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਕਹਿੰਦੇ ਜੇ ਛਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਖ੍ਰੀਦ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਆ ਨਹੀਂ ਉਥੇ ਹੀ ਰੱਖ ਜਾਂਦੇ ਆ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਵੀ ਏ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਰੈਡਿਟ ਜਾਂਦਾ ਇਹ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਇੱਕ ਡਾਕਟਰ ਐ ਜਗਦੀਸ ਦੰਦਾਂ ਦਾ ਉਹ ਪਾਠਕ ਬਣ ਗਿਆ, ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਵੀ ਬਲਦੇਵ ਆਇਆ ਹੋਇਆ, ਉਹਨੇ ਜੀ ਕਿਤੋ ਨੰਬਰ ਲੈ ਕੇ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰਕੇ ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਉਧਰਲੇ ਘਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਮਿਲਣ ਆ ਗਿਆ, ਕਹਿੰਦਾ ਵੀ ਤੇਰਾ ਸੜਕਨਾਮਾ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਪੜਦੇ ਆਂ, ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਵੀ ਜੇ ਛਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਲੈ ਆਉਨੇ ਆ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਰੱਖ ਆਉਨੇ ਆ, ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਜਦੋ ਫੋਨ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਉਥੇ ਕਲਕੱਤੇ ਵੀ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਤੇ ਇੱਥੇ ਘਰ ਵੀ ਤੇ ਉਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਫੋਨ ਆਉਣੇ ਵੀ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਆ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੀ ਬੋਲਦਾ, ਕਹਿੰਦੇ ਜੀ ਸੜਕਨਾਮਾ ਵਾਲੇ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਵੀ ਅਜੇ ਵੀ ਐਨੇ ਵਰ੍ਹੇ ਲੰਘਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਕਹਿਣਗੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਉਣਾ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਦਰਸ਼ਨ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਡੇਰੇ ਹੈਗੇ ਆ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਬਾਬੇ ਹੈਗੇ ਆ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਰੋ, ਮਿਲਣ ਆਉਣਾ ਆਜੋ, ਕਹਿਣਗੇ ਸੜਕਨਾਮੇ ਵਾਲੇ ਬੋਲਦੇ ਓ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਹਾਂ। ਅਜੇ ਵੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਸੜਕਨਾਮਾ ਕਹਿ ਕੇ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਐ, ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਨੀਹਾਂ ਪੱਟਦੇ ਆ ਨੀਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਕੀ ਉਸਰਨਾ, ਇੱਕ ਮੰਜ਼ਲਾ ਮਕਾਨ ਬਣਨਾ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਮੰਜ਼ਲਾ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸੜਕਨਾਮਾ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਵੀ ਹਾਸੇ-ਹਾਸੇ ਰੱਖਿਆ ਨਾਂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਪਛਾਣ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਚਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਨਾਵਲ ਵੀ

ਫਿਰ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ, ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਸਮਕਾਲੀ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਵੀ ਪੜਦਾ ਸੀ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਮੌਕੇ ਮਿਲਦੇ ਸੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਏਸ ਗੱਲੋਂ ਲੋਕ ਈਰਖਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਸਮਕਾਲੀ ਲੇਖਕ ਸੀ, ਵੀ ਇਹ ਟਰੱਕ ਵੀ ਚਲਾਉਂਦਾ ਲਿਖੀ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਵੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਵੀ ਐਨਾ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਵੀ ਮੈਂ ਜਿਹੜੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਰਾ ਸੁਭਾਅ ਸੀ ਮੈਂ ਵਿਹਲਾ ਬੈਠ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਸਹਿਤਕ ਸਫ਼ਰ ਸੜਕਨਾਮਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ-ਹੁੰਦਾ ਐਥੋਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ।

3. ਤੁਹਾਡੀ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ।

ਨਾਵਲ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਛੋਟਾ ਨਾਵਲ ਲਿਖਿਆ, ਦੂਸਰਾ ਹੀਰੋਸੀਮਾ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਪਿਛੋਕੜ ਲਿਆ ਐ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਦਾ ਘਟਨਾ ਸੀ ਸਾਰੀ ਗੀ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿੱਚ ਨਾ ਦੋ ਪਰਿਵਾਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸੀ ਖਾਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ 100 ਟਰੱਕ ਸੀ, ਪਰ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ, ਵੀ ਦੋ ਤਿੰਨ ਬੰਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਰਗੇ, ਦੋ ਤਿੰਨ ਉਹਨਾਂ ਮਰਗੇ, ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਖੀਰ ਜਾ ਕੇ ਕਿਤੇ ਸੁਲਾ ਹੁੰਦੀ ਐ ਜਦੋਂ ਬੰਦੇ ਗਵਾ ਲੇ, ਮੇਰੇ ਮਨ ‘ਚ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਵੀ ਜੇ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਘਟਨਾ ਇੱਥੇ ਰੱਖੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪਿਛੋਕੜ ਇਹਦਾ ਪਿੰਡ ਲੈ ਜਾਂਵਾ, ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸਰਪੰਚਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਵੇਲੇ ਇਹੋ ਜੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਖੜ੍ਹੀ ਕੀਤੀ, ਵੀ ਜਿਹੜੀ ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ‘ਚ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋਣੀ ਸੀ ਹੋਗੀ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਅਗਾਂਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੀ ਅਗਲੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਅਗਲੀ ਇੱਕ ਧਿਰ ਦੀ ਲੜਕੀ ਕਾਲਜ ‘ਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਐ, ਇੱਕ ਧਿਰ ਦਾ ਲੜਕਾ ਕਾਲਜ ‘ਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਐ, ਪਤਾ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀ ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਐ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲੜਕਾ ਐ, ਕੁਝ ਨੀ ਜਾਣਦੇ ਉਹ ਤੇ ਲੇਕਿਨ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਟੈਚਮੈਂਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਐ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਖੀਰ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਐ ਬਈ ਏ ਉਸ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜੀਅ ਹੈਗੇ ਐ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਉਹ ਦਗਰ ਕੰਧ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਉਹ ਬੱਸ ‘ਚ ਜਾਂਦਾ ਐ ਤੇ ਉਹ ਉਹਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗਦੇ ਐ, ਤੇ

ਉੱਥੇ ਗੋਲੀ ਚੱਲਦੀ ਐ ਬੱਸ ਦੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਲੜਕਾ ਹਸਪਤਾਲ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਤੇ ਕੁੜੀ ਹਸਪਤਾਲ ਜਾਂਦੀ ਐ ਪਤਾ ਲੈਣ, ਤੇ ਐਥੇ ਉਹ ਨਾਵਲ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਫੇਰ ਛੋਟਾ ਜਾ ਨਾਵਲ ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ 'ਚ ਛਪਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਰਜਿੰਦਰ ਹਮਦਰਦ ਕੱਢਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਬਾਅਦ' ਚ ਉਹ ਨਾਵਲੈਂਟ ਛਾਪਦਾ ਸੀ ਹਰ ਅੰਕ 'ਚ ਇੱਕ, ਉਹ ਨਾਵਲੈਂਟ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਭੇਜਿਆ, ਅਜੀਤ ਨੂੰ, ਇਹਨੇ ਉਹ ਛੇ-ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਖਤ ਨਾ ਪਾਇਆ ਉਦੋ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨੀ ਸੀ ਬਲਦੇਵ ਕੋਣ ਐ, ਤੇ ਅਖੀਰ ਕਿਤੇ ਇਹਨੇ ਬਾਅਦ 'ਚ ਚੱਕ ਲਿਆ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ-ਪੁੜਨ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਉਹ ਇਨਟਰੱਸਟਡ ਐਨਾ ਸੀ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਛੱਡ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਹਾਣੀ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੀ ਉਹਨੇ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਤੇ ਚਿੱਠੀ ਆਈ ਕਹਿੰਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਮੈਂ ਖਿਮਾ ਮੰਗਦਾ ਤੇ ਅਗਲੇ ਦ੍ਰਿਸਟੀ ਅੰਕ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਛਾਪ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਕਿਤਾਬ ਰੂਪੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਛਪਿਆ ਫੇਰ ਮੈਂ 'ਕੱਲਰੀ ਧਰਤੀ' ਨਾਵਲ ਲਿਖਿਆ ਫੇਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆ ਫੇਰ ਨਾਵਲ ਵੀ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਸੜਕਨਾਮਾ ਵੀ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਤਿੰਨ ਫਰੰਟ ਖੁੱਲੇ ਹੋਏ ਸੀ ਮੇਰੇ, ਤੇ ਜੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਨਾਵਲ ਇੱਕ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਸੜਕਨਾਮਾ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਚੱਲ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤੇ ਸੜਕਨਾਮੇ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਉਦੋਂ ਲੋਹ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ ਇੱਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੇ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਪ੍ਰਮਿੰਦਰਜੀਤ ਕੱਢਦਾ ਸੀ, ਕਵੀ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਵੀ ਅਸੀਂ ਸੜਕਨਾਮਾ ਕਿਤਾਬ ਛਾਪਣੀ ਚਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਆਰਟੀਕਲ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੇ ਭੇਜ ਦੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਜਿੰਨੇ 15-16 ਆਰਟੀਕਲ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸੀਗੇ ਉਹ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਭੇਜ ਤੇ ਉਹ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜੀ ਕਿਤਾਬ ਸੜਕਨਾਮਾ ਬਣੀ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਪਾਪੂਲਰ ਹੋਈ ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1986 ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇੱਥੋਂ ਫਿਰ ਮੈਂ ਸੂਲੀ ਟੰਗੇ ਪਹਿਰ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਇੱਕ ਨਾਵਲੈਟ ਸੀ ਉਹ ਲਿਖਿਆ ਫਿਰ ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਜਾਏ, ਸੜਕਨਾਮਾ ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜਿਹੜਾ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਨਾਵਲ ਲਿਖਿਆ, ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਮੰਨਣ ਲੱਗੇ ਆ ਉਹ ਮੈਂ 'ਲਾਲ ਬੱਤੀ' ਨਾਵਲ ਲਿਖਿਆ, ਉਹ ਸੀ ਤਾਂ ਸਮੱਗਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਇੱਕ ਕਲਕੱਤੇ ਦੀ,

ਪਰ ਹੌਸਲਾ ਨੀ ਸੀ ਪੈਂਦਾ, ਤੇ ਉਨਾ ਟਾਇਮ ਨੀ ਮਿਲਦਾ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਤੇ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਨਾਵਲ ਜਿੰਨੀ ਮੈਂ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਇੰਟਰਵਿਊ ਲਈ ਹੋਈ ਉਹਨਾਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆ ਸੀ ਜਾ-ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਰਿਕਾਰਡ ਟੇਪ ਰਿਕਾਰਡ, ਪਮੀਰੀਆ ਜਿਹੀਆਂ ਵਾਲੀ ਚਲਦੀ ਹੁੰਦੀ ਆ ਇੱਕ ਸੁੱਚ ਜੀ ਵਾਲੀ, ਕੁੱਝ ਗੱਲਾਂ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤੀਆ ਸੀ ਤੇ ਕੁਝ ਲਿਖੀਆ ਸੀ, ਨੋਟ ਕੀਤੀਆ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸੀਗਾ ਮੈਂ ਉਹ ਲਾਲ ਬੱਤੀ ਨਾਵਲ ਲਿਖਿਆ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਤਿੰਨ ਕੁ ਸੋ ਪੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਵੀ ਇਹ ਜ਼ਿਆਦਾ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇ ਥੋੜਾ ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਵੀ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਐ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਮਕ ਰਹੀ ਐ। ਇੱਕ ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਕਸਾਈ ਵਾਗੂੰ ਛਾਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਵੀ ਮੋਹ ਨੀ ਰੱਖਣਾ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾ ਨਾਲ, ਉਹ ਸਾਰਾ 115 ਸਫੇ ਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ, 120 ਕੁ ਸਫੇ ਐਨੇ ਕੁ ਈ ਐ। ਛੋਟਾ ਜਾ ਈ ਐ, ਮੈਂ ਪੜਿਆ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵੀ ਕੱਢਣਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕੁਛ ਲੋੜ ਐ ਪਾਉਣ ਦੀ ਇੱਕ ਇਹ ਵੀ ਡਰ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਸਬਜੈਕਟ ਸੀ ਗਾ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਤਾਂ ਵਰਜਿਤ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੀ ਗੀ। ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈਣਗੇ ਪਾਠਕ, ਕੀ ਸੋਚ ਕੇ ਲੈਣਗੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਕੀ ਜਾਣੀ ਮੇਰੀ ਇਮੇਜ਼ ਖਰਾਬ ਹੋਉਗੀ ਜਾਂ ਕਹਿਣਗੇ ਵੀ ਇਹ ਕੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਉਹ ਇੱਥੇ ਮੇਰਾ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਸੀ ਪ੍ਰੋ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਮੈਂ ਉਹ 4-5 ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉਹਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸੀਗੀਆਂ। ਕੱਚੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨਾਵਲ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਮੇਰਾ ਉਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸੀ, ਉਹ ਉਸ ਨਕਸਲਾਈਟ ਮੂਵਮੈਂਟ ਬਾਰੇ ਬੜਾ ਜਿਕਰ ਸੀਗਾ, ਉਹ ਆਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਬਲਦੇਵ ਹੁਣ ਤਾਂ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਆ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਹਾਂ, ਕਹਿੰਦਾ ਫਿਰ ਮੈਂ ਆ ਰਿਹਾ ਮਿਲਣ, ਤੈਨੂੰ ਮੋਗੇ ਤੇ ਸਾਡੀ ਉਦੋਂ ਕਲਕੱਤਾ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ ਸੀ ਲਗਾਈ ਹੋਈ ਚਲਾਉਣਾ ਸੀ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਤੇ ਉਹ ਅਇਆ ਤੇ ਗੱਲਾਂ-ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਯਾਰ ਇੱਕ ਨਾਵਲ ਲਿਖਿਆ ਪਿਆ ਮੇਰਾ ਪਰ ਹੌਸਲਾ ਨੀ ਪੈਂਦਾ ਉਹਨੂੰ ਛਪਵਾਉਣ ਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿੱਡਾ ਕ ਐ, ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਪੜੂਗਾ, ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸੂਗਾ, ਉਹ ਲੈ ਗਿਆ, ਕਾਪੀ ਫੇਰ ਨੀ ਰੱਖੀ ਮੈਂ ਕੋਲੇ, ਤੇ ਪਰ

ਉਹ ਸੁਹਿਰਦ ਸੀ ਬੰਦਾ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਕਾਫਲੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਉਹਦੇ ਨਾਂ ਥੱਲੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਾਪਦਾ ਸੀ ਅੱਜ ਕੱਲ ਅਮਰੀਕਾ ਐ, ਉਹ ਜੀ ਜਦੋਂ ਪੜਿਆ, ਕਹਿੰਦਾ ਬਲਦੇਵ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਤੇਰੀ ਇਹ ਰਚਨਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਲੱਗੀ ਐ, ਤੇ ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਛਾਪ ਰਿਹਾ, ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਖੁਸੀ ਹੁੰਦੀ ਐ, ਮੈਂ ਡਰਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਨਾਵਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਮਾ ਰਤਨ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਨ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਹ ਤੇ ਗੋਸ਼ਟੀ ਕਰਵਾਮਾਂਗੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਗੋਸ਼ਟੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣੀ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਆਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਮੈਂ ਡਰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਕੁਝ ਨੀ ਸੀ, ਵੀ ਅਸਲੀਲ ਗੱਲਾਂ ਨੇ, ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਨੂੰ ਖੁਦ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਧੰਦਾ ਹੀ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰਨ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ, ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਕਰੂਗਾ, ਝਿਜਕ ਵੀ ਸੀ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਜਾਣੀ ਕਿ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਾਲਜ ਦੀ ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਹ ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ ਵੀ ਮੈਂ ਖੁਦ ਇਹ ਨਾਵਲ ਲੈ ਕੇ ਪੜਿਆ, ਪਰ ਕਹਿੰਦੀ ਵੀ ਇਹ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਿਹੜੇ ਐ ਜਿਹੜੇ ਲੜਕੇ ਜਿੰਨੀ ਦੀ ਸੋਚ ਬਹੁਤ ਗ੍ਰਹਿਣੀ ਹੋਈ ਐ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਬਦਲੂਗੀ, ਤੇ ਮੇਰੀ ਇਹ 'ਚ ਤਸੱਲੀ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਐ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਇਐ। ਪਾਠਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਾਅਦ 'ਚ ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ 'ਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਵੀ ਛਪਿਆ, ਤੇ ਕਲਕੱਤੇ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜਕੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਇਹਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਛਾਪਿਆ, ਨੀਲਮ ਸ਼ਰਮਾ ਸੀ ਗੀ ਉਹ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹਨੂੰ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ 'ਚ ਕੀਤਾ ਉਹਦਾ ਨਾਂ ਅਬਾਸ ਇਕਹਾਕ ਸੀ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਛਾਪੀ ਸੀ ਉਥੇ, ਜਾਣੀ ਕਿ ਇਸ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲਗੀ ਸੀਗੀ। ਨਹਿਰੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰ ਰਹੀ, ਕਰ ਵੀ ਲਿਆ ਸੀ ਬਾਅਦ 'ਚ ਮੇਰਾ ਸੰਪਰਕ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਵੀ ਪਤਾ ਨੀ, ਕੁਝ ਉਹਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕੰਮ ਤੇ ਕੁਝ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚੈਪਟਰ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਸੀ, ਜੇ ਸਾਰੇ ਭੇਜੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਛਪਵਾ ਲੈਣਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਅੱਧੇ ਕੁ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪਏ ਹੋਏ ਉਹਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨੀ, ਉਹ ਇਸ ਸਾਹਿਤਕ ਸਫਰ ਐ ਜਿਹੜਾ ਤੁਰਦਾ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਤੁਰਦਾ ਗਿਆ।

4. ਕੋਈ ਵੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪਲਾਂਟ ਜਾਂ ਘਟਨਾ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਕੀ ਲਿਖਣਾ ਹੈ?

ਨਹੀਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਨਾ ਦੋ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸੀ ਮੇਰੀਆਂ ਸੜਕਨਾਮਾ ਤੇ ਲਾਲ ਬੱਤੀ ਇਸ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜਰੂਰ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਵੀ ਜਿਹੜਾ ਤੁਸੀ ਹੰਢਾਇਆ ਹੋਇਆ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ, ਨਿੱਜੀ ਤਜ਼ਰਬਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਲਿਖਦੇ ਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਛੇਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਤੁਸੀ ਕਲਪਨਾ ‘ਚ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮਾਂ ‘ਚ ਬੈਠ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਓ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਐਵੀਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਓ ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨੀ ਹੁੰਦਾ ਸਾਹਿਤ ‘ਚ ਸਾਡੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੈਗੇ ਨੇ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਨੀ ਹੁੰਦਾ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਤਹਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਜਦੋਂ ਸੜਕਨਾਮਾ ਮੇਰਾ ਛਪਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਵੀ ਇਹ ਤਾਂ ਆਪਾ ਵੀ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਕਿੱਡੀ ਕ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਅਜੀਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਰਟੀਕਲ ਛਪਿਆ ਮੈਂ ਉਹ ਪੜਦਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ, ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਐ ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਵੀ ਜੇ ਮੂਰ ਦੀ ਇੱਕ ਟਰੱਕ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਵੀ ਇਹਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰਨਾ, ਕਹਿੰਦਾ ਵੀ ਫਿਰ ਮੈਂ ਕਲੱਚ ਦੱਬਤਾ ਪੂਰਾ, ਮੈਂ ਕਲੱਚ ਦੱਬੀ ਗਿਆ ਤੇ ਗੱਡੀ ਰੇਸ ਫੜੀ ਗਈ ਮੈਂ ਕਲੱਚ ਦੱਬੀ ਗਿਆ, ਉਹਨੂੰ ਏਹ ਨੀ ਪਤਾ ਵੀ ਗੱਡੀ ਕਲੱਚ ਦੱਬੇ ਤੋਂ ਨਿਉਟਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਐ, ਗੱਡੀ ਭੱਜਣੋ ਈ ਹਟ ਜਾਂਦੀ ਐ। ਅੱਛਾ,..ਜਦੋਂ ਤੁਸੀ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚੋਂ ਨੀ ਲਿਖਦੇ ਉਹ ਫਿਰ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹਨੇ ਰੇਸ ਦੱਬਣੀ ਸੀ, ਉਹ ਕਲੱਚ ਦੱਬ ਕੇ ਹੀ ਭਜਾਈ ਗਿਆ, ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਈ ਵਾਰ ਸਾਡੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਅਈ ਕਰਦੇ ਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਨੀ ਹੈ ਵੀ ਅਸਲ ਤਕਨੀਕ ਕੀ ਹੈ, ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣ ਦੀ ਉਹ ਕਲੱਚ ਦੱਬ ਕੇ ਭਜਾਉਂਦੇ ਐ, ਤੇ ਇਹ ਐ ਮੈਨੂੰ ਐਨੀ ਜਰੂਰ ਸੋਝੀ ਸੀ, ਵੀ ਜਿਹੜਾ ਤੁਸੀ ਅਨੁਭਵ ‘ਚੋ ਲਿਖਦੇ ਓ, ਉਹ ਲੜਕੀਆ ਨੂੰ ਮੈਂ ਖੁਦ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਖੁਦ ਇੰਟਰਵਿਊ ਕੀਤੀਆਂ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰਾ 8-9 ਵਰ੍ਹੇ ਮੇਰਾ ਉਹ ਸਾਰਾ ਖੋਜ ਵਰਕ ਐ, ਜਿਹੜਾ ਲਾਲ ਬੱਤੀ ਦੇ ਸੋ ਸਫ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆਇਆ, ਉਹ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕਹਿੰਦੇ ਆ, ਖੈਰ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਨੀ ਚਾਹੀਦਾ, ਉਹ ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਕੱਢੀ ‘ਚੋ ਫੇਰ ਕੱਢਦੇ ਆ, ਉਹ ਮੈਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਦੇ 300-400 ਸਫਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਫੇਰ ਇੱਕ 100 ਸਫ਼ਾ ਕੱਢਿਆ ਸੀ। ਨਿਚੋੜ ਸੀ, ਵੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਕੱਢ ਕੇ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਕਹਾਣੀ ‘ਚ ਝੋਲ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਹੈਗਾ ਵੀ ਜੇ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਕਰਨੀ ਐ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਿਹੜਾ ਮੈਂ ਸਬਜੈਕਟ ਚੁਣਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ‘ਚੋਂ, ਜਿਹੜਾ ਮੇਰਾ ਦੇਖਿਆ ਭਾਲਿਆ ਸੀ, ਜਾਂ ਮੇਰਾ ਮੇਰੇ ਭਾਈਚਾਰੇ, ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਜਿਹਦਾ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਛੋਹਿਆ ਐ ਮਤਲਬ ਮੈਂ ਕਲਪਨਾ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨਹੀਂ ਲਏ।

5. ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੋ ਹਾਲਾਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਕੀ ਇਹ ਸਭ ਸਾਡੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਇਸਦੇ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਵਿਚਰੇ ਹੋ ?

ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਵਿਚਰਿਆ, ਮੈਂ ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ ਇੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਐ ਸਾਰੀ ਕਥਾ ਔਰ ਮੈਂ ਲੱਭਦਾ ਰਿਹਾ ਇਹ ਥਾਵਾਂ, ਔਰ ਦੇਖੋ ਤੁਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਟਾਰਗੇਟਡ ਸੈਂਟਰ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਆ, ਹੁਣ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਬੰਦ ਨੇ, ਬੋਰਡ-ਬੁਰਡ ਤਾਂ ਲੱਗੇ ਹੈਗੇ ਐ ਮੈਂ ਗਿਆ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ, ਉਹ ਹੈ ਨੀ ਹੁਣ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨੀ ਆਈ, ਮੈਂ ਟਾਰਗੈਟਡ ਸੈਂਟਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਟਾਰਗੈਟਡ ਪਤਾ ਕੀ ਏ, ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਪਿੰਡਾ ‘ਚ ਜਾਉ, ਤਹਾਨੂੰ 150 ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਟਾਰਗੈਟ ਦਿੱਤਾ, ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਏਰੀਆ ਐ, ਉਥੇ 300 ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਟਾਰਗੈਟ ਦਿੱਤਾ, ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰੋ, ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਅਵੇਅਰ ਕਰੋ, ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਐਚ.ਆਈ.ਵੀ ਤੋਂ ਅਵੇਅਰ ਕਰੋ, ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਏਡਜ਼ ਤੋਂ ਅਵੇਅਰ ਕਰੋ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਕੰਡੋਮ ਦਿਉ, ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਟੇਬਲੈਟ ਪਿਲਜ਼ ਦਿਉ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਐ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੈਸਪੈਕਟਏਬਲ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਐ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਧੰਦੇ ‘ਚ ਰਹੋ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਅਵੇਅਰ ਰਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਬਚਾਅ ਰੱਖੋ। ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਨੀ, ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿੱਤਾ ਦੇਣਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਿਆ ਮੈਂ ਉਥੇ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ, ਉਥੇ ਜਾਣੀ ਉਸ ਲੜਕੀ ਨੇ ਸਨਸਨੀਖੇਜ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇਂ ਕੀਤੇ, ਉਹ ਚਲਾਉਂਦੀ ਸੀ ਟਾਰਗੈਟ ਸੈਂਟਰ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਕਿ, ਦੱਸਿਆ ਤੁਸੀਂ ਮੋਗਿਉ

ਚੱਲ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ ਤੁਹਾਡੇ ਮੋਗੇ ਵੀ ਟਾਰਗੈਟ ਸੈਂਟਰ ਹੈਗਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਹਿੰਦੀ ਕਿੱਥੇ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਬੱਸ ਸਟੈਂਡ ਦੇ ਕੋਲੇ ਮੇਰਾ ਦਫ਼ਤਰ ਐ, ਉਦੋਂ ਬੱਸਾਂ ਸੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਚਾਰ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਬੱਸ ਸਟੈਂਡ ਦੇ ਨਾਲ ਉਰਲੇ ਪਾਸੇ ਟਾਰਗੈਟ ਸੈਂਟਰ, ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਉਹਨੇ ਦੱਸਿਆ, ਵੀ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਐ ਉਹਦਾ ਕਹਿੰਦੀ ਫੋਨ ਨੰ: ਲੈ ਜਾਉ, ਮੈਂ ਉਥੇ ਬੈਠੇ-ਬੈਠੇ ਨੇ ਉਹਦਾ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਲਿਆ, ਕਹਿੰਦਾ ਤੁਸੀਂ ਮੋਗੇ ਤੋਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਥੋਨੂੰ ਪੜਦਾ ਰਹਿੰਨਾ, ਉਹ ਪਾਠਕ ਨਿਕਲਿਆ ਮੇਰਾ, ਕਹਿੰਦਾ ਜਦੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਆਊ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮਰਜ਼ੀ ਆਉਣ ਦਾ ਨੀ, ਮਤਲਬ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਕਹਿੰਦਾ 20-25 ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਦਿੰਨਾ, ਮੈਂ ਤੁਸੀਂ ਆ ਜਾਉ। ਅੱਛਾ ਜੀ,..ਮੈਂ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਵੀ ਮੋਗੇ ਵਿੱਚ, ਪਤਾ ਨੀ, ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋ ਆ ਗਿਆ ਮੈਂ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਸੀ ਡੈਟਾ ਲੈਣੇ ਸੀ, ਵੀ ਕਿੰਨੇ ਇੱਥੇ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ‘ਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਿਲਿਆਂ ‘ਚੋ ਵੱਧ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਐ, ਗੁਰੂ ਕੀ ਨਗਰੀ ਐ ਉਹ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਲੋ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਾਲ ਬੁਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ‘ਚ ਐ। ਮੈਂ ਮੋਗੇ ਆਇਆ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਨਾਲ ਤਾਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲੀ ਦਵਾਈ ਦਿੰਦਾ ਜਿਹੜੀ ਫਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਵੀ ਜਿਹੜੀ ਉਥੇ ਹੀ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਪਾਉਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਲ-ਨਾਲ ਟਾਰਗੈਟ ਸੈਂਟਰ ਚੱਲਦਾ, ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆ, ਉੱਥੇ ਚਲਦੇ ਆ ਤੇ ਉੱਥੇ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ, ਉਦੇ ਤਾਂ ਉਥੇ 3-4 ਕੁੜੀਆਂ ਸੀਗੀਆਂ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਐ ਨੀ, ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ 20-25 ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਰਦੂ ਸ਼ਾਮ ਤਹੀ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਠੀਕ ਐ, ਫਿਰ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬ੍ਰਦਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਉੱਥੇ ਗਏ, ਉਥੇ 30 ਕੁ ਕੁੜੀਆਂ ਬੈਠੀਆ ਸੀ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ‘ਚੋ ਕੁਝ 40-45 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਕੁਝ ਲੜਕੀਆਂ 25-30 ਸਾਲ ਦੀਆਂ, ਕੁਝ ਲੜਕੀਆਂ ਕੋਲੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਚੁੱਕੇ ਹੋਏ ਸੀ, ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਸਾਲ-ਸਾਲ ਦੇ, ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਭਾਈ ਥੋਨੂੰ ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਤਾਂ ਨੀ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਜਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦੀ, ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਅੰਕਲ ਜੀ ਜਿਹੜਾ ਮਰਜ਼ੀ ਪੁੱਛ ਲਉ, ਹੁਣ ਐਦੂ ਅਗਾਹਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਜੂਗਾ, ਪਰ ਕਹਿੰਦੀ ਮੂਵੀ-ਮਾਵੀ ਨਾ ਬਣਾਇਓ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੂਵੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਮੈਂ, ਕੋਈ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜੀ ਬੱਸ, ਜੋ ਤੁਸੀ ਸਮਝੋ ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ ਸਾਰਾ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਇੱਥੋ ਮੋਗੇ ਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ

ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਰਪੀਟ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨੀ, ਹਾਲਤ ਇੰਨੀ ਬੁਰੀ ਐ ਜਾਣੀ ਤੁਸੀਂ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਕਿੱਤਾ ਮੁਖੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਤੁਸੀਂ ਕੀ-ਕੀ ਕਰੀ ਜਾਨੇ ਉ ਕਾਹਦੇ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀਆਂ ਕੀ ਨੇ, ਵੀ ਤੁਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਡੋਮ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਵੰਡਦੇ ਰਹੋ, ਬਹੁਤ ਮਨ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਇਆ ਦੁੱਖ ਵੀ ਹੋਇਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ, ਤੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਨਾਵਲ ਲਿਖ ਸਕਿਆ। ਕਿ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਿਆ, ਕਿਸੇ ਕਲਪਨਾ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ, ਵੀ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਮੈਂ ਦੇਖ ਨਾ ਲਵਾ ਉਹਨਾਂ ਥਾਂਵਾ ਨੂੰ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰ ਸਕਾ, ਉਨਾਂ ਟਾਇਮ ਮੈਂ ਲਿਖਦਾ ਨੀ, ਨਹੀਂ, ਲਿਖੂਗਾ ਕੀ ਫਰਕ ਪੈਂਦਾ, ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਲਿਖਦੇ ਓ ਤੇ ਉਹਦੇ ਬਾਰੇ, ਫਿਰ ਇੱਕ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਕੁਝ ਸੁਣਨਾ ਪਵੇ, ਉਹ ਸੁਣਿਆ ਜਿਹੜਾ ਮੈਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਅੱਖ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਉਹ ਇੰਨਜੁਆਇ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਇਹ ਸੁਣਨਾ ਪਵੇ ਵੀ ਇਹ ਕੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਕਲੀਫ਼ ਦਿੰਦਾ, ਤੇ ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਸੱਚ ਤੁਸੀ ਲਿਖਦੇ ਉ ਭਾਵੇਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕ੍ਰਿਟੀਸਾਈਜ਼ ਹੋਵੇ, ਹੋਣਾ ਤਕਲੀਫ਼ ਦਿੰਦਾ, ਤੇ ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਸੱਚ ਤੁਸੀ ਲਿਖਦੇ ਓ ਭਾਵੇਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕ੍ਰਿਟੀਸਾਈਜ਼ ਹੋਵੇ, ਹੋਣਾ ਈ ਏ, ਪਰ ਸੱਚ ਲਿਖਣਾ ਵੀ ਔਖਾ ਤੇ ਸੱਚ ਹਜ਼ਮ ਕਰਨਾ ਵੀ ਔਖਾ ਐ, ਤੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਫਿਰ ਮੈਂ ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਲਾਲ ਬੱਤੀ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਵੀ, ਮਿਹਣੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਾਰਦੇ ਸੀ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਲਾਲ ਬੱਤੀ ਕਦੋਂ ਲਿਖੇਗਾ, ਇੱਥੇ ਵੀ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਐ, ਮੈਂ ਹੱਸ ਛੱਡਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਫਿਰ ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਸੋਚਿਆ, ਵੀ ਇਹਦੇ ਅੰਦਰ ਉਤਰਨਾ ਈ ਐ, ਤੇ ਫਿਰ ਉਹਦੇ ‘ਚੋ ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ ਰਾਹੀ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਉਹਦੀ ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਹੋਇਆ ਵੀ ਜਦੋਂ ਇਸ ਨਾਵਲ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗੋਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ, ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਐਂਡ ਤੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਉਂਦਾ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦਾ, ਇੱਕ ਲੜਕੀ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ ਕਰਦੀ ਐ, ਜਿਹੜੀ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਐ ਵੀ, ਉੱਥੇ ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਗਾਈਡ ਐ, ਉਹ ਸਾਡਾ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਆ, ਉਹ ਵੀ ਜੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਭੜਕਿਆ ਉੱਥੇ ਕਹਿੰਦਾ ਕੋਟ ਵਿੱਚ ਕੇਸ ਕਰਨਾ ਅਸੀਂ ਇਹਦੇ ਤੇ, ਮਾਣਹਾਨੀ ਦਾ, ਆ ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਆਈ ਬਾਅਦ ‘ਚ ਬੋਲਣ ਦੀ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਵੀ ਜੀ ਆਇਆ ਕਹੂੰਗਾ ਤੁਹਾਡਾ ਕੇਸ ਕਰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿੰਨੇ ਕ ਪੜਦੇ ਰਹਿ ਗਏ ਉਹ ਵੀ ਉੱਥੇ ਕੋਟ ‘ਚ ਖੁੱਲ ਜਾਣਗੇ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਹੌਸਲਾ ਕਰੋ ਕੇਸ

ਕਰਨ ਦਾ ਮੈਂ ਹੋਸਲਾ ਕਰੂੰਗਾ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਦਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ-ਬਹੁਤ ਸੰਜਮ 'ਚ ਰਹਿ ਕੇ ਈ ਦੱਸਿਆ, ਵੀ ਇਹੋ ਜਾ ਕੁਛ ਹੁੰਦਾ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਥੇ ਬਾਹਰ ਆਇਆ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੇ ਅਲਟਰ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਔਖੇ ਭਾਰੇ ਵੀ ਹੋਏ, ਤੇ ਜਦੋ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ 150 ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਕਹਿੰਦੇ ਸਰ, ਇੱਕ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਨੀ ਕੱਟਣਾ ਉਹਦੇ 'ਚੋ, ਕਹਿੰਦੇ ਏਦੂ ਵੀ ਬੁਰਾ ਹੁੰਦਾ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਵੀ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਉ ਨੀ ਉਠੀਆ ਤੁਸੀਂ, ਉਹ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚੋ ਹੀ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆਈਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ 400-500 ਤਾਂ ਸਟੂਡੈਂਟ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੇ ਉਠ ਕੇ ਕਹਿਣਾ ਸੀ, ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਸਰ ਅਸੀਂ ਕੈਰੀਅਰ ਵੀ ਬਣਾਉਣਾ ਕਹਿੰਦੀ ਮੁੜ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਵੀ ਲੈਣੇ ਆ, ਪਰ ਤੁਸੀ ਕੁਝ ਨੀ ਕੱਟਣਾ ਉਹਦੇ 'ਚੋ ਏਦੂ ਵੀ ਬੁਰਾ ਹੁੰਦਾ, ਜਾਣਿ ਇਹ ਐ, ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਦਾ ਵੀ।

6. ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨਾਰੀਵਾਦ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ ?

ਨਹੀਂ, ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤਾਂ ਨੀ ਹਾਵੀ ਹੋ ਰਹੀ ਕੁਝ ਏਸ ਨੂੰ ਕੈਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਐ ਸਾਡੇ ਕੁਝ ਲੇਖਕ ਠੀਕ ਏ ਕਈ ਤਾਂ ਇੱਥੋ ਤੱਕ ਕਿ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਵੀ ਧਾਰਨਾ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇੱਕ ਨਾਰੀ, ਨਾਰੀ ਬਾਰੇ ਵਧੀਆ ਲਿਖ ਸਕਦੀ ਐ, ਤੇ ਇੱਕ ਮਰਦ, ਇੱਕ ਮਰਦ ਬਾਰੇ ਵਧੀਆ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਪਰ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਵੀ ਇਹ ਗਲਤ ਗੱਲ ਹੈ, ਨਾਰੀ ਇੱਕ ਮਰਦ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਲਿਖ ਸਕਦੀ ਐ, ਤੇ ਇੱਕ ਮਰਦ ਇੱਕ ਨਾਰੀ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਜਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮੇਰੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਹਾਰਣਾਂ ਲਾ ਲੋ ਤੁਸੀਂ ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ ਤੇ ਲਾਲ ਬੱਤੀ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਕੱਲਰੀ ਧਰਤੀ ਬਾਰੇ, ਜਦੋ ਮੇਰਾ ਨਾਵਲ ਛਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਬਜੈਕਟ ਹੈਗਾ, ਕਿ ਇੱਕ ਲੜਕੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਐ, ਉਹਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਚਹੁੰਦੇ ਆ ਵੀ ਇਹਨੂੰ ਵੀ ਚੰਗਾ ਵਰ ਤੇ ਘਰ ਲੱਭਣੈ ਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤਿੜਕਦੀਆਂ ਨੇ, ਟੁੱਟਦੀਆਂ ਨੇ ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਭੋਗਦੀ ਐ ਆਪਣੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਇਸੇ 'ਚ ਹੈ, ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੁੱਛਦੇ ਸੀ, ਵੀ ਤੂੰ ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਇਹ ਪੁੱਛਿਆ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ

ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਉਤਰੋਗੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਜਾਉਗੇ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਉਸਦੇ ਵੱਲੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸੋਚ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਵੀ ਕੀ ਕੁਝ ਉਹ ਭੋਗਦੀ ਐ, ਕੀ ਕੁਝ ਸੋਚਦੀ ਐ, ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇਹ ਜਰੂਰੀ ਨੀ ਵੀ ਇੱਕ ਮਰਦ ਬਾਰੇ ਨਾਰੀ ਵਧੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦੀ, ਜਾਂ ਨਾਰੀ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਮਰਦ ਵਧੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ। ਦੋਵੇਂ ਐਪੋਜੇਟ ਸੈਕਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਆ ਤੇ ਮਰਦ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਆ, ਇਹ ਐ ਉਸ ‘ਚ ਤੇ ਬਹੁਤ ਇਹ ਹੈਗਾ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਵੀ ਜੇ ਨਾਰੀ ਸਾਹਿਤ, ਦਲਿਤ ਸਾਹਿਤ, ਇਹ ਜਿਹੜਾ ਐ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨੇ, ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਐ ਪਰ ਸਾਹਿਤ ਤਾਂ ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਨਾਰੀ ਬਾਰੇ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਮਰਦ ਬਾਰੇ ਸਵਰਨ ਬਾਰੇ ਹੋਵੇ ਇਹ ਹੋਣਾ ਨੀ ਚਾਹੀਦਾ, ਮੈਂ ਇਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆ।

7. ਕੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਉੱਪਰਲੀਆਂ ਸ੍ਰੇਣੀਆਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਹੈ, ਤੁਸੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੋਗੇ?

ਜੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਤੇ ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸੋਚੋਗੇ ਜਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਸੋਬਤੀ ਜਿਹੜਾ ਬੇਸ਼ਕ ਉਹਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ‘ਚ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਵੀ ਸੋਚੋ ਵੀ ਜਿਹੜਾ ਉਹਦਾ ਨਾਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈਗਾ ਨਾ ਉਹ ਉਹੀ ਐ, ਵੀ ਨਾਰੀ, ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਵੀ ਸਕਦੀ ਐ, ਸਿਗਰਟ ਵੀ ਪੀ ਸਕਦੀ ਐ, ਜਿੱਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਐ, ਇੱਕ ਮਰਦ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ, ਤੀਸਰੇ ਚੌਥੇ ਮਰਦ ਕੋਲ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋਸਤੀਆਂ ਪਾ ਸਕਦੀ ਐ, ਉਹ ਸਮਝਦੀ ਐ ਵੀ ਇਹ ਨਾਰੀ ਦਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਐ, ਕੀ ਸਾਡਾ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੀ ਐ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਐ, ਵੀ ਕੀ ਜਾਂ ਉੱਚ ਵਰਗ ਦੇ ਵਿੱਚ ਈ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਆਡੰਬਰ ਰਚਿਆ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕੀ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਪੌਸੀਬਲ ਹੈਗਾ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਵੀ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨੀ ਹੈ-ਵੀ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕੋਈ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਹੈਗੀਆਂ ਨੇ, ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਮਾਣ-ਮਰਿਆਦਾ ਹੈਗੀ ਐ, ਵੀ ਕੀ ਐ, ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਵੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਤੁਸੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਚੇਂਜ਼ ਕਰਦੇ ਓ ਬੜਾ ਕੁਝ ਐ ਵੀ ਕੀ ਇਹ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਐ, ਇਹ ਇੱਕ ਕਿੰਤੂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਰਨ ਦੀਆਂ

ਗੱਲਾਂ ਨੇ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੇ ਜ਼ਵਾਬ ਕੋਈ ਨੀ ਹੈਗਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਵੀ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦਾ ਐਵੇ ਇੱਕ ਸ਼ੋਸ਼ਾ ਹੀ ਛੱਡਿਆ ਹੋਇਐ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨੀ ਹੈਗਾ, ਹੁਣ ਜਿਹੜੇ ਨਵੇਂ ਮੁੰਡੇ ਹੈਗੇ ਨਵੇਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਐ, ਉਹ ਵਰਜਿਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ੈਕਸ ਬਾਰੇ ਐ ਲਿਖਦੇ ਐ ਨੰਗੇਜ਼ ਕਰਕੇ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਤੁਸੀ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਉਗੇ, ਜਾਂ ਛੇਤੀ ਤੁਸੀ ਪਛਾਣੇ ਜਾਉਗੇ, ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ੌਰਟ-ਕੱਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਹ ਇੱਕ ਸਾਧਨਾ ਐ, ਤਪੱਸਿਆ ਐ ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਮਿਹਨਤ ਐ ਸੰਘਰਸ਼ ਐ, ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਬਹੁਤ ਲੰਮੀ ਮੈਰਾਥਨ ਦੌੜ ਐ, ਰੇਸ ਲਾਉਣੀ ਐ, ਪਰ ਇਹ 100 ਮੀਟਰ ਰੇਸ ਨਹੀਂ ਐ, ਐ, ਜਿਹੜੇ ਅੱਜ ਦੇ ਮੁੰਡੇ 100 ਮੀਟਰ ਰੇਸ ਵਾਗੂੰ ਚਲਦੇ ਐ, ਵੀ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਨਾਵਲ ਲਿਖ ਲਿਆ, ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖ ਲੀ, ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਲੀ ਉਹਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਾ ਲੀ, ਜੁਗਾੜ ਬਣਾ ਲਿਆ, ਉਹ ਫਿਰ ਬੱਲੇ-ਬੱਲੇ ਹੋ ਗਈ, ਉਹ ਫਿਰ ਇੱਕ ਦੌੜ ਲਾ ਕੇ ਹੰਭ ਜਾਂਦੇ ਆ, ਦੂਜੀ ਨੀ ਲੱਗਦੀ ਫੇਰ ਇਹ ਜਰੂਰ , ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ੌਰਟ-ਕੱਟ ਨਹੀਂ ਹੈ।

8. ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਅੱਜ-ਕੱਲ ਨਾਵਲ ਜੋ ਦਿਸ਼ਾ ਤੇ ਦਸ਼ਾ ਵੱਲ੍ਹ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ?

ਦੇਖੋ, ਜਿਹੜੀ ਨਾ ਅੱਜ ਦੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਐ, ਉਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਐਨਾ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈਗੀ, ਨਾਵਲ ਜਿਹੜਾ ਅੱਜ ਨਾ ਬਹੁਤ ਭਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਚੱਕਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਐ, ਜਿਹੜਾ ਅੱਜ ਦਾ ਨਾਵਲ ਐ ਕਿਉਂਕਿ, ਮੈਂ ਦੂਸਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਵੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਐ ਵੀ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਤਾਮਿਲ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਜਾਂ ਬੰਗਲਾ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਜਦੋ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲੰਕਣ ਕਰਦੇ ਆ, ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਆ, ਤਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਆ ਉਥੇ ਅਸੀਂ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਸਮਝਦੇ ਆ ਵੀ ਸਾਡਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਜਿਹੜਾ ਉਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਐ, ਜਾਂ ਉਸ ਸਤਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਉਹਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਵੀ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਲੇਖਕ ਹੀ ਹੈਗੇ ਨੇ, ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਕਿ ਅਸੀਂ, ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ ਕੋਈ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਬੰਗਲਾ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਫ਼ਰਕ

ਸਮਝਦੇ ਓ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਹੁੰਗਾ ਵੀ ਇੱਕ ਕੋਈ ਬੰਗਲਾ ਦਾ ਲੇਖਕ, ਨਦੀ ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ, ਤੇ ਇੱਕ ਸਾਡਾ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਨਦੀ ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਐ, ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨੀ ਐ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਦੱਸਣੇ ਐ, ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਤਾਂ ਝੱਟ ਬੇੜੀ ‘ਚ ਛਾਲ ਮਾਰਦਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਐ, ਤੇ ਬੰਗਾਲੀ ਲੇਖਕ ਤੈਰ ਕੇ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਦਾ, ਫਿਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਲਿਖਦੇ ਐ, ਹੁਣ ਜਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦੱਸਣੇ ਐ, ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਗਿੱਲਾ ਸੀ, ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਭਿੱਜਿਆ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਦੱਸੂਗਾ ਤੇ ਬੰਗਾਲੀ ਲੇਖਕ ਕਿੰਨਾ ਦੱਸੂਗਾ ਵੀ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚੋ ਕਿਵੇਂ ਲੰਘ ਕੇ ਆਇਆ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਬੰਗਲਾ, ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਐ, ਉਹ ਲੇਖਕ ਬਹੁਤ ਭਿੱਜ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਨੇ, ਸਾਡੇ ਅਸੀਂ ਉਤੇ-ਉਤੇ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਆ, ਐਨਾ ਜਰੂਰ ਫ਼ਰਕ ਐ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜੇ ਡੂੰਘਾ ਉਤਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦੇ, ਮਨ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਇੱਕ ਤਰਲਾ ਜਿਹਾ ਰਹਿੰਦਾ ਵੀ ਕਾਸ਼ ਅਸੀਂ ਬੰਗਲਾ ਲੇਖਕਾਂ ਵਾਗੂੰ ਲਿਖ ਸਕੀਏ।

9. ਨਵੇਂ ਉਭਰ ਰਹੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ, ਗਲਪਕਾਰ, ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੋਗੇ?

ਵਿਚਾਰ ਤਾਂ ਇਹੀ ਐ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਮਿਲਣ, ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਨਾ ਵੀ ਜਿੰਨਾ ਤੁਸੀਂ ਲਿਖਦੇ ਹੋ ਉਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਪੜ੍ਹੋ। ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜਰੂਰ ਪੜ੍ਹੋ ਜੇ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਐ ਤਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹੋ ਜੇ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਪੜ੍ਹੋ, ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਨਾਂ ਅਸੀਂ ਜਰੂਰ ਸਿੱਖਾਂਗੇ ਵੀ ਉਹ ਲੇਖਕ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖਦੇ ਐ ਉਹ ਲੇਖਕ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ, ਇਸ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਆ, ਜਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੰਬਾਦ ਕਿਵੇਂ ਰਚੇ ਜਾਂਦੇ ਆ ਬਿਰਤਾਂਤ ਕਿਵੇਂ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਐ, ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਿਹੜੇ ਐਂਗਲ ਤੋਂ ਦੇਖਣਾ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਦੇਖਦੇ ਹੋ, ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਦੇਖਦੇ ਆ, ਵੀ ਅਸੀਂ ਜਦੋਂ ਨਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹ ਨਾ ਦੂਜੇ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲ ਸੋਚਦੇ ਆ, ਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਅਸੀਂ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਆ ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਵਰਗੇ ਬਣਨਾ, ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਐ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਵਰਗੇ ਬਣੀਏ, ਤੇ ਜਰੂਰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋ ਹੋਰ, ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਕਈ ਵਾਰੀ

ਹੁੰਦਾ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਨੀ ਹੁੰਦੀ, ਕਈ ਵਾਰੀ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਲਿਖੇ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮਾਣ ਕਰਦਾ ਬਈ ਹਾਂ ਅੱਜ ਮੈਥੋਂ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਸ ਲੈਵਲ ਤੇ ਜਾਣੀ ਅਭਿਆਸ 'ਚੋ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆਉਗਾ। ਇਹ 100 ਮੀਟਰ ਰੇਸ ਨਾਲ ਤਾਂ ਆਉਂਦਾ ਨੀ, ਇਹ ਅਭਿਆਸ 'ਚੋ ਨਿਕਲ ਆਉਗਾ ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਾਲ ਹੀ ਆਊਗਾ।

10. ਇੱਕ ਮਰਦ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਤੁਸੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੋਗੇ?

ਇਹੀ ਵੀ ਜੇ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਉਲਝਣਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਐ ਤਾਂ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਰਦ ਸਮਝਦਾ ਐ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਬਾਰੇ ਚੰਗਾ ਵੀ ਲਿਖ ਸਕਦਾ, ਔਰਤ ਮਰਦ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲਿਖ ਸਕਦੀ ਐ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਨਾਵਲ ਲਿਖੇ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਤੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ।

11. ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਕੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੋਗੇ?

ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਖੇਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹੈਗਾ, ਦੇਖੋ ਜੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀ ਐਜੂਕੇਸਨ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿੱਚ ਲਉ ਵੀ, ਸੰਤੋਸ਼ਜਨਕ ਹੈਗੀ ਤੇ, ਬਾਕੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਘਰਾਣੇ ਹੈਗੇ ਨੇ, ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਨੇ ਹੋਰ ਮਲਟੀਨੈਸ਼ਨਲ ਕੰਪਨੀਆਂ 'ਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਨੇ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਵੀ ਉੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਡਰੈਸ ਕੋਡ ਹੋਵੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਤਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਉਹਨਾਂ ਨੇ, ਤੁਸੀਂ ਰੀਸੈਪਸ਼ਨ ਤੇ ਬੈਠੇ ਤੁਸੀਂ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਦੇਖਣਾ, ਤੁਸੀਂ ਹੱਸ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਐ, ਤੁਸੀਂ ਫੋਨ ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਐ, ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਲੱਗੇ ਵੀ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਐ, ਜਿਹੜਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਲਿਮੀਟੇਸਨਜ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ, ਤੇ ਉੱਥੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇਂ ਮੈਂ ਨੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਵੀ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ 'ਚ ਅਜੇ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਘਾਰ ਨੀ ਆਇਆ ਵੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਹ ਤਵੱਕੋ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਐ ਵੀ ਏ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਇਆ ਹੋਉਗਾ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਦੇਖੋ, ਵੀ ਸਾਡੇ ਮਨ 'ਚ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਐ, ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ 100 ਟਾਇਮ ਚੰਗੀ ਐ,

ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਉਥੇ ਮੈਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਣਿਆ, ਲਿਖਤਾ ਵੱਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਲੜਕੀ ਵੱਲ੍ਹ ਅੱਧਾ ਮਿੰਟ ਵੀ ਦੇਖ ਨੀ ਸਕਦੇ ਲਗਾਤਾਰ, ਇਹ ਇੱਕ ਜਾਣੀ ਦੋਸ਼ ਐ ਅਪਰਾਧ ਐ ਉਹ ਤਹਾਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਕਾਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਐ, ਵੀ He is watching me. ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ, ਅੱਖਾਂ-ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸੱਤਿਆਨਾਸ ਕਰਨ ਨੂੰ ਫਿਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਆ ਅਸੀਂ ਇਹ ਇੱਕ ਕਿਹੜਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਐ, ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸ ਲੈਵਲ ਤੇ ਬਿਠਾ ਲਿਆ, ਤੁਸੀਂ ਅੱਧੀ-ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਔਰਤ ਆ ਰਹੀ ਐ, ਜੋਬ ਤੋਂ ਕੋਈ ਉਹਦੀ ਸਕਿਉਰਟੀ ਨੀ, ਕੋਈ ਗਾਰਡ ਨੀ, ਕੋਈ ਡਰ ਭੈਅ ਨੀ, ਇੱਥੇ ਤੁਸੀਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅੱਠ ਵਜੇ ਨਿਕਲੋ, ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਲੀਆਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ, ਕੋਈ ਚੇਨ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਇੱਥੇ ਉਥੋ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਡੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾੜੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੇਫ ਨਹੀਂ, ਸਕਿਉਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਖਤਰਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅੱਜ ਦਿੱਲੀ ਵਰਗੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਮਹਾਂਨਗਰ ਵਿੱਚ ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਇੱਥੋ ਤੱਕ ਕਿ ਦੇਖੋ ਤੁਸੀਂ, ਡੁੱਬ ਮਰਨ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ, ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੀ ਬੱਚੀ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਐਨੇ ਨਿਘਰ ਗੇ ਅਸੀਂ ਐਨੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਮਰਗੀ ਸਾਡੀ, ਚਾਰ ਸਾਲ, ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਨਾਲ ਕਦੇ ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਸੀਂ ਐਨੇ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ, ਆ ਹੁਣ ਅੱਠ-ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਪਤਾ ਨੀ ਕਿਹੜੀ ਵਾਅ ਵਗੀ ਐ, ਪੁੱਠੀ ਇਹ ਸਾਰਾ, ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਤੁਸੀਂ ਆ, ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਸਾਡੀ ਮੁੱਠੀ ‘ਚ ਮੋਬਾਇਲ ਨੇ, ਸਮਾਰਟ ਫੋਨਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਬੇੜਾ ਬਿਠਾਇਆਂ, ਸਾਡੀ ਨੋਜਵਾਨੀ ਦਾ ਵੀ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ, ਸਾਡੇ ਬਚਪਨਾਂ ਦਾ ਵੀ, ਇਹ ਸਾਰੀ ਉਸਦੀ ਦੇਣ ਐ, ਇਸਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵੀ, ਸਾਡੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਐਨਾ ਘਾਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਲੋਕ ਇਹਦੇ ‘ਚੋ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੜਗੱਚ ਹਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆ ਅਸੀਂ ਜਦੋ ਦੇਖੋ, ਅਸੀਂ ਸਭ ਦਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਹੈ, ਕੋਈ ਗੇਮ ਖੇਡ ਰਿਹਾ, ਕੋਈ ਟਿਕ-ਟੌਕ, ਇਸ ਨਾਲ ਮਾਨਸਿਕ ਉਲਝਣਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ, ਜੇ ਉਹਦੇ ਹੱਥ ‘ਚ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਸਿੱਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਾਡੀ ਹਾਲਤ ਨਿਘਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

....

ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਸਤੌਜ:- ਇੱਕ ਮੁਲਾਕਾਤ

ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਜੀ,

1. ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸਫਰ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ ?

ਉੱਤਰ: ਅਅ...ਜਨਮ ਮੇਰਾ ਐਥੀ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ ਤੇ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਅਮੀਰ ਵੀ ਨੀ ਸੀ, ਤੇ ਬਸ ਇੱਕ ਸਾਧਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ, ਉਸੇ ਪਰਿਵਾਰ 'ਚ ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਹਿਤਕ ਸਫ਼ਰ ਬਾਰੇ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਹੁਣ ਸੋਚਦਾ ਹਨਾ, ਤੇ ਹੁਣ ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਦੇਖਦਾ ਕਿ ਵੀ ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਜਿਹੜਾ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਚਪਨ 'ਚ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਕੁਛ ਪਤਾ ਨੀ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਬਣਨਾ, ਕਿ ਖਿਡਾਰੀ ਨੇ ਖਿਡਾਰੀ ਬਣਨਾ, ਪਰ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਅਲੱਗ ਐ, ਦੂਸਰਿਆ ਨਾਲੋਂ, ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਸੋਚਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਐਵੀਂ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਮਤਲਵ ਜਿਵੇਂ, ਸਾਡੇ ਜਿਹੜਾ ਘਰ ਸੀ ਉਹ ਛੋਟਾ ਸੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਬਰਾਡੇ ਵਿੱਚ ਪੈਦੇਂ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਬਰਾਡੇ ਅੱਗੇ ਪੱਲੀ ਲਾਈ

ਹੁੰਦੀ ਸਿਆਲਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਜਦੋਂ ਮੀਂਹ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਥੇ ਮਤਲਵ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣੀ ਉਸ ਜਿਹੜੇ ਡੱਬ ਜੇ ਬਣ ਜਾਦੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚੋ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਘੋੜਾ, ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬੱਠਲ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਐ ਔਰਤ, ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਉਸੇ ਦੀਆਂ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਘੜਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਤੇ ਜਾ ਮਤਲਵ ਐਧਰੋਂ ਉੱਤਰ ਤੋ ਦੱਖਣ ਵੱਲ੍ਹ ਕਾਂ ਜਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕੋਠੇ ਤੇ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਵੀ ਇਹ ਹੁਣ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ ਤੇ ਚੋਗਾ ਲੈ ਕਿ ਤੇ ਉਹ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ ਵੀ ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਹੋ ਗਈ, ਫ਼ਿਰ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਕਈ ਪੰਛੀ ਮਰ ਵੀ ਗਏ ਹੋਣ ਵੀ ਉਹ ਵਿਚਾਰੇ ਕੀ ਕਰਨਗੇ ਬੱਚੇ ਉਹ ਉਡੀਕ-ਉਡੀਕ ਕੇ ਵੀ ਉਹ ਅਈਂ ਭੁੱਖੇ ਤਿਹਾਏ ਮਰ ਜਾਣਗੇ। ਤੇ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਜਾਂ ਐਧਰ ਸਾਡੇ ਚੋਆ ਸੀ ਨੇੜੇ ਹਨਾ ਤੇ ਉਥੇ ਕਿੱਕਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸੀ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਤੇ ਉਹ ਤੇ ਮੈਂ ਬਿੰਬ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਿਰਜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਵੀ ਇਹ ਨੇਰ੍ਹੇ ਦੇ ਵਿੱਚ ਐ ਲੱਗਦੇ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਨਾਲੇ ਨੂੰ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਕੋਈ ਦਿਉ ਘੇਰੀ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਮਤਲਵ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਲਪਨਾ ਜੇ ਮੈਂ ਹੁਣ ਸੋਚਦਾ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਆਮ ਹਰ ਬੱਚਾ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਉਥੋ ਮੇਰੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੁੰਦੀ ਐ, ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਮੈਂ ਦਸਮੀ ਕਲਾਸ ਦੇ ਵਿੱਚ ਗਿਆ, ਦਸਮੀ ਕਲਾਸ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਉੱਥੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਨਾਵਲ ਬਗੈਰਾ ਪੜ੍ਹੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ 'ਤੂਤਾਂ ਵਾਲਾ ਖੂਹ' ਪੜਿਆਂ ਸੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਦਾ ਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਨਾਵਲ ਪੜਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਜਾਂ ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਇਹ ਕੁਝ ਹੈਗਾ ਸਾਰਾ ਤੇ ਫੇਰ ਮੈਂ ਜਦੋ ਉਹ ਸਾਰਾ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨੀ ਸੀ ਕਿ ਨਾਵਲ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੀ ਦਾ ਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਦਿਲਚਸਪ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਉਦੋ ਮੈਂ ਸ਼ੇਅਰ ਲਿਖਣ ਲੱਗਿਆ ਸੁਰੂ 'ਚ ਤੇ ਫੇਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਬਸ ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਬੀ.ਏ ਸੈਕਿੰਡ 'ਚ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

2. ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ। ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਵਿਧਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੁਸੀਂ ਨਾਵਲ ਹੀ ਕਿਉਂ ਚੁਣਿਆ ?

ਉੱਤਰ: ਜਿਹੜਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਮੈਂ ਤਹਾਨੂੰ ਦੱਸ ਹੀ ਚੁੱਕਿਆਂ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਮੇਰਾ ਅਸਲ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਾਵਲ ਪੜਿਆ ਤੂਤਾਂ ਵਾਲਾ ਖੂਹ ਮੇਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ ਜ਼ਿਆਦਾ। ਕਿ ਪਰ ਪਹਿਲਾ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨ੍ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਨਾਵਲ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਇਹਦੇ ਕਾਂਡ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਜਾਂ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਕਿਵੇ ਖਤਮ ਕਰਨਾ, ਤੇ ਕਿਵੇ ਕਹਾਣੀ ਚਲਣੀ ਐ, ਤੇ ਫਿਰ ਮੈਂ ਬਸ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਮਨੋ-ਭਾਵ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਰਾਹੀ ਕਹਿ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਫੇਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹੋਰ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਹੀ ਜਾਂਚ ਆਈ ਵੀ ਨਾਵਲ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਫੇਰ ਮੈਂ ਬੀ.ਏ. ਫਸਟ ਦੇ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣਾ ਸੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਬੀ.ਏ. ਫਸਟ ਸੀ ਜਾਂ ਸੈਕਿੰਡ ਸੀ ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਮਸਤੁਆਣਾ ਪੜਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਵਿਧਾ ਕਿਉਂ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਇਹਦਾ ਏ ਐ ਕਿ ਮਤਲਬ ਜੋ ਗੱਲ ਮੈਂ ਕਹਿਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਉਹ ਮੈਂ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਜੋ ਕੁਸ ਮੈਂ ਦੱਸਣਾ ਚਹੁਨਾ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਲੱਗਦਾ ਵੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਸਭ ਤੋ ਚੰਗੀ ਵਿਧਾ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਦੀ ਉਹ ਨਾਵਲ ਹੀ ਹੈ।

3. ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕੋਈ ਪਲਾਂਟ ਜਾਂ ਉਸ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਪਲਾਨਿੰਗ ਮਨ 'ਚ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਲਿਖਣਾ ਕੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ: ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਮੈਂ ਲਿਖਦਾ ਅਸਲ ਦੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਉਹ ਨੀ ਕਿ ਵੀ ਤਰੁੰਤ ਆਈ ਤੇ ਲਿਖਤੀ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਨੇ, ਹਨਾ..ਕੋਈ ਵੀ ਘਟਨਾ ਜਦੋਂ ਵਾਪਰਦੀ ਐ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਐ, ਖਾਸਕਰ ਲੇਖਕ ਦੇ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਐ, ਹੋਰਾ ਨਾਲੋਂ ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਹੋਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਚੇਤ ਮਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਪਈਆ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ, ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀਆਂ-ਜੁਲਦੀਆਂ, ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਣ ਲਗਦੀਆਂ ਨੇ, ਫਿਰ ਇਹ ਨੀ ਪਤਾ ਸਾਲ ਦੋ-ਸਾਲ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਬਣਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਐ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਕ ਜਾਦੀ ਐ, ਤੇ ਫੇਰ ਆਪਾ ਉਹਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਆ, ਕਈ ਚੀਜਾਂ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ

ਮਤਲਬ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਨੇ ਆਪਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹਨਾ.. ਆਪਾਂ ਉਹਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਉਹਦਾ ਤਜ਼ਰਬਾ ਹੈਨੀ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤਜ਼ਰਬਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਨਾਚਫ਼ਰੋਸ਼ ਨਾਵਲ ਲਿਖਿਆ ਆਰਕੈਸਟਰਾ ਲਾਇਨ ਦੇ ਉੱਪਰ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੇ ਭਾਗੂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਤੀਵੀਆਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਉਹਦਾ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਖੁਦ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰਾ ਖੁਦ ਦਾ ਤਜ਼ਰਬਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਨੀ ਸੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਤੇ ਇਹਦੇ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਮਤਲਬ ਉਹ ਅਨੁਭਵ ਮੈਨੂੰ ਲੈਣਾ ਪਿਆ ਚਾਹੇ ਉਹ ਇੱਕ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਕੇ ਲੈਣਾ ਪਿਆ।

4. ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸ਼ਸਦਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕੀ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ?

ਉਤਰ: ਹਾਂ, ਜੋ ਕੁਸ ਅਅ..ਅਸਲ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਆਪਾਂ ਲਿਖਦੇ ਆ ਉਹ ਸਮਾਜ 'ਚੋ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਤੇ ਓਦੂ ਉਲਟ ਤਾਂ ਆਪਾ ਜਾ ਨ੍ਹੀ ਸਕਦੇ ਕਿ ਹੋ ਕੁਝ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ 'ਚ ਤੇ ਆਪਾ ਲਿਖੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਜਾਈਏ, ਤੇ ਜਿਵੇਂ, ਤੀਵੀਆਂ ਨਾਵਲ ਦੇ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਐ, ਜਾਂ ਜਿਹੜੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਮੁੱਲ ਦੀ ਔਰਤ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਪੂਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਐ, ਉਹਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਐ, ਉਹਦੀ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਐ, ਤੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਮੇਰਾ ਦੇਖਿਆਂ ਹੋਇਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿੱਚ ਤੇ ਉਹ ਮਤਲਬ ਸਾਡੇ ਗੁਆਢੀ ਸੀ ਗੇ, ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੇ, ਉਹ ਪਾਤਰ ਸਿੱਧੇ-ਅਸਿੱਧੇ ਤੋਰ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸੀ , ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਉਹਦਾ ਮੇਨ ਪਾਤਰ ਐ, ਰਾਜੂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਖੇਡਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਮੇਰਾ ਦੇਖਿਆਂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਹੜੀ ਆਰਕੈਸਟਰਾ ਲਾਇਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵੀ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਤਲਬ ਇੱਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਬਦਲਤੇ, ਜਿੱਥੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਬਦਲਤੀਆਂ, ਤੇ ਕੁਸ ਕਲਪਨਾ ਵਿੱਚ ਐਡ ਕਰਤੀ, ਪਰ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਿਆ ਹੋਇਆ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਵੀ ਫਲਾਨੀ ਕੁੜੀ ਕਿਹੜੀ ਐਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਨਾ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਕਿ ਫਲਾਨੀ ਕੁੜੀ ਇਹ ਐ, ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਮੈਂ ਇਹਦੇ 'ਚ ਉਹ ਪਾਤਰ

ਐ, ਜਿਹੜਾ ਮੈ ਉਹਦੇ 'ਚ ਨਾਂ ਲਿਆਂ ਹੋਇਆ ਉਹ ਕੁੜੀ ਇਹ ਐ, ਤੇ ਆ ਕੁੜੀ ਆਹਾ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਕਿ ਵੀ ਉਹ ਪਾਤਰ ਉਹ ਕੁੜੀ ਤੋ ਲਿਆ ਮੈਂ।

5. ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਹਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨਾਰੀਵਾਦ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ ?

ਉਤਰ: ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਵੀ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦ ਅਸਲ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਟ੍ਰੈਂਡ ਜਾ ਚਲਾ ਰੱਖਿਆ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤੇ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਖੌਤੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਜਾ ਹੋਂਦ ਦੇ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੋਇਆ, ਕਿਹੜਾ ਮਤਲਬ ਅਸਲ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਆਪਾਂ ਮੰਨੀਏ, ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕੁਝ ਕੰਮ ਮਰਦ ਐ ਜਿਹੜਾ ਉਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਔਰਤ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਐ, ਤੇ ਕੁਝ ਕੰਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਔਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਮਰਦ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਕੁਝ ਐਸਾ ਕਿ ਅਖੌਤੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਵਿੱਚ ਅਅ..ਮਤਲਬ ਇੱਕ ਤਾਂ ਏਹ ਸੀ ਵੀ ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਮੇਲ-ਫੀਮੇਲ ਆ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਜਾਂ ਉਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ, ਉਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਤੋੜ ਰਹੇ ਨੇ ਕਿਉਂਕਿ ਮਤਲਬ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਾਈਡ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਜਾ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਰਹੇ ਨੇ।

6. ਕੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਉੱਪਰਲੀਆਂ ਸ੍ਰੇਣੀਆਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੋਗੇ?

ਉਤਰ: ਇਹਦਾ ਜਵਾਬ ਇਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਕਿ ਜੇ ਹੁਣ ਆਪਾ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਜਾਈਏ ਫੇਰ ਤਾਂ ਇਹ ਸਹੀ ਐ, ਚਾਹੇ ਉੱਪਰਲੀ ਸ੍ਰੇਣੀ ਲਈ ਐ ਚਾਹੇ ਹੇਠਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਲਈ ਐ, ਤੇ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋ ਹੋਣ ਲੱਗ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਨੁਕਸਾਨਦਾਇਕ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਐ, ਤੇ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਇਹ ਐ ਕ ਬਹੁਤਾ ਜਿਹੜਾ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਹੀ ਹੋ ਰਹੀ ਐ, ਮੈਂ ਤਹਾਨੂੰ ਉਦਹਾਰਣ ਦੇਵਾਂ ਕਿ, ਮੇਰੇ ਕਈ ਦੋਸਤ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਮਤਲਬ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਸਰੀਫ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਤਲਬ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਖਾਧੀ ਤੇ ਬਹੁਤ

ਪੈਸੇ ਥੱਲੇ ਆਏ ਤੇ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਖੋਟ ਨੀ ਤੀ, ਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਾਜ ਮੰਗਿਆ, ਤੇ ਨਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਤੰਗ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਬਸ ਇਹੀ ਡਰਾਬਾ ਦੇ ਕਿ ਵੀ ਅਸੀਂ ਵੋਮੈਨ ਸੈਲ ਕੋਲ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਅਸੀਂ ਕੇਸ ਕਰ ਦੇਣਾ, ਅਸੀਂ ਦਾਜ ਦਾ ਕੇਸ ਕਰ ਦੇਣਾ, ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਮਤਲਬ ਜਿਹੜਾ ਪੰਦਰਾਂ-ਸੋਲਾਂ-ਸੋਲਾਂ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਉਹਨਾਂ ਤੋ ਲੈ ਗਏ, ਮਤਲਬ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਉਹ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ।

7. ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਨਾਵਲ ਜੋ ਦਿਸ਼ਾ ਤੇ ਦਸ਼ਾ ਵੱਲ੍ਹ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ?

ਉਤਰ: ਕੁਸ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਵਲ ਦੇ ਉੱਪਰ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਕੋਈ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਾਵਲ ਲਿਖਦਾ ਐ, ਤਾਂ ਉਹ ਚਾਲੀ-ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਪਿੱਛੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਐ, ਹਾਂ.. ਪਿੱਛੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਗੱਡਿਆ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ, ਤੇ ਫਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ, ਪਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹੁਣ ਜਿਹੜੇ ਨਵੇਂ ਮੁੰਡੇ ਲਿਖ ਰਹੇ ਨੇ, ਤੇ ਉਹ ਹੁਣ ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ, ਜੋ ਮਤਲਬ ਐਸ ਸਮੇਂ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ, ਹਾਂ. ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਜਿਹੜੇ ਆਏ ਨੇ, ਉਹ ਮਤਲਬ ਜੋ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੋ ਐਸਟਾਇਮ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਉਹਦੇ ਬਾਰੇ ਉਹ ਲਿਖ ਰਹੇ ਨੇ।

8. ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਕੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?

ਉਤਰ: ਹੁਣ ਤਾਂ ਵੈਸੇ ਬਹੁਤ ਬਦਲ ਚੁੱਕਿਆ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ, ਜੇ ਆਪਾਂ ਅੱਜ ਤੋ ਤੀਹ-ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਖੀਏ, ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਵੀ ਉਹ ਆਪਾਂ ਬਚਪਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਦੇਖਦੇ ਆ, ਆਪਣੇ ਜਿਹੜੇ ਡੈਡੀ ਸੀ, ਉਹ ਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਲਗਭਗ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਸੀ, ਤੇ ਆਂਢ-ਗੁਆਢ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰੋਜ਼ ਈ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕਦੇ ਐਧਰੋਂ ਲਲਕਾਰਾਂ ਪੈ ਗਿਆ ਕਦੇ ਐਧਰੋਂ ਪੈ ਗਿਆਂ, ਇਹ ਚਲਦਾ ਸੀ ਗਾ, ਪਰ ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਦੇਖਦੇ ਆ, ਹੁਣ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਨ੍ਹੀ ਰਹੀ, ਤੇ ਹੁਣ ਮਤਲਬ, ਜਿਹੜਾ ਸਮਾਜ ਐ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫੀ ਬਦਲ ਚੁੱਕਿਆ, ਉੱਥੇ

ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਜਰੂਰ ਹੁੰਦੀ ਐ, ਜਿੱਥੇ ਮਤਲਬ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਚੱਲੀ ਐ, ਅਖੌਤੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਜਿੱਥੇ ਆ ਜੇ ਉੱਥੇ ਜਰੂਰ ਇਹ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਤੇ ਜਾਂ ਮਤਲਬ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੀ ਮਿਲਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉੱਥੇ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਤੇ ਮਤਲਬ ਹੁਣ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫੀ ਫਰਕ ਪਿਆ, ਮਤਲਬ ਜੇ ਮੈਂ ਕਹਾਂ ਜਿਹੜਾ ਤੀਵੀਆਂ ਨਾਵਲ ਐ, ਉਹਨੂੰ ਕਈ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਨੇ, ਤੇ ਹੁਣ ਜੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਾਂ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਹੁਣ ਦੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕੇ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਹੁਣ ਉਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫਰਕ ਐ।

9. ਨਾਵਲ ਲ਼ਿਖਣ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸਥਿਤੀ ਕਿਸ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ?

ਉਤਰ: ਉਹ ਤਾਂ ਇਹੀ ਐ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਤਹਾਨੂੰ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਐ, ਜਿਵੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਹਨਾ, ਜਦੋਂ ਹੁਣ ਜਿਹੜੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਹਨਾ, ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਦੋਂ ਸਥਿਤੀ ਔਰਤ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਉਹਨਾਂ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਗਾ, ਉਦੋਂ ਉਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਹੁਣ ਸਥਿਤੀ ਐ, ਤਾਂ ਹੁਣ ਆਲੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਉਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਆ, ਉਹ ਤਾਂ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਸਮਾਜ ਬਦਲਦਾ ਤੇ ਉਵੇ, ਨਾਵਲਕਾਰ ਐ, ਜਿਹੜਾ ਉਹ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖ ਰਿਹਾ।

10. ਤੁਸੀ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਹੋ?

ਉਤਰ: ਨਹੀਂ.. ਸੋਚਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨੀ, ਚੋਣ ਕਰਨ ਵੇਲੇ : ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵਾਪਰਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਹਨਾ,..ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣਾ, ਆਪਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਜਾਂ ਮਤਲਬ ਕੁਝ ਸਵਾਲ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਜਾਂ ਜਿਸ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨਾਲ ਆਪਾਂ ਦੇਖਦੇ ਆਂ, ਤੇ ਉਹ ਜਦੋਂ ਆਪਾ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਦੇਖਦੇ ਆ, ਆਪਣਾ ਲੇਖਕ ਦਾ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰੀਆ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਤੇ ਉਹ ਲੇਖਕ ਮਤਲਬ ਚਾਹੁੰਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਜੋ ਨਜ਼ਰੀਆਂ ਮੇਰਾ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਦੇਖੀ ਐ ਇਹ ਘਟਨਾ, ਉਵੇਂ ਮੈਂ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਾ, ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲੋ, ਕਿ ਤੀਵੀਆਂ ਨਾਵਲ ਜਿਹੜਾ ਲਿਖਿਆਂ ਸੀ ਗਾ, ਉਹਦੇ 'ਚ ਇਹੀ ਸੀ ਗਾ ਵੀ ਜਿਹੜਾ ਉਧਰੋ ਯੂ.ਪੀ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆ ਕੇ ਐਧਰ

ਵੇਚੀਆਂ ਜਾਦੀਆਂ ਸਨ, ਕੁਦੇਸਣਾਂ ਕਹਿ ਦਿੰਨੇ ਆਂ ਆਪਾਂ, ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਜੁੜ ਗਈਆਂ ਐਧਰ ਸਮਝ ਲੋ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਾਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਨੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ੍ਹ ਨੇ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਜਿਹੜਾ ਸਮਾਜ ਐ, ਉਹਨਾਂ ਤੋ ਇੱਕ ਦੂਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਏਹ ਸੀ ਬਈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਾਂ ਇੱਕ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਕਰੀਏ ਹਨਾ, ਮੋਹ ਪੈਦਾ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਉਹ ਸੀ ਗਾ ਉਸੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਉਹ ਨਾਵਲ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਗਾ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਜਦੋਂ ਜਿਹੜੇ ਨੇ ਵੀ ਪੜਿਆ, ਨਾਵਲ ਉਹਨੇ ਮਤਲਬ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵੀ ਜਿਹੜਾ ਸਾਡਾ ਸੋਚ ਸੀ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਤਾਂ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਰ ਸੀ ਤੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਮਤਲਬ ਇਹੀ ਹਰ ਇੱਕ ਲੇਖਕ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਜ਼ਰੀਆਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹੀ ਉਹ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ।

11. ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਪੇਂਡੂ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੀ ਕਿਉ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਕਾਰਨ ਹੈ?

ਉਤਰ: ਇਹਦਾ ਖਾਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਐ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਆਪਾਂ ਜੰਮੇ ਆ ਪਲੇ ਆ, ਹਨਾ.. ਜਿਸ ਧਰਾਤਲ ਦਾ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਐ, ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਵਧੀਆ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਆ, ਜੇ ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਮਾਜ ਬਾਰੇ ਲਿਖ ਦਿਆਂਗਾ ਤਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਹਦਾ ਚਾਹੇ ਮੈਂ ਸਹਿਰੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਾ ਵੀ ਆ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਓਨਾ ਅਨੁਭਵ ਨੀ ਹੈਗਾ ਮੈਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਥੋਂ ਜਿਹੜਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਉੱਥੇ ਖੁਦ ਉਹਦਾ ਆਪਣਾ ਅਨੁਭਵ ਐ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਲਿਖੇਗਾ, ਤੇ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੇ ਉੱਪਰ ਲਿਖਣਾ ਵੀ ਪਏਗਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਖੁਦ ਮਤਲਬ ਉਹ ਖੇਚਲਾ ਕਰਕੇ ਉਹਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਪਊਗਾ, ਤੇ ਫੇਰ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਤੇ ਲਿਖ ਸਕਦਾ।

12. ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਦੀ ਹੈ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ?

ਉਤਰ: ਅਸਲ ਦੇ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨੀ ਪਤਾ, ਕਿ ਕੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ ਜਾਂ ਕਿਵੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ, ਹਨਾ.. ਤੇ ਮੇਰੀ ਬਸ ਜੇ ਪੁੱਛੋ ਇਹ ਕਹਿ ਲੋ ਕਿ ਵੀ ਮੈਂ ਕੀ ਚਾਹੁੰਨਾ, ਉਹਨੂੰ ਚਾਹੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਕਹਿ ਲੋ ਮੇਰਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਐ ਕਿ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜੀਹਦੇ ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਜਿਉਣ ਦਾ ਹੱਕ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਜਿਉਣ ਦਾ ਹੱਕ ਹੋਵੇ ਹਨਾ.. ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਧੱਕਾ ਨਾ ਕਰੇ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਬਸ ਇਹੀ ਸੋਚ ਐ ਇਹ ਸੋਚ ਨੂੰ ਤੁਸੀ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਕਹਿ ਲੋ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਕਹਿ ਲੋ ਮਤਲਬ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦਾ ਨੀ ਪਤਾ ਤੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਪੁੱਛ ਲੈਂਦੇ ਨੇ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਹੜੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਐ ਮੈਂ ਨਹੀ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬਸ ਜੋ ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਐ ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਉਹ ਦੱਸ ਸਕਦਾ।

ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ (ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ) (ਜੀ. ਮੇਲ ਰਾਹੀ)

ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ

1. **ਨਦੀਮ ਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਣ ਸੰਬੰਧੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਾਉ ਜੀ ?**

ਨਦੀਮ :- ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ ਹੈ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਮੇਰਾ ਅਦਬੀ ਨਾਂ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਜਨਮ - ਨਾਨੀ ਜੀ ਦੇ ਦੱਸਣ ਮੁਤਾਬਿਕ, ਚੜ੍ਹਦਾ ਹਾੜ, ਦਿਨ ਮੰਗਲਵਾਰ ਹੈ। ਨਾਨਾ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ- ਹਾੜ ਸ਼ੁਦੀ ਇਕ, ਸੰਮਤ 1993 । ਯਾਣੀ 9 ਜੂਨ 1936 ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਕਸਬਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਨਾਲ ਲਗਦੇ- ਚੱਕ ਨੰਬਰ 138 ਗਾਫ. ਬੇ. ਰਿਸਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਚਮਚੇ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਮੇਰੇ ਨਾਨਾ ਜੀ (ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਸਰੋਇਆ) ਇਕ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਸਿੱਖ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੁੜਕੀ ਤੋਂ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਨਹਿਰਾਂ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿਚ ਐਕਸੀਅਨ ਬਣੇ। ਮੇਰਾ ਬਹੁਤਾ ਬਚਪਨ, ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕ, ਰਿਸਿਆਣੇ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਜਿੱਥੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਐਕਟਰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਕਪੂਰ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਬੀਤਿਆ। ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਅਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਕੋਲ - ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ ਤੇ ਕੋਈ ਡੇਢ੍ਹ ਕੁ ਸਾਲ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕੋਲ -ਸ਼ਿਲੌਂਗ, ਅਸਾਮ ਵਿਖੇ ਬੀਤਿਆ।

ਪਰਵਾਸ ਸੁਹੇੜਨ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਨੇ।

ਫੈਮਲੀ ਫਿਊਡ- ਘਰੇਲੂ ਪਬਾੜਾ। 1956 ਵਿਚ, ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਕਾਰੋ-ਬਾਰ ਦੀ ਵੰਡ। ਰਾਤੋ ਰਾਤ, ਲੱਖਾਂ ਤੋਂ ਕੱਖਾਂ ਦੇ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਦੋ ਡੰਗ ਦੀ ਰੋਟੀ ਲਈ ਵੀ ਅਵਾਜ਼ਾਰ ਹੋਣਾ।

ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਾਤ ਕਾਰਨ 1958 ਵਿਚ, ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ 40 ਰੁਪਈਏ ‘ਤੇ, ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲ ਵਿਚ, ਸਾਇੰਸ ਤੇ ਹਿਸਾਬ ਦਾ ਟੀਚਰ ਜਾ ਲੱਗਣਾ। ਪਰ ਹੈੱਡਮਾਸਟਰ ਦਾ ਨਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨਾ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇਣਾ। ਨਕਲ ਮਰਵਾ ਕੇ ਸਕੂਲ ਦਾ ਨਤੀਜਾ 100% ਦਿਖਾਉਣ ‘ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣਾ।

1960 ਵਿਚ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਬਰਦੱਸਤੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਦੇਣੀ। 1964 ਵਿਚ, ਬੇਟੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੇਟੀ ਦਾ ਜਨਮ ਲੈਣਾ। ਇਹ ਇਕ ਅਹਿਮ ਕਾਰਨ ਸੀ ਤੇ ਹੈ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਦਾ। ਜਦੋਂ ਬੇਟੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਆਂਢ-ਗਵਾਂਢ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇਣ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਬੀਜੀ ਵਧਾਈਆਂ ਲੈਂਦੇ ਕਹਿੰਦੇ- ਮੇਰਾ ਮੁੰਡਾ ਹੁਣੇ ਕਬੀਲਦਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਕਬੀਲਦਾਰ ਦੇ ਅਰਥ ਜਦੋਂ ਸਮਝ ਆਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਸ ਛੱਡ ਕੇ ਵਲੈਤ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਨਿਜੱਠਣ ਲਈ, ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ।

2. **ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਦਾਖਲ ਹੋਏ?**

ਨਦੀਮ:- ਮੈਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਰਦੂ ਅਦਬ ਤੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਆਦਮੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਪ੍ਰੇਰਆ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਹੋਇਆ ਕੀ ਸੀ ਕਿ- 1990 ਵਿਚ, ਬੇਟੇ ਦੀਆਂ ਲਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਦੱਸ ਕੁ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਾਰਟ ਅਟੈਕ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦਾ ਕਾਫੀ ਹਿੱਸਾ ਮਰ ਗਿਆ। ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਹਰਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ, ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਹਾਰਟ ਅਟੈਕ ਹੋਰ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਫਾਨੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਪਰ ਇੱਦਾਂ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਬੇਟੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਜੀਵ ਆ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਪਰਬਲ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਮੇਰੀ ਸਿਹਤ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਗਈ। ਡਾਕਟਰ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ। ਨਵੇਂ ਜੀਵ-ਪੋਤੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ। ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਹਤਯਾਬ ਹੋਣ 'ਤੇ ਮੈਂ ਰੂਹ ਦੀ ਖ਼ੁਰਾਕ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਮੰਚ ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉੱਥੇ, ਗੁਰਚਰਨ ਰਾਮਪੁਰੀ, ਡਾ. ਦਰਸ਼ਨ ਗਿੱਲ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦੋਸਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਰਦੂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

3. **ਕੈਨੇਡਾ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਤੀਸਰਾ ਸਥਾਨ ਹਾਸਲ ਹੈ, ਪਰ ਜੋ ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੋਗੇ?**

ਨਦੀਮ :- ਜਿੱਥੇ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਤੀਜੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਹ ਠੀਕ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ ਉਹ ਐਨੀ ਉਜਾਗਰ ਨਹੀਂ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਅਪਣੇ ਬੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਨੇ। ਉੱਕਾ ਦੁੱਕਾ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਅਗਰ ਜਿਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਨਵੇਂ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਜਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਮੋਢੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਜੰਮ ਪਲ਼ ਬੱਚੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤੀ ਪੰਜਾਬੀ (ਪਿੰਗਲਿਸ਼) ਬੋਲ ਲੈਂਦੇ ਨੇ ਪਰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਨੇ।

4. **ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਵਲ ਵਧੇਰੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ, ਇਸਦਾ ਕੀ ਕਾਰਣ ਹੈ?**

ਨਦੀਮ:- ਮੇਰੇ ਨਾਵਲ ਵਧੇਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਰੀ ਅਧਾਰਿਤ ਕਿਉਂ ਹਨ? ਇਸ ਦਾ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਕਿਤੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਾਦਸਾ ਜਾਂ ਵਾਕਿਆ ਘਰ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣੇ ਜਾਂ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿਚ ਇਸ ਪਾਸੇ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਮੈਂ ਅਪਣੇ ਬੀਜੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇ? ਜਾਂ ਅਪਣੀਆਂ ਮਾਮੀਆਂ, ਚਾਚੀਆਂ ਤੇ ਤਾਈਆਂ ਨਾਲ? ਮੈਂ ਅਪਣੇ ਬੀਜੀ, ਨਾਨੀ ਜੀ ਤੇ ਦਾਦੀ ਜੀ ਦੇ, ਇਸ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰੰਗ-ਮੰਚ 'ਤੇ ਨਿਭਾਏ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹਾਂ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅਪਣੇ ਨਾਨੀ ਜੀ ਦੇ ਤੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜਨਮ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੀਉਂਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਪਣਾ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਬੀਜੀ ਮੈਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਕੇ, ਕੋਈ ਛੇ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਮੇਰੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਜਾਂ ਫਿਰ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ?

ਹਾਂ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਫਰ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਕੁਛ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਅਪਣੇ ਨਾਵਲ, ਇੰਦਰ ਜਲ, ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ, ਰੇਪ ਤੇ ਨਿਪੱਤਾ ਰੁੱਖ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਨੇ। ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰਾ ਅਪਣੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਖਣ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹਰਕੀਰਨ ਕੌਰ ਜੋ ਲੜਕਪਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲੜੀਵਾਰ ਇੰਦਰ ਜਲ ਤੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਰੇਪ ਵਿੱਚੀਂ ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ, ਛਪਾਈ ਅਧੀਨ 'ਚੁੱਪ' ਵਿਚ ਆ ਕੇ, ਮੁੜ ਇੰਦਰ ਜਲ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਬੀਜ ਉੱਗ ਕੇ ਫੁੱਲ, ਫਲ਼ ਤੇ ਮੁੜ ਬੀਜ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿੱਪ

ਦੀ ਸੁੱਖੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਕੀਦਾ ਸੀ -ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਪਰ ਮੰਤਵ ਸੀ- ਦੌਲਤ ਵਟੋਰਨੀ ਤੇ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨੀ। ਕੀਤੀ ਵੀ ਤੇ ਹਾਲੇ ਵੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

5. **ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦਾ ਬਦਲਿਆ ਸਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ? ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੋਲਡ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਕਾਰਣ ਹੈ?**

ਨਦੀਮ :- ਮੇਰੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦਾ ਬਦਲਿਆ ਸਰੂਪ ਤੇ ਨਿਡਰ (ਬੋਲਡ ਰੂਪ) ਹੋਣ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਬਦਲਿਆ ਸਰੂਪ ਤੇ ਨਿਡਰ ਹੋਣਾ, ਦੋ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਵਿਸ਼ੇ ਨੇ। ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡਾ ਸਰੂਪ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰੂਪ। ਤੁਸੀ ਆਪ ਹੀ ਬਦਲੋਂਗੇ ਤਾਂ ਬਦਲੇਗਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤਾਕਤ ‘ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ‘ਕੁਝ ਕਰਨ ਤੇ ਕਰ ਜਾਣ ਦੀ ਪਰਬਲ ਇੱਛਿਆ’। ਇਸ ਵਿਚ ਲਗਨ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਸੀਲੇ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਔਰਤ ਦੇ ਰੂਪ ਤੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਬਦਲਦੇ ਦੇਖੇ ਨੇ। ਵਿਆਹ ਕੇ ਸਹੁਰੀਂ ਆਈ। ਲਾਲ ਸੁੱਭਰ ਵਿਚ ਲਪੇਟੀ। ਦਹਿਲੀਜ਼ ਅੰਦਰ ਪੈਰ ਧਰਿਆ ਤੇ ਉਦੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖਿਆ ਜਦੋਂ ਦੇਹ ਸਵਾਸ ਹੀਣ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਵੀ ਆਪ ਨਹੀਂ, ਚਾਰ ਜਣਿਆਂ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ‘ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ। ਤੇ ਹੁਣ? ਤੁਸੀਂ ਅਪਣੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਵਿਚ ਝਾਤ ਮਾਰ ਕੇ ਦੇਖੋ। ਵਸੀਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ, ਸਰੂਪ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਰੂਪ ਵੀ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੀ ਕੋਈ ਲੜਕੀ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਅੱਜ ਤੋਂ 50 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ? ਜੇ ਕੋਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ, ਪੜ੍ਹਾਈ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੇ ਪਾਲਣ ਤਕ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ।

ਕਿਤਾਬਾਂ ਜਾਂ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹਨਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ, ਕੋਈ ਲੜਕੀ, ਨਾਵਲ ਨਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾ ਸਕਦੀ। ਇਸੇ ਨਾਲ ਇਕ ਲੇਖਕ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਪਣੇ ਐਹਦ ਦੇ ਬਦਲ ਰਹੇ ਸਮਾਜੀ ਢੰਚੇ ਨੂੰ ਵੀ ਅਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ। ਉਣਤਾਈਆਂ ਤੇ ਹਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੇ। ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਹੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੇ। ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ,

ਪੰਧਰਵੀਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਜਦੋਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਕਹਾਵਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ- ਘੋੜਾ ਮੱਖੀ ਨਾਰੀ, ਤਿੱਨੋਂ ਜੁੱਤੀ ਕੇ ਅਧਕਾਰੀ।

6. **ਨਾਰੀਵਾਦ ਸੰਬੰਧੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ?**

ਨਦੀਮ:- ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਾਦ ਦੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਵਿਚ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਫੱਸਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਹਾਂ, ਅਮਨ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਇਕ ਵਾਰ ਜੁੜੀਆ ਸੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਤਾਂ ਡੇੜ੍ਹ ਹੱਥ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਸਲਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਨਾਰੀਵਾਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲਹਿਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਲਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਨਾਰੀ ਮਰਦ ਕੋਲੋਂ, ਅਪਣੇ ਜੀਉਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਹੱਕ ਮੰਗਦੀ ਸੀ। ਮੰਗੇ ਕੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਮਨਵਾਏ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਬਦਲੇ ਰੂਪ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਰੂਪ ਵੀ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਪਹਿਰਾਵਾ ਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਵੀ ਬਦਲ ਗਈ। ਅੱਜ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਸੀ.ਈ.ਓ. ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਤੇ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਤਨਖਾਹਾਂ ਲੈਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਹੱਕ, ਮੰਗਿਆਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ, ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਨੇ।

7. **ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਵਿਕਸਤ ਨਹੀ ਹੋ ਪਾਇਆ, ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ?**

ਨਦੀਮ:- ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਨਾਰੀਵਾਦ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨਾ ਵਿਕਸਤ ਹੋਣ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ - ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਨਾਂ ਮਾਤਰ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਸਾਖੀਆਂ ਤੇ ਕਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਮੰਨੀ ਤੁਰੇ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਮੰਨੀ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਹੀ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ, ਇਸ ਦੁਨੀਆ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਬਿਤਾ ਰਹੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲੋ, ਮਰਨ ਬਾਅਦਲੇ ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਜੀਵਨ, 'ਜੇ ਕੋਈ ਹੈ? ਜੇ ਹੈ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ' ਦੀ ਵੱਧ ਚਿੰਤਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਮਰਯਾਦਾਵਾਂ ਦੀ ਲੱਛਮਣ ਰੇਖਾ ਅਸੀਂ ਉਲੰਘ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਹਰ ਨਵੇਂ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਧਰਮ ਦੀ ਲੋ ਜਾਂ ਐਨਕਾਂ ਵਿੱਚੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਵਿਕਸਤ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਛੂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

8. **ਮਰਦ ਲੇਖਕ ਤੇ ਨਾਰੀ ਲੇਖਿਕਾ ਦੀ ਰਚਨਾਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਨਾਰੀਵਾਦ ਸੰਬੰਧੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ?**

ਨਦੀਮ:- ਮਰਦ ਲੇਖਕ ਤੇ ਨਾਰੀ ਲੇਖਕ ਦੀ ਰਚਨਾਕਾਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਨਾਰੀਵਾਦ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਕਾਰਨ? ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਤੇ ਨਾਰੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਸੱਚ ਪੁੱਛੋਂ ਤਾਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਵਾਏ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਦੇ। ਅਮ੍ਰਿੰਤਾ ਪ੍ਰਤੀਮ, ਬਚਿੰਤ ਕੌਰ, ਪ੍ਰਭਜੋਤ ਕੌਰ, ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਉਹ ਉਸ ਦਰਜੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਜਿੱਥੇ ਪੱਛਮ ਤੇ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀਆਂ ਨਾਰੀ ਤੇ ਮਰਦ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਪੱਛਮ ਦੀਆਂ ਲੇਖਕਾਵਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਨ, ਕੁਕਰਮ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾ ਕੇ ਵੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਨੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਠੋਸੇ ਕੱਪੜੇ ਨਹੀਂ ਪਾਏ, ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਤੇ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਮਰਦ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕੋਈ ਘੱਟ ਸਾਥੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।

9. **ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਕੀ ਸਥਾਨ ਹੈ?**

ਨਦੀਮ:- ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਕੀ ਸਥਾਨ ਹੈ? ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਦੋ ਜਵਾਬ ਨੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਵਰਗ ਨੂੰ ਦੋ ਬਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

1. ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਜੰਮਪਲ। ਇਹ ਇਸਤਰੀ ਵਰਗ ਅਪਣਾ ਸਥਾਨ ਆਪ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਗ ਅਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਪਣੀ ਪਸੰਦ ਨੂੰ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਇੱਥੇ ਤਕ ਕਿ, ਆਪਣੇ ਪਸੰਦ ਦਾ ਅਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਚੁਣਦਾ ਹੈ। ਮਾਪਿਆਂ ਜਾਂ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਦਖ਼ਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

2. ਦੇਸ ਤੋਂ ਆਈ ਨਵੀਂ ਅਵਾਸੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਦੇਸ ਦੇ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸੀ। ਮਰਦ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮ। ਦੋ ਹੱਥ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਨਾ। ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਈ ਨਵੀਂ ਪਨੀਰੀ, ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਜਮਪਲਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਬਾਅਦ ਨਵੇਂ ਦੇਸ ਦੀ ਰਹਿਤਲ ਵਿਚ ਰਲਣ ਦੀ ਕੋਸਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ, ਲਿਮਟਿਡ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ, ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਸੋਚ ਹਾਲੇ ਵੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਲਾਲ ਲਕੀਰ ਨਹੀਂ ਟੱਪੀ।

10. ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਸੰਬੰਧੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ?

ਨਦੀਮ:- ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ? ਹੂੰ? ...

ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੁਝ ਰਿਹਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ- ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਕਿਸ ਬਲਾ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ? ਪੰਜਾਬੀ ਕੀ ਹੈ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਕੀ ਹੈ?

ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਇਕ ਹੁਨਰ ਹੈ। ਯੋਗਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਤੇ ਇਕ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਲਿਖਣ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਿਸੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਓਮੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ।

ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ:- ਇੱਕ ਮੁਲਾਕਾਤ

1. ਤੁਹਾਡੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਿਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ?

ਦੇਖੋ ਲੋਕ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪਰਵਾਸੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਲੋਕ ਸੈਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉੱਥੇ ਸੈੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਏਸ ਵੇਲੇ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਐ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਉਹ ਲਿਖਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ, ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ, ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਸੰਘੇੜਾ ਉਹ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਹੈਗਾ, ਉਹ ਐਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਪਰਵਾਸ ਕੀਤੇ ਐ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਐ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸੌ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਔਰਤਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਐ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਕੈਟਾਗਿਰੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ਚਲਿਆ ਗਿਆ, ਜਾਂ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਚਲੇ ਗਏ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਤੀ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆ, ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੀ ਜਿਹੜਾ ਮੇਲ ਸੀਗਾ, ਉਹਦੇ

ਉੱਪਰ ਜਿਹੜੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਜਿਹੜਾ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਸੱਤਾ ਐ ਔਰਤ ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਉਹਦੇ ਤੇ ਵੀ ਉਹੋ ਜਾ ਸਮਾਜ ਬਾਹਰਲੇ 'ਚ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਕੈਨੇਡਾ ਇਹ ਦੋ ਮੁਲਖਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਜਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਉਹੋ ਜੇ ਸਮਾਜ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀਆ ਨੇ ਸਿਰਜਿਆ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਉਹ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਵੰਦ ਆਏ, ਉਹਨਾਂ ਦਵੰਦਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਐ ਵੀ ਕਿ ਸੱਸ ਲੜਾਕੀ ਐ ਜਾਂ ਘਰ ਵਾਲਾ ਕੁੱਟਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਵੀ ਜਾਂ ਘਰ ਵਾਲੇ ਨੇ ਨੀ ਰੱਖੀ ਉਹਨੇ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ, ਵੀ ਉਹਦੀ ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ ਹੋਈ ਵੀ ਉਹਦੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਕਰ ਨਾ ਸਕੀ, ਕੁਝ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਭਰੀਆ, ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆ, ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਉਹਦੀ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੀ ਨੂੰਹ ਕਹਾਣੀ ਐ, ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀ ਐ ਭਾਵੇਂ ਐਵੇਂ ਹੋਇਆ ਵਟ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇੱਕ ਰਸਤਾ ਲੱਭ ਸਕੀ ਤੇ ਉਹਨੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਐਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਏਸ ਵੇਲੇ ਜਿਹੜੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਰੂਪ ਐ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਏ। ਐਹ ਇਹਦੇ ਉੱਤੇ ਹਜੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਜਾਂ ਘਟਨਾ ਨੀ ਆਈ ਹਜੇ ਗੱਲਾਂ ਈ ਨੇ ਜੋ ਹੋ ਰਹੀਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਹੜੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨਿਉ ਸੀ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਲਿਖੀਆ ਸੀ, ਦੇਖੋ ਜਦੋ ਤੁਸੀ ਕਦੇ ਗੱਡੀ 'ਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰੋ ਨਾ ਬੜੀ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਚੀਜ਼ ਐ ਤਹਾਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦਿੰਨਾ, ਤਹਾਨੂੰ ਗੱਲ ਸਮਝ ਆਜੂਗੀ, ਗੱਡੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਗੱਡੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਦੋ ਸਾਰੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਭਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ ਤੇ ਜਦੋਂ ਨਵੇਂ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਕੋਈ ਨਮਾ ਯਾਤਰੀ ਵੜਦਾ ਐ ਨਾ ਉਹ 'ਚ ਸਾਰੇ ਉਹਨੂੰ ਡਿਸਲਾਈਕ ਕਰਦੇ ਆ ਵੀ ਕਿੱਥੋਂ ਆ ਗਿਆ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰੋਬਲਮ ਆਏਗੀ ਪਰ ਥੋੜੇ ਚਿਰਾਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਿਤੇ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ 'ਚ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਆ ਵੀ ਆਪਣੀ ਐ, ਏਸ ਵੇਲੇ ਜਿੰਨੇ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਨੌਜਵਾਨ ਬੱਚੇ, ਬੱਚੀਆਂ ਜਾ ਰਹੇ ਆ, ਆਸਟਰੇਲੀਆਂ, ਕੈਨੇਡਾ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਜਿਹੜੇ ਪੁਰਾਣੇ ਗਏ ਹੋਏ ਆ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੈਲਕਮ ਨੀ ਕਰ ਰਹੇ, ਉਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਐਨੀ ਅਜੇ ਸਮਝ ਵੀ ਨੀ ਹੈਗੀ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਣਾ, ਸੋ ਇਹਦੇ ਕਰਕੇ ਜਿਹੜੇ ਨਵੇਂ ਰੁਝਾਨ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਵਿੱਚ ਉਹਦੇ ਉਤੇ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਨੀ ਆਈ, ਜਿਹੜੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰੁਝਾਨ ਹੈਗੇ ਨੇ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਜਿਹੜਾ ਹੈਗਾ ਉਹੀ ਗੱਲਾਂ

ਰਪੀਟ ਹੋ ਰਹੀਆ ਨੇ ਕਿ ਕੀ ਖਾਸ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹੈਗੀਆਂ, ਤੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਕੀ-ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈਗਾ। ਉਹਦੇ ਫਿਰ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਰੂਪ ਨੇ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਚੇਂਜ਼ ਹੁੰਦਾ, ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਜੇ ਉਹ ਜਤਿੰਦਰ ਪੰਨੂ ਉਦੀਂ ਪ੍ਰਾਈਮ ਏਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਡਿਸ਼ਕਸਨ ਆਉਂਦੀ ਐ, ਉਹਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਗਾ, ਕਹਿੰਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਹਿੰਦਾ ਦਰਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਕੁਝ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕੁਝ ਵਹਿ ਜਾਂਦਾ, ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਲੱਗਾ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਲੀ ਨੀ ਉਹ ਗੱਲ, ਸੋ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਐ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਆਹ ਸਮਾਜ ਬਦਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉੱਥੇ ਜਿਹੜਾ ਸਮਾਜ ਐ ਉਹ ਜਿਸ ਟਾਇਮ ਤੋਂ ਆਏ ਸੀ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਮ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਉਹ ਹੈਗੀ ਜੈਨਰੇਸ਼ਨ ਉਹ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਐ ਹੁਣ ਜਿਹੜੀ ਹੁਣ ਨਵੀਂ ਜੈਨਰੇਸ਼ਨ ਆਈ ਐ ਉਹਦੀ ਕਿਸੇ 'ਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੈਨੀ ਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਹਨਾਂ ਨੇ ਲਿਖਣੀ ਐ ਜਿਹੜੇ ਨਵੇਂ ਗਏ ਐ, ਹੁਣ ਜਿਹੜੇ ਤਾਜ਼ੇ ਪੇਂਡੂ ਪਿਛੋਕੜ ਦੇ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਕੇ ਗਏ ਆ ਉਹ ਤਾਂ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਲਿਖ ਲੈਣਗੇ , ਉਹ ਵੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਤਾਂ ਮਾਝੇ ਤੇ ਦੁਆਬੇ ਤੋ ਕੋਈ ਆਸ ਨਾ ਰੱਖੋ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਲਿਖ ਦੇਣਗੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਨੀ ਆਉਂਦੀ ਜਿਹੜੇ ਬੱਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਆ ਸਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ 'ਚੋ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਆ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਨੱਤਰ ਕਹਿ ਦਿਉ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨੀ ਲੱਗਦਾ ਵੀ ਕੀ ਕਿਹਾ ਫਿਰ ਦੱਸਣਾ ਪੈਂਦਾ ਵੀ ਸਿਕਸਟੀ ਨਾਈਨ ਐ, ਸੋ ਜਦੋਂ ਐਨੀ ਫਿਰ ਆ ਗਈ ਉਹ ਤਾਂ ਜਿਸ ਭਾਸ਼ਾ 'ਚ ਲਿਖਦੇ ਆ ਉਹ ਤਾਂ ਨਈ, ਜਿਹੜਾ ਅਸੀਂ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਜਿਹੜਾ ਅਸੀਂ ਕਰਦੇ ਆ ਹੋ ਸਕਦਾ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਜਾਵੇ।

2. **ਨਾਰੀਵਾਦ ਸੰਬੰਧੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ?**

ਮੇਰੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਾਬ ਨਾਲ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਤਹਾਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾ ਦਿੰਨਾ, ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਫਿਰ ਤੂੰ ਆਪੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲਈ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਰੀਵਾਦ ਸੰਬੰਧੀ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਨੇ, ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਕਿਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਰਸਤੇ 'ਚ ਕਿਸੇ ਦਾ ਫੋਨ ਆ ਗਿਆ ਲੜਕੀ ਕਹਿੰਦੀ ਸਰ ਮੈਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼ ਦੀ ਜਰਨਲਿਸਟ ਆ ਵੀ ਮੈਂ ਤਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਵੀ ਦੱਸੋ ਕਹਿੰਦੀ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਵੀ ਅੱਜਕੱਲ ਜਿਹੜੇ ਨੌਜਵਾਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਐ, ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ ਵੀ

ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਆਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਬਾਕੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵੀ ਵਿੱਚੇ ਵਾੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੋ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਬੱਚੇ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪ੍ਰੋਬਲਮ ਐ, ਜੇ ਬੰਦੇ ਪੀ ਸਕਦੇ ਐ ਤਾਂ ਔਰਤਾਂ ਕਿਉ ਨੀ ਪੀ ਸਕਦੀਆਂ, ਉਹ ਦੋ ਮਿੰਟ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਫਿਰ ਉਹ ਅੱਕ ਹਾਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਈ ਆ ਗਈ ਫਿਰ ਉਹਨੂੰ ਲੰਮਾ ਕੀਤਾ ਸੋ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ ਉਤੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਨਾਰੀਵਾਦ ਕਹਿੰਨੇ ਆ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਵੀ ਉਹ ਵੱਖਰੀ ਐ, ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਨੇ ਆ ਵੀ ਜਿਹੜੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਇਉਲੋਜੀਕਲ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਆ, ਉਹ ਵਖਰੇਵੇਂ ਜਿਹੜੇ ਆ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਨੀ ਬਣਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਠੀਕ ਐ ਨਾ, ਇਹ ਐ। ਦੂਸਰਾ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ ਦੇ ਉੱਤੇ, ਮੇਰੀ ਜਿਹੜੀ ਵਾਈਫ ਐ ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਈ ਐ, ਮੈਂ ਵੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਇਆ, ਸਾਡੀ ਇਨਕਮ ਇੱਕੋ ਜੀ ਨੀ ਹੈ, ਜਦੋ ਕਿ ਮੇਰੀ ਘੱਟ ਐ ਉਹਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਐ, ਅਸੀਂ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਸੇਅਰ ਕਰਦੇ ਆ, ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਆਪ ਬ੍ਰੇਕਫਾਸਟ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ, ਹੁਣ ਇਹਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਥੋੜਾ ਵੀ ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਾ ਨੋਕਰੀ ਤੇ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ, ਬਾਰਬਰੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੁਣ ਪਿਛਲੇ ਐਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਹੀ ਬ੍ਰੇਕਫਾਸਟ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕਦੇ ਸ਼ਰਮ ਨੀ ਆਈ, ਕਈ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਵਿਦਵਾਨ ਐ, ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਗੱਲ ਕਰ ਦਿੰਨਾ ਪੁੱਛ ਲੈਨਾ ਲੋਕੀ ਮੈਥੋਂ ਬੜੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਆ, ਮੈਥੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਐ ਇੱਕ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਵੀ ਮੈਂ ਚਾਹ ਬਣਾਉਦਾ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠ ਕੇ ਮੇਰੀ ਵਾਈਫ ਚਾਹ ਈ ਨੀ ਪੀਂਦੀ ਪਰ ਮੈਂ ਬਣਾਉਣਾ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠ ਕੇ ਮੈਂ ਉਠਦਾ ਸਵੇਰੇ ਲੇਡੀਜ਼ ਨਈ ਉਠਦੀਆਂ ਸਵੇਰੇ ਸਾਰੇ ਯੂਨੀਵਰਸ ਐ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਜੀ, ਜੇ ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਮਿਡਲ ਕਲਾਸ ਵਾਲੇ ਪਿਆਉਂਦੇ ਐ, ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਵੀ ਮੈਂ ਬ੍ਰੇਕਫਾਸਟ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਕਈ ਕਹਿੰਦੇ ਪਰੋਠੀ ਜੀ ਕਰਦੇ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਹੈਗਾ ਵੀ ਇਹ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈਗਾ, ਹੈ ਕਿ ਨਈ, ਇਹ ਇੱਕ ਬੜਾ ਜਰੂਰੀ ਐ ਵੀ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਨੇ ਉ ਇੱਕ ਪਾਰਟਨਰਸ਼ਿਪ 'ਚ ਰਹੋ। ਸੋ ਜੇ ਜਿਹੜੀ ਹੁੰਦੀ ਏ ਨਾ ਚੋਣ ਜੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਔਰਤ ਚੋਣ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਐ ਤਾਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਮਰਦ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇੱਕ ਬਰਾਬਰੀ ਮੰਨਦਾ, ਵਟ ਹੁੰਦਾ ਕੀ ਐ ਇੱਕ

ਵਾਰੀ ਗੁਰਬਖਸ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਇੱਕ ਅਫਰੀਕਨ ਔਰਤ ਦੀ ਟ੍ਰਾਂਸਲੇਟ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਸੁਪਨੇ ਔਹ ਜਿਹੜੀ ਔਰਤ ਸੀ ਆਲਮ ਸ਼੍ਰੀ ਨਰਸੇ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਉਹਨੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਸੁਪਨਾ ਉਹਨੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਸੀਗਾ ਵਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਜੋ ਵੀ ਸੀ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਦੇਵੀ ਆਈ, ਕਹਿੰਦੀ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆਂ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ, ਕਹਿੰਦੀ ਤੈਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਚਾਹੀਦੀ ਐ ਜਾਂ ਅਧਿਕਾਰ ਚਾਹੀਦੇ ਨੇ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕਿਹਾ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਚਾਹੀਦੀ ਐ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆਂ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਐ ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲ ਗਈ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ। ਸੋ ਐਸ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਕ੍ਰਾਈਸਸ ਐ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਆਪਸੀ ਜੰਗ ਐ, ਅੱਜ ਤੱਕ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਵੂਮੈਨ ਔਰਗੀਨਾਈਜੇਸ਼ਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਹੈਗਾ ਉਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਜਿਹੜੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਐ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਸਮਝ ਨੀ ਆ ਰਿਹਾ ਵੀ ਉਹ ਸਟੇਟ ਤੋਂ ਅਧਿਕਾਰ ਮੰਗਣ ਜਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿਉ, ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਾਰੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਐ ਵੀ ਜਿੱਦਾ ਆਪਾਂ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਕਰੀਏ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਪਰ ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਉਨਾਂ ਸਮਾਂ ਨਈ ਆ ਸਕਦੀ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਜਿਹੜਾ ਜਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਉਹਦਾ ਖਾਸ ਬੰਧਨ ਓਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾ ਹੋਵੇਂ ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵੀ ਦੇਣੀ ਪਉਗੀ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਦੇਣੇ ਪੈਣਗੇ ਸੋ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਲੱਗਦਾ ਵੀ ਕਿ ਇਹੋ ਜੀ ਗੱਲ ਅਜੇ ਵਾਜ਼ਿਬ ਐ।

3. **ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਕੀ ਆਧਾਰ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ?**

ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹੇ ਐ, ਜਿੰਦਾਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਿਵੇਂ 'ਦੁਨੀਆ ਕੈਸੀ ਹੋਈ' ਜਿਹੜਾ ਫਾਰਮ ਵਰਕਰ ਤੇ ਸੀਗਾ, ਅਅ.. ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਤਾਬੜੀ ਦਾ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ 'ਮਲੂਕਾ' ਹੈ, ਵੀ ਕਿ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਬਹੁਤਾ ਸਾਰਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨੀ ਕਿ ਵੀ ਜਿਹੜੀ ਕਹਿ ਲੋ ਤੁਸੀ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਹੈਗੇ ਐ, ਜਿਹੜੇ ਬਾਹਰੋ ਛਪਦੇ ਐ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ-ਕੀ ਸਿਸਟਮ ਐ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਵੀ ਜਿਹੜੀ ਉਹ ਸਾਰੀ ਟਰੀਡੀਸ਼ਨਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਬ੍ਰੇਕ ਉਹਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਾਫ਼ੀ ਕੁਝ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹੈਗੀਆਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਪਕੜ ਪਾਉਂਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਆਪਾਂ ਯਾਦ ਰੱਖੀਏ ਗੱਲ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ

ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਚਿਤਰਨ ਐ ਉਹ ਬਹੁਤ ਗਲਤ ਐ, ਨੰਬਰ ਵਨ ਇੱਕ ਐ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਰਾਈਟਿੰਗ ਐ ਇਹ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਬੇਸੀਕਲੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈਗਾ, ਉਹਦੀ ਕਲੈਰੀਫਿਕੇਸਨ ਐ, ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਇਹ ਐ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਿਹੜੀ ਯੂਥ ਐ, ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਬਦੀਲੀ ਐ ਬੜੀ ਤੇਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਆ ਰਹੀ ਐ ਜਿਹਨੂੰ ਕੈਪਚਰ ਨੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨੀ ਪਤਾ ਵੀ ਜਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆ ਰਿਹੈ ਉਹ ਵੀ ਐਹੋ ਜਿਹਾ ਈ ਐ, ਔਰ ਅਸੀਂ ਸਗੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਉਹਨੂੰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਲੈ ਰਹੇ ਇਹੋ ਜੀ ਗੱਲ ਹੈਗੀ ਐ, ਵਟ ਮੈਨੂੰ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਮੈਂ ਕਹਾਂਗਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੀ ਕੁਮੈਂਟ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਭਗੋੜਾ ਵੀ ਨ੍ਹੀ ਪੜ੍ਹ ਸਕਿਆ ਅੱਜ ਤੱਕ ਘਰ ਪਿਆ ਮੇਰੇ ਕੋਲ।

4. ਔਰਤ ਲੇਖਕ ਤੇ ਮਰਦ ਲੇਖਕ ਵਿਚਲੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ/ਲਿਖਣ ਢੰਗ ਸੰਬੰਧੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ?

ਦੇਖੋ, ਵੀ ਇਹ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਆਪਣਾ ਨਾਵਲ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਿਹਦੇ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦਾ ਜਿਕਰ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਨਾਵਲ ਹੈ ਸਾਰਾ ਔਰਤ ਤੇ ਠੀਕ ਐ ਨਾ ਦੇਖੋ ਔਰਤ ਨੂੰ ਤੁਸੀ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਜਿਹੜਾ ਮਾਡਲ ਇਹਨਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਨਾ, ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਤੇ ਜੋ ਜਸਵੰਤ ਕੰਵਲ ਨੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਾਲਾ ਆਪਣਾ ਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਸੀ ਉਹ ਉਹੋ ਜਾ ਹੀ ਰਿਹਾ, ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨੀ ਆਈ ਵੀ ਇੱਕ ਔਰਤ ਜਿਹੜੀ ਐ ਉਹਦੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿਰਦਾਰ ਐ, ਪ੍ਰਸਨੈਲਟੀ ਐ, ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਭਿੰਨਤਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਐ, ਉਹਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਪਰਵਾਸੀ ਜਾਂ ਸਾਡਾ ਕੈਪਚਰ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਨੀ ਰਿਹਾ, ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਵੀ ਇੱਕ ਟ੍ਰੋਪ ਲੈ ਲਿਆ ਇੱਕ ਸਾਈਡ ਤੇ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜ਼ਜਬਾਤੀ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਿੱਥੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਸੀ, ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਨੇ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਈ ਹੋਰ ਪੱਖ ਸੀ, ਸੋ ਹੁੰਦਾ ਕੀ ਐ ਵੀ ਉਹ ਸਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਉਹ ਕਰ ਲਿਆ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਨੀ ਕੀਤੀ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਵੀ

ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਕਿਰਦਾਰ ਪ੍ਰਸਨੈਲਟੀਜ ਹੈਗੀਆ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਿੰਨਤਾ ਐ, ਉਹ ਜਿਹੜੀ ਭਿੰਨਤਾ ਐ, ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ-ਮਾੜਾ ਜੋ ਵੀ ਤੁਹਾਡਾ ਹੈਗਾ ਉਹ ਦੇਖਣਾ ਪੈਂਦਾ, ਦੂਸਰੀ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਆ ਕਿ ਠੀਕ ਨੀ ਹੈਗਾ, ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹੈਗੀਆਂ, ਇੱਕ ਖਾਸ ਬੀਹੇਵੀਅਰ ਦੀਆਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜਿਹੜਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਐ ਨਾ ਉਹ ਇੱਕ ਮਤਲਬ ਰਵਾਇਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਐ, ਜਿਹੜੀ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈਗੀ, ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਪੱਚੀ ਸਾਲ ਤੋਂ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੇ ਰੈਗੂਲਰਲੀ ਜਾਨਾ ਉਥੇ ਤਿੰਨ ਕਾਸਟ ਦੇ ਲੋਕੀ ਐ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈਗੇ, ਅਰੋੜਾ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਬਾਲਮੀਕੀਜ਼, ਪਿਛਲੇ ਪੱਚੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਤਬਦੀਲੀ ਬਾਲਮੀਕੀ ਔਰਤਾਂ 'ਚ ਆਈ ਐ, ਮੈਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਵੀ ਤਬਦੀਲ ਹੋਈਆਂ ਉਹ ਔਰਤਾਂ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਟ੍ਰਗਲ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਸਬੈਂਡ ਜਿਹੜਾ ਉਹ ਡਰੱਗ ਐਡੀਟਡ ਹੋ ਗਿਆ, ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਹੋ ਜੀ ਔਰਤ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਐ, ਸੰਘਰਸ਼ ਐ, ਇਹ ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਕਰਦੀ ਐ, ਭਾਵੇਂ ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਦੇ ਨਾਵਲ ਦੇਖ ਲੋ ਕਿੱਥੇ ਲਿਖ ਰਿਹਾ, ਸੋ ਏਸ ਗੱਲੋ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਲੱਗਦਾ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਔਰਤਾਂ ਲੈ ਲੋ ਭਾਵੇਂ ਤੁਸੀ ਮਰਦ ਲੈ ਲੋ ਜੇ ਤੁਸੀ ਔਰਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣਾ ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਮਰਦਾ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਨੀ ਉਹ ਜਿਹੜੇ ਸੈਟ ਹੈਗੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨੀ ਆਏ।

5. ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਕੀ ਆਧਾਰ/ਮਾਪਦੰਡ ਦੇਖਦੇ ਹੋ?

ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਦੇਖੋ ਸਿੱਧੀ ਜਿਹੀ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਗੱਲ ਐ, ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਹਿੰਨਾ ਹੁੰਨਾ, ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਚੰਗਾ ਜਾਂ ਮਾੜਾ ਕਹਿਣਾ ਉਹਦਾ ਆਧਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਆਧਾਰ ਐ ਉਹ ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਐ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ਿਸਟ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਹਦੇ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ ਹੁੰਦੇ, ਉਹ ਅਸੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਐ, ਵੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਐ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹਦਾ ਮੁਲੰਕਣ ਕਰਨਾ, ਮੇਰੇ ਸਾਬ ਨਾਲ ਉਹ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਹੈਗੀਆਂ, ਉਹ ਹਨ, ਬਰਾਬਰਤਾ,

ਸਮਤਾ, ਆਜ਼ਾਦੀ, ਨਿਆਂ ਤੇ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ। ਜਿਹੜੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਰਗ ਤੇ ਹਰ ਲੈਂਗ ਦੇ ਉਤੇ ਇਹ ਚਾਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਉਤੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਠੀਕ ਹੈਗੀਆਂ, ਉਹੋ ਜਾ ਸਮਾਜ ਜਿਹੜਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜਿਹਦੇ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ, ਜਿਹਦੇ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ, ਸਭ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਨਿਆਂ ਮਿਲੇ, ਸਾਰੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ, ਮੈਂ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਨੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਵੱਖਰਤਾ ਆਉਗੀ ਹੀ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਕਤਾਵਾਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਨੀਡਜ ਲੋੜਾਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਨੇ, ਆਰਥਿਕ ਜਰੂਰਤਾਂ ਤੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਜਿਹੜੀ ਹੈਗੀ ਉਹ ਬਹੁਤ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਕਰਦੇ ਆ, ਪਰ ਇਹਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸਮਾਜ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਜਿਹਦੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬੰਦਾ ਵੀ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਉਹ ਵੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਚਾਹੀਦੀ ਐ, ਇਹਦਾ ਕੋਈ ਲੈਣਾ ਦੇਣਾ ਨੀ ਵਈ ਜੇ ਇਨਕਲਾਬ ਆ ਜਾਵੇਂ ਜਾਂ ਕਮਿਉਨਿਸਟ ਸਮਾਜ ਆ ਜਾਵੇਂ ਉਹਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨ੍ਹੀ, ਜਿਹੋ ਜਾ ਸਮਾਜ ਸੰਭਵ ਐ, ਜਿੱਥੈ ਸੋਸਲਿਸ਼ਟ ਜਾਂ ਕੋਮਨਿਜ਼ਮ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤੁਸੀਂ ਨੋਰਵੇ ਲੈ ਲੋ, ਡੈਨਮਾਰਕ ਲੈ ਲੋ ਬੜੇ ਵਧੀਆ ਸਮਾਜ ਐ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆ ਗਈਆ, ਫਿਰ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜਾ ਮਰਜ਼ੀ ਸਮਾਜ ਦੇਖ ਲੋ ਹਰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਇਹੀ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਐ ਤੇ ਇਹਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਇਸ਼ੂ ਲੈਣਾ ਪਊਗਾ, ਇੱਕ ਤਹਾਨੂੰ ਹੋਰ ਗੱਲ ਦੱਸਾਂ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਐਸ ਵੇਲੇ ਜਿਹੜੀ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਉਤੇ ਸਟੱਡੀ ਹੋ ਰਹੀ ਐ, ਉਹ ਸਾਰੀ ਆਊਟਡੇਟਡ ਐ, ਉਹੀ ਗੱਲਾਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਨੇ, ਜਿਹੜਾ ਪੱਛਮ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਰਚ ਹੋ ਰਹੀ ਐ, ਇਹਦੇ ਤੇ ਉਹਦਾ ਜਾਨਿ ਕਿ ਉਹਦਾ ਗੁਣਾਤਮਕ ਪੱਖ ਮਿਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਅਲੱਗ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ, ਕੁਛ ਲੋਕੀ ਉੱਥੋਂ ਪਿਕਅੱਪ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤਾ ਲਿਖਦੇ ਆ, ਪਰ ਉਹ ਹੈ ਨੀ, ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੇ ਤੁਸੀ ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾ ਨੂੰ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਇਹ ਬੜੀਆਂ ਜਰੂਰੀ ਨੇ।

ਧੰਨਵਾਦ

………………………………………………………………………………